

ELBESZÉLÉSEK
A
RÓMAI TÖRTÉNETBŐL
AZ V-İK SZÁZADBAN.

ALARIK
A BIRODALOM HALDOKLÁSA.

IRTA
THIERRY AMADÉ.

AZ INSTITUT TAGJA.

A M. T. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL AZ EREDETI MÁSODIK KIADÁS UTÁN

FORDITOTTA
DR ÖREG JÁNOS.

BUDAPEST, 1885.
KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ELBESZÉLÉSEK
A
RÓMAI TÖRTÉNETBŐL
AZ V-İK SZÁZADBAN.

ALARIK
A BIRODALOM HALDOKLÁSA.

IRTA
THIERRY AMADÉ.
AZ INSTITUT TAGJA.

BUDAPEST,
1885.

ELBESZÉLÉSEK
A
RÓMAI TÖRTENETBŐL
AZ V-İK SZÁZADBAN.

Aláírási felhívás

A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatára.

Negyedik cyklus. 1884—1886.

A Magyar Tudományos Akadémia a folyó évvel könyvkiadó vállalatának új cyklusát indítja meg. Feladatát nem látja kimerítve, s a mi kulturális viszonyaink között nem is láthatja, a tudományoknak szakszerű s csupán a szakkörök érdeklődésére számító művelése által. Nemcsak gazdagítani törekszik a nemzet szellemi kincses házát, hanem a szónak minél igazibb értelmében, nemzeti tulajdonná tenni azt. Munkássága ennél fogva, a tudományok önálló művelése mellett, a tudományos ismeretek terjesztésére, a tudományos előadás művészi és népszerű formájának kiképzésére is irányul. A könyvkiadó vállalat erre a nagy, nemzeti jelentőségű célra törekszik. Oly eredeti és fordított munkák kiadását határozta benne, melyeknek megválasztásában irodalmunk legszembetűnőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a fő szempontok.

Első felhívásának kibocsátása óta a legkitűnőbb munkák hosszú és becses sorát, a tudomány klasszikusainak egész kis könyvtárát adta a magyar közönségnek. Az ó-kor klasszikus népeinek története, politikai, társadalmi és művészeti élete világhírű művek teljességében irmertetvék. A világirodalom története kitűnő monographiákban kezdve meg a francziával és angollal. A magyar nyelvészet legfőbb kérdései alapvető dolgozatokban tárgyalva. A philosophia jelenkori irányai, a politikai, jogi és közgazdasági tudomány újabb vívmányai, felfogása és eszméi tanulságos munkák egész sorában mutatva be. E gazdag könyvtárban ottvannak Macaulay, Carlyle, Mommsen, Curtius, Thierry Amadé és Symonds történelmi, Lewes és Stuart Mill bölceleti, Boissier, Nisard és Taine irodalmi, Goethe költői, Müller nyelvtudományi, Bluntschli, Gneist, Laveleye és Todd politikai, Maine Sumner és Carrara jogi, Leroy-Beaulieu pénzügyi munkái; az eredetiek közt Arany János prózai dolgozatai, Hunfalvy Pál és Vámbéry Ármin ethnographiai s nyelvészeti műve és Pauler Tivadar adalékai a magyar közjoghoz.

Az erkölcsi siker, melyről e sorozat tanuskodik, megfelelő külső eredménnyel párosult. Az Akadémia nemcsak a reá háruló kötelesség érzetével teljesítette feladatát, hanem azzal az öröndetes és biztató meggyőződéssel is, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált.

E kötelességérzettel és e meggyőződésben indítja meg a vállalatnak új, már negyedik cyklusát s értesíti a közönséget programjáról. Az említett általános szempontokon kívül, főleg a történelmi és irodalmi sorozatba felveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság tekintettel volt arra, hogy az eddig kiadott művekhez az újak, tárgyakra nézve, folytatva vagy kiegészítve csatlakozzanak. A jog- és államtudományi sorozat összeállításánál pedig figyelembe vette a gyakorlati élet némely igényeit is, melyeknek a tudomány szempontjából való kielégítése nem esik a könyvkiadó vállalat feladatán kívül.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított programja a következő:

Első sorozat. Történelem.

Mac-Carthy: *Korunk története.* Angol eredetiből fordítja Szász Béla. Három kötet.

Ranke Leopold: *A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században.* Fordítja Lehr Albert. Első kötet.

Symonds: *Az olaszországi renaissance művészete.* Fordítja Pulszky Károly. Egy kötet.

Thierry Amadé: *Római történet az ötödik században.* Fordítja Öreg János. Három kötet.

Második sorozat. Irodalom.

Alexander Bernát: *Kant.* (Eredeti.) Második kötet.

Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* (A Kisfaludy-Társaság pályázatán jutalmat nyert eredeti munka.) Egy kötet.

Heinrich Gusztáv: *A német irodalom története.* (Eredeti.) Első és második kötet.

Dante divina commediájából: *A pokol.* Szász Károly fordításában. Egy kötet.

Taine: *Az angol irodalom története.* Fordítja Csiky Gergely. Negyedik és ötödik kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és államtudomány.

Concha Győző: *Újkori alkotmányok.* (Eredeti.) Két kötet.

Gide Pál: *A nők joga.* Egy kötet.

Laverne Leó: *A mezőgazdaság Angliában, Skóciában és Írlandban.* Fordítja Beksics Gusztáv. Egy kötet.

B. Krafft-Ebing: *Törvénytudományi lélektan.* Fordítja dr. Schwarzer Ottó. Egy kötet.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenként *nyolczvan ív*, a másodikból *hatvan ív*, a harmadikból *ötven-hatvan ív*, angol diszkötésben fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára *négy*, a második és harmadiké *három-három forint*. Ezenkívül az angol *vászonkötésért* kötetenként 40 krajczár fizetendő.

Egy-egy évfolyam aláírási ára előre bérmentve küldendő, ily czim alatt: *Akadémiai könyvkereskedés (Knoll K. és társa) Budapestén, az Akadémia épületében.*

Az aláírás egy sorozatra is elfogadtatik, de *három évre kötelező*

Az évi illetmény ezentúl minden esztendő november havában küldetik szét, esetleg már tavasszal.

164884

Budapest, 1885. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* föladatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennél fogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos birálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

TARTALOM.

Bevezetés	1
---------------------	---

I. FEJEZET.

Róma és Konstantinápoly.

A római birodalom állapota Theodosius halálakor. — Arkadius. — Honorius. — Galla Placidia. — Versengés Róma és Konstantinápoly között. — Rufinus: származása, jelleme, zsarolásai; fényűzése. — Rufinus megkereszteltetése. — Stilikon: igazságossága, önzéstelensége 1

II. FEJEZET.

Honorius házassága. — Rufinus leányát akarja elvételni Arkadiussal. — A frank Bautho és leánya Eudoxia. — A herélt Eutropius. — Eudoxia arczképe. — A hunok betörése. — Rufinus alkudozásba bocsátkozik a gótokkal. — A barbár világ és a római asság. — Alarik. — A gótok Konstantinápoly kapui elé érkeznek; s keleti Illyriában megtelepülnek. — Stilikon barbar hadsereget gyűjt leverésökre; hadseregének leírása. — Arkadius üzenete Stilikonhoz. — Gainas. — Gainas és Stilikon cselszövénye. — A két hadsereg visszavonulása 31

III. FEJEZET.

Rufinus halála.

A római császárok temetkezésénél divó szertartás; pogány szertartás; keresztyén szertartás. — Theodosius temetési pom-

II

pája. — Ambrosius Milánó érseke mond halotti prédikációt a császár fölött. — Theodosius halotti kísérete megérkezik Konstantinápolyba. — Konstantin martyriumának leírása. — Eutropius aláaknázza Rufinus terveit. — A Hebdomon. — Theodosius hadseregének diadalmas bevonulása Konstantinápolyba. — Rufinus halála és bűnhődése: széttépett testének véres darabjait meghurczolják a városban; javait elkobozzák 65

IV. FEJEZET.

Eutropius. — Alarik Görögországban.

Eutropius: gyermekora, rabszolgasága, urai, jelleme. — Arkadius udvara Ancyrában. — Claudianus. — Leon és Hosius comes. — Alarik belép Görögországba. — Elpusztítja az országot. — Athéné bevételése. — Az eleusisi templom kirabolatása. — Stilikon Alarikot üldözőbe veszi. — A gótok győzedelme. — Alarik megkapja keleti Illyria kormányzóságát. — Pentapolis követséget küld Konstantinápolyba. — Synesius: beszéde Arkadius előtt 84

V. FEJEZET.

Eutropius. — Az afrikai tartományok fellázadása.

Eutropius áldozatai. — Abundantius. — Timasius: száműzetése Oasis szigetére, halála a pusztában. — Pentadio. — A menedékjog története. — Eutropius visszaél hatalmával. — Az afrikai tartományok fölkelése. — Gildon. — Mascezel. — Az afrikai hadsereg leírása. — Gildon leveretése s halála. — A háború vége 135

VI. FEJEZET.

Chrysostomus János.

Fényűzés a konstantinápolyi udvarban. — Eudoxia császárné gyűlölete Eutropius iránt. — Pulcheria születése. — Chrysostomus János; sanyargatja önnön magát. — Teophylus. — Érsekválasztás Konstantinápolyban. — Isidorus. — Eutropius elraboltatja Chrysostomust Antiochiából és konstantinápolyi ér-

sekké szentelteti. — A keleti papság romlottsága Chrysostomus vállalkozik annak megjavítására 173

VII. FEJEZET.

Eutropius bukása és halála.

Eutropius konzul. — Mallius Theodorus. — A gót Tribigilda. — A gruthongok lázadása; elpusztítják Phrygiát. — Eutropius Leont küldi leküzdésükre. — A római hadsereg leveretése. — Arkadius egy újabb sereg vezérletét Gainasra bizza. — Stilikon tervei. — Eutropius megsérti Eudoxia császárnét. — Bukása, lealacsonyíttatása. — Chrysostomus menedékhelyet ad neki; egyházi beszéde Eutropius ellen. — Eutropius menekülése és pere, elítéltetése, halála. — Eudoxia kezébe keríti a hatalmat. — Gainas római legfőbb hadvezér. — A gótok Konstantinápolyban. — Fravitta szétszórja a barbar bandákat. — Gainas halála. . . 208

VIII. FEJEZET.

Stilikon.

Szeréna, gyermekkor, jelleme; férjhez megy Stilikonhoz. — Eucherius és Placidia. — Honorius házassága: a nyugati császár egybekelési ünnepélye a IV-dik században. — Stilikon kormányzósága. — A katolikus egység vagy a Theodosius ház pártja s a vallásos szabadság vagy a latin aristocratia pártja. — A kormányzó e két párt kielégítésére törekszik; magatartása a papság és a szenátus iránt. — Stilikon konzulsága. Claudianus Stilikon dicséretét zengi. — Stilikon és Alarik háborúra készülnek. — A retiai lázadás 267

IX. FEJEZET.

Alarik megveretése Pollentiánál. — Stilikon halála.

Babonás borzalmak s a római társadalom futása a rhetiai lázadás hírére. — Stilikon leveri a forradalmat. — Alarik Milanó ellen vonul; visszahúzódik s pusztítja Venetiát. — Honorius Ravennában. — Haditanács a gót táborban. — Alarik megveretése Pollentiánál.

— Stilikont a haza megmentőjéül kiáltják ki. — Honorius diadalmenetben vonul Rómába. — A hunok betörnek Italiába s Fesulánál megveretnek. — Radagais halála. — Gallia elvesztése. — Az alánok betörése. — A pártok összeszövetkeznek Stilikon ellen; azzal vádolják, hogy a birodalmat a barbároknak szolgáltatja át. — Olympius. — Alarik a nyugati birodalom szövetségese. — Arkadius halála. — II. Theodosius. — Pavia kiraboltatása. — Stilikont Ravennában Honorius rendeletéből kivégzik 303

X. FEJEZET.

Alarik első izben ostromolja Rómát.

Honorius eltaszítja magától feleségét Thermantiát s lefejezteti Eucheriust. — Stilikon vagyonát elkobozzák. — Olympius magister officiorummá nevezetik. — Újabb vallásügyi törvények: a püspökök polgári törvénykezése, a pogány templomok és áldozatok eltörlötése. — A barbar katonatisztekre vonatkozó törvények. — Thermantia halála. — Claudianust megfosztják méltóságaitól. — Honorius nem fogadja el Alarik békés ajánlatait. — A gótok Róma ellen indulnak. — Az örök várost védelmi állapotba helyezik. — Szerenát börtönbe vetik és börtönében megfojtják. — Róma első ostromoltatása. — A szenátus követséget küld a gót táborba. — A városra kirótt váltságdíj. — Alarik megszünteti Róma ostromát és Etruriába vonul. 363

XI. FEJEZET.

Attalus a szenátus császára.

Honorius nem teljesíti hiven a szerződési föltételeket, e miatt Alarik portyázókat küld Róma falai alá. — A szenátus küldöttséget meneszt a császárhoz. — Attalus. — Olympius kegyvesztettsége és bukása. — A vallásos párt ellen visszahatás támad. — Jovius Stilikon politikájához tér vissza. — A ravennai udvar alkudozásba ereszkedik Alarikkal. — Alarik végső üzenete a császárhoz. — Róma második ostroma. — Alarik hatalmába keríti a kikötőt. — A nép és a tanács Honoriust trónvesztettnek nyilvánítják s Attalust kiáltják ki császárrak. — Attalus a gótok ellenőrzése mellett szervezi kormányát. — Alarik római fővezér. — Az afrikai hadi vállalat. — Hono-

rius és Attalus alkudoznak egymással; az alkudozás félbenszakadása. — Alarik ostromzás alá fogja Ravennát s azután visszatér toskanai tanyájára. — Tertullus konzulsága. — Az alkudozásnak újból megkezdése. — Alarik a világ szemeláttára lerántja Attalusról a császári köpönyeget és Róma ellen vonúl 408.

XII. FEJEZET.

Róma kiraboltatása. — Alarik halála.

Alarik harmadizben ostromolja Rómát. A lakosság éhszükséget szenved. — Alarik árulás folytán behatol Rómába. — Proba Falsonia. — A város felgyújtatása s kiraboltatása. — Róma közprédára bocsáttatik három napon és három éjjelen át. — A gót hadsereg eltávoztása. — Honorius Sarust nevezi ki a Nyugat magister militumává. — Alarik Italia dél-vidékeit pusztítja s át akar kelni Siciliába; a vihar elrombolja hajóit Ravennánál. — Alarik halála. — A római főnemesség kivándorlása. — Afrika kormányzójának Heraclianusnak fosztogatása és alávaló tettei. — Szent Jeromos. — Szent Ágoston. 464

A BIRODALOM HALDOKLÁSA.

ELSŐ FEJEZET.

Róma és Konstantinápoly.

A római birodalom állapota Theodosius halálakor. — Arcadius. — Honorius. — Galla Placidia. — Versenygés Róma és Konstantinápoly között. — Rufinus: származása, jelleme, zsarolásai, fényűzése. — Rufinus megkereszteltetése. — Stilikon: igazságossága, önzéstelensége.

395.

A IV-dik századot két nagy császár nevéhez kapcsolódó két nagy forradalom nyitja meg s rekeszti be, és mivel az egész római politika akkoriban a vallásos téren mozgott, ez a két forradalom is vallásos irányu volt. E század Konstantinnal, az első keresztyén császárral nyílik meg s bezárul Theodosiussal, a katolikus császárral. Konstantin a keresztyénséget a sokisten-imádás mellett második államvallássá tette. Theodosius meg azt akarta, hogy a birodalomban ne legyen többé más hivatalos és nyilvános istentisztelet a keresztyénségen kívül, a keresztyénség kebelében pedig egyetlenegy felekezet, tudniillik az, a mely a niceai hitvalláshoz ragaszkodott s a melyet *katholikusnak* neveztek.

Theodosius a vallásos egység e nagy munkájának szentelte összes hatalmát és szellemerejét. A konstantiná-

polyi császárságot csak azért fogadta el Gratianus kezéből, hogy ez egységet keleten megalapíthassa, a hol Konstans óta mindennemű eretnokség özöne áradott el; Nyugaton pedig szintén ennek megszilárdítása végett mérkőzött meg két borzasztó küzdelemben Maximus és Eugenius zsarnokokkal, a romai szenátus pártfogoltjaival.

E küzdelmek utóbbika azzal a különös látvánnyal lepte meg a világot, hogy a dissidens keresztyén felekezetek a vallásszabadság nevében a pogánysággal szövetkeztek; s a római szenátus védőszárnyai alatt az egyház által kárhoztatott tanok a mágiának legbadarabb babonáival fogtak kezét, hogy a katolikus hittal megharczollhassanak. Azonban mindezek leverettek Eugenius és Arbogast személyében a juli Alpok tövében, a Hideg folyó partjai mellett ¹⁾ 394. szeptember 6-án lefolyt, soká kétes kimenetelű csata következtében; a hitegységet elrendelő törvényeket ekkor kihirdethették egész Itáliában. Magát a győzött azonban halálos baj sújtotta le. Theodosius a háboru fáradalmai s a politikai heves küzdelmek miatt vízkórságba esett, úgy, hogy csak azért vonult be Milanóba, hogy nemsokára koporsóba zárttan kelljen belőle távoznia.

Attól lehetett tartani, hogy az a nyavalya, mely a katolikus hitegység megalapítóját öt hónappal nehezen kivivott győzelme után elragadta, vele együtt művét is elsepri. Mert habár Keletet végleg meg hódította is eszméjé-

¹⁾ Juxta fluvium qui Frigidus cognominatur. Philostorg., *Eccles. ex hist. excerpta*, XI., 2. ap. H. Valesii *Scriptor. hist. eccl.*, t. III. Par., 1673. — Claudian, *de Tertio consul. Honorii V.* 99. — Socrat., V. 14. E folyó a mai Wippach az Isonzo mellékfolyója. Lásd e tárgyban *Histoire de la Gaule sous la domination romaine.* 1. X., c. 3. ezimű munkámat.

nek, de Nyugaton azon az egy csatán kívül semmit sem nyert, mivel Eugenius serege nem bomlott fel, s a Hideg folyó győzői és legyőzöttei továbbra is farkasszemet néztek egymással, készen várva, hogy a legkisebb jeladásra újból kezdjék a harczot ¹⁾. A mint a dissidens felekezetekből álló párt első ijedtségéből felocsúdott: azonnal összeforrasztgatta imide, amoda szétszóródott tagjait, míg a győzelem mámorában a szenátus vezetői ellen kibocsátott eszélytelen szigorú rendeletek ezeknek befolyását csak még inkább növelték és őket új erőfeszítésekre ösztönözték. Úgy látszott tehát, hogy a béke egyenesen a haldokló császár véglehelletétől függ. Ugyanazért a mint a betegség végzetszerű bizonyossággal, előre látható határideje felé haladt, a szenátus, az összes ellenzéki elemek e középpontja, mindinkább önmagában bizó és fesztelenebb magatartást tanusított; a pogány hadsereg forrongott s a száműzöttek nem hagyták el többé Itáliát.

Theodosius lelke elborult ennyi zavar láttára, a melyet testileg és lelkileg gyenge s a valaha leendő megférfiasodásra semmi reményt nem nyújtó éretlen gyermekeire kelle hagynia; az atya féltette családját, a politikus eszményét s a katholikus hitét, úgy, hogy ez a merész, állhatatos, alkut nem ismerő akarat saját művétől mintegy visszariadt. Eugenius legyőzője, a halál által félig megdermesztett kézzel, közbocsánatot rendelő törvényczikkelyeket irogatott ²⁾

¹⁾ Stringebat vetitos etiamnum exercitus enses.

Alpinis odiis, alternaque jurgia victi

Victoresque, dabant

Claud., *de Bell Gild.*, v. 204.

²⁾ Praecepit dari legem indulgentiae, quam scriptam reliquit. Ambros. *de obit. Theodosii*, 5. *Opp.*, t. II. coll. 1199, ed. Benedict.

s még ezentúl külön is lelkére kötötte végperczeiben mellette levő s fiainak főfőtanácsadójául rendelt miniszterének, hogy az övénél türelmesebb s a különböző pártok kiengesztelésére törekvő politikát kövessen ¹⁾.

Ilyen, félig szóbeli, félig írott végrendeletet hagyott hátra Theodosius, a mely magyaráztatva, jegyzetekkel elláttatva, kibővítetve, némelyek által dicsértetve, mások által tagadtatva és ostromoltatva, később annyi vitákra és véres küzdelmekre szolgált alkalmul. Ily keserű előérzetek terhe alatt adta át a nagy császárok utolsója lelkét Istenének, a kinek ügyét tizenhat éven keresztül oly szenvedélyes meggyőződéssel szolgálta.

I.

Az a miniszter, a ki Theodosiust halálos ágyán ápolta s a kit fiai részére szóbeli utasításokkal látott el ²⁾, a bárbar eredetű főhadparancsnok (magister militum) Stilikon volt, a kit az által, hogy maga mellett lányakép nevelt unokahugát Szerenát nőül adta hozzá, úgyszólván vejévé tett. Theodosius azt hitte, hogy okosan cselekszik, midőn haldokolva minden övéinek pártfogását ezen általa jótétményekkel elhalmozott ember kezeibe tette le, s őt másodszülött fiának Honoriusnak, a kire a nyugati birodalmat hagyta, törvényes gyámjává rendelte, megkérve egyúttal arra is, hogy örködjék az idősebb Arkadius felett is, a ki

¹⁾ Res incompositas, fateor tumidasque reliqui.

Claud. *de Bell. Gild.*, v. 293.

²⁾ Eos praesenti commendaret parenti: et de subditis sibi et commissis testari debuit, ut legata dimitteret, fidei commissa signaret. Ambros. *de obit. Theodosii*. 5.

már akkor keleti császár volt, és hogy mind a kettőt egyenlően részesítse szeretetében ¹⁾). A haldokló apának ily kegyes gondoskodását fiáról, a vőre és barátira ruházott pártfogói megbízatást később Stilikon egészen politikai rendeletképen tüntette fel s olybá vette, mint határozott meghatalmaztatást a két fejedelem vezetésére s a két birodalom kormányzására ²⁾); azonban Arkadius mellett prefectus pretoriói minőségben szintén volt már atyjának egy másik minisztere, a kit ez szintén megbízott azzal, a midőn Konstantinápolyt oda hagyta, hogy őrkdjék e fia felett s kormányozza a keleti birodalmat. Arkadius prefectusa pedig nem az az ember volt, a ki magát ellenállás nélkül birtokából kivettetni engedje. Ugy, hogy szinte látszott, mikép ez a rendelkezés számos alkalmat nyújt majd az egyenetlenkedésre, és csakugyan, alighogy bezárta a katholicus uralkodó szemeit, már is rögtön lángra lobbant a viszálykodás koporsója körül, hogy családja kebeléből nem-sokára a birodalomba csapjon át.

Arkadius ekkor tizennyolcz éves volt, és külseje az első szempillantásra elárulta szerfelett nagy szellemi és testi gyengeségét. Kicsiny, vékony, majdnem fekete színű emberke volt s félénk arczkifejezése, félig csukott szempillái oly aluszékony külsőt kölcsönöztek neki, hogy úgy tetszett, mintha csak háltni járna bele a lélek ³⁾). Szelleme sem

¹⁾ Geminos dextra tu protege fratres.

Claud., *de Tertio consul. Honorii*, v. 153.

²⁾ Tibi credita fratrum

Utraque majestas.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 5—6.

³⁾ Arcadius brevis statura, et habitu corporis tenuis, et viribus infirmus, et colore niger fuit. Mentis quoque socordia, tum ex ejus

igen volt éberebb. Theodosiusnak ez idősbik fia, a kit már tíz éves korában trónjának osztályos társává tett s a kit atyai megfoghatatlan előitélete folytán, egy katolikus pap s egy pogány bölcsész kettős vezetésére bízott ¹⁾, soha sem hallott egyebet a tányérnyalók hizelgésénél s a palota herélteinek oktatásánál. Ez utóbbiakkal való érintkezése következtében oly határtalan gőg, oly feneketlen ravaszság, s Rufinus, a prefectus pretorio iránt, a kinek gyámsága alá helyezte őt atyja, oly gyűlölet fejlődött ki benne, a mely annál engesztelhetetlenebbé vált, minél inkább eltitkolta.

Theodosius másodszülött fia, Honorius, a ki bátyjánál körülbelül hét évvel fiatalabb volt, jóllehet testi tekintetben eléggé szépnek ²⁾, s mozdulataiban élénkebbnek látszott, sem értelmesebb, sem férfiasabb nem volt nála; sőt a mint serdülő korába lépett, valami kimagyarázhatatlan, hidegség és szenvedélyből elegyült fonák vérmérséklet fejlődött ki benne, a melynél fogva hosszas közönyössége után rögtönös, de csakhamar elenyésző lánggra gyuladt, a melyben némelek dicséretes önmegettartoztatásának ³⁾, mások ellenben természetes tehetetlenségének tanujeleit vélték felismerhetni, a melyet két házasságának magtalánsága csakugyan igazolni is látszott. E tárgyban mind nagyobb hitelre vergődött az a mendemonda, hogy Szeréna, Stilikon neje, azon vágya által ösztönöztetve, hogy a császári trónt saját fiának birtokába juttassa, bizonyos ital segítségével kioltotta az

sermonibus, tum ex conniventibus oculis apparebat, qui dormientium more clausi, aegre admodum aperiebantur. Philostorg., XI. 3.

¹⁾ Arséne et Themistius. — Coteler., *Monum. eccl. graecae*, t. II. 248. et 258. Themist., *Orat.* 16. ed. Hard., Par., 1684. p. 204.

²⁾ Claud., *In Nupt. Honorii et Mariae fescenn.* passim.

³⁾ Admiranda in rege continentia Pros., VII. 37.

ifju Honoriusban az utódhagyás reménységét ¹⁾, a mi mindazonáltal nem akadályozta őt meg abban, hogy neki később mégis mind a két lányát feleségül adja. A Nyugatnak új császára, nem hiába, hogy gyermekségétől fogva sok megaláztatást szenvedett, korára nézve idős és méltóságára nézve nála feljebb való bátyjától, s szolgálatában levő háznépétől, de ugyancsak tüzelte is ám a vágy, hogy boszút álljon mindezekért, ha majd az uralkodás sora reá is elkövetkezik: ime ilyen volt a két fejedelmi sarj, Theodosiusnak két utóda.

Honorius után egy nálánál fiatalabb testvér következett a császári családban; atyjoknak azzal a szép Gallával kötött második házasságából született leánya, a ki mint Justina császárné és I. Valentiniánus leánya oly hódító kellemekekkel rendelkezett, hogy Theodosius mindjárt beleszeretett, mihelyest legelőször megpillantotta ²⁾.

Galla Placidia még csak gyermek volt, midőn atyja meghalt; azonban e gyermekben anyjára emlékeztető szépségének előjelei mellett oly élénk és fenkölt szellem, oly hajthatatlan akaraterő, oly inkább büszke, mint gyengéd lelkület nyomai is mutatkoztak, hogy úgy látszott, mikép képesebb a gyűlöletre, mint a szeretetre. Minthogy anyja majdnem születése perczében meghalt: Theodosius Szerena gondviselő kezeire bízta leánykáját ³⁾, a ki nem ügyelt eléggé arra, hogy ez ingerlékeny természetet megfékezze, vagy meg lehet, minden igyekezete daczára kudarcot vallott

¹⁾ Zosim., v. 28. ed. Bekker, ap. *Scriptor. hist. byz.*, Bonn. — Lásd alább.

²⁾ Lásd e tárgyban *Histoire de la Gaule sous la domination romaine* czimű munkám I. X. c. 3.

³⁾ Tillemont, *Hist. des Empereurs*. V. köt.

vele. Maga Szerena sem mindennapi asszony volt. A birodalomban őt a császári család egyik legfontosabb tagjának tekintették s a költők nem átallozták verseikben reá ruházni a királynői, vagy császárnői czimet ¹⁾, s e czimet főnhéjázólag el is fogadta, jöllehet őt meg nem illette, mivel büszke volt nagybátyjára, a nagy császárra, de még büszkébb férjére, a ki a római világ első tábornoka volt, s e fenhéjázását szelleme szilárdságával s szívnagyságával tette türhetővé. E négy személyből állott Theodosius családja, a mely családban, a mint látjuk, a férfiasság cserben hagyni készült a férfiakat, hogy a leány ágra szálljon át.

A féltékenységnak a két fitestvér szívében lappangó parázsa, hogy lánggra lobbanjon, hathatós élesztőjére akadt minisztereik egymás iránti ellenséges viszonyában s alattvalóik versenygésében. A régi és új Róma rossz szemmel nézte egymást, mióta azokat Konstantin versenytársakká tette. A Tiber mellékén emelkedő székváros nem bocsáthatta meg a Bosporus mellékén levőnek fényességét, gazdagságát s a keresztyén császároknak iránta tanusított előszeretetét, de legkivált azt nem bocsáthatta meg neki, hogy Itáliát hódításainak szebbik felétől megfosztotta.

Konstantinápoly viszont a maga részéről a falait benépesítő görögöktől azt az eszmét kölcsönözte, hogy ő fölötte áll Rómának, melyet a latin népfajok alapítottak. És csakugyan Konstantinápoly városa körül egy oly görög nyelvű birodalom kerekedett, a mely nagy hajlamot mutatott arra, hogy magát a Nyugattól elszigetelje s Itáliával szemben a római világ legértelmesebb, legszorgalmasabb,

¹⁾ Si floribus ornes (Calliope)

Reginae, regina comam

Claud., *Laus Serenae reginae* v. 4—5. et passim.

legjobb fele gyanánt szerepeljen. E birodalom hiú, kérkedő, veszekedő természetű volt, ép úgy, mint azok a népfajok, a melyek alkotó részeiül szolgáltak. Minthogy nyelve és szokásai a Nyugattól egyébként is megkülönböztették, ezzel be nem érve, még hathatósabb, úgy, mint közigazgatási és politikai külön szakadásra is törekedett. Konstantinápoly és Róma nagyravágyó emberek keze alatt a zavargás és háborúnak félelmetes eszközévé alakulhatott: s a fejedelmek gyámjai nem is mulaszták el, hogy a jó alkalmat üstökön ragadják, és a míg Rufinus Stilikon iránt táplált gyűlölete folytán a Kelet érdekeinek teljhatalmu képviselőjéül tolt fel magát, addig az utóbbi merő ellentétes érzelemből a nyugotiak érdekének kizárólagos védelmezésére vállalkozott.

Ez időtájban ismét új ok kínálkozott a Róma és Konstantinápoly közt fennálló versenygésre, a mely ezúttal nemhogy légből kapott lett volna, sőt ellenkezőleg a római világ egyensúlyát nagyon is komolyan kockáztatta. A régi, még nevétől is megfosztott Görögország, — melyet akkoriban keleti Illyriának neveztek — egészen Theodosius trónra léptéig a Nyugati birodalomhoz tartozott, mint Itáliának kapcsolt része ¹⁾. E közigazgatási határvonal megállapításában oly természetellenesség nyilatkozott, a mely a történeti hagyományokat és szokásokat mintegy arczul csapta, mivel a nyugati fajok által idegen földül tekintett Görögország a maga nyelvét, irodalmát s művészetét rátukmálta az egész kelet-római világra; az ő lelke éltette a római világnak ezt a felét és Konstantinápolyt senki se mondhatta volna egyébnek görög városnál.

Gratianus abból a czélból bizta Theodosius kezére az

¹⁾ Zosim IV., 3.

akkoriban a gótok által előzőnlött keleti Illyriát ¹⁾, hogy ez által Konstantinápoly körül jobb védelmi rendszert szervezzen; ezt az intézkedést ő, ha a látszataból következtethetünk, egyszerűen ideig óráig tartónak szánta; Theodosius azonban magasabb tekintetek által ösztönöztetve, véglegessé tenni törekedett. Midőn halálos ágyán a római világegyetemből mindkét gyermekének kiszabta osztályrészét s azt a birodalmat, a melyet mindegyik fővároshoz csatoltatni kívánt, a keleti Illyriát Konstantinápoly birtokai, s Arkadius osztály része közé foglalta ²⁾. Ekképen tehát Macedonia, a két Epirus, Thessalia és Achaja katonailag az alsó dunai tartományokkal köttettek össze, mint a melyektől különben is csak a Haemus lánczolata által választottak el, úgy, hogy ezentúl az egységes közigazgatás alá vetett két Görögország közt csakis az Aegeumi tenger képezett sorompót.

Ez okok minden jóságuk daczára sem győzték meg a nyugatiakat. Róma a politikai eszélyesség e rendszabályát csakis Theodosius boszúmüvének tekintette; Honorius azt hitte, hogy őt testvére kedvéért megkárosították, és Stilikon a közvélemény szele fuvallatának engedve olyféle óhajást ejtett el, hogy a megholt császár által rendelt külön szakadás bár csak ne hajtatnék végre. Mindamellettsenki sem merészelt nyílt ellenállást megkísérteni e tiszteletet parancsoló holttesttel szemben. Theodosius csak úgy uralkodott tovább is szemfödője alatt, mintha kardját hüvelyébe nem szögezte volna a halál.

¹⁾ Sozomen., VII. 4. ap. *Valesii Scriptor. hist. eccles. t. II. Par. 1668.*

²⁾ Theodosius, Italiae populis et Hispanis et Celtis et universa praeter haec Africa, Honorio traditis . . . Zosim., IV. 50.

A fegyverszünet nem sokáig tartott, a mi a minisztereknek róható fel érdemül, mivel azok mesterkedtek rajta első sorban, hogy valami módon megszegjék. Theodosius kétségkívül nagy ember volt, ha szívét tekintjük, de azért hiányzott belőle a fejedelemben nélkülözhetetlen jellemvonások legfőbbike, az emberismeret. Úgy, hogy ha egyenesen azt a feladatot tűzte volna is maga elé, hogy fiai trónja mellé a visszavonást beplántálja, még akkor sem sikerülhetett volna jobban célja, mint azzal, hogy tutoraikká Stilikont és Rufinust tette. Valójában még a képzelet sem teremthetne egymástól elütőbb személyeket, mint a minő ez a két ember volt, a kiket a végzet egy közös cél, a hatalom birtoklása után való törekvésökben egymás közelébe juttatott. Az a fejedelem, a ki az által, hogy lángeszével uralkodott rajtok, hasznos eszközöket birt belőlök a maga számára teremteni, nem látta be kellőleg, hogy egyenesen tehetségeik, egymás iránt táplált kölcsönös gyűlöletök, s ellensúly nélkül maradandó tekintélyök, az ő halála után vagy fiainak leigázását, vagy birodalmának felforgatását vonja majd maga után.

Rufinus, a Kelet kormányzója, e gall származásu férfiú Elusa városában, a mai Elauseban ¹⁾ született, a Pyrenei hegyek lábánál, azon aquitaniai égalj alatt, a melyből gyermekei mintegy a kalandorság és nagyravágyás szellemét szívták magokba. Rufinus a IV-ik századi római kalandornak legtökéletesebb példányképét nyújtja, mint a ki a legalacsonyabb sorsból értelmi erejénél fogva a hatalom legmagasabb polczára emelkedett, az által, hogy egyidejűleg vakmerő és ravasz, makacs és hajlékony tudott lenni, ezen

¹⁾ Claud., In Ruf., I. v. 137.

telül lelkiismereti kételyek soha sem háborgatták. Ha a közgyűlölet túlzásainak bélyegét erősen magán hordó hagyománynak hihetünk, egy nyomorult varga műhelyében rengett annak az embernek bölcsője ¹⁾, a kit a sors arra rendelt, hogy majdan Lucullust pompában felülmulja, megmérhetetlen pazarlásaival pedig Verres gyalázatos dicsőségét messze túlszárnyalja; bármint legyen is a dolog, annyi tény, hogy Rufinus szegényül született, valamely vidéki család kebelében, a mely szintén nemcsak hogy szegény volt, de még nevét sem ismerte a világ.

Egy abból a korból való költő, bizonyos, Róma iránt ellenséges indulattal viseltető fúriát rajzol számunkra, a mint a pokol fenekéből felsiet, hogy a galliait az atyai ház fedele alól kiragadja és őt a birodalomra lódítsa ²⁾: e fúria, mint mindenki elképzelheti, nem egyéb volt, mint az a lázas nagyravágyás, mely azon időben minden rómaid, nagyot és kicsinyt egyaránt gyötört, mint a kincsszomj és az a remény, hogy ez örökké zavargó társadalomban fáradozás nélkül mindenüvé eljutnia sikerül. — Rufinus tehát egy valamely napon lerázva magáról családjának szegénységét, elhagyta Galliát, hogy ő is, mint annyi sok más, szerencsét keresni induljon. — Ösztöne, a mely kalandvadászatra sarkalta, nem is vezette tévútra. — Nevelését, melynek alapjait alkalmasint Aquitánia iskoláiban, Touluseban vagy Bordeauxban vetette meg, a hol hirneves szónokok és nyelvtanítók oktattak; jártában keltében nyerte vagy fejezte be. Magas és előkelő termete, tüzet lövellő szemei, bő és könnyed beszédképessége, mihelyest valahol megjelent, azonnal

¹⁾ Georgii Codini *Origines seu antiquitates Constantinopolitanae*, Lutet., 1655. p. 38. d.

²⁾ Claud., *In Ruf.*, I., v. 25—175.

reá vonta a közfigyelmet¹⁾; azonban, hogy sikert arathattott, azt kiválólag élénk, mozgékony, élczes megjegyzésekben bővelkedő szellemének²⁾, mindenre alkalmas értelmi tehetségének, felülmulhatatlan emberismeretének, a mely főleg az olyanoknak kiszimatolására tette képessé, a kik ügyének előmozdítására alkalmasoknak látszottak, és végre a lángészszel határos életbölcseiségének köszönhetette.

Legelőször is Milanóban és Rómában, Szent Ambrozius és Symmachus városában látjuk feltűnni, tanulmányozva és szerényen észlelődve, mivel sokkal eszélyesebb volt, vagy talán meggyőződésénél fogva közönyösebb, mint sem a vallásos vitákba beleelegyedett volna. Majd befurakodik azon két híres vezérférfinőhoz, a kik akkor Italiában a vallásos meggyőzések kormányozása felett vitáztak egymással és mindkettő egyenlő előzékenységgel fogadta: Ambrozius baráti czímmel tiszteli meg³⁾; Symmachus pedig, a ki Nyugaton az irodalmi hírnév dolgában döntő birókép szerepelt, ékesen szóló, finom izlésű, élczes megjegyzéseiben attikai sóval bővelkedő férfinak nevezi, és a mi még inkább meglephet bennünket, dicséri szavainak őszinteségét és összeköttetéseinek biztosságát.⁴⁾ Az igaz, hogy később mind ő, mind Ambrozius egészen más hangon beszélt; azonban már idejekorán oly embert ismert fel mindenki Rufinusban, a kivel ugyancsak tanácsos ám csinján banni.

Első szereplése így ütött ki Nyugaton. Minthogy

¹⁾ Rufinus procero corpore, et virilis animi fuit, solertiam vero ejus, tum oculorum motus, tum linguae facundia declarabat. Philosterg., XI. 3.

²⁾ Symm. *Ep.* III. 82, 83 et 88.

³⁾ Ambros., *Ep.* LII. *Opp.*, t. II.

⁴⁾ Symm., *Ep.*, III. 81.

Rómában nem lelte fel azt, a mit keresett, mivel itt a gazdagsághoz és hatalomhoz vezető ösvényeket, hatalmas és féltékeny nemesség tartotta megszállva, Kelet felé fordította tekintetét. Konstantinápoly valóban alkalmasabb színterül is kínálkozott épp úgy jó tulajdonai, mint hibái számára; a szellemi harczoknak ott tágabb terök nyilott, mint Itáliában, és az aquitániai éles elme ott a syriai vagy a görögnek példabeszéddé vált ravaszsága mellett előnyösen működhetett. A galliainak csakugyan sikerült bejutnia a *császári iroda* hivatalszobáiba ¹⁾, a mely pálya, egy kis kedvezés és szerencse mellett, mindenüvé elvezetett; mindazonáltal kitünő szolgálatai daczára, ki tudja meddig ott veszhetett volna, ha rendkívüli körülmények a fejedelem tekintetét reá nem vonják.

Theodosius akkoriban érkezett meg Keletre és pedig oly hivatás teljesítése végett, a melyet hitbuzgóságában önként tüzött maga elé, de a mit éppen ezen okból annál szentebbnek tekintett s ez abból állott, hogy a keleti birodalmat, a melyet Valens óta az arianismus mételye töltött el, a niceai hitvallás zászlója alá vissza terelje. A Gratianus által neki felajánlott császári koronát is csak e föltétel alatt fogadta el. Az új császár, a ki Spanyolországban született, és csakis a Nyugatot ismerte, eleintén úgy birodalmában, mint fővárosában és palotájában egészen elszigeteltnek érezte magát, a hol meggyőződése szerint nem talált egyebet, vagy legalább azt hitte, hogy nem találhat egyebet, mint többé-kevesebbé titkos áriánusokat s a hol azok váltak első sorban gyanúsakká előtte, a kik munkájához kötelességszerűleg segédkezet nyújtani tartoztak. Ennélfogva egé-

¹⁾ Claram subrepsit in aulam.

Claud., *In Ruf.*, I. v. 177. — Philosterg., XI, 3.

szen váratlan szerencsének tekintette, hogy egy a keletiek tömegében elkeveredett nyugotira, sőt úgy szólván honfiktársára talált, mert szülőhazájokat csakis a pyraenei hegyek választották el egymástól. Theodosius ezt az embert közvetlen közelébe vonta s a legfontosabb tárgyak felől kikérdezte véleményét, s midőn ügyes tanácsosában még magánál is buzgóbb katolikusra akadt, bizodalma nem ismert többé határt.

Rufinus szerencséje ez időtől fogva csodával határos sebességgel haladt előre. A császár bizodalma már a 384. évtől fogva birta ¹⁾ és jöllehet magas hivatalokat nem viselt, mégis azt látjuk, hogy már 386-ban a Kelet egyik nagyobb tartományának praefectus praetorioja ²⁾, 390-ben magister officiorum, vagyis belügy- és rendőrügyminiszter ³⁾, 392-ben a császár idősb fiával együtt consul, 394-ben praefectus praetorio in praesenti, vagyis kormányzó miniszter s a birodalomban a császár után első személy ⁴⁾. Ugy hullott reá a császár kegye, mint az eső; a közönség zúgolódott e miatt s a zúgolódás hire eljutott a fejedelem füleibe. »Hát aztán — így kiáltott fel egy nap, megboszankodva udvaronczaiknak beszédein — kinek mi gondja rá, ha egyenesen császárrá tenném is ⁵⁾?« E meggondolatlan szó Rufinus vesztét okozta; a kegyencz vágyaiban ez időtől fogva nem ismert többé határt, se eljárásában kiméletet.

¹⁾ Symm., *Ep.* III. 82.

²⁾ Gothofr., *Chronol. Cod. Theodos.*, p. 116. ed. Lugd., 1665.

³⁾ *Cod. Theodos.*, t. V. p. 382, col. 2. — Zosim., IV, 51.

⁴⁾ Rufinum ibidem reliquit, qui simul et aulae praefectus esset, et ex animi sui arbitratu in quasvis res alias dominatum haberet. Zosim., IV. 57.

⁵⁾ Brevi principem videbunt. Zosim., IV, 51.

Az úr szolgája iránt táplált vak előszeretetét, saját maga előtt annak minden kétséget kizáró hasznavehetőségével igazolta. Theodosius a konstantinápolyi birodalmat teljesen felbomlásnak indult állapotban vette át; Valens mindent romba döntött, úgy a vallási, mint a politikai egyiséget, sőt még a terület biztosságát is. A nagy Valentinianusnak ez a testvére kétségbevonhatatlan hősiessége és még kevesebb vitatható keresztyéni buzgósága daczára, sokkal vészhozóbb volt a római világra nézve, mint a leggyávább császárok bármelyike, a keresztyénségre pedig veszedelmesebb volt még magánál Julianusnál is. Mert Valens, a mint a hunnok elől menekülő keleti gót nemzetet a Duna jobb partjára átbocsátotta, se tisztességes vendéglátást nem birt számára biztosítani, se erőhatalommal nem tudta azt a számára kijelölt tartózkodási helyen megmarasztalni ¹⁾. A legbadarabb, vagy legigazságtalanabb rendszabályoknak egész sorozata fellázította végre e barbár népséget, a mely aztán az alázatosan könyörgő vendég szerepéből a követelődző és döllyfös parancsoló szerepébe csapott át, és — a mi még csodálatosabb és meglepőbb dolog, — csakhamar azt látta a világ, hogy egy egész nép, a melynek saját külön királyai, törvénye, papjai és nyelve van, ott kóborol a római földön, sarczot vet arra az országra, a mely neki menedék-helyet adott s fenyegeti annak fővárosát, császárával egyetemben. Valens politikája ilyen gyümölcsöket termett.

Vallási tekintetben az arianismus iránt tanusított tulzó részrehajlása a keleti egyházat döntötte zavarokba; a hitvallás-tételek gyártását se szabály, se fék nem zabolázta

¹⁾ Lásd az én *Histoire d' Attila, de ses fils et de ses successeurs* című munkám I. kötetét.

többé; a császári udvar hitszabályok gyárává alakult át, a melyeket katonák tukmáltak rá a püspökökre és barátokra, s a melyeket a görög szórszálhasogató ész nemkevesbbé önkényes hitszabályokkal torolt vissza. Mindegyik egyház saját hitszabályt gyártott magának, a melynek alapján a többieket kiátkozta. A pogányok büntetlenül felemelve fejöket, vakmerően daczoltak a sokistenimádást tiltó törvényekkel, és egyedül csak a catholicismust fenyegette a száműzetés és a bakó. Ugy, hogy mikor ez az esztelen a drinápolyi ütközetben, 378-ban, a gótok fegyvereinek csapásai alatt meghalt, és Gratiánus Theodosiust a keleti birodalommal, a melyet majdnem egészen ujonnan szerveznie és úgyszólván visszahódítania kellett, megkinálta: ez utóbbi soká habozott ¹⁾ s utóvégre is csak azért engedett, hogy szolgálhasson annak az ügynek, a melyet egyenesen az igazság ügyének tartott.

A végből csupán kardját kellett kivonnia, hogy a politikai egységet helyreállítsa, hogy a Haemus két oldalán elterülő római tartományokban pusztító gót csordákat elseperje s e nemzetet a számára kijelölt határok közé berekeszsze; de a vallásos egység újból szervezése nem pusztán katonai, hanem egyéb képességeket is kívánt. Ez a munka egyenesen Rufinusra nézett. Az ő szilárd és vakmerő keze alatt gyorsan és biztosan haladt előre a dolog: a püspöki székeket kitisztogatta, a katholikus papságot hirneves vezérferfiak beállításával újból szervezte, az arianismust szűk határok közé szorította, egy néhány bevehetetlen várát pedig folytonos ostrom alatt tartotta, az erkölcstelen vagy keresztyénség-ellenes tévtanokat szigorú tilalom alá vetette,

¹⁾ Ambros, de Obit. Theodos., 53. Opp., t. II.

vége a pogány isten tiszteletet a hivatalos szertartásokra szorította, a mysteriumokat eltiltotta, a leghiresebb pogány templomokat romba döntette, vagy elbontatta, — imé ilyen dolgok történtek évről-évre a keleti birodalomban a 388-ik évtől kezdve, az új miniszter folyton növekedő befolyása következtében.

Mindazonáltal az átalakítás műve nem fejeződhetett be a nélkül, hogy tiltakozások és erőszakosságok el ne követték volna. A hatalom rendeleteire feleletül gyakorta lázadások törtek ki, s midőn az arianusok 388-ban a konstantinápolyi katholikus püspöknek, Nektariusnak házát leégetni akarták, magát a várost is felgyújtották ¹⁾. Azonban a hitegység e rendzavarások daczára is mind jobban-jobban megszilárdult s utóvégre csakugyan diadalmaskodott. Theodosius, a kit nagy célja után való törekvésének sodra egészen magával ragadott, miniszterében csakis annak a siker által bebizonyított hasznosságát látta s önkéntelenül szemet hunyt minden egyébire.

A mint Rufinus ekkép teljhatalmuvá lett s a császárt megillető sérthetetlenségben is úgyszólván osztakozott, keresztül-kasul gázolt az igazság és becsület mindennemű érdekein. Senki sem érezhette magát biztosságban tőle, a ki csak valaha ellenségéül mutatkozott, vagy oly vagyon fölött rendelkezett, a mi a kívánságot felingerelhette ²⁾. mert a szerencsefi keblében az aranyszomjjal egyidejűleg a boszuállás hajlama is hatalmasan kifejlődött ³⁾. Ennél-

¹⁾ Bar., *Ann. eccl.*, an. 388, §. 70.

²⁾ Si forte alicui praedium aliquod fuisset locuples et fertile. Eunap., *Fragm.*, ap. *Scriptor. hist. byz.*, Bonn., 1829.

³⁾ Crescebat scelerata sitis

Claud., *In Ruf.* I. v. 220.

fogva csakhamar azt látta a világ, hogy a legváratlanabb csapások következtében egymásután elpusztulnak mind-azok, a kik őt megbántották, vagy szerencséjének akadályául szolgáltak, bármily nagy volt is különben befolyásuk, vagy előkelő állásuk; és haragjának pusztító dühe alatt áldozata soha se maga veszett el csupán, hanem az atya magával rántotta gyermekeit, a férj pedig feleségét.

391-ben, a háború teljes dühöngése közben, Rufinus egy ellenséges csapat által elragadtatta s összevagdaltatta Promotus magister militumot, a ki őt haragra lobbantának perczében arczul ütötte ¹⁾. 392-ben Tatianus prefectus pretoriót támadja meg, a ki féltékenységet fölébresztette: sikkasztási vádat akaszt nyakába, ő maga el is ítéli, száműzetésbe küldi és fiát szeme láttára lefejezteti ²⁾. Mikor maga nem ítelt, akkor meg kész engedelmességű birákkal rendelkezett; mivel a birói székeket oly galád emberekkel töltötte meg, a kik vele az elitéltek vagyonán osztakoztak ³⁾. E bírakat gyakran a nép legalsó osztályából toborzotta. A történet egyik olyan kedvenczét említi, a ki korcsma-szolga volt, még pedig a legalávalóbb szolga, a kinek az volt kötelessége, hogy a padokat mossa és a kövezetet sepregesse, s a ki azután bibor szegélyű öltönyben, lovag gyűrűvel újján páváskodott ⁴⁾. E nyomorult emberek segítségével a keleti birodalom minden pontján elkobzások és birságolások által

¹⁾ Zosim., v. 51.

²⁾ Zosim., v. 52. — Claud. *In Ruf.*, I. v. 248.

³⁾ Omnes causae (apud eum) judicabantur . . Quotquot publica dicasteria iudices omnes in gratiam Rufini judicabant. Eunap., *Fragm.* I.

⁴⁾ Adulatores vero heri quidem et nudius tertius cauponis inservi erant, ut et subsellia purgarent et pavimenta verrent; jam vero

harácsolta a pénzt. Elvett mindent, a gazdagok, a szegények, a városok vagyonát, sőt még magáét a császári kincstárét is ¹⁾; némelyektől igazságtalan perrel ragadta el apai örökségöket, másoktól pedig fenyegetések által csikarta ki. Ajándékozások és végrendeletek folytán úgy hullott reá a vagyon, mint az eső, míg a gazdag családok leányait, vagy özvegyeit teremtményeinek engedte zsákmányul.

Ha történetesen, valami hitelét tönkretétellel fenyegető árulás készült kipattanni, Rufinus ezt aranyesővel nyomta el: emitt jövedelmekkel látta el a templomokat, amott újakat épített a legszebb márványból; itt, csakhogy a megbántott város hallgatását megvásárolja, saját költségére olyan oszlopesarnokot emeltetett, hogy Ázsia soká nem fogyott ki csodálásából ²⁾. E gazember rablott kincseiben osztoztatta Istent és a nemzeteket. A közmegbotránkozást némaság fogta el ily nagy vakmerőség és számítás láttára, és valahányszor csak Theodosius lelkiismerete háborogni kezdett: mindannyiszor valami, a katolikus hitet érdeklő váratlan esemény lépett közbe a legalkalmasabb időben, hogy a fejedelem aggodalmait szétoszlassa és a kegyencz hatalmát megszilárdítsa.

És Rufinus urát nemcsak lángoló és önfeláldozó lelületének magasztosabb oldalánál fogva birta leigázni, ha-

chlamides egregie praetextatas gestabant, et sigillis auro inclusis digitos ornabant. Eunap., *Fragm.*

¹⁾ Eo immensae et improbae avaritiae processit, ut ipsa publica mancipia venderet. Eunap., *Fragm.*

. Aut aufert vivis, aut occupat haeres.

Claud. *In Ruf.*, I., v. 192. — V. ö. Suid. voc. RUFIN.

²⁾ Régium porticum extruxit (Antiochiae), qua nullum habet urbs aedificium splendidius. Zosim., v. 2.

nem épp úgy visszaélt Theodosius hibáival, mint erényeivel. Ez az ember ugyanis, a ki egyetlenegy eszme diadalához kötötte életének egész feladatát s dicsőségét, hitének önzetlen buzgalmát túlságos személyi érzékenységgel kapcsolta össze. A legcsekélyebb ellenkezésre mindjárt azt hitte, hogy munkája forog veszedelemben; ezzel tévesztette össze magát, összetévesztette miniszterét, trónját és családját. Gyanura lobbanásának perczeiben könnyen elfutotta a méreg, s ha egyszer felboszankodott, dühe nem ismert többé határt. Tudjuk, hogy mily borzasztó büntetéssel torolta meg azt a sérelmet, a melyet Thessalonika falai között szobrán ejtettek. Rufinus volt az, a ki neki ezt tanácsolta, a ki ingerelte, a ki e vad kegyetlenségre ösztönözte, és midőn Ambrosius, méltó felháborodásában, megtiltotta ezen fejedelemnek, a kit különben csodált és szeretett, hogy anyaszentegyházába belépjen, Rufinus a kiszabott büntetés és a bűnös közé merészelte magát ékelni s a kiontott vér bűnét a saját fejére vette ¹⁾. Az ilyen példátlan romlottsággal nyugtatta meg aztán annak az urának lelkiismeretét, a kinél a lelkimardosás az elkövetett bűn után nyomban beköszöntött, ekkép kötötte azt magához az önként magára vállalt becsutelség kötelékeivel, ekkép tette magát annak szemei előtt mint bűntárs sérthetetlené.

Midőn Theodosius elindult arra az itáliai hadjáratra, a melyből a végzet visszatérni nem engedte, Kelet kormányzását, a fiatal Arkadiusra való felügyelettel együtt teljhatalmu miniszterére bízta. Különben is ingadozó egész-

¹⁾ Divinus Ambrosius simulatque Rufinum vidit: »Canum, inquit, impudentiam imitaris, Rufine; nam quum tantae caedis suasor exstiteris, pudorem a fronte excussisti...« Theodorit., *Hist. eccl.* v. 18., ed. H. Vales.

sége s a háború, a mely után oly messze vidékre kellett fáradsa, számtalan véletlen számára nyitott ajtót, és Rufinus vakmerő előrelátásával számítás alá vette azokat az új eshetőségeket, a melyeket a szerencse kínált számára. Theodosiustól, az egy trónt kivéve, már mindent megkapott: most erre vetette komolyan szemeit ¹⁾, és kezdte már távolról a hozzá vezető utakat előkészítgetni az által, hogy megkettőztette bőkezűségét a katholikus papság iránt, továbbá az által, hogy a nép figyelmét valójában császárhoz méltó kegyesség pompájának fitogtatásával igyekezett magára vonni.

A miniszter nyári lakóhelyét a Bosporus tulsó partján, Chalcedonban és pedig annak is Tölgyesnek nevezett külvárosában építette fel; a mely külvárost annyira bekebelezte villájának alkotó részei közé, hogy neve is reá ragadt s szélteben, hosszában Rufinopolisnak nevezték ²⁾. Rufinus villáját, a mely a tengerszoros mellett elnyúló hegy oldalán emelkedett s a melyre porphyr oszlopaival s aranytól csillogó tetőzetével uralkodólag tekintett le, e század egyik építészeti remekéül tekintették ³⁾. Az ily buzgó katholikus ember lakó helye táján a templomról se feledkezhettek meg; és csakugyan emeltek is oda egy Péter és Pál apostolok nevéről Apostoleumnak nevezett ⁴⁾ épp oly terjedel-

¹⁾ Rufinus imperatorium etiam nomen ad seipsum trahere omni arte studebat. Philostorg., XI. 3.

²⁾ Ad Quercum; id suburbanum est Chalcedonis, quod nunc, ex Rufini nomine appellatur. Sozom., VIII. 17.

³⁾ Purpureis effulta columnis
Atria, prolatae ad sidera moles.

. Claud., *In Ruf.*, II. v. 135—136 . . . 448 et pass.

⁴⁾ Rufinus villájának nagyszerűségére s azon eseményekre vonatkozólag, a melyeknek színhelyéül szolgált, (lásd Elbeszélések a

mes, mint nagyszerű templomot, a melylyel a templom szolgálatára rendelt személyek számára monostort kapcsol-
tak össze ¹⁾. E templom Theodosius útra kelte alkalmával készült el, és Rufinus sietett vele, hogy a császár távolléte alatt oly szertartással szenteltethesse fel, a melyben a legfőbb méltóságot megillető elsőséget senki tőle el ne vitathassa.

Rufinus, jóllehet a katolikus hit mellett tanusított buzgóságával ugyan csak nagy zajt csapott, még mind akkorig nem vette fel a kereszttség szentségét; most tehát arra is rászánta magát s úgy intézkedett, hogy megkereszteltetése templomának fölszenteltetésével egyidejűleg men-
jen végbe, hogy e két esemény híre az utóvilág emlékezeté-
ben össze forrva maradjon. Meg is mozdított minden követ, csakhogy az ünnepélyt párját ritkító fénynyel hajtathassa végre. Azsiának különböző püspöki megyéiből berendelte a püspököket s a kitűzött napon, 394 szeptember 24-én tizenkilencz főpap, majdnem mindannyia metropolita, zsinatba ült össze Konstantinápolyban s ott néhány jelentéktelen, egyházi fegyelemre vonatkozó kérdést letárgyalt ²⁾ s azután átvándorolt Rufinus villájába, hogy ott a templomszentelés és keresztelés kettős szertartását végrehajtsa. A püspökök ott egyéb már megtelepült vendégekre akadtak, a kiket

római történetből czimű munkám következő czimű két kötetét: *Aranyászú szent János és Eudoxia császárné*, I. IV. — *Nestorius és Eutyches* I. III.)

¹⁾ In quo palatium est ecclesia maxima quam Rufinus ipse in honorem apostolorum Petri et Pauli construxerat. Monachos quoque juxta eam collocavit, qui clericorum in ea ecclesia munus explerent. Sózom., VIII. 17.

²⁾ Labb. *Concil.*, II. p. 1151

Rufinus Egyptom messze vidékéről, Thebaiból és Pontusnak monostorokkal megrakott pusztaságaiból hivatott magához. Oly remetecsapatokból állottak e vendégek, a kik nem igen szoktak ahhoz, hogy a világ látványos jeleneteiben szereplőkül föllépjenek, azonban azt hitték, hogy ily hatalmas embernek kedvét nem illik megszegniök. Meg is jelentek tehát, még pedig elég nagy számban ¹⁾ legnagyobb részök előljáróik vezetése alatt, rendjöknek többnyire különöcz öltözetében; egy részök kecskebőrrel fedve, másik részök majdnem anyaszült mezítelenen, mindnyájok kóczos hajjal és szakállal s oly elhanyagolt külsőt mutatva, a melyet akkoriban a szentség tanujelül tekintettek.

E zord gyülekezet közepette, a melyből lelke mélyében gúnyt üzött, a nyomorult aquitaniainak fia, keletnek kifosztogatója, az ártatlanság fehér ruhájába öltözködve szállott le a keresztelőmedenczébe, a melyből kiléptekor Ammonius, a pontusi hirneves remete fogadta, mint lelkiatyja ²⁾. Azon kornak egyik legnagyobb püspöke Nyssai Gergely, szent Basilius testvére pedig, a ki ékesszólásával szintén nagy hirnévre tett szert, nem tartotta magához méltatlannak, csakhogy hitvány urának kedvébe járjon, hogy egy erkölcsi szónoklatot rögtönözzön, a mely mind e mai napig is fenmaradt ³⁾. Így folyt le a nagy pompával rendezett keresztelés, a melyet Rufinus a császári trónra való jelöltségének hivatalos megnyitójául szánt.

E tényekre mások következtek és Rufinus minden

¹⁾ Plurimis eremitis, qui ad dedicationem basilicae conveniant. Pallad., *Hist. Lausiaca*, 12.

²⁾ Rufinum propriis manibus suscepit sacro fonte mandatum. Pallad., *Hist. Lausiaca*, 12.

³⁾ Grég. Nyssen. *In suam ordinat.*, Opp., t. II. p. 65.

újabb alkalommal vakmerőbbnek mutatkozott. Érezte azonban, hogy azon mértékben, a mint így többről többet mer, mind inkább tolják előre az oly emberek, a kiknek a társadalom minden osztályából kormány-változásra volt szükségök: úgy, hogy csakhamar nem annyira számánál, mint inkább elvetemültségénél fogva félelmetes párthivek tömegére számithatott. Arkadius nem vett észre semmit, vagy tetette magát féltében, mintha nem venne észre, s beérte azzal, hogy alattomban gyűlölte miniszterét, előtte pedig reszketett és nem birta magát annyira megemberelni, hogy saját esztétől valami határozatra tökélje magát¹⁾. Ez események lepergése közben hire futott az agg császár megbetegedésének, a melyre Honorius sebtiben elindult Italiába, majd a betegség mind rosszabbra fordult s nemsokára felgyógyulásának minden reménye elenyészett. A bizonytalanságnak ezen ideje alatt Arkadius és Rufinus folyvást szemmel tartották egymást, mintegy lesve a bekövetkezendő eseményt, de midőn Theodosius halál hírével együtt végakarataról is értesültek, midőn megtudták, hogy a haldokló atya mily főhatóság-félét ruházott Stilikonra a két birodalom felett, hogy Honorius a nyugoti birodalom császárává kikiáltatott s Görögország a keleti birodalom tulajdonául engedtetett át, s hogy erre vonatkozólag Italia mily fenyegető ellenszegülésre készül, az ifju fejedelem és minisztere Stilikon szándékai által aggodalomba ejtette ösztönszerűleg közeledni kezdtek egymáshoz, hogy a fenyegető zivatarral szembe szállhassanak s erre Rufinus terveit jobb időkre halasztotta.

Ime ilyen volt az az ember, a kinek kezére játszódtott

¹⁾ Claud., *In Ruf.*, II. v. 14—15.

Keleten mind a császár, mind a birodalom. Honorius gyámja, a nyugati birodalom kormányzója ellenben annyira ellentéte volt ez alattomos gazembernek, hogy keresve sem találhatták volna mássát. Hevesvérű s büszke katona volt ez, a cselszövő és óvatos miniszterrel, kard embere a polgári tisztviselővel, kétséges keresztyén az alkuvást nem ismerő katholicismus méltatlan, de kijelentett fejével szemben. Végre az elaljasult ősi római százada romlottságának e példányképe oly vandállal találkozott benne, a kinek rómaisága csak tegnapi eredetű, oly erőteljes sarjuhajtással, a minőket az örök város akkoriban a barbár törzsek kebelén fakasztott.

Flavius Stilikon a siling vandálok azon kised néptörzséből eredett, a melyet Konstantin császár vendég és szövetséges czimmel Pannoniába befogadott ¹⁾. Családjának már hatvan év óta rendes foglalkozását a birodalom érdekében folytatott hadi szolgálat képezte, és atyja, mint kitűnő katonatiszt, parancsnokoskodott Valens alatt a barbar lovaság, vagy a korabeli költők szavai szerint, a »veres haju zászlóaljok felett ²⁾.« A római ifjuság közé elegyedve, iskolában és táborban egészen olyan nevelésben részesült, mint akármelyik született római, s idejekorán feltünővé vált élénk esze, elmésségtől sziporkázó szelleme, s az irodalom kedvelésével párosult katonai szenvedélyénél fogva. E nevelés nemcsak elméjét fejlesztette ki, hanem érzelmeit is felhevítette, úgy, hogy Rómát szerette, bálványozta s nemcsak jelenével, hanem múltjával is ugyszólván egybeforrt. Egészen boldoggá tette az a képzelet, hogy magát rómainak tart-

¹⁾ Oros., VII. 8.

²⁾ Rutilantes crinibus alas.

Claud., *de Laud. Stilic.*, I. v. 38.

hatja s elvegyülhet azon hősök közé, kiket a történelemből megismert s a kiknek helyére a még mindig hatalmas Rómában most ő lépett. A ki ezen vandálnak kedvét akarta keresni, a Fabriciusok, Curtiusok ¹⁾ és Camillusokhoz ²⁾ kelle csak őt hasonlítani; képzelhetjük ennél fogva, hogy mily büszkeség dagasztotta keblét, midőn egy oly költő, a kit kortársai Virgillel helyeztek egy sorba, a szenatus és a nép ujjongásai közt magát zengzetes versekben egy második Scipio Enniusának nevezte. ³⁾ Mindent összevéve, ez uj és erőteljes népfajok, a melyek közül ujonczozta ezen korban Róma védelmezőit, alig állottak távolabb az első századok rómaiától, mint a mennyire Cincinnatus és az öregebb Cató mögött maradtak elfajult utódaik.

Stilikon, mihelyest Theodosius szerencséje csirádzani kezdett, azonnal csatlakozott hozzá s folyton azzal együtt növekedett; s követte őt minden hadjáratában. »Theodosius soha se harczolt nálad nélkül, így szólt hozzá Claudianus, de te harczoltál nélküle.« Minthogy fokról-fokra magister militummá, generalissimussá, patriciussá s a fejedelem rokonává küzdte fel magát: senki sem találkozott az egész birodalomban, a ki vele méltóságra nézve vetélkedhetett volna, midőn Theodosiusnak két kormányzó választásáról kellett gondoskodnia, úgy hogy a nyugati birodalmat a Honorius felett való gyámsággal együtt csakugyan reá is bízta. Sőt még

¹⁾ Nunc libet, ut tanti Curiis miracula voti
Fabriciisque feram

Claud., *de Laud. Stilic.*, II. v. 379.

²⁾ Splendida suscipiant alium te rostra Camillum.

Claud., *de Laud. Stilic.*, v. 390.

³⁾ Noster Scipiades Stilico

Claud., *de Consulatu Stilic.*, praefat., v. 21.

ennél is többet tett: a leendő kormányzó idősb leányát, Máriát ¹⁾, eljegyeztette az ifju császárral, csakhogy a szerezet ezen kötelékeit még szorosabbra fűzze. Stilikon és Szeréna családja a most említett Márián kívül még két tagot számlált, u. m. volt nekik egy másik leányuk is, a kit Thermanciának neveztek s egy kilencz, vagy tiz éves fiok: Eucherius ²⁾).

Azon tiz év óta, a mi alatt Theodosius veje a hadsereg kormányzásának élén állott, igazságosság és önzetlenség tekintetében nagy hirre névre tett szert, bár ez utóbbi tulajdonságát utóbb sokan kétségbe vonták. Mind a mellett főleg azon tehetségével vivta ki a közelismerést, hogy a segítő csapatok kormányzásához értett s nekik úgy, mint a római katonáknak, egyenlő mértékkel mért; ezen, kivált ebben a korban nagy fontosságu tehetségét némileg Theodosius iskolájának is köszönhette ugyan, de származásánál s a barbár jellemmel való tökéletes ismeretségénél fogva úgy szólván egyenesen reá termett ³⁾. Vallásos érzelmeihez már több kétség fért és Stilikon alig különbözött katona kortársai legnagyobb részétől, a kik hitczikkely és fegyelmi rendszabály közt nem igen tettek különbséget s a hitágazatokat szívesen olvasták le azon főnök zászlójáról, a kitől fizetésöket huzták. De azért, ennek daczára, az utóbbi küzdelmek zavarai között oly tettekkel tüntette ki magát,

¹⁾ Sed quae sponsa mihi pridem, patriisque relicta
Mandatis

Claud. de Nupt. Honorii et Mariae, v. 29—30.

²⁾ Lásd *Histoire de la Gaule sous la domination romaine* czimű munkám II. köt. 424. lap.

³⁾ Nunquam animadversum est eum militibus, interveniente pecunia, magistratus praefecisse, vel annonam militarem in lucrum suum vertisse. Zosim., v. 34.

a minőket egyedül csak valami nagy keresztyéni vakbuzgóság igazolhatott volna. Így például leszedette a Kapitolum kapuinak külső felét beborító tiszta arany lemezekből álló burkolatot, a melyekhez még a polgárháborúk legnagyobb kicsapongásainak közepette sem mert még akkorig senki se nyulni ¹⁾.

Az ő példájára Szeréna szintén levett egy igazgyöngy füzért Vesta valamelyik szobra nyakáról, s azt azután a saját magáéra tette, sőt még ezen felül gyalázatosan meg is kinoztatta azt az öreg vesta-papnőt, a ki szentségtörését és tolvajlását szemére hányta. Azt mondják, hogy e papnő a Szeréna fejére szórt átkok mellé még azt a jövendölést is kapcsolta, hogy ez a gyöngyfűzér fogja egykor majd megfojtani ²⁾. Végre Stilikon égettette el, a mi még megmaradt a Sibylla könyvekből, e rendkívül nagyrabecsült jóslatokból, a melyekből a pogány Róma jövendőjét szokta kiolvasni ³⁾. Mindezeknél fogva az új kormányzót a pogányság engesztelhetetlen ellenségéül tarthatta volna a világ, pedig korántsem volt az, a mit csakugyan ki is mutatott azzal, hogy a bünbocsánatot hirdető rendelet által kezdeményezett politikát őszintén és határozottan magáévá tette.

Mivel Theodosius végső szándékait letéteményképen reá bízta, abban lelte kedvét, hogy azokat magyarázgatta s a legszabadelvűbb értelemben alkalmazta. Politikája, melynek körvonalaít mindjárt kormányzásának első napjaiban

¹⁾ *Fores Capitolii romani . . . laminis aureis mandavit ut spoliarentur.* Zosim., v. 38.

²⁾ *Quidquid illa dignum impietate foret imprecatur.* Zosim., v. 38.

³⁾ Ante Sibyllinae fata cremavit opis.

Rutilii Itinerar., II. v. 52.

megállapította, abból állott, hogy a szenátusra támaszkodott, a melyet a keresztyén császárok mindakkoráig szerfelett elhanyagoltak, a mely ezeknek dacza, vagy lenézése által méltán sértve érezte magát. Stilikon még azt a reményt is felgerjeszté az agg Rómában, hogy visszahelyezi falai közé a császárt és a császárság székhelyét, hogy a császári tekintélyt az örök város nagy emlékein megeddze. Mindenki tapsolt a polgári villongások ily nem reménylett befejezésének: a kifáradt pártfelek elfogadták a fegyverszünetet; a két egymással farkasszemet néző hadsereg letette a fegyvert s Italia szabadabban lélezett. Azonban Stilikon többet ígért, mint a mennyit megtarthatott, a mi a következő eseményekből nagyon is kitűnt; de nem tehetett másképp, ha azt akarta, hogy Itáliában a kedélyek gyorsan lecsillapuljanak; mert a Kelettel szemben csak így szerezhetett magának cselekvési szabadságot. Nagyravágyásában, melyből a hazaszeretet sem éppen hiányzott, saját ügyét a császár, a hadsereg, a szenátus s az egész Nyugat ügyévé kívánta tenni.

II. FEJEZET.

R u f i n u s.

Honorius házassága. — Rufinus leányát Arkadiussal akarja elvételni. — A frank Bautho és leánya Eudoxia. — A herélt Eutropius. — Eudoxia arczképe. — A hunok betörése. — Rufinus alkudozásba bocsátkozik a gótokkal. — *A barbár világ és a rómaiasság.* — Alarik. — A gótok megérkeznek Konstantinápoly kapui elé: s keleti Illyriában megtelepülnek. — Stilikon leverésökre barbár hadsereget gyűjt; — e hadseregnek leírása. — Arkadius izenete Stilikonhoz. — Gainas. — Gainas és Stilikon cselszövénye. — A két hadsereg visszavonulása.

395.

Honorius és Máriának Theodosius halálos ágyánál megejtett eljegyzése ügyes mesterfogás volt Stilikon és Szerena részéről, a kik a haldokló végszempillantásait egymáson túl téve ostromolták. Minthogy Theodosius gyermek-ifju fiának jövőjén méltó joggal aggódott, úgy vélte, hogy ezen tervbe vett egyesülés által csakis újabb pártfogói kötelezettséget ró fia gyámjára s a szeretetnek csakis újabb kötelékével fűzi őket egymáshoz. A mint azonban kijelentette, hogy a tervbe vett házasságba beleegyezik, Szerena minden módon azon mesterkedett, hogy az eljegyzési ünnepély még Theodosius életben léte alkalmával megtartassék. Honorius, a mint mondók, éppen tizenegyedik életévébe lépett; Mária még fiatalabb volt és Claudianus kellemes versekben festi le számunkra szelid, rózsás arczát, melyet

hosszú gesztenyeszin hajfürtei árnyékoltak be ¹⁾. A két meglepett gyermek nagy pompával a halálos ágy elé vezettetve, a bevett szokás szerint gyűrűt cserélt egymással s ismételte az előtte elmondott szavakat, azután hallgatagon eltávozott, hogy a halotti gyászhoz való előkészület számára tért szabadítson. A két szertartás majdnem nyomon következett egymás után, úgy, hogy a vőfély fáklyája csatlakozhatott a temetési kíséret fáklyáihoz.

E szövetség, a mely Stilikont a Nyugati birodalom pusztá kormányzójánál s a fejedelem gyámjánál valamivel több emberré avatta, a legnagyobb mértékben felköltötte Rufinus irigységét. Kelet prefektusa és a császár ipa kívánt lenni, még pedig haladék nélkül, mivel Arkadius, fivérétől eltérőleg, a serdült kort már elérte s neki is eladó leánya volt. Ennélfogva a fiatal császárnak azt adatta eszére, hogy ezt a leányt venné feleségül ²⁾. Önmaga is parancsolgató miniszterből egyszerre alázatos és engedelmes alattvalóvá válva, annyi kedvezéssel és hízkeléssel halmazta el a fejedelmet s annyi szertartással vette körül, hogy Arkadius, a kit a nőre való gondolat egy cseppet se hozott izgalomba s a ki az ajánlott házasságban csak előnyös összeköttetést látott, a zaklattatásban kifáradva, egyik félig alvó pillanatában beleegyezett. Rufinus öröme tetőpontjára hágott: azonban számítását a palota heréltjeinek, főkép pedig halálos és állhatatos ellenségének, Eutropiusnak tekintetbe vé-

¹⁾ Non labra rosae, non colla pruinæ
Non crines aequant violæ

Claud., de Nupt. Honorii et Mariae. v. 265—266.

²⁾ De hoc per quosdam inservientes principi secreto mentionem injecit. Zosim., v. 1.

tele nélkül tette meg ¹⁾. És mivel éppen ekkor reá nézve eléggé alkalmatlan időben, valami fontos ügy miatt Syria fővárosába kellett távoznia: a heréltek hasznokra fordították a jó alkalmat, hogy a megkezdett alkudozást tönkretegyék.

Élt ugyanis ekkor Konstantinápolyban egy Rufinus iránt ellenséges indulattal viseltető házban, a melynek ugyanazért Eutropius gyakori látogatója volt, egy ritka szépségű árva ²⁾, valami Bald vagy Balt nevű, de a rómaiak által Bauthónak elnevezett s a byzantzi udvarnál hajdan rendkívül kegyelt frank tábornoknak a leánya ³⁾. Ez a barbar, a kinél becsületesebb és derekabb ember alig szolgálta valaha a birodalmat, s a ki a megtiszteltetéseknek minden fokozatában részesült, még a konsulságot sem véve ki, melyet 385-ben a már akkor augusztusi ranggal bíró Arkadiussal osztott meg, korai halállal mult ki, minden támasz nélkül hagyva árva leánykáját, a kit egyik barátja fogadott fel s házában neveltetett.

Bautho barátja nem volt más, mint annak a Promotus nevű magister militumnak fia, a kit Rufinus, csakhogy boszút állhasson rajta, a miért egyszer arczul csapta, oly áruló módon a barbarok kezére játszott, s a fiú, a mint mindenki elképzelheti, aligha csepegtetett valami gyengéd érzelmeket gyámoltja szívébe atyja gyilkosa iránt. Valószínűleg ez a körülmény birta rá Eutropiust, hogy minden más lány mellőzésével, őt válassza, holott nem egy olyan akad-

¹⁾ Eutropius, unus ex inservientibus Imperatori eunuchis. Zosim., v. 3.

²⁾ Horum alter apud se virginem habebat eximia pulchritudine spectabilem. Zosim., v. 4.

³⁾ Erat Bauto natione barbarus. Philosterg., XI. 6.

hatott, a ki vele szépség dolgában bátran megmérkőzhetett, sőt talán felül is multa. Egy arczkép, melyet látszólag véletlenül felejtettek Arkadius szemei előtt, felkelté a fiatal ember kíváncsiságát ¹⁾, a mire azután tudni akarta, kit ábrázol ez az arczkép, a melytől szemeit nem bírta elfordítani. Eutropius értesítései lassan-lassan feltüzelték képzelő tehetségét, s úgy érezte, hogy bizonyos eddigelé ismeretlen vágyai támadnak ²⁾, s a heréltek könnyü szerével rábeszélték, hogy egy ilyen császárné jobban illenék a Caesarok trónjára, mint az eausei varga unokája.

A cselszövény oly titokzatossággal készült, hogy Rufinus Syriából visszatértekor mit sem gyanított felőle: teljes biztosságban érezte magát, leányának férjhezmenetelére határozottan számított, sőt Arkadiust egyre sürgette, hogy tüzze ki már valahára az esküvő határidejét ³⁾. A fejedelemnek, a kit tanító mesterei a heréltek ügyesen betanítottak, sikerült miniszterét teljesen elaltatnia, mialatt mérő számításból ejtett, de szándéktalannak látszó fecsegések, s a jövőendő házasság felől ügyesen elszórogatott megjegyzések által, Konstantinápoly lakosságát egészen felizgatták ellene. A szerencsefi azon vakmerőségét, hogy vérét a Theodosiusével akarta összeelegyíteni, mindenki az ifju Augustus iránt elkövetett sérelem betetőzésének s a birodalommal szemben tanúsított szemtelenség netovábbjának tekintette; sajnálták Arkadiust, a kinek gyengeségét még túlozták is; ellenben átkozták a gyámnak gyámoltjára gyakorolt mélt-

¹⁾ Monstrata puellae imagine . . . Zosim., v. 4.

²⁾ Perque hanc Arcadio majus ad desiderium incitato. Zos. v. 4.

³⁾ Rufino eorum ignaro, quae tractarentur, et existimante tantum non propediem filiam suam principi nupturam Zosim., v. 4.

tatlan, erőszakos befolyását, mert senki sem hitte el, hogy e házasságba a fejedelem jószántából beleegyezett volna ¹⁾).

A város lakossága tehát elég élénk izgalomban volt, midőn a 395. év ápril 27-én, a herélt Eutropius a császári palota ruhatárából elővette a császárnői köpönyeget, a melyhez még nagyszerű női disztárgyakat s ékszereket is kapcsolt, azután az egész készletet saroglyákra rakva, kítették a palota udvarába s kapuja elé, hogy mindenkinek szemébe tűnjék s a sokaságot oda csődítse ²⁾). Ilyen saroglya nemcsak egy kettő volt, hanem sok; egy sereg gazdag ruhákba bújtatott szolga álldogált mellettök, hogy azokat vigyék és kísérik. Gazdag menyasszonyi ajándék volt ez, és senki sem kételkedett felőle, hogy az Rufinus leányának legyen szánva. A mint tehát a kíséret a kíváncsiaktól hemzsegó utczákon megindult, mindenfelől zúgolódás s a miniszter és a jegyesekre szórt keserű gúnyszavak hallatszottak. A saroglyák előtt maga Eutropius haladt, követi méltóságához illő komolysággal lépdelve ³⁾). Mindenki rendkívül elbámult, mikor azt látta, hogy nem azt az utat választja, a melyik a miniszter házához vezet s Promotus háza előtt állnak meg ⁴⁾). Ekkor aztán kitört a tetszés-zaj: a herélt, a ki ily ügyesen készítette elő a meglepetést, maga adta meg a jelet az öröm nyilvánítására; egy szempillantás alatt virágokkal ékesítették fel a várost, mint a legszebb ünnepély

¹⁾ Quid haberet in animo conjiciebant omnes; et odium commune adversus eum augescebat. Zosim., v. 3.

²⁾ Vestem, quae principem deceret, et mundum e regia sumpsit, eaque gestando ministris Imperatoris dedit. Zosim., v. 3.

³⁾ Eunuchus . . . populo praeunte per urbem mediam incedit. Ratis autem omnibus, haec Rufini filiae datum iri . . . Zosim., v. 3.

⁴⁾ Promoti domum cum donis sponsalitiis intrant. Zosim. v. 3.

alkalmára ¹⁾. A mulatság és a táncz egész éjszaka folyton tartott, s ily körülmények közt kellett Rufinusnak megtudnia, hogy ki lesz jövőendő császárnéja ²⁾.

Bauthó leánya, a ki túl a rajnai frank nemzetségből származott, jöllehet Konstantinápolyban neveltetett, mind a mellett eredeti durvaságának némi részét s egyúttal az Észak leányait jellemző vakító szépségét megtartotta. Büszke, merész, parancsolni vágyó nő volt ez, a kit a vele egykorban élt írók csak a »*barbar*« néven említenek ³⁾. Bauthó jöllehet pogány, még pedig vakbuzgó pogány maradt, s Symmachussal bizalmas és testvéries levelezésben állott, de azért, mint Theodosius barátja, sokkal, élelme-
sebb volt, mintsem hogy leányát Thor vagy Fréya imádó-jává neveltesse fel: sőt ellenkezőleg a legszigorúbb kereszt-yéni szellemben neveltette a katholikus felekezet kebelé-
ben, a hol megkereszteltetése alkalmával Eudoxia nevet adtak rá. A szép franknő később ezen őseiétől idegen vallás mellett oly vitatkozási szenvedélyt fejtett ki, annyira meg-
követelte, hogy a vallás tudományában való jártassága előtt meghódoljanak, hogy e miatt az egyház békéjét nem egy-
szer felzavarta ⁴⁾. Azon időben azonban még nem igen törő-
dött egyébbel, mint hogy férje szívét hatalmába kerítse, hogy ekképen vele, vagy általa uralkodhassék, az utjában álló Rufinust megbuktathassa, azután pedig Eutropiustól

¹⁾ Tripudiare populum et sertis uti . . . jubet. Zosim. v. 3.

²⁾ Quaenam principis futura conjux esset, ostenderunt. Zosim., v. 3.

³⁾ Inerat ei nonnihil barbaricae audaciae. Philostorg., XI. 6.

⁴⁾ Lásd következő czimű elbeszéléseimet: *Aranyszáju szent János és Eudoxia császárnő. — Nestorius és Eutyches.*

szabadulhasson, a kinek restelte, hogy valaha pártfogoltja volt.

Rufinus helyében mindenki teljesen legyőzöttnek ismerte volna el magát, mindenki azt tartotta volna, hogy a szerelemmel összeesküvő cselszövény ellen folytatott harcban a rövidebbet kell huznia és sietett volna fejét és vagyonát valamely messze fekvő tartományban biztonságba helyezni: azonban Arkadiusnak prefektus pretoriója nem olyan ember volt, a ki egy asszony és holmi heréltek előtt szégyenszemre meghátráljon. Mivel növendekét tetőtől talpig ismerte, jól tudta, hogy a szerelemnél még hatalmasabb érzelem nála a félelem. A heréltek az előbbit fordították hasznukra, ő meg feltette magában, hogy a második segélyét veszi igénybe, hogy magát mind a császár, mind a birodalomra nézve még nélkülözhetetlenebbé tegye, mint a milyen ekkoráig volt.

A nyugatiak és keletiek közt a legégetőbb kérdést képezte éppen akkor a keleti Illyria vitás ügye: Rufinus ezt ragadta meg, mint a legjobb alkalmat arra nézve, hogy magát Konstantinápolyban népszerűvé tegye és a palotában nélkülözhetetlenségét bebizonyítsa. Attól lehetett tartani, hogy a nyugatiak fegyver élével kísértik meg ezen szép tartományok visszavételét: ennél fogva szántszándékkal túlhajtotta az ez irányban keletkezett aggodalmat és veszélytől való rettegést, Arkadiust pedig szüntelenül arra ösztönözte, hogy foglaltassa el katonailag Thessaliát és Epirust, még mielőtt Stilikonnak alkalmja lenne rá, hogy azokat a maga részéről elfoglalja ¹⁾. E czélból hadseregére és pénzre lett volna szükség: azonban Arkadius sem az

¹⁾ Zosimus oly római parancsnokokról beszél, a kiket Arkadius állított volna be ezen prefekturába. Zosim., v. 5.

egyikkkel, sem a másikkal nem rendelkezett, mivel a keleti hadsereg színe-jáva Theodosiust követte az itáliai háborúba s a konstantinápolyi kincstár, a melyet a megboldogult uralkodó magával vitt, épp úgy, mint a byzanci legiók a nyugati birodalom kormányzójának kezében volt. A Theodosius után maradt tőkék fele kétségkívül a keleti császárt illette, és Rufinus ura nevében követelte is ezt, valamint a keleti hadsapatok visszaküldését is ¹⁾. Arkadius szintén irt e tekintetben fivérének, még pedig elég éles hangon; azonban úgy az ő, mint minisztere levelei úgy szólván felelet nélkül maradtak. Stilikon nevetséges ürügyekkel mentegette vonakodását és végre, midőn nyílt válaszra kényszerítették, határozottan kijelentette, hogy Italia helyzete még nem engedi meg hadi erejének szétforgácsolását, de ha majd bekövetkezik erre a kedvező alkalom, ő maga megy Konstantinápolyba, hogy a császárnak saját kezeibe szolgáltatassa át pénzből és katonákból álló jogos osztályrészét, és hogy teljesítse azt a kötelezettségét, a melyet a haldokló Theodosiussal szemben, mindkét fiának védelmezésére vonatkozólag, magára vállalt ²⁾.

Azonban éppen ettől rettegett leginkább Arkadius, a ki mind nyugati mind keleti tutorától egyaránt meg akart volna szabadulni; ettől rettegett Rufinus is, a ki már szinte látta, mint érkezik meg Konstantinápolyba győzőképen

¹⁾ Quascunque paravit
Hic Augustus opes, et quas post bella recepit,
Solus habet, possessa semel non reddere curat.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 156. és követk.

²⁾ Ad Arcadium proficisci cogitabat . . . Quippe dicebat ab Theodosio morituro sibi datum in mandatis, ut omni cura principem utrumque complecteretur. Zosim., v. 4.

Stilikon, ura a kincstárnak, a csapatoknak s nemsokára magának a császárnak is, mint csapja el őt szégyenszemre, hogy főhatóságát a birodalom mind a két felére kiterjeszse. Már maga ez a gondolat is borzasztó dühbe ejtette. Egyetlen egy menekvési mód kínálkozott számára, tudniillik, ha siettetí a bonyodalmak bekövetkezését keleten, mi alatt még Stilikont a komoly bajok Itáliában tartóztatják, ennél fogva elhatározta, hogy annyi zavart és veszedelmet támaszt Arkadius körül, hogy uralkodó és alattvalók kénytelenek legyenek karjai közé menekülni és őt szabadító-jókkép üdvözölni ¹⁾.

A keleti birodalom határszélein, a Meotis tava és Kaspi tenger között szomszédok gyanánt barbar népségek tanyáztak, a kiket a római határőrök minden gyengeségök daczára is könnyedén féken tarthattak. E népek, vagyis inkább néptörzsek a nagy hún népszövetséghez tartoztak, a melynek fő székhelye az Uralnál volt ugyan, de a mely már Nyugaton egész a Pruth és Duna partjaiig kiterjeszkedett ²⁾. A Kaukaszus mellékén tanyázó csordák háborgatták ugyan a római határszéleket, de azon keresztül törni még sem merészkedtek; Rufinus erre bátorította fel őket az által, hogy a római őrcsapatokat hirtelenséggel visszavonatta, sőt kéz alatt pénzzel és zsákmánynyal való kecsegtetéssel, még izgatta is a barbar főnököket ³⁾.

¹⁾ Quid restat, nisi cuncta novo confundere luctu . . . ?

Claud., *In Ruf.*, II. v. 17.

²⁾ Lásd *Attila és utódainak története* czimű munkám I. köt. I. f.

³⁾ Per idem tempus Hunni Barbari Armenium et alias regiones Orientalis Imperii devastarunt. Dicebatur Rufinus praefectus praetorio per Orientem, eos cancelum evocasse ad perturbandum Imperii statum. Sozom., VIII. 1. — Socrat., VI. 6. — Claud. *In Ruf.*, II. v. 22. s követ.

Egyelőre csak néhány csapat vetődött át, majd mások is következtek, végre a büntetlenség által felbátorítatva, valóságos betöréssé fajult a dolog. A védőitől megfosztott Arméniát, Pontust, Cappadociát, Ciliciát minden akadály nélkül bekalandozták, úgy, hogy még az Orontes partjai mellett is látták döcögni a nomad kocsikat. Az egész római Ázsiát kibeszélhetetlen rémület fogta el; Syria elpuhult népségei dámvadakként futottak ez épp oly rút, mint kegyetlen ellenség előtt; a cappadociaiak és ciliciiaiak sebtiben elsánczolták magokat hegyeik közé ¹⁾; a Keletnek szél-tiből hosszából kétségbeesett jajkiáltás hatott Arkadius füleibe, a ki se pénzzel, se katonákkal nem tudott reá válaszolni. Egyre-másra küldözte tehát a leveleket Stilikonhoz, s majd kérőleg, majd fenyegetőleg követelte tőle, hogy szolgáltatssa ki már tulajdonát, Stilikon pedig úgy tett eleget az igazságos kéréseknek, hogy Rufinust vádolta, hogy ez maga hívja be a barbarokat és hogy cselszövényeket készít ura végromlásának előidézésére. A szerencsétlen Arkadius, a sürgéstől szorongattatva, a gyanú által ostromoltatva, Stilikon és Rufinus között hányattatva s nem tudva többé, hogy kiben bizzék, utoljára is ahhoz a kézhez kapaszkodott, a mely eddig is reá nehezedett. Hiába igyekezett őt vissza tartani e ballépéstől Eutropius, a kinek az ifju fejedelem eddigelé csak szerelmi közvetítőül beváló tehetségeit ismeré ²⁾; a hunnoktól és Stilikontól való kettős félelem visz-

¹⁾ Hunni in Orientis provincias effusi per majorem Armeniam irruerunt. Exinde Euphratensem aggressi ad Coelesyriam usque penetrarunt et percursa Cilicia incredibilem hominum caedem perpetrarunt. Philostorg., XI.

²⁾ Eutropius, opera Stilichoni navata in omnibus quae contra Rufinum ille machinatus fuerat. Zosim., v. 8.

szakényszeríté őt a járom alá s a prefektus pretorio ezúttal oly teljhatalmat nyert fölötte, a minővel még az előtt soha sem rendelkezett.

De azért a maga meggyőződése szerint még mindig nem volt eléggé az. Jól érezte ugyanis, hogy soha se csikarhatja ki Stilikontól azt, a mit a sors hatalmába adott, és mivel továbbá belátta, hogy a polgári tisztviselő tehetetlen a katonai főnökkel folytatott küzdelemben, ő is azt akarta, hogy saját hadsereggel rendelkezék s olyan hadvezérrel, a ki megállja helyét a nyugati birodalom kormányzójával szemben. E hadsereg s e hadvezér barbarnál egyéb nem lehetett; ennélfogva Mesia felé fordítá szemeit, a hol úgyszólván Konstantinápoly kapui előtt tanyázott a keleti gótok nemzete, a melyet Valens vendég czímmel fogadott be a római földekre, mikor az a hunnok betörése elől menekült. E nemzet nem mindenkor mutatkozott háládatosnak a birodalomtól nyert jótétemények iránt, de azt is meg kell vallani, hogy a római vendégszeretet, a melyben részesítették, se volt eléggé emberies, annál inkább pedig tisztességes. A gyűlöletes bánásmód által kényszerítette, több ízben fellázadtak a gótok; ostrom alá fogták Konstantinápolyt s Valens is a velök folytatott küzdelemben esett el ¹⁾. Theodosius győztes kardjára volt szükség, hogy e nehezen megfékezhető vendégeket magok megadására kényszerítse, s az ő politikai ügyességére, hogy őket békére bírja. Jellemének hódító ereje által megfékeztetve, inkább saját személyes barátaivá lettek, mintsem a birodalomnak: úgy, hogy legderekből csapataik versenyeztek azért a kegyért,

¹⁾ Ammian. Marcell., XXXI. passim.

hogy a zsarnok Eugenius ellen megindított hadjáratában hozzá csatlakozhassanak ¹⁾).

E vállalat deríté napfényre annak a még akkoráig ismeretlen főnöknek érdemeit és vitézségét, a kinek hire hivatva volt arra, hogy majd egykor a barbárság összes dicsőségét homályba borítsa: ezt a főnököt Alariknak nevezték, a ki a gót törzsek szavazata által épp akkoriban emeltette a nemzet legfőbb kormányzójának méltóságára. Erre az emberre vetette Rufinus szemeit a végből, hogy őt hűtlenségének eszközévé tegye. Egyezkedésbe bocsátkozott tehát vele és midőn a barbart céljaira megnyerni igyekezett, ugyanazon időben elküldte ügynökeit keleti Illyriába, a kiket azzal bizott meg, hogy e tartomány tisztviselőit, minden bizodalmas embert kívánó állomásban felváltsák. Ez ügynökök legtöbbnyire a prefektus érdekeit szolgáló jelentéktelen emberek voltak. Így az achajai prokonzulság s azzal együtt a thermopylei szoros védelmezési kötelezettsége Musonius rhetor fiának jutott, a corinthusi földszoros őrizete pedig egy másik kalandornak, a kit Gerontiusnak neveztek, holott mind ez, mind tiszti társa egy kukkot sem értett a közigazgatáshoz és a hadidolgokhoz.

Mikor Rufinus Peloponesus és Thessália kulcsait ilyen módon olyan emberek kezébe helyezte, a kik Görögországot az általa adott jelre nyitották vagy zárták, ²⁾ alkudozásokba bocsátkozott a gótokkal.

E barbar világ, a mely az akkori szólásmód szerint a *rómaiságba* betolakodott, s a mely akár mint barát, akár

¹⁾ Alaricus... cum Theodosio tyrannidem Eugenianam everterat. Zosim., v. 5.

²⁾ Dum facilem irruentibus barbaris Graeciae vastationem efficere nititur. Zosim. v. 5.

mint ellenség jövendőre csak szűkebb térre szorította a római társadalmat, e sajátságos világ a maga zagyvaságában a jellemalakok véghetetlen változatosságát mutatta fel a hősies Stilikontól kezdve a frank Merobodig, a ki költő és katona volt egy személyben s kiérdemelte azt, hogy szobrot emeljenek számára Rómában, a Claudianusé mellett, vagy a gót Fravittától, az előkelő modor és attikai elmeél példányképétől kezdve le a baromias pogány Saulig s a gót Sarusig, e vad óriásig, a kit, mint a vadállatot, hálóba kellett megfogni, a mikor megölni akarták. ¹⁾ Alarik e két véglet között, mindegyiktől egyenlő távolságra eső közvetítő jellemalakot képezett. Születési helye a Duna torkolatánál fekvő Peuce szigete volt s a *balthoknak*, vagy bátraknak azon megszentelt családjából származott, a melyből a keleti gótok királyait választották, és gyermekségétől fogva, mintegy jelezni akarva a benne fejledező kalandszomjazó szellemet, nem is nevezték másnak, mint a Balth-nak, a kiváló értelemben vett báternak. ²⁾ Még mint egészen fiatal ember részt vett nemzete szomorú eseményeiben, a húnok előtt való futásában, a római földeken való átvonulásában, nyomoraiban, boszuállásaiban, leveretéseiben ; követte azt kalandozásaiban egészen addig a napig, a midőn Theodosius hatalmas karja bezárta Pannonia egyik kerületébe. E császár, a kit örömeit szolgáltak a barbarok, kitüntette őt s az Eugenius ellen folytatott háborúban, ³⁾ némi fontossággal

¹⁾ Merobodra vonatkozólag lásd az én *Histoire de la Gaule sous la domination romaine* című munkám III. k. — *Factum... graecum, non indole duntaxat et moribus, sed etiam vitae instituto.* Zosim., v. 20. — *Barbaro et pagano duci, Sauli.* Oros., VI. 37.

²⁾ Jornand., *De Reb. Get.*, 14. et 19.

³⁾ Alaricus, qui foederatus erat Romanorum et qui Imperatori

biró parancsnokságot bizott reá, de azután elfeledkezett róla.

E mellőztetés következtében a balth sebzett szívvel vonult vissza s boszusága még inkább elmérgesedett, mikor azt látta, hogy a császár oly barbarokat halmoz el kegyeivel, a kik vele nem mérkőzhettek, mint Gainast, Sault, Sarust : s már ekkor föltette magában, hogy szolgálataiért önkényüleg jutalmazza meg majd magát.¹⁾ Ép ilyen szándékot forgatott elméjében, mikor a keleti udvar csel-szövényei önként kínálták meg azzal a jó alkalommal, a melyet keresett. Nagyravágyása e perczben csak annyira terjedt, hogy a többi germán főnökök példájára valamelyik diocesis katonai parancsnokságát elnyerje; mindazonáltal Alarikot nem olyan fában ringatták, hogy vágyai ily szűk határok között megmaradjanak : a balth Stilikontól eltérőleg csakis azután áhitozott a polgárisultságban, a mi a barbar hatalmát növelhette, és nyughatatlan szelleme folyton kalandok és hódításokról álmodozott.

Mihelyest tehát Rufinus küldöttei felkeresték őt tanyáján s megkínálták a miniszter terveinek kivitelére megkívántató pénzösszeggel : Alarik megrázkódott, mint az orosz-lán, a mely fekvő helyén valamely zsákmány láttára felébred. Az alku e két ember között könnyű szerével megkötetetett : ²⁾ később majd meglátjuk, hogy miből állott az. Mihelyest Alarik szavát adta, azonnal panaszkodni kezdett, még pedig keserűbben mint valaha, a meghalt császárnak iránta

Theodosio in bello contra Eugenium tyrannum auxilio fuerat. Socrat., VII. 10.

¹⁾ Marzell. Com. Chron. an. 395.

²⁾ Secreto Alarico Rufinus significat. Zosim., v. 5.

tanusított igazságtalansága miatt s holmi kárpótlás-félét emlegetett, melylyel úgy magának, mint népének Theodosius fia tartoznék. Míg e panaszok és fenyegetések a góthokat tanyáikon izgatták: az alatt az e népfajjal rokonságban nem álló többi barbarok között is szokatlan mozgolódás keletkezett a Duna balpartján, a melynek a tél fagya anynyira megkeményíté vize felszínét, hogy olyan szilárd lett, mintha kipadlózta volna.¹⁾

A hunnok, alánok és szarmaták számos főre menő csapatai majd nappal, majd éjjel próbálgatták a folyamon való átkelést, azt mondva, hogy Alarik hívja őket,²⁾ és hogy a keleti gótokhoz akarnak csatlakozni Mesiában, valami hadi vállalatra, a melyből nagy zsákmányra tehetnek szert. Roppant mennyiségű rabló népség és pediglen egyik vadabb mint a másik, sorakozott ekkép a gótok zászlói alá. Alarik nemsokára jelt adott az indulásra. Előkészületeit a megdöbbszent tartományi lakosok szeme láttára a legnagyobb sietséggel végezte, még mielőtt valamely római haderőnek ideje lett volna arra, hogy a Haemust megszállja; így rendelte Rufinus, hogy a megfélemlítés annál teljesebb, a védelem tökéletesen lehetetlen s a rettegés annál élénkebb legyen Konstantinápolyban. Alarik tehát átkelve a Sucquesi hegy-szoroson, nem igen vesztegette a rablásra idejét, hanem egyenesen Thráciára csapott.³⁾ Ekkor néhány napi járó

¹⁾ Alii per terga ferocis
Danubii solidata ruunt...

Claud., In Ruf., II. v. 26—27.

²⁾ Collecticios diversarum gentium milites ulterius ducere.
Zosim. v. 5.

³⁾ Barbari Thraciam devastabant. *Histor. eccles. Tripart.*, X.
24. — Thraciam vastantes percucurrerunt. Niceph., XIII. 35.

földnyire, a császári városhoz vezető gazdag síkságokon előre haladt s ott seregének zömével megállapodott, míg előcsapatait kémszemlére Konstantinápoly falai alá küldötte, a melyet nem annyira ostromolni, mint inkább csak megrettentetni akart. A gót kémszemlézők, rendeleteit hűségesen végrehajtva, sok pusztítást és zenebonát vittek véghez, elrablották a lábas jószágot, leöldösték a földmivéseket, erőszakot tettek az asszonyokon,¹⁾ s annyira vitték a szemtelenséget, hogy a falak fölött belövdöztek nyilaikkal a császári városba. Egyes csapatok a kikötőre vetették magokat, mintha azt akarták volna megostromolni, mások ellenben úgy tettek, mintha a síkság felől akarnák megkísérteni a rohamot. Konstantinápoly belsejében azt hitették el egymással az emberek, hogy e merész száguldozók az ellenséges hadsereget csak néhány óra járásnyira előzhették meg, ennél fogva az egész lakosságot, kicsinytől fogva nagyig, eszeveszett félelem szállta meg.

Akadtt még is néhány férfi, a kik, hogy magokat e névre érdemessé tegyék, minden erejükből azon igyekeztek, hogy némi ellenállást szervezhessenek. — Egyik részök a kikötőkbe rohant, hogy az ott horgonyzó hajókat elszedjék s azokat összekötözve elzárják velök a kikötőt;²⁾ a nagyobb tömeg a sánczokat szállotta meg; azonban a hajtó gépek használhatatlanok voltak, a löszerek hiányoztak s vezér se akadt, a ki parancsoljon. Mig a tanács lóhalálában tanácskozott, a császár pedig palotájának legbelsőbb

¹⁾ Impia vicini cernit spectacula campi
Vinctas ire nurus...

Claud., *In Ruf.*, II. v. 63 — 64.

²⁾ Hi junctis properant portus munire carinis.

Claud., *In Ruf.*, II. VI. 60.

részén heréltjeinek és feleségének karjai közé temetkezett: az alatt Rufinus egy magas toronyba ment fel, a honnét a körülfekvő vidék messze meglátszott s a mint mondják, onnét szemlélte figyelmesen, hogy kívülbelül mi történik. Egy részről a falukat beszáguldozó, s a várost fenyegető barbarokat kísérte szemeivel, a mint gyilkoltak, égettek a nélkül, hogy a legcsekélyebb ellenállásra is akadtak volna,¹⁾ másrésről pedig a város belsejében nyüzsgő, megzavarodott, élhetetlen tömeget, úgy hogy ekkép kézzelfoghatólag győződhetett meg az előbbiek erejéről s az utóbbiak rettége és tehetetlenségéről. Azt állítják, hogy kedves ellenségének láttára,²⁾ kortársainak szavaival élve, annyira elragadta az öröm, hogy több ízben hangos kaczajra fakadt. A mint észlelő helyéről leszállt, komor és aggodó arcot öltve járta be a várost, a mi az általános aggodalmat még inkább növelte, s a kérdezősködőknek, a kik mindenfelől hozzá fordultak, azt felelte: »megyek, felkeresem Alarikot; egyedül én daczolhatok csak e barbarral, s az állam javáért rá is adom a fejemet.«³⁾

Csakhamar hire futamodik a városban, hogy Rufinus fegyverkezik s érte élő-haló barátaiból alakult csapat élén indulni készül. És csakugyan, legbúzgóbb párthívei hadi rendbe szedelődzködnek, valamint nagyszámu fölfegyverezett kliensei is zászlója alá csoportosulnak, úgy, hogy lát-satra nézve egész legió kerekedik belőlök: s ő maga is

¹⁾ Barbari qui cum Alarico erant, quidquid obvium fuisset, igni ferroque vastantes. Socrat., VII, 10. — Niceph., XIII, 35.

²⁾ Carumque sibi non abnuitt hostem.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 72.

³⁾ Jactabatque ultro quod soli castra paterent.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 73.

elfoglalja helyét közöttök. Felül harczy ménére s leereszkedőleg mutogatja a sokaságnak harczias fejét és magas alakját, a melyet még inkább kiemel a gazdag barbár ruházat, mivel Arkadiusz minisztere, a római viselet, a katonai tunika, vagyis inkább a tóga helyett, a melyet polgári tisztviselő létére magára kellett volna vennie, egyenesen gót főember diszruhájába öltözködött. Bőr ködmen borította mellét, nehéz puzdra függött válláról, jobbjobban pedig óriási kézivet csóvált, a mely szinte zengett, mikor megrázta.¹⁾ E barbar öltözetbe bujt római prefektus láttára, a ki a római mellvért helyett birkabőrben büszkélkedett, mintha az harczoshoz illőbb diszruha lett volna, a néző közönség közül nem egy megbotránkozva fordult félre. »Hová sülyedt a birodalom? — ekkép szoltak felsóhajtva. Ime ez az ember, a kit a konzulok kocsija hordozott s a ki rómaiak felett ül törvényszéket, nem pirul felvenni a géták durva öltözetét! Azoknak a nemtelen diszruhájával cseréli fel a latin tógát, a rómainak e nemes ékességét! A bilincsbe vert törvénynek csak nyögés a helye az ily bőrbe öltözött tisztviselő alatt!« Az ily zúgolódásokat csak halk hangon mondogatták egymásnak, mivel a zsarnoktól való féltében kiki rejtőzködni iparkodott, de azért is rejtőzködtek, mivel sokan egyedül benne hitték fölfedezhetni azt az embert, a ki megmentheti a köztársaságot.

A prefektus és csapata büszkén kiszáguldott a sikságra, a melyen a nélkül haladhattak át, hogy az ellenség által háborgattattak volna; még a hajok szála sem görbült

¹⁾ Revocat falvas in pectore pelles
Frenaque et immanes pharetras, arcusque sonoros
Assimulat. . . .

Claud., *In Ruf.*, II. v. 79 és követ.

meg, úgy értek a gótok táborába. Mikor Konstantinápolyba visszatértek, azt a hirt hozták magokkal, hogy Alarik, Rufinus tekintélyének engedve, megígérte, hogy a birodalom fővárosát megkiméli, sőt még Thrácia tartományát is azonnal kiüríti. A dolog valóban úgy állt, s a barbarok hátráló mozgása már meg is kezdődött; de a helyett, hogy mesiai tan-nyáikra visszatértek volna, sebes napi menetekben Macedonia felé vették útjukat.¹⁾ — Alarik, Rufinussal kötött szerződése értelmében, mint a birodalom szövetséges társa, katonai helyőrségül ment keleti Illyriába. Hadserege, vagyis inkább népe, mivel mindenét magával hurczolta, Macedoniába, azután meg Thessáliába özönlött, mialatt mindenütt akkép járt el, mintha csak meghódított földön lett volna,²⁾ úgy, hogy az európai Görögország csakhamar ép oly pusztulás és romlás látványát nyújtotta, mint az ázsiai.³⁾

Midőn ez a hír Milanóba és Rómába elérkezett, az udvar, a senatus, az egész nép rendkívül felháborodott. — A keleti Illyriának a barbaroknak való átengedését olybá vehetjük, így beszéltek az itáliaiak, mintha csak egyenesen minket fenyegetnének, mivel ez a tartomány a mi határainkkal szomszédos. Alariknak és gótjainak csak egy lépést kell tenniök, hogy Róma falai alatt mutatkozzanak. — Az aggó-

¹⁾ Alaricus e Thracia discedit et in Macedoniam Thraciamque progreditur. Zosim., v. 5.

²⁾ Interjectis omnibus excidio datis. Zosim., v. 5. — Constantinopoli vero decedens, ad Occidentis partes Alaricus transgressus est. Cumque in Illyricum pervenisset, late cuncta vastare coepit. Socrat. VII. 10. — Claud., *In Ruf.*, II. v. 34—48.

³⁾ Alaricus in Achajam irrupit, et Athenas cepit: Macedonas quoque et finitimos Dalmatas populatus est. Philostorg., XII. — Niceph. XIII, 35.

dóknak igazuk volt, de Stilikon, a ki a Keleten lejátsszódott dráma személyeit úgy ismerte, mint a rossz pénzt, a cselszövény visszáját is könnyedén kitalálta. Belátta, hogy Rufinus harczerakész embert kívánt vele szembe állítani, és hogy az által, hogy Italia határszélére oly barbárt küldött, a kinek katonai hire már is nagy volt, s a ki vitéz hadi nép fölött rendelkezett: csakis a nyugati politikát kívánta oly zavarba dönteni, a mely által a keleti ügyekbe való beavatkozását megakadályoztassa.

Mivel Honorius gyámja megszokta, hogy az akadályokkal szembeszálljon: még csak egy pillanatig sem tétozott. Terve abból állott, hogy Alarik elé megy, birokra kel vele, kikergeti Görögországból s bebörtönözi, mint hajdan Theodosius, mesiai tanyájára, azután bevonul maga Konstantinápolyba a római győzelmes sereg élén, és Rufinust lábai alá tiporja. »Konstantinápolyban, majd — így gondolkozott magában — tetszése szerint rendezi az ügyeket, a mint a birodalom és a császár valódi érdeke hozza magával.«¹⁾ Ennélfogva, hogy Italia védő erejét szerfölött meg ne gyengítse, sebbel-lobbal Galliába indul, hogy fölkeresse a Rajna partján levő táborokat, e nagy gyűjtő medenczéket, a honét a polgárháborúk tápláló eleme kikerült, de a melyek az utóbbi küzdelmek hatása folytán szerfölött kiürültek.

Jóllehet a tél egyaránt dühöngött s a hegyeket még mindig hó borította, a Nyugat kormányzója minden útra való nélkül és csaknem egyedül sietett a rhétiai Alpokon át a Rajna forrásaihoz; onnét meg lehaladt egész a folyó torkolatáig, miközben szemlét tartott a balparton a római

¹⁾ Ad Arcadium proficisci cogitabat, cupiens et illius res pro lubitu suo disponere. Zosim., v. 4.

helyőrségek felett, a jobb parton pedig a germán népek magaviseletét vette szemügyre. E magaviselet békésnek bizonyult és Stilikonnak a folyam barbár partján megejtett utazása beillett volna győzelmi menetnek is. ¹⁾ A mi a legiókat illeti, a melyek tiz év óta Maximus és Eugenius hadivállalatainak a magvát szolgáltatták, ezek úgy szólván a semmire lepadtak; mindamellett mégis elvitte onnét Stilikon, a mi fiatal és fegyelmezett katonaságra csak talált közöttök. Azt a legiót is visszavonta, a mely északi Britanniában ezt a római szigetet a piktek és skótok betörései ellen védelmezte. ²⁾ Kockáztatott intézkedés volt ugyan ez, a melyet később Britannia és Gallia dioecesiséinek volt okuk megsíratni; de midőn a nyugati birodalom kormányzója e vitéz csapatok kíséretében leszállt az Alpokról, Italia, a tanács, a császár magokon kívül voltak örömeikben; a költők felhangolták lantjaikat, hogy megénekeljék Germania békés győzójét, azt a hőst, a kinek harczolnia sem kellett, hogy diadalt arasson ³⁾ és egész lelkesültséggel készültek a görög, féligmeddig polgári, féligmeddig pedig külháborúra.

Ekkor kínálkozott azután jó alkalom a katonaság szellemének megismerésére és Stilikonba vetett bizodalmanak megítélésére. Alig, hogy hire futamodott a háborunak, a két hadsereg, a mely Italiában táborozott és a mely oly

-
- ¹⁾ Geminasque viator
Quum videat ripas, quae sit romana requirat.
Claud., *de Laud. Stilich.*, I, v. 223—224.
- ²⁾ Venit et extremis legio praetenta Britanis
Quae Scoto dat frena truci
Claud., *de Bell. Getic.*, v. 416.
- ³⁾ Vestra manus dubio quidquid discrimine gessit
Transcurrens egit Stilicho
Claud., *de Laud. Stilich.*, I, v. 194—195.

elkeseredett harczokat folytatott egymás ellen, most azzal a kéréssel állott elő, hogy hadd harczolhassanak ők testvériesen a fővezér zászlói alatt. Arbogast és Eugenius légiói, a Galliából hozott ujonczokkal megszorítottatva, képezték a vállalatra szánt egyik hadtestet, a másik a keleti legiókból állott. A két hadtest külön haladt, külön táborozott, de régi gyűlöletök, mintha csak valami varázslat fogott volna rajtuk, a fölött való versenynyé alakult át, hogy vitézség dolgában melyik tegyen tul a másikon.

Claudianus, e kor szülötte, az a költő, a kit örömet idézünk, mivel e korszak eseményeire vonatkozólag gyakran még magoknál a történetiróknál is biztosabb kalaúz, néhány életteljes versben festi le számunkra e hadsereg mozdulatait s azt a szellemet, a mely lelkesítette. »Még idáig sohasem látott a világ — így szól Claudianus — ennyi különböző csapatot, ily változatos viseletbe öltözött, s oly sok eltérő nyelven beszélő népet egy ember főparancsnoksága alatt egyesülve.¹⁾ Itt jönnek az armeniai bodorhajú zászlóaljok, fűzőld színű ruháikban, melyek ránczait egyetlen egy csomó tartja össze mellökön;²⁾ Amott tünnek fel a szőkefejű gallok. Zászlóaljaikban azon vidékek népei foglalnak helyet, melyeket a rohanó Rhóne, vagy a lassu Saone öntöz, vagy a kik a Rajnával forrásainál birkóznak meg, vagy a kik még távolabb a Garonne vizét iszák.... Mindezen harczosokat egy lélek lelkesíti; nem

¹⁾ Nec tantis dissona linguis
Turba, nec armorum cultu diversior unquam...

Claud., *de Laud. Stilich.*, I. v. 152. s követ.

²⁾ Illinc Armeniae vibratis crinibus alae,
Herbida collectae facili velamina nodo...

Claud., *In Ruf.*, II. v. 108. s követ.

gondolnak többé szivök még vérző sebeire: a legyőzött letette bosszúvágyát s a győző fenhéjázó gögjét. Jóllehet még zihál mellök a mult haragja miatt, s fülökben cseng a polgárháborúk harsonája: de azért most egy érzelemben forrnak össze, vezérok iránt való szeretetökben.« ¹⁾ E nagy hadsereg a tavasz kezdetén hagyta el Itáliát, mikor a hóolvadás következtében a Juli Alpok átjárói szabadokká váltak; Aquileából, a mely felé vette egyelőre útját, Dalmátia partjaira ért, majd később eljutott Görögország belső tartományaiba.

Mialatt Stilikon ily erős támadásra készült Alarik ellen, az alatt ez északi Görögországot kalandozta be, mivel, mintha csak ellenséges országban lett volna, sarczolásból kellett élnie. Mikor aztán Macedoniát kiélte, Thessáliára csapott s azt is kénye-kedve szerint pusztította; ²⁾ itt találkozott vele össze Stilikon. A mint a gót király ennek közeldtéről értesült, csapatait összevonva, oly táborhelyet választott magának, a melyet valóságos várerősségül használhatott. ³⁾ Fűben gazdag rétségből állott ez a hely, a hol a nyájakat, nőket és málhákat minden zürzavar nélkül elhelyezhette. Alarik kettős árokkal vette körül táborát, melyet még kétsoros sánczkarókkal is megerősített, belül pedig az árokkal párhuzamosan nyers ökörbőrökkel bevont

¹⁾ In ducis eximium conspiravere favorem.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 119.

²⁾ In Macedoniam Thessaliamque progreditur, interjectis omnibus excidio datis. Zosim., v. 5.

³⁾ Nec jam amplius errat.

Barbarus, adventumque tremens se cogit in unam

Planitiem

Claud., *In Ruf.*, II. v. 124.

kocsisort állíttatott fel sáncz gyanánt. ¹⁾ Kocsijait azért vonatta be nyers ökörbőrökkel, hogy az ellenség fáklyákkal fel ne gyujthassa a tábort, a kocsikban pedig, mint megannyi tornyokban nyilakkal, parittyákkal s hajító dárdákkal fölfegyverkezett harczosokat szándékozott elhelyezni.

A mint az előkészület befejeztetett, Alarik figyelő állást foglal és eltökélten várja a rómaiak támadását. Ezek csak akkor közelednek, mikor a barbar tábor elhelyezéséről tájékoztotnak s attól alig egy nyíl-lövésnyire elsánczolják magokat. Stilikon kijelöli tábora helyét: a nyugoti oldalra helyezi az armeniaiakat s a többi keleti csapatokat, a gallok pedig a keletit foglalják el. A gyalogság lépcsőzetesen helyezkedik el a síkságtól a szomszédos hegyekig, a melyek csillognak az aczél fényétől; a lovasság két oldalról a tábor szárnyát képezi s a meddig csak a szem ellát, mindenfelé lobogó, biborszínű sárkány-zászlókat vesz észre, a melyek bizonytalan kanyargásaikkal úgy látszanak, mintha most az eget, majd a földet fenyegetnék. E bátor csapatok alig, hogy megérkeznek, már is győzni akarnának, mennydörgésnek is beváló kiabálással kéredzkednek a csatára; de Stilikon csillapítja túlbuzgóságukat; megvizsgálja az ellenség elsánczolt táborát, rendezgeti magában támadási tervét és érettebb megfontolással készíti el azt, mint bármikor, mert ismeri Alarikot és tudja, hogy gótokkal kell számolnia.

E készülődés közben több nap telt el s a római sereg

¹⁾ Tum duplicem fossam, non exsuperabile vallum,
Asperat alternis sudibus, murisque locata
In speciem caesis obtendit plaustra iuvenis.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 127 s. köv.

végre-valahára elérkezni látta az óhajtott perczet, a csata pillanatát, midőn egy lóhalálában vágatató hirnők jelenik meg a tábor kapujánál s jelt ad, hogy a fővezérrel óhajtana beszélni. Konstantinápolyból jött s a császári hirnökök viselete volt rajta. A mint Stilikon elé vezették, a keleti császár levelét adta kezébe.¹⁾ El levél, melyet az ügyes szépiró s e képességében büszkélkedő ifju császár kétségkívül legszebb aláírásával látott el, három rendbeli parancsolatot tartalmazott Nyugat kormányzója számára; az első abból állott, hogy minél előbb távozzék az országból, mivel a keleti Illyria nem függ Honoriustól; a második, hogy hagyjon békét Alariknak s gótjainak, a keleti birodalom barátai és szövetségeseinek, a kiknek semmi eligazítandó perpatvaruk nincs a Nyugat kormányzójával, és végre a harmadik, hogy ne tartóztassa magánál tovább mondvacsi-nált ürügyek alatt azt a kincstárt s azokat a legiókat, a melyek a másé, hanem gondoskodják róla, hogy azokat minden huzavona nélkül átadja valaki Konstantinápolyban és pediglen bárki, csak ő maga nem.

A ki a rendeletet fogalmazta, oly kemény és határozott kitételekkel élt, hogy bennök semmi kibuvó ajtónak helyet nem hagyott. Azt mondják, hogy Stilikon, mikor ezt a rendeletet elolvasta, oly néma és mozdulatlanná vált, mintha csak a mennykő csapta volna meg. A mint magához tért és kitalálta, hogy ki mérte reá ezt a csapást, azon tanakodott magában, hogy engedelmeskedjék-e vagy nem. Ha fegyveres erőszakkal áll ellen Theodosius fiának, épen akkor,

²⁾ Inter equos, interque tubas mandata feruntur
Regia, et armati veniunt ductoris ad aures.

Claud., *In Ruf.* II. v. 195—196.

midőn azt második atyja létére védeni tartoznék, ha daczol vele, ha maga csábítja rosszra katonáit, ha megostromolja székvárosában, sőt egyenesen palotájában: többre vetemedik, mint pusztá polgárháborúra, mert egyenesen családi lázadást támaszt, merényletet követ el a még csak az imént koporsójába helyezett Theodosius emlékezete ellen. Vállalatának következményei még soha sem tűntek fel előtte ily gyűlöletes színben, úgy hogy szinte visszaborzadt tőlök. De a mint később elgondolta, hogy Rufinus játszsa ki ekképen, hogy az ő lealáztatásában vetélytársa üli diadalát, hogy a csata napjának előestélyén való illetén szégyenletes visszavonulása nagyon is a félelem bélyegét hordaná magán s nevetség tárgyává tenné őt ép úgy a nyugatiak, mint a keletiek előtt: haragja még borzasztóbb mérvben támadt fel újra. Azon jártatta eszt, hogy eltiporja Alarikot, azután Konstantinápoly ellen vonul s megéretteti magával a császárval is, hogy csalódik, a ki azt hiszi, hogy Stilikon ily engedelkeny és gyáva. Ily ellenkező két érzelem közt hányattatva, lelkében néhány óra hosszáig valóságos zivatar tombolt.

Vége Gainast hívatta magához. Gainas a keleti hadseregnek egyik legtekintélyesebb tisztje: ugyanaz a barbar volt, a kinek rendkívüli szerencséje olyan mély sebet ejtett Alarik önszereteten. Gainas, mint afféle gót szökevény, egyszerű közlegényképen lépett valamelyik római legióba s római tiszti rangját sem születésének nem köszönhette, mint Alarik, sem akármelyik barbar király pártfogásának, hanem önmaga volt saját szerencséjének kovácsa s mindent, a mivé csak lett, fegyvere élével vivott ki. ¹⁾ E mellett Gainas

¹⁾ Gainas genere barbarus fuit. Qui cum ad Romanos confugisset, et militiae nomen dedisset, paulatim ad altiore gradum

még tábornok korában is csak az maradt, a mi közlegény korában volt; erőszakos megrohanásokra nagyon alkalmas — mert bátorság dolgában senki sem mérkőzhetett vele — továbbá ügyessége az ellenség cseleinek kijátszásában, vagy a maga részéről szintén cselvetésben ritkítá párját, de gondolköre ennél magasabbra azután nem is terjedt; sem ahhoz nem értett, hogy fővezérképen nagy hadsereg fölött parancsnokoskodjék, sem ahhoz, hogy politikai személyiségképen az állami tisztviselők sorában helyet vivjon ki magának. Különben pedig durva,¹⁾ kegyetlen, könnyelmű és elhatározásaiban erőszakos jellemű ember volt; megszokásból, vagy a katonai fegyelemhez való ragaszkodásból főlebbvalóinak alávetette magát, s ha szükségesnek látta, az erőszak alkalmazásából lelki furdalást soha sem csinált magának. Stilikont mindkettőjük jóltevőjének, Theodosiusnak környezetében közelebbről ismerte,²⁾ s mindig meghajolt felsősége előtt, mely őt, császár vejéről lévén szó, egyáltalán nem sértette.

Gainas egyébiránt azt a gyűlöletet táplálta Rufinus iránt, a melyet a katona szokott érezni a szemtelen és úrhatnékoskodó polgári tisztviselő iránt. Miután együttesen meghányták vetették azt a helyzetet, melyet a császári ren-

evectus est. Socrat., VI. 6. — Gainas ex gente sua quamplurimos sub se habens pedestres atque equestres Romanorum copias ducebat. Theodoret. V. 31. — Lásd Gainasra vonatkozólag az én *Aranyszájú szent János* című munkám I. kötet 1.

¹⁾ Gainas insolentia fastuque tyrannico praeditus. Theodoret., v. 32. — Ubi vero tantum adeptus est potestatem, nec semetipsum cognoscere, nec animum suum moderari potuit. Socrat., VI. 6.

²⁾ Romanis exercitibus. . . . Stilichonem praefecit. Foederatis autem barbaros Gainae et Saulo parere jussit. (Theodosius.) Zosim., IV. 57.

delet a római csapatok számára teremtetett, a két tábornok belátta, hogy betűszerint engedelmeskedniök kell, vagy nyílt lázadásban kitörniök, a mi azon idő szerint Stilikon érdekeivel ellenkezett; de ugyanakkor azt is belátták, hogy ha egyetértének és seregeiknek urai maradhatnak, bármi történnék is, mind a két birodalmat markaikban tartják. — A keleti birodalomra vonatkozó minden czélzataik első feltételét Rufinus megbuktatása képezte; ezt azonban Gainas azon feltétel alatt vállalta magára, ha Stilikon őt bizza meg a keleti legióknak Konstantinápolyba való vezetésével. — Ez megkötötte vele a vásárt: a gót és vandal testvériesen kezét adott egymásnak arra, a mit a birodalom jólétének nevezni jónak láttak és Kelet kormányzójának halálára esküt tettek.¹⁾

Mialatt a főnökök ekkép értekeztek, a hir ezer képzelt részletekkel bővítve és magyaráztatva szájról-szájra járt s a tábor csakhamar a lázadással határos zenebonába tört ki; »de ez²⁾ — mint a nyugati birodalom kormányzójának költője mondja — nemes és dicséretre méltó lázadás volt.« — Mindenfelé csak zürzavaros lárma hallatszott és pediglen átkozódás Rufinus és fenyegetőzés a császár ellen. Magoknak a tiszteknek szeme láttára törvényellenes gyűlések képződtek, ékes szavu szónokok heves beszédekkel izgatták és ragadták magokkal a katonák kedélyét. — »Nosza — így szólt az egyik — hadd veszszen el Görögország, mivel Rufinus azt parancsolja! Az a rendeltetésünk, hogy min-

¹⁾ Quibus ubi Gainam praefecisset, quae suae de Rufino cogitationes essent exponit. Zosim., v. 7.

²⁾ Alternamque fidem nom illaudata lacessit
Seditio

Claud., *In Ruf.* II. v. 226—227.

den gyalázatot elszenvedjünk, a barbaroké pedig az, hogy a mi szenvedéseinkből mindig hasznót huzzanak. — Nem lesz ostrom! Nem lesz csata! — mondá a másik. Le a zászlókkal! Kürtök némuljatok el! Tegezbe a nyilakkal, rozsdásodjék hüvelyébe a kard, mivel Rufinus úgy akarja, kíméljük az ellenséget. ¹⁾ — Óh — így szólt a harmadik — Cappadociának vagy Armeniának szülötte, — a zsarnok csak azért hí haza bennünket, hogy megbüntessen, a miért Stilikont szerettük. — Már szövi is pokoli hálót ellenünk. Mi hasznunk belőle, hogy viszont látjuk hazánkat, családainkat, házi isteneinket? Nem sokára kiszolgáltatnak bennünket az engesztelhetetlen alánoknak s az emberi nem söpredékének, a hunoknak leszünk rabszolgáivá. ²⁾

Azután azon gondolatra, hogy el kell válniok, úgy a keletiek, mint a nyugatiak egyaránt sirva fakadtak. Csodálatos ellentéte az emberi szívnek! Ezek az emberek, a kik néhány héttel azelőtt örületes dühvel gyilkolták egymást, most összezsókolóztak, mint a testvérek, a kiket egymástól el akarnak szakítani. — »Ez megint a pogárháború előjele! — mondogatták minden oldalról egymásnak. — Miért választanak el bennünket egymástól? Miért szakítják ketté a hadsereget, a mely szintén egy családot képez, s a

¹⁾ Flectite signa duces : redeat jam miles Eois
Parentum ; taceant litui ; prohibete sagittas ;
Parcite contiguo, Rafinus praecepit, hosti.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 217, s köv.

²⁾ Qui nos aut turpibus Hunnis
Aut impacatis famulos praestabit Alanis.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 270 + 271.

sasokat, a melyeknek együtt kell repülniök? ¹⁾ Nem, mi egy testet képezünk, minket ugyan senki kétfelé nem szakít!« És a két hadsereg sorai összevegyültek. — A csatázás ellen kiadott tilalom daczára mindenki fegyvereit készíté; fenyegették távolból a gótok sánczait, nagy kiabálással követelték, hogy vezessék őket rohamra.

A mint Stilikon Gainással együtt e zavargó tömeg közé érkezett, azon vette magát észre, hogy mindenfelől ostromolják a dühöngők, a kik kezait szorongatják, térdét zokogva átölelik, míg mások tiltakoznak az ellen, hogy tölök elváljon. — »Vezess bennünket a hová akarsz — ezt kiabálták neki; ott lesz a haza, a hová sátorodat felütöd!« ²⁾ Stilikonnak egész jellemzilárdságát elő kelle vennie, hogy e veszedelmes forrongást lecsillapítsa; csak még néhány percz kellett volna és erőnek erejével oly lázadás eszközévé válik, a mit mindenáron kerülni óhajtott. »Hagyjátok el e fenyegető magatartást, — mondá nekik, elhárítván magáról a rajta csüggőket — én előttem a győzelem nem oly drága, mintsem olyanul akarjak feltűnni, a ki a maga számára kíván győzni.« ³⁾ A nyugoti hadsereg tisztjeinek megparancsolta, hogy gyűjtsék össze katonáikat és haladéktalanul szedessék föl sátorfáikat; azután a keleti hadsereg felé fordulva, fájdalomtól elszorult kebellet így kiáltott fel:

¹⁾ Quid consanguineas acies, quid dividis olim
Concordes aquilas? . . .

Claud., *In Ruf.*, II. v. 237—238.

²⁾ Et quounque loco Stilicho tentoria figet
Hic patria est . . .

Claud., *In Ruf.*, II. v. 246—247.

³⁾ Ut videar vicisse mihi. . . .

Claud., *In Ruf.*, II. v. 250.

»Isten veled hű fiatalság, ti, kik hűséges társaim voltatok, — Isten veletek!« ¹⁾ — Mig ez a jelenet lefolyt, Alarik eszélyesen bezárkózva maradt szekérvárában. Ugyanaz a hírnök kétségkívül őt is értesítette, hogy ne háborgassa azt a búcsúvételt, a mely számára Görögország birtoklását biztosította.

Szomorúan vált el a két hadsereg egymástól; feltűnt azonban, hogy a keleti hadsereg borúsabbnak és ingerültebbnek mutatkozott. Mig a nyugotiak azon az úton haladtak vissza, a melyen jöttek, emez keleti Illyria székvárosa, Thessalonika felé mendegélt. Gainas ott csapatait elszállásolta. Félig-meddig lázongásban levő katonaságra nézve semmi sem lehetett veszedelmesebb, mint ha oly város népességével érintkezik, a melylyel Theodosius oly kegyetlenül bánt Rufinus ösztönzésére, s a hol e miniszter neve természetszerűleg a megbotránkozás és bosszú érzelmeit keltette fel. [Egy kortárs szava szerint Thessalonika a gyűlölet számára valóságos melegágyat képezett ²⁾].

Gainas csak hagyta, hogy társai kényők kedvök szerint töltözködjenek el azokkal az érzelmekkel; a melyeket bennök látni óhajtott, és mikor észrevette, hogy készségesen meghallgatják, a mit nekik mondani akar, közölte velök terveit. — Megegyeztek mindenben: a helyben, az időben s azon módon, a mely szerint Rufinusnak vesznie kelle, s a cselszövényt oly titoktartással őrizték, hogy se felhevült állapotban, se útközben folytatott beszélgetéseik alkalmá-

¹⁾ Ite mei quondam socii . . .

Claud., *In Ruf.*, II. v. 251.

²⁾ Spectaturque favens odiis locus . . .

Claud., *In Ruf.*, II. v. 282.

val, se a részegség magáról megfejtkező perczeiben nem árúlták el azt a tervet, melyet egy meggondolatlanúl kiejtett szó tönkretelhetett, ezt a titkot az egész hadsereg rejtegette. A herélt Eutropius ez utazás folyama alatt titkos megbizottakat küldött Gainashoz azon feladattal, hogy Rufinusra vonatkozólag tapogatódzanak nála és őt pénzzel kínálják meg ¹⁾. A tábornok elvette a pénzt s bizalmas közléseiket kedvezőleg fogadta, mert úgy gondolkozott, hogy ügyesen és eszélyesen cselekszik, ha a császár kamarását a minisztere ellen szőtt összeesküvésbe bonyolítja. A praefectus részéről hasonlóképen érkeztek küldöttek, a végből, hogy a tábornokot saját felmagasztaltatására vonatkozó céljaira megnyerjék, ezzel ugyan későn jöttek, de Gainas csalódásukat nem oszlatta el. Rufinus ügynökei megújították az ostromot, mikor a hadsereg a thráciai Heracleában másodizben pihenőt tartott, Gainas előbbeni biztosságukból most sem zavarta ki őket.

Rufinus vágyainak czélpontjánál állott, mikor Stilikon elindulásának s a nyugotiaknak Italia felé vonulásának hírért vette, összehivatta barátait és clienseit, hogy velök együtt örvendezzen. Az összegyűlt sokaság zsufolásig megtölté a palotáját környező porphir oszlop-csarnokokat. Kelet legelvetemültebb és legvakmerőbb emberei mind ide csődültek, olyanok, a kik a rablásból felhiztak, de azért folyton többre éheztek, kémek, bakók, igazság elcsavaró bírák, szennyes csöcselék, a melyet a gatzettekben való osztakozás kapcsolt ügyéhez, várva osztályrészét az állam kirablásából eredő zsákmányból, ha majd urok Caesarrá lesz. Rufinus a győzelmes hadvezér büszke magatartásával

¹⁾ Eutropius, opera Stilichoni navata in omnibus quae contra Rufinum ille machinatus fuerat . . . Zosim., v. 8.

lépett a gyülekezet közé, szemét nyájasan meghordozva rajta s fejét büszkén hátravetve. »A győzelem enyém — így szólt hozzájuk — jól betanúlt szónoklattal; Stilikon fut, egy intésem elég volt arra, hogy őt elkergetsem; hát most mit ki nem vihetek, midőn szolgálatomra kész hadsereg érkezik kezem alá? Mikép állhatna meg fegyvereim előtt ő, a ki akkor sem birt legyőzni, mikor fegyvertelenül állottam ¹⁾?« És szónoki képesbeszéddel élve, így szólítá meg távollevő vetélytársát: »Eredj Stilikon, csak törd továbbra is eszedet a távoli országokban, azon, hogy engem mi módon veszíthess el, mit bánom én, föltéve, hogy mérhetlen száraz föld válasszon el tőled és a tenger bömböljön közöttünk. Mig csak a végső lehellet ki nem szakad mellemből, te ugyan fogadom, át nem jössz újra az Alpeseken! Hosszú kardot válassz tehát, ha idáig el akarsz vele érni ²⁾.« Ez az idéetlen tréfa, melyből ugyan nem igen érezzük ki elmés mondásainak atticai savát, kétségkívül nagy lelkesültségre gerjesztette hallgatóságát; mert fejedelemül üdvözölték, s ő maga is, a mint hálósobájába visszavonult, a legédesebb remények által ringattatva aludt el.

Azt beszélík, hogy álmában a Hebdomon síkján képzelte magát, a hol a császárrá kikiáltatás ünnepélye rendszeren le szokott folyni. A márvány emelvényen egy trón állott, s a körüle tolongó népsokaság nagy zajjal kiabálta Rufinus nevét Ő örvendező szívvél, lélekzet-fogytan rohant

¹⁾ Quis ferat armatum, quem non superavit inermem?

Claud., *In Ruf.*, II. v. 300.

²⁾ Quaere ferox ense, qui nostra ad moenia tendi
Possit ab Italia

Claud., *In Ruf.*, II. v. 306.

előre, de közte s e sokaság között, mint valami választó fal, árnyak emelkedtek, a kikben áldozataira ismert. »Nosza rajta, nagygyá leszel, így szólt hozzá egyikök baljóslatu vigyorgással, mit késlekedel Rufinus? A nép versenyez azon tisztességen, hogy téged meghordozhasson, és fejed ki-magaslik majd minden fejek közül« ¹⁾).

Ez alakok, e hang, e kétértelmű szavak sokáig gyötörték elméjét fölébredésekor; de bármint igyekezett is álmát megmagyarázni magának, csakis kedvező jelentést birt kihozni belőle. Az a gondolat nem ötlött eszébe, hogy trónra emeltetés nélkül is kimagasodhatnék feje a többiek közül, úgy, hogy ha lándzsa hegyére szúrják.

¹⁾ Omni jam plebe redibis
Altior, et laeti manibus portabere vulgi.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 333.

III. FEJEZET.

Rufinus halála.

A római császárok temetkezésénél divó szertartás, pogány szertartás, keresztyén szertartás. — Theodosius temetési pompája. — Ambrosius Milanó érseke mond halotti prédikációt a császár fölött. — Theodosius halotti kíséretének megérkezése Konstantinápolyba. — Konstantin martyriumának leírása. — Eutropius aláaknázza Rufinus terveit. — A Hebdomon. — Theodosius hadseregének diadalmas bevonulása Konstantinápolyba. — Rufinus halála és bűnhődése, széttépett testének véres darabjait meghurczolják a városban, javait elkobozzák.

395.

Theodosius halotti ágyának tetején, vagy koporsójának fenekén, tanúja lehetett családja és birodalma illetén felbomlásának, mert teste hat hónapig letéve maradt Milanóban. Egyszer a Konstantinápolyban számára készülő sírt nem találták oly állapotban, hogy tetemeit befogadhassa; máskor meg az előkészületeket nem tették meg jókor, vagy az évszakot nem találták alkalmasnak az ily hosszú utazáshoz ¹⁾, fiainak pedig kisebb gondjuk is nagyobb volt, mintsem apjuk eltemettetésére gondoljanak!

Az első császárok Rómájában, a mely kormányformája daczára polytheisticus és democraticus volt, a császárok eltemettetése istenné avattatás szertartásából állott, és valójában a Caesarok istenné avattatása hatalmuk lényeges jellemvonását tükröztette vissza. A Caesarok istenek vol-

¹⁾ Zosim., IV. 59. — Ambros., de Obit. Theodos., 54.

tak, mint a magát istennek tartó római nép megszemélyesítői, a mely törvényes alakban rájuk ruházta felségi jogait és szellemét, ez oknál fogva a császárok nem halhattak meg, hanem ha elhagyták a földet, ezt csak a végből cselekedték, hogy az Olympus isteneinek világába költözzenek át, hogy a hazát védelmező mennyei hatalmak között helyeiket elfoglalják. Ily sorsban részesültek azok a császárok, a kik magokat e névre méltókká tették, a kiket a szenátus és a nép ünnepélyes határozata haláluk után Augustus, Trajanus, Marcus Aurelius trónutódságában megerősített, az ilyeneket hivatalosan istenekké avatták fel; ezeknek jutott kizárólag osztályrészül, hogy a római életet mindörökké folytassák s emlékezetöket az örök városéval összeelegyíthessék ¹⁾. A gonosz császárok emlékezete eltöröltetett, rendeleteik megsemmisítették, nevök a nyilvános emlékekről letöröltetett ²⁾; testök pedig vagy szegényesen eltemettetett, vagy a gladiatorok horgán a gemoniákba hurczoltatott ³⁾; az isten-nép kivetette őket kebeléből, megszűntek Caesárok lenni s ezentúl csakis zsarnokoknak tekintettek.

Ez eszméknek megfelelőleg a pogány császárok temetési szertartásából a halál képét a legnagyobb gonddal eltávoztatták. Mihelyest a fejedelem szemei örökre lezárultak, azonnal arany és biborból vetett ágyat állítottak fel a palota legpompásabb teremében, és míg a vallás szertartásai szerint elégetett s urnába zárt testet minden szertartás nélkül a Caesárok valamelyik siremlékébe, vagy Augustus

¹⁾ Dio Cass., LVI. 46; LXX. 1; LXXIV. 5; LXXV. 7. — Plin. *Panegyrr.* 11. — *Hist. August.* passim.

²⁾ Dio Cass., XLVII. 18; LIX. 9; LX. 4; LXXVIII. 9.

³⁾ Unco trahatur . . . Scriptor. *Hist. August.*; in *Comm.* — In *Anton. Carac.* — Dio Cass., LXXVIII. 9.

sirjába, vagy Hadrianus és Severus mauzoleumába elhelyezték, az alatt a megholt arczvonásait visszatükröztető s annak császári ékességeibe öltöztetett viasz-alakot fektettek a diszágyra, föltéve fejére a koronát s oldalára kötve kardját¹⁾. Körüla hatalom jelvényeképen ezer arany karosgyertyatartó szórta világát. A palota-örség karddal kezében örködött mellette, a szenátus, a tisztviselők, a császári család női tagjai az alak jobbjá és balja felől elhelyezkedve éjjel-nappal udvaroltak körül, sőt még a népet is részesítették azon kegyben, hogy időnként imádására bebocsátották. Az élet közönséges cselekvésmódjában látszólag mi sem változott; a felszabadítottak, a kamarások oldalvást készen állottak, hogy uroknak legkisebb intésére engedelmeskedjenek, az orvos oda járult tiszteletteljesen lehajolva, mintha valamely félelmetes baj lefolyását észlelné, s a testőrség századosa szintén eljött, hogy megkérdezze: mi legyen a jelszó²⁾. Az előre kitűzött napon ez a színlelt élet egyszerre megszűnt. Az alakot és az ágyat, nagy pompával a Mars mezőre vitték, ott száraz levelekből, illatos fákból és fűvekből rakott máglyára helyezték. Valamely hirneves szónok dicsérő beszédet tartott az elhunyt felett, mire felhangzott az ünnepélyes halotti ének s a máglyát meggyújtották. Ekkor a tömjén füst közepéből sas repült elő, az ég felé véve szárnyalását, mintha csak magának Rómának jelképe alatt a császár lelkét vinné magával³⁾.

A keresztyénség megváltoztatta némileg ezt a szer-

¹⁾ Ceream imaginem . . . supra eburneum lectum proponunt. Herodian., IV. 2.

²⁾ Medicis ad lectum quotidie accedentibus. Herodian., IV. 2.

³⁾ Herodian., IV. 2. — E dolognak dombormű kiábrázolása látható Rómában a Titus diadalemlékén.

tartást, de a nélkül, hogy eltörölte volna, és habár a keresztyén császárok politikailag szintén istenekül tekintettek haláluk után, habár az isteni Konstantin, az isteni Theodosius épp oly szokásos elnevezéssé lehetett, mint a minő az isteni Augustus volt, mindazonáltal az istenné avattatás szertartása többé nem történt meg. A testet nem égették el, mert e pogány szokást a keresztyének szívökből gyűlölték; képmással sem helyettesítették a megholtat, mert ez meg kárhozatra méltó bálványimádás lett volna, hanem e helyett bebalzsamozták a testet és császári ékességeibe öltöztetve, úgy fektették a diszágyra, ekkép a hatalom pompája alatt a halál undorító ellentétét tárva a néző közönség szemei elé ¹⁾. Egyébiránt mindazt továbbra is megtartották a mi az őrizetre, udvari környezetre, a szenátus jelenlétére, a sokaság tolongó látogatásaira vonatkozott; de a helyett, hogy a Mars-mezőre vonultak volna, a templom felé vették utjokat, a hol a császárt fedetlen arczczal, arany koporsóban mutatták be. Ekkor azután a vallás kerítette a testet hatalmába.

Azt a szertartást, a melyet Konstantin temetése alkalmával behoztak, s a melyet azután a keresztyén temetéseknél rendszabály gyanánt követtek, tartotta meg Honorius is atyja halálakor. Milano érseke székesegyháza kapujában fogadta Theodosius holttestét, a melyet egyelőre letettek azon függönynél, mely az előcsarnokot áthághatatlan korlátfal gyanánt választotta el a templom belsejétől, a hova csak megkeresztelt keresztyének léphettek be. Itt a püspök

¹⁾ In medio conclavi regalis palatii, funus imperatoris in area aurea sublime jacens, regiis insignibus, purpura scilicet ac diademate exornatum, multi circumdantes noctu atque interdiu vigiles custodiebant. Euseb.. *Vit. Constant.*, IV. 66, ed. H. Vales., Par., 1659.

elbocsátotta a gyülekezetet, a pogányok visszavonultak, a katechumenusok elszéledtek az oszlopcsarnokok alatt, s a holttest a hívők és a nép által kísértetve, a szentély elé bevitetett ¹⁾. Honorius a koporsóval szemben foglalt helyet, a melyet emelvényre tettek föl. A szent mise azonnal elkezdődött s az egyház örök békéért imádkozott, annak számára, a kinek az élete örökös harczból állott.

A temetési szertartás végeztével levették a holttestet az emelvényről, s koporsójába zárva, mindaddig a templom boltozatai alatt hagyták, míg csak annak az istentiszteletnek az ideje el nem érkezett, a melyet az őskeresztény egyház rendtartása szerint később szoktak megtartani. E második temetési szertartás határideje az egyes helyek szerint különbözött, néhol a halál után következő hetedik, másutt a harminczadik vagy negyvenedik napra esett; a milanói egyház a negyvenedik napot fogadta el. Ezt a szertartást is Ambrosius vezette, mint az első, ő intézte az utolsó Istenhozzádot azon fejedelem földi maradványaihoz, a kinek életében hű és szigorú barátja volt. Gyászbeszéde, melyet az idő megkimélt, sokkal jobban felvilágosít bennünket azon idő hitnézeteiről, politikai elveinek szelleméről, mint akármely más történeti okmány.

A püspök, a katonákhoz fordulva, arra buzdítja őket, hogy tántoríthatatlan hivei maradjanak Theodosius gyermekeinek, s ne azok gyengeségeire, hanem atyjok dicsőségére tekintsenek, a ki oly nagy volt a csatákban s oly méltó hadseregének szeretetére. Politikáját hitéből magyarázza. győzelmeit pedig azon nyilvánságos pártfogásból, a melylyel őt Isten körülvette, dicséri az utóbbi háború lázadói

¹⁾ *Ministri Dei, cum turbis et tota fidelium plebe, in medium prodire. Euseb., Vit. Constant., IV. 71.*

íránt való kegyelmességét s azon őszinte megbánását, mely-
lyel hibáit mindenkor jóvátette. Azután hirtelen arra gon-
dolva, hogy ez a koporsó is eltűnik majd, hogy Konstanti-
nápolyba vitessék, a mely tulajdonául követeli, Ambrosius
kedélye elborúl; ez újabb elválás gondolata új fájdalommal
tölti el, mintha Theodosiust másodízben kellene elveszítenie.

»Felséges császár, így kiált fel barátjának ifju fiához
fordulva, te sirsz a felett, hogy e tiszteletre méltó ereklýeket
nem kísérheted el a rájuk várakozó városba. Fájdalmadat
az én szívem is érzi, sőt osztozunk benne veled együtt mind-
nyájan; igen szeretnénk tégedet mindannyian elkísérni
hogy veled együtt a forrón szeretett atyának kíséretéü,
szolgáljunk. Ime, midön József Jákob patriarcha holttestét
elkísérte, hogy sirjába helyeztessék, neki csak egyetlenegy
tartomány határáig kelle mennie; ellenben téged mily
mérhetetlen kiterjedésü tartományok választanak el Kon-
stantinápolytól! Itt egy egész világrész terül el, amott
pediglen a tenger. Egy ily utazás fáradalmaitól te bizo-
nyára nem rettennél vissza; azonban téged a birodalom
érdekei közöttünk marasztalnak és a jó uralkodók minden-
kor készek arra, hogy fiúi és apai kötelességeiket a köztár-
saság javáért feláldozzák ¹⁾; a tiéd ezért tett téged fejede-
lemmé és Isten ezért erősíté meg a választását.

»Theodosius a szentek seregébe fölvétetve, mostanság
már az emberek előtt ismeretlen dicsőség osztályrésze, ő
elvette erényeinek koronáját, ő már király ²⁾. Ottan trónol
Konstantinus oldalánál, mellette foglal helyet anyád Flac-
cilla, szerelmének legkevesebb tárgya. Karjai közé zárja

¹⁾ Respublica, quam boni imperatores et parentibus et filiis
praetulerunt. Ambros., *de Obit. Theodos.* 55.

²⁾ Nunc se regnare cognoscit. Ambros., *de Obit. Theod.*, 40.

Gratianust, a ki nem sír többé sebei miatt, mert akadt olyan embere, a ki boszút álljon értök, és mert lelke, azon méltatlan halál daczára, mely őt e világból elragadta, ma már az örök békét élvezi ¹⁾.

»Oh nem! felséges fejedelem, ne tarts attól, hogy bármi tisztesség megtagadtassék ezen diadalmas maradványoktól, azon helyeken, a melyekén keresztül vitetnek. Bármely vidéken haladjanak is ezek által, mindenütt tisztelet és fájdalom nyilvánulásaira akadnak. Italia, Theodosius győzedelmeinek tanúja, a kit fegyverei szabadítottak meg, szabadságának kivívóját ünnepli benne; Konstantinápoly pedig megsiratja. Miután kétszer elküldötte, hogy győzedelmeket arasson, most türelmetlen buzgósággal várta visszatértét; gondolatban már szinte eléje rohant, hogy minél előbb láthassa bevonulásának pompáját. A diadalmenet ünnepélye, a karjai által kivivott győzedelmek kiábrázolása, a gall hadsereg egyesítve a keleti legiókkal, a melyekkel még a minapában harcban állott, és végre az egész világnak uralkodója: ime ezek azok, a miket Konstantinápoly epedve várt ²⁾. No jó! ime még hatalmasabbul, még dicsőségesebbül érkezik vissza hozzá Theodosius, angyali seregek haladnak előtte, a szenteknek csapatai lépdelnek utána Boldog város, mely a paradicsom egyik lakóját fogadhatja be, és a mely abban a szűk üregben, a hova e tiszteletre méltó tetemeknek le kell szállniok, a mennyország pitvarinak egyik polgárát szállásolja el ³⁾!«

¹⁾ Jam sua vulnera non moerentem, quia invenit ultorem. Ambros., *de Obit. Theod.*, 39.

²⁾ Exspectabat totius orbis Imperatorem, stipatum exercitu gallicano, et totius orbis subnixum viribus. Ambros., *de Obit. Theod.* 56.

³⁾ Nunc gloriosior redit, quem angelorum caterva deducit, quem sanctorum turba prosequitur. Ambros., *de Obit. Theod.*, ad fin.

Az egyház tehát ilyenképen Theodosiust már szentnek tekintette, és — különös dolog! — ugyanazon perczben a fényes tulajdonai által elkápráztatott pogányok is isteneik közé iktatták, habár minden hivatalos szertartás nélkül, vallásuknak ezt az ellenségét, templomaiknak ezt a lerombolóját. Claudianus Honorius keresztyén udvara előtt felolvasott gyönyörű verseiben, a megholt császár lelkét fényes csillaggá változtatja át, a mely az égboltozatnak a Bootes és Orion között eső részén helyezkedik el; de a költő képzelményeinél biztosabb tanújeleink is vannak, tudniillik a feliratokból merített bizonyságok, a melyekből kitűnik, hogy nem egy római s talán nem egy város tisztelte a keresztyén császár emlékezetét oly vallásos formák alatt, a melyektől az életében borzalommal fordúlt volna el.

A halotti kíséret a közvárákozás ellenére nem indult azonnal útnak Konstantinápolyba, hanem csak julius közepe táján, holott a nagy hőség folytán a holttest feloszlásától tarthattak. Minden jel arra mutat, hogy a Juli Alpok felé vezető irányt választották, s azt a katonai utat, a mely Pannonián és Thracián keresztül a Kelet fővárosába vezetett. A koporsó állomások szerint haladt, szenátorok s a hadsereg főbb csapataiból, főleg pedig a palota őrség közül választott katonaság felügyelete alatt, a mely zászlóit fátyollal vonta be, fegyvereit pedig fordítva vitte gyászának jeléül ¹⁾. A nép mindenünnét összecsődülő megszámlálhatatlan sokasága egyik várostól a másikig kísérte őket. Így érték el Hebdomon elővárosát, a hova elébök jött Arka-

¹⁾ Praeibant per catervas et agmina dispositi numeri militares pone sequebatur innumerabilis hominum multitudo. Hastati vero et scutarii ipsum Imperatoris corpus medii cingebant. Euseb. Vita Constant., IV, 67.

dius, azután pedig azzal együtt átlépték Konstantinápoly küszöbét.

A kereszt jós jelének befolyása alatt épült ifju Róma azt a jogot követelte magának, hogy a keresztyén császárok benne temetkezzenek ¹⁾, vagy legalább ezek Konstantinus példáját követve, ezt a jogot reá ruházták. Ez a fejedelem valósággal nem kívánt a régi Róma mauzoleumai alatt nyugodni, mintha csak félt volna a pogány császárok rettenetes szomszédságától, vagy pediglen mintha csak kellemesebb pihenést reménylett volna az általa alapított város kebelében, azon jelvény védelme alatt, a melynek győzelmeit köszönhette. Ennélfogva tetemeinek befogadására még életében *templomot* építtetett, vagy a szentesített kifejezés szerint, az apostolok *martyriumát*, azt a mauzoleumot, a mely ha méltóságban nem is, de gazdagságban mindenesetre felül multa a Tiberis partjain épített összes síremlékeket.

Kerek alaku épület volt ez, tetején jelentékeny magasságú kupolával, melynek diszes foglalattal ellátott ablakain át szűrődött be a világosság. Belső oldalait tetőtől talpig drága márvány burkolat és gyönyörű munkájú aranyozott bronz ékítmények borították; a boltozat négyszögletű, bemélyített, megaranyozott rekeszekből készült, kívülről pedig szintén aranynyal befuttatott s a napfényben tündöklő bronz-fedél-lemezek jelezték már messzire a császári hatalmasságnak ilyenén múlandóságát. ²⁾ A körépület belsejét kö-

¹⁾ Ab illo vero velut ab initio quodam propagata consuetudine quotquot postea Constantinopoli regnarunt Imperatores christiani, ibidem sepeliri solent. Sozom, Hist. Eccl. II. 34.

²⁾ Lásd e tárgyról azt a leírást, a mely Eusebiusnak Konstantinus életéről szóló munkájában foglaltatik.

röskörül az apostolokat ábrázoló tizenkét szobor ékesítette, közepét pedig porphyrból készült kőkoporsó foglalta el, a melynek fedele alá helyeztetett Konstantin aranykoporsója, a mint azt életében már maga meghagyta. Az épület keletre néző részének háttérében oltár állott, a mely az istentiszteletre szánt külső épületekkel közlekedett. Az egészet négyszögletű, fedetlen udvar vette körül, melynek oldalaira Konstantinus utódai a magok és családjaik temetkezési helyéül terjedelmes oszlopcsarnokokat emeltek.

Ez oszlopcsarnokok lassan-lassan augusztusokkal, caesarokkal, nobilissimikkal népesedtek be, a melyek halotti udvar gyanánt környékezték az első keresztyén császár magános siremlékét. Ide jöttek megpihenni egymás mellé az ifju Konstantinus, Konstans, Jovianus, Valentinianus; Theodosius is ide temettette két feleségét Flaccillát és Gallát s előre kijelölte azt a helyet, a melyet közelökben elfoglalni óhajt. Ide temettetett el végre maga is 395 nov. 19-én, Arkadius jelenlétében, a milanóival majdnem teljesen megegyező szertartás mellett.¹⁾ A véletlen majdnem úgy hozta magával, hogy a halotti kíséret a thraciai úton a Gainas által Thessaliából visszavezetett csapatokkal találkozzék; ha tizenhat nappal késik Theodosius koporsója, úgy vonult volna be császári székvárosába, hogy az a vezér és hadsereg kíséri, a mely azzal a szándékkal ment oda, hogy miniszterét meggyilkolja.

A közérdekeltséget foglalkoztató e különböző események közepet sem vesztegette idejét Rufinus haszontalanul, vagy legalább azt hitte, hogy cselszövények készítésé-

¹⁾ Legitimo funere a filio Arcadio honoratur. *Chron. Alexandrin.* — Socrat., VI. 1.

vel s mindennemű vesztegetések osztogatásával nagyon jól használja fel. Barátainak fejét gonoszszágon törő csoportja munkához látott s mindenfelé szórta a pénzt és ígéreteket, hogy a nép legalsó osztályából vagy a hadsereg legutolsó soraiból párthiveket vásároljon.¹⁾ A Konstantinápolyban székelő ujonczállítással megbízott tisztet meg is szerezték, ez pedig ujonczait szerezte meg számokra; e legénység a katonai életbe csak alig hogy beleizelt merő parasztokból állott, mind a mellett ezeknek szánták azt a szerepet, hogy Rufinus mellett a testőrségi tisztet teljesítsék s őt a tiszti társul fogadtatás ünnepélye alkalmával a császári paláستtal felruházzák.²⁾ Gainas szintén megtudta a dolgot s ez a körülmény bosszuságát még inkább tetézte. Azonban, hogy czinkostársi viszonyának látszatát megőrizze, eltűrte, hogy a miniszter ügynökei saját szemei előtt csábítgassák azokat a tiszteket, a kikkel ismeretségben voltak, ezek pedig szintén utánozták főnöküket a tettetésben. Egyébiránt Rufinusnak minden intézkedését, jóllehet azt hitte, hogy titkát senki sem tudja, kikémlelte, felfedezte s azonnal alá is aknáztá a herélt Eutropius, a ki oly teljesen s oly készséggel magáévá tette Gainas terveit, hogy sikerültök esetén az egész dolog érdemét nyakába lehetett volna hárítani. Eutropius viszont a maga részéről az ifju császárt avatta be a titokba; sőt ezen felül, ha a kortársak elejtett szavainak hihetünk, még Gainassal való találkozási alkalmat is eszközölt ki számára.³⁾

¹⁾ Imperatorium nomen ad se trahere, omni arte studebat. Philostorg., X. 6.

²⁾ Delectum militum agentes purpuram ei circumdaturi erant. Philostorg., XI. 3.

³⁾ Antegressus Gaïnas Arcadio principi militum adventum nuntiat. Zosim., v. 7.

Rufinus kikiáltatási napjául a legióknak Konstantinápolyba leendő bevonulási idejét tűzte ki s ez a nap sebesen közeledett. Ennélfogva közlenie kellett gyámfiával a történendőket s egyúttal kérnie, hogy egyezzek bele a dologba. Rufinus ezt meg is tette, de úgy, hogy a nép és hadsereg akaratával mentegette magát. »A császárság — úgy mond — az a jutalom, a melyet hosszas munkásságával kiérdemelt, s a melyet már Theodosius is neki szánt: szégyen volna tehát rá nézve, ha ezt tőle megtagadná, mikor a közohajtás felruházni kívánja vele. Mindenesetre jobb szeretné, ha azon ifju fejedelem kezeiből nyerhetné, a ki ismeri tett szolgálatait s a kinek az ő jó tanácsára és támogatására még mindig szüksége van.¹⁾ Ime Rufinus egyszerü miniszter létére vissza birta adatni egy szavával légioit és kincseit, mit meg nem tehetne akkor, ha saját nevében lenne joga beszélni és cselekedni! Arkadius nem sokára lábai előtt látná Stilikont, Róma szenátusát, a nyugati hadsereget s úgy belső, mint külső ellenségeit egyaránt.«

Arkadius úgy tetette magát, mintha mindezen nyilatkozatokat egyenesen minisztere szájából hallaná; minden ellenvetés nélkül nyugottan kihallgatta őt, meglehet azért, mert Eutropius biztatgatásainak hitelt adott, de az sem lehetetlen, hogy az esemény bekövetkezésének megakadályozását lehetetlennek látva, feltette magában, hogy elhatározását függőben tartja s a mint a körülmények kívánják, vagy Eutropius, vagy Rufinus pártjához szegődik. Rufinust e hallgatólágos beleegyezés egészen megnyugtatta, és mivel

¹⁾ Quod nolit, rex ipse velit jubeatque subactus
In partem mihi regna dari.

azt hitte, hogy a gyenge császár bilincseinek lerázására teljesen képtelen, a legvégső rendszabályok foganatosításához látott, saját képmására arany és ezüst pénzeket veretett, a melyeket szíves fogadtatásának viszonzásául kiosztatni akart, s palotájának csarnokaiban minden tekintetben császárhoz illő lakomát készíttetett. ¹⁾ Végre elérkezett az óhajtvá várt nap, a mikor a császár a hadsereget a Hebdomonon fogadni szándékozott: ez a nap november 27-ére esett. ²⁾

A Hebdomon az új Rómának Marsmezeje volt, a *tiróknak* nevezett ujoncz katonák gyakorló tere s a hol a katonai szemléket s azokat a zajos ünnepélyeket tartották, a melyeken nagy népsokaság szokott összecsdülni; itt kiáltották ki a nép és katonaság előtt a caesárokat is. A Hebdomon a város falain kívül, déli irányban a hetedik méröldjelző kónél terült el, a számítást attól az aranyozott első méröld-jeltől kezdve, a honnét a keletre vivő összes országutak kiindultak s nevét is e körülménytől vette, mivel görögül annyit jelentett, hogy a *hetedik*. Egyik oldaláról a tenger, a másíkról a város halmái képezték szomszédóságát, mig nyugat felé a thraciai szárazfölddel kötődött össze. ³⁾ Lakóházainál s néhány középületénél fogva Konstantinápolynak egyik külvárosát képezte s a császároknak is volt benne egy kis palotája, hogy legyen hova befordulniok az ünnepélyek hosszas napjai alkalmával. ⁴⁾ A Hebdomonnak

¹⁾ Claud., In Ruf., II. v. 340—343.

²⁾ Nec multo post ante diem quintum calendas decembris, exercitus qui una cum Imperatore Theodosio bellum contra tyrannum gesserat, advenit. Socrat., VI. 1.

³⁾ Planities vicina patet: nam cetera pontus

Circuit, exiguo dirimi se tramite passus.

Claud., In Ruf., II. v. 349—350.

⁴⁾ Chron. Alexandrin., 710. 1.

a katonai szemlék számára fentartott részében, úgy a közepe táján, szobrokkal, sasokkal és zászlókkal körülvett márvány szószer állott, erről intézték a császárok beszédeiket a népsokasághoz s innét kiáltották ki tisztitársaikat, a kiket hatalmuk osztályrészeiseivé tettek. ¹⁾

Ezen esetben az adoptált az adoptáló felszólítására tiszteletteljesen felhaladt a lépcsőkön, hogy mellette helyet foglaljon. Ez bemutatta őt a gyülekezetnek s bibor palástot borítva vállaira s homlokát gyöngyfüzérrel övezve, hangos szóval caesarnak s augusztusnak nevezte. Azután a két tisztitárs lejöve, mind a ketten egymás mellett ugyanazon kocsiba ült s a Diadal-útczán végig, lassu menetben az arany kapun át a császári palotába hajtattott. Ily látványossággal reménylette meglephetni Rufinus saját személyében Konstantinápoly lakosságát, ugyanezen november 27-ik napján, a melyre majdnem nőies cziczomával ékesítette fel magát.

Mint már fentebb említettük, Rufinus magas, szép arcú, katonás magatartásu férfiú volt s ügyes ember létére számított is rá, hogy ezen előnyei mily nagy hatást gyakorolnak majd a sokaságra. A csenevész kinézésü Arkadius mellett csakugyan ő látszott fejedelemlnek, amaz pedig az alattvalónak, s a ki látta, a mint fejét betanult kellemmel bölintgatta, egy azon korból való író szavai szerint, azt mondhatta volna, hogy az aquitániai teljes világéletében nem tett egyebet, mint hogy bibor palástot viselt és fejedelmi fejediszben büszkélkedett. ²⁾ A sokaság perczről-perczre sza-

¹⁾ In tribunalio quod dicitur. Philostorg., XI. 3.

²⁾ Tegeret ceu purpura dudum

Corpus et ambirent ardentis tempora gemmae.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 346—347.

porodva, annyira összetorlódott a Hebdomonon, hogy a katonaság számára rendelt helyet is majdnem ellepte.

Arkadius fennállva, a szószerk elő részét foglalta el, alatta Rufinus, mögötte pedig némi távolságra az udvari magas méltóságok állottak. Nem sokáig kelle várakoznia, mert a hadsereg Gainas vezetése alatt csakhamar megjelent. Szép rendben haladt az előre, a gyalogság balfelől, a lovasság jobb oldalról s ennek első soraiban a cataphractik, e, magok és lovaik tetőtől talpig acél-pikkelyes pánczéllal fedett s ennél fogva mozgó szobrokhoz hasonló alakok. A levegő, melynek nyugalma a legcsekélyebb szellő-mozgás sem háborítja, a fegyverek visszaverődő fényétől lángolni látszott s a biborszínű sárkányzászlók tartó rúdjaikra mozdulatlanul hullottak alá. A császár maga üdvözölte mindeket megelőzőleg a zászlókat, azután Rufinus lépett előre s átvette tőle a szót. A legszebb szóvirágokat pazarul szórta, felmagasztalta e hősök önfeláldozó készségét, a kik a világ végéről borostyánnal fedetten tértek vissza, nevökön szólította őket s hirt mondott gyermekeikről, vagy szüleikről, a kiket majd nem sokára viszont ölelhetnek. ¹⁾

Mialatt Rufinust saját szavai mintegy mámorba ejtették, a melyeket a hozzá legközelebb állók szántszándékkal minduntalan félbeszakítottak kérdezősködéseik által, a csapat mind jobban-jobban kibontakozott két oldalról körülszármazott, miközben a néptömeget s az udvari népséget jó messzire viasztasorította; azután azt látták, hogy senkitől sem várt mozdulattal egyet kanyarodik és sorait mind közelebb vonja egymáshoz. A két végpont csakhamar össze-

¹⁾ Nomine quemque vocans, natosque patresque reversis
Nuntiat incolumes . . .

Claud., *In Ruf.*, II. v. 369—370.

kapcsolódik s a szabad térség az összezáruló pajzsok és fegyverek gyűrűjében végkép eltűnik. A miniszter annyira belemerült foglalkozásába, hogy e miatt észre sem vette, mikép a császárral együtt egészen körülkerítettetek, s mivel az az ujonczozó tisztt, a kinek a császárrá kikiáltatásra jelet kellett volna adnia, sehol sem mutatkozott: »Fejedelem — így szólt türelmetlen hangejtéssel Arkadiushoz — a szószékre való lépés ideje elérkezett; mit késedelmeskedel, menjünk!« ¹⁾ Arkadius, meglehet azért, mert a fegyverek sokaságától megrettent, mozdulatlan és néma maradt; Rufinus ezt arra magyarázta, hogy habozik, ennél fogva megragadja palástjánál fogva s úgy tetszik, mintha szemrehányással illetné.

E látványra minden kard kirepül hüvelyéből, s egy borzasztó hang, kétségkívül a Gainaszé, e szavakat dörghi: »Nyomorult! hát te már reánk is lánczokat raknál és mégis a mi karjainkra számítasz, hogy neked másokat bilincsbe verni segítsünk! Talán nem tudod, hogy mi honnét jövünk? vagy azt hiszed, hogy csak azért vertünk le két zsarnokot, az Alpeseken túl, hogy most nyakrafőre egy harmadikat teremtsünk magunknak?« ²⁾ E hangra, a melyet csakhamar egyéb kiabálás nyom el, Rufinus mintegy álmából felriadva, egészen elképed; arra nem is gondolhat, hogy meneküljön, mert mindenfelé fegyver-erdő hegye villog szemébe. Arkadius felé huzódik tehát, hogy a bibor sérthetetlenségének oltalmával védje meg magát, midőn egy katona kiugrik a sorból s kardját

¹⁾ Apprensa veste morantem

Increpat Augustum: Scandat sublime tribunal. . .

Claud. *In Ruf.*, II. v. 381—382.

²⁾ Tot nos bella docent nulli servire tyranno.

Claud., *In Ruf.*, II. v. 390.

oldalába merítve, így szólt: »Nesze neked ez a döfés, úgy vedd, mintha Stilikon adná!«¹⁾

A császár fejét vesztve s miniszterének vére által befecskendeztetve, menekülni igyekszik; a katonák segédkezett nyujtanak visszavonulásához. Ekkor fejeződött azután be a boszú munkája. Boldognak érezte magát, a ki üthette a leterített ellenséget, a ki lábával tiporhatta, vagy fegyverét szívébe döfhetette. Foszlányait egymás kezéből kapkodták ki, mint a kutyák a fogaik alá kerülő állatét. Egy katona levágja fejét törzséről és szájába követ téve, lándzsája hegyén ide s tova hurczolja.²⁾ Egy másik, alsókarján még rajta levő jobb keze fejét keríti birtokába, s izmait meghajlítva, arra kényszeríti, hogy marokba szedődjének ujjai, mint a koldusé s e borzadályt keltő perselylyel szedi a néző közönségtől egymásután, majd később a városban házról-házra az alamizsnát, e szavak kíséretében: »Adjatok, adjatok egy oboluskát annak, a kinek soha sem volt annya, a mennyivel betelt volna!«³⁾ Ez az ember egész vagyona tett szert. A katonák után a népre következett a sor; még az asszonyok is bántalmazták a már alaktalanná vált tetemmaradványokat s gázoltak a kiomlott vérben.⁴⁾ Gainas

¹⁾ Hac petit, hac Stilicho, quem jactas pellere, dextra
Te ferit

Claud., *In Ruf.*, II. v. 403.

²⁾ Porro milites cum Rufino caput amputassent, lapidem ori ejus immiserunt, hastaeque infixum circumferentes, quaquaversum discurrere coeperunt. Philostorg., XI. 3. — Zosim., v. 7.

³⁾ Dextram ejus praecisam gestantes, per singulas officinas urbis circumtulerunt, haec addentes: »Date stipem inexplebilis avaritiae viro. Niceph., XIII. 1. — Philostorg. XI. 3.

⁴⁾ Orbataeque ruunt ad gaudia matres
Insultantque alacres

Claud., *In Ruf.*, II. v. 430 – 431.

összeszedve csapatait, bevonult végre Konstantinápolyba, s Eutropius, a palota teljhatalmu ura, nem sokára az egész birodalomnak is urává lett.

Rufinus javai egy rendelet folytán elkoboztattak, és mivel azok az emberek, a kiket valaha csak vagyonaiktól megfosztott, most mindenfelől örvendezve csődültek össze, hogy birtokaikat visszafoglalják, az egyik mezei jószágát, a másik falusi lakát, vagy palotáját: egy törvény azt adta tudtokra, hogy e tárgyak, mint az államkincstár tulajdonai, szentek és sérthetlenek, de a császár vele született kegyelmességénél fogva majd megvizsgálja mindegyik jogczimét; ¹⁾ tudvalevő dolog azonban, hogy Eutropius nehéz természetű bíró volt. Rufinus neje és leánya attól való féltőkben, hogy a veszedelem örvénye őket is elsodorhatja, elővigyázólag egy templomba huzódtak, a mely nekik menedékhelyül szolgált. Arkadius megengedte, hogy Jeruzsálemben elvonuljanak, a hol töltötték azután életök hátralevő napjait; a fiatal császár ennél már kevesebbet nem tehetett azért a leányért, a ki kicsiben mult, hogy feleségévé nem lett.

Kelet kormányzójának bukását az egész birodalomban örömujongásokkal ünnepelték, a melyek Rómában még talán élénkebben nyilvánultak, mint Konstantinápolyban. Az aquitaninak régi barátai és bámulói most alig találtak kellő szavakat túlszigoru kárhoztatásuk, sőt bántalmaik kifejezésére. Symmachus úgy beszélt róla leveleiben, mint »vén megrögzött rablóról, a ki az egész világot kifosztogatta,« ¹⁾ és örvendezett kivégeztetésén; Ambrosius sem nyilatkozott felőle nagyobb kimélettel. És végre Claudianus,

¹⁾ Zosim., v. 8. — *Cod. Theod.*, XI. 1. 14.

²⁾ Symm., *Ep.* VI. 15.

Stilikon költője s a Nyugat titokban forralt boszúvágyának tolmácsolója, Juvenalishoz méltó verseiben hangosan hirdette, hogy »Rufinus megbüntettetése fölmentette az Isteneket!« ¹⁾

¹⁾ Abstulit hunc tandem Rufini poena tumultum
Absolvitque deos . . .

Claud., *In Ruf.* l. v. 20 – 21.

IV. FEJEZET.

Eutropius. — Alarik Görögországban.

Eutropius: gyermeksége, rabszolgasága, urai, jelleme. — Arkadius udvara Ancyrában. — Claudianus. — Leó és Hosius comes. — Alarik belép Görögországba. — Elpusztítja az országot. — Az eleusisi templom kirablása. — Stilikon üldözőbe veszi Alarikot. — A gótok győzödelme. — Alarik keleti Illyria kormányzójává tétetik. — Legatio Pentapolisból Konstantinápolyba. — Synesius: beszéde Arkadius előtt.

395—396.

I.

Eutropius az Eufrates szomszédságában fekvő valamelyik tartományban rabszolga apa és anyától született. Mivel gazdája csak azért, hogy árosabbá tegye, elhatározta, hogy heréltet csináltat belőle, egy armeniai miskároló — úgy látszik, hogy ezek voltak a legügyesebbek — letépte őt anyja kebléről és megcsonkította: a gyermek majdnem belehalt e műtétbe, de mikor élő ember vált belőle, ára csakugyan megkétszereződött. ¹⁾ Mikor eladásának ideje el-

¹⁾ Raptur castrandus ab ipso
Ubere, suscipiunt, matris post viscera, poenae.
Advolat Armenius certo mucrone recisos
Edoctus mollire mares; damnoque nefandum
Aucturus praetium

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 45. s. követk.

érkezett, gazdája egy galatai rabszolga kereskedő ügynök vezetése alatt elküldötte, hogy megfussa a halysi és thermodoni vásárokat, a hol ennek a kereskedésnek főfészke volt hajdanta épp úgy, mint jelenleg ¹⁾. A fiatal Eutropius több ízben eladatva, sok gazda kezén megtilódott, meg lehet azért, mert nehéz természetű rabszolga volt, de az sem lehetetlen, hogy éppen ellenkezőleg értelmessége és jó külseje tette előnyös cseretárggyá.

Az ezen néposztályba tartozó gyermekek állapota valóban száanalomra méltó volt, mert a mellett, hogy nagyobb részöket szégyenteljes ifjúságra kárhoztatta a sors, később ismét uraik szenvedélyeinek közvetítőiül kelle szolgálniok, midőn pedig az öregség rájuk nehezedett, a nők lakó-szobáiban az egyik nem gyűlöletét s mind a kettőnek megvetését vonták magokra. Eutropius, a kit a természet rendkívüli észtehetséggel áldott meg, a gyalázat és nyomor-nak ezen iskolájában mind azokat a hibákat elsajátította, a melyeket az elaljasodás nemzeni szokott, hitvány, háládatlan, pénzsovár ember vált belőle; az úrnak már pusztá nevét is gyűlölte, de arra vágyódott, hogy ő is urrá lehessen egykor, ha egyébért nem is, csak hogy boszuját kitölthesse, ugyanazért lelke mélyében mindazok ellen gyűjtögette a halálos gyűlöletet, a kik őt alacsony sorsának idejében ismerték, tettek legyen bár vele jót avagy rosszat ²⁾. Utoljára annyira ment, hogy ezt az érzelmet az egész társadalom ellen táplálta magában, a mely az ő sorsosait oly teljes közönyösséggel halmozta el a szenvedés és lealacsonyíttatás

¹⁾ Hinc fora venalis Galata ductore pererrat
Permutatque domos varias . . .

Claud. *In Eutrop.*, I. v. 59—60.

²⁾ Eunap., ap. Suidas voc. Εὐτροπίου.

különféle fajaival; de ügyes tettető létére, gondoskodott róla, hogy ezt rajta senki észre ne vehesse. Mindazonáltal ezt a sötét és kétségbeesett lelket is bevilágította időről-időre a gyengédség néhány sugára. Ugyanis őszinte kereszttyén és buzgó katolikus volt ¹⁾), jöllehet később e czimét kétségbe vonták, midőn az egyházzal összeütközésbe keveredett, azonfelül szenvedélyesen szerette nőtestvérét, a ki vele együtt szolgai állapotban született ²⁾). A mi szeretet csak megfogamzhatott ezen ember szívében, mind azt erre az asszonyra halmozta, a kit nemcsak a vér, hanem a nyomor köteléke is hozzá fűzött. Ő képezte egyedüli vigasztalását a nyomoruság napjaiban, ennélfogva szerencsájének idején egész büszkeségét abban helyezte, hogy nővérét gazdaggá, hatalmassá tegye, vele rangját, palotáját megoszszza, udvart szervezzen körüle, s előtte a legelőkelőbb matrónákat meg-alázkodtassa. Mindazonáltal ez, mivel fitestvérének gonosz hajlamai hiányoztak szívéből, nem élt vissza hatalmával, ennélfogva méltán megérdemelte, hogy megkiméltessék, midőn a szerencse kereke alá felé fordult. Csúfságból mégis a herélt feleségének nevezték ³⁾).

Eutropius első gazdája, vagy legalább az, a kit a történet legrégibb gyanánt említ, bizonyos Ptolemeus nevű ember volt, az egyiptomi katonai méntelep főparancsnoka, goromba katona, de azért durva jelleme mellett jó tulajdonai is lehettek, mert rabszolgája utóvégre mégis megsze-

¹⁾ Philostorg., XI. 5.

²⁾ Hanc amat, hanc summa de re, vel pace vel armis
Consulit, huic curas et clausa palatia mandat.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 91—92.

³⁾ At soror, et, si quid portentis creditur uxor.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 88.

rette ¹⁾. Ez utóbbi már éppen ragaszkodni kezdett hozzá, mikor egy szép napon arra virradt, hogy Ptolemeus a vásárra küldte s eladatta. Ez az eset képezte, úgy szólván, a legelsejét a heréltet elkedvetlenítő eseményeknek ²⁾. Ptolemeus kezeiből egy öreg tábornokéiba, Arintheus, egykori magister milituméba jutott, a ki Valens és Theodosius uralkodása alatt tette nevét kiváló szolgálatai által híressé. Ez a gazdája bizalmas emberévé tette minden dolgában, a melyek közt nem egyszer szerelmi cselszövények is fordultak elő ³⁾. Eutropius több évig maradt a gazdájánál: azután mikor eljárt felette az idő s arcát ránczokkal barázdálta be, tarkójáról pedig leseperte a haját, érdemetlennek találták arra, hogy az asztalnál, vagy az előcsarnokban diszelegjen azon fiatal és csinos külsejű rabszolgákkal, a melyek a keleti patricius rendes kíséretét s háza butorzatának egy részét képezték. E közben Arintheus férjhez adván leányát, rabszolgáját vejének ajándékozta, úgy, hogy egyik kortársának erőteljes kifejezésével élve, Kelet leendő konzula egyik bútor darab gyanánt szerepelt az ifju menyecske menyasszonyi hozománya között ⁴⁾.

A nyomoruságnak nincs az a neme, a mely ezen új helyzetében reá nem zúdult volna Eutropiusra. Az asszonyi

¹⁾ Miles stabulis Ptolemaeus in illis
Notior . . .

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 61—62.

²⁾ Quam gemuit ! quanto planxit divortia luctu !

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 65.

³⁾ Aggreditur lenonis opus

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 78.

⁴⁾ Dotalem genero nutritoremque puellae
Tradidit. Eous rector consulque futurus.

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 104—105.

szoba legfáradtságosabb s egyúttal a legalávalóbb teendőire őt alkalmazták; neki kellett a fát vágnia, a fürdőt megkészítnie, vizet melegítnie s a korabeli írók úgy tüntetik fel előttünk, a mint félig mezítelenül s izzadságtól fedetten majd két iszonytató ezüst veder súlya alatt görnyed, majd pedig a mint mozdulatlanul úrnője ágya mellett áll pávatoll legyezőt tartva kezében, hogy róla a legyeket elhajtsa, a melyek álmában háborgatnák ¹⁾). A fiatal, divatozó, parancsolgatni szerető, szeszélyes menyecske csakhamar ráunt a vén és rút heréltre, úgy, hogy egyszer csak kimérte neki a házhelyet, a nélkül, hogy eladásával vesződni érdemesnek tartotta volna. Ez eset után senki sem tudja, hogy mi módon élt Eutropius, míg nem bizonyos Abundantius nevű palota-tiszt érdeklődni kezdett iránta s nem éppen könnyű szerével bejuttatta a legalsóbb rendű palotai herélték közé, mert még ezek is majdnem megbecstelenítésnek vették magokra nézve, hogy egy ilyen ember alattvalójok legyen ²⁾). Eutropius azonban csakhamar megmutatta, hogy ha a szükség kívánná, följobbvalójok is tudna lenni, szolgálatában tanúsított értelmessége, néhány szerencsés szójátéka és buzgó kegyességének jelei felköltötték Theodosius figyelmét, úgy, hogy ez a fejedelem saját személye mellé vette s néhány kényes természetű küldetést bízott reá, melyeket a herélt úgy teljesített, hogy kívánva se lehetett volna jobban.

Theodosius megbízásai, eltérőleg azoktól, a melyeket

¹⁾ Nudus in argento lympham gestabat alumnae;
Patricius roseis pavonum ventilat alis.

Claud. *In Eutrop.*, I. 107—109.

²⁾ Ipsi quin etiam tali consorte fremebant
Regales famuli

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 148—149.

szomorú rabszolgai foglalkozása közben nem egyszer teljesítenie kellett, a mily tisztességesek voltak céljokat tekintve, épp oly nehezeknek bizonyultak a kivitel pillanatában, azon személyiségek miatt, kikkel e közben bánania kellett. Rendsen lelkiismereti kérdésekből állottak ezek s oly aggályokból, a melyek felől ez a vallásos fejedelem a kormányzatának hatáskörén kívül álló egyének véleményét szeretne volna megtudni, s ez a körülmény Eutropiust az egyház legkiválóbb képviselőivel hozta közvetlen összeköttetésbe. A 394-ik év még ezen fölül oly alkalmat is szolgáltatott a kamarás számára, a melyben kimutathatta, hogy a szenteknek is mily bizodalmával dicsekedhetik. Ezen évet az Eugenius trónbitorlása s a galliai és italiai pogányok lázadása tette emlékezetessé; e közben a beteges és felesége Gallának nem régiben történt elvesztése miatt buslakodó Theodosiust rendkívüli nagy lelkiismereti kétségek gyötörték ¹⁾, azt a kérdést vetette fel ugyanis magában, hogy Isten valósággal kívánja-e tőle, hogy újabb háborút kezdjen, a melyet pedig aligha élne túl, és hogy annyi egyesült hatalom, a római tanács s a rettenetes Arbogast ellenében lehetne-e csak némi reménye is a győzelemre. Egyetlenegy vereség, így gondolkozott magában, tönkre teheti a katholicismus ügyét még magában a keleti birodalomban is, és egyetlenegy csapással romba döntheti egész életének munkáját. E gyötrő aggodalom közepette nagy titokban elküldötte kamarását bizonyos János nevű egyiptomi remetéhez, a ki felől az a hír szárnyalt, hogy jósló tehetséggel rendelkezik ²⁾.

¹⁾ Lásd az én *Histoire de la Gaule sous le domination romaine* czimü munkám II. k. I. X. f. 3. — *Philostorg.*, X. 7.

²⁾ *Eutropium, unum ex eunuchis palatii sibi fidissimum, in Aegyptum mittit.* Sozom., VII. 22.

Eutropiust azzal a feladattal bizta meg ura, hogy hozza magával ezt az embert Konstantinápolyba, vagy legalább feleletet kérjen tőle a fejedelem kérdéseire. János csakugyan vonakodott attól, hogy kietlen pusztáját elhagyja, de föllebbentette a herélt előtt a jövőendő eshetőségeit fedő fátyolt. »Isten akarata ez a háború, így szólt hozzá, s uradnak kötelessége menten indulnia. Az ég segedelmével kivívja a sokáig kétes diadalt, azonban a Keletet többé viszont nem láthatja ¹⁾. Ez a válasz döntött Theodosius elhatározása felett, a kinek szívében gyáva félelem nem lakozott s örömmel sietett azon győzelem elé, a melyet egykor halálával kellett majd bekoronáznia. Eutropius küldetése csakhamar kitudódott s ez az eset a katholikus párt dicsérő nyilatkozatai mellett a pogány párt mindennemű gúnyolódását zúdította a követ fejére. A sokistenhivők tilos összejövetelein egyébről se beszéltek, mint a herélt prófétáról, az új Tiresiasról, az isteni akarat sajátságos tolmácsolója s a győzelmek döntő birájáról; sőt még később is, midőn Theodosius halála az egyptomi remete jövőendőbe látó képességét hitelesíteni látszott, a heréltnek jóslókép szereplő fellépése folytonos élczelődésre nyújtott alkalmat ²⁾. Rufinus kétségkívül rossz szemmel nézte ezt a növésnek indult szerencsét, mely a magáét elnyomással fenyegette s innét eredt a köztök levő titkos ellenségeskedés, a mely már akkor meg hasonlást idézett elő közöttök, a midőn Theodosius halála bekövetkezett. A kamarás ekkor kimesterkedte, hogy a fiú mellé épp úgy oda furakodjék, a mikép azt már az atyával

¹⁾ Sozom., VII. 22.

²⁾ Atque inter proprias laudes Aegyptia iactat
Somnia, prostratosque canit se vate tyrannos.

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 312—313.

megcselekedte, e helyzetében aztán leálarcozta Rufinusnak a császárságra vonatkozó terveit, kijátszotta a fiatal császár ellen szőtt ármányát az által, hogy ezzel Bautho leányát vétette el feleségül. Ez a mesteri ügyességgel kivitt házasság ugyanakkor a palota belsejében is urrá tette őt, a mikor a mindenható miniszter bukása által a császár hálószobájából annak hivatalos helyiségeibe léphetett át ¹⁾).

Eutropius, a mint láttuk, Rufinus megbuktatásánál s meggyilkoltatásánál csak igen alárendelt szerepet játszott, mind a mellett, midőn a siker után az erőszak e tényét, a nép kedvező véleménye az igazság ténye gyanánt fogadta, annak egész érdemét a maga részére követelte, s követelésének jogosságát el is hitték neki. Az emberek hajlandók hinni a cselszövény alattomos fondorlataiban: ennélfogva nem kételkedtek abban, hogy a herélt gondolta ki a tervet, vetette a tört s csalta bele az áldozatot, úgy, hogy teremtményei őt kiáltották ki a fejedelem és az ország megmentőjéül. A gondosan árnyékba tolt Stilikonról szót is alig tettek, a mi pedig Gainast, a más gondolatának véres végrehajtóját illeti, erről azt hitték, hogy érdemei a Kelet magister milituma címével eléggé megjutalmaztattak; sőt e mellett Eutropius még azt is kimódolta, hogy a barbar hatalma kizárólag csak honfitársai felett való parancsnokkodás jogára korlátoltassék ²⁾). Gainas e szerint kijátszott, panaszkodott is miatta, de senki se hallgatott rá, mert

¹⁾ Post caedem Rufini Eutropius eunuchus, servili genere ortus, cum in palatium irrepsisset, et ad dignitatem Praepositi evectus esset, praesenti tamen fortuna minime contentus fuit. Philostorg., XI. 4. — Nicephor., XIII. 2.

²⁾ Gainas, qui nec convenientem duci provectionis aetatis honorem consequeretur. Zosim., v. 13.

durvasága épp oly visszatetszést szült, mint a mekkora megvetésben tehetetlenségét részeltették.

Eutropius azon ürügy alatt, hogy a birodalom s a császár felett, a kiket csak az imént sikerült megmentenie, örködhessék, magához ragadta a kormány vezetését, de a nélkül, hogy Rufinus helyét elfoglalta volna. Sokkal több esze volt, mintsem mindjárt kezdetben megváltoztassa azt a helyzetet, a melynek erejét köszönhetette, most még szorgalmasabban folytatta házi teendőit, mint azelőtt s beelégedett a *szent szoba első embere* vagy főkamrás czimével ¹⁾. A mily dölyfösnek mutatkozott Rufinus, ő épp annyira fitogtatta szerénységét s látszólag semmi egyébbel nem foglalkozott, mint hogy védenczének biztossága felett örködjék, holott a valóságban a kigyó ravaszsága és hajlékonyságával gyűrűzte körül. Minthogy a nappalnak és éjszakának bármely órájában szabadon bemehetett hozzá, sőt még a női lakószobák bizalmas körében is felkereshette, sikerült neki urát elzárnia az egész világtól, az udvar nagyjaitól, a katonatiszti kartól, sőt még nejétől is, a kinek férjére való befolyásától leginkább tartott, s ekkép rátukmálta nézeteit, ráerőszakolta még legcsekélyebb vágyait is, egy szóval, a mint a korabeli írók erőteljes nyelvökön mondják, úgy uralkodott felette, mint valami oktalan állaton ²⁾. Azonban nemcsak a fejedelemre tette ekkép közvetetlenül kezét Eutropius, hanem közvetve a legmagasabb közigazgatási állomásokat is magához ragadta, az által, hogy saját teremtményeit csusztatta az egyes hivatalokba. Theodosius barátai, a kiket egymásután mozdít-

¹⁾ Philostorg., XI. 5.

²⁾ Eutropius in Arcadium veluti *pecudem* quamdam imperium exercebat. Zosim., v. 12.

gattak el különböző ürügyek alatt az útból, egyszer csak azon vették magokat észre, hogy helyeiket oly alacsony származásu emberek foglalják el, a kik a hatalmat és közvagyonot ugyanakkor játszásként a herélt kezére, a mikor önzetlenségét és szerénységét legjobban magasztalja a világ ¹⁾).

E sajátságos miniszternek uralomra jutása nem egyforma benyomást keltett a birodalomnak mind a két felében, s e dolognál még világosabban mutatkozott az a nagy erkölcsi különbség, mely a római világ két felét egymástól elválasztotta. Nyugaton a boszankodásnak és meglepetésnek heves nyilatkozatai törtek ki, Keleten ellenben inkább gúnyolódtak, mint haragudtak miatta. Konstantinápolyban s Ázsia tartományaiban korántsem képezte oly legyőzhetetlen ellenszenv tárgyát az az osztály, a melyhez a szent szoba első embere tartozott, mint a minővel a tengereken túl rendesen találkozott. Mig Itáliában alig hogy megtűrték Honorius palotájában s a császári család nő tagjai körül, addig Keleten mindenfelé nagy számmal találtatott, s nagy árakon vásárolták, mivel ott fényűzési cikket képezett. A vagyonos ház Konstantinápolyban, Antiochiában, Alexandriában, Smyrnában gazdagsága és jó izlése bizonyítékául egész sereg ifjú, szép és nagy pompával felöltöztetett heréltet állított ki oszlopcsarnokai és előtornáczaik alá, sőt még a legszerényebbnek is kellett lenni egy vén heréltjének a nőszoba szolgálatára ²⁾). Ha e rabszolgák ügyesek voltak, mivel a családi titkokhoz könnyedén hozzáférhettek, csakhamar urakká tették magokat a házban, s a mi Arkadius palotájában végbement, az Keleten az élet rendes folyásá-

¹⁾ Eutropius omnes, qui essent alicujus auctoritatis, submovere volens. Zosim., v. 8.

²⁾ Claud., *In Eutrop.* I. v. 414. s követ.

nak csak jelentéktelen mellékeseményét képezte. Hozzá vehetjük még ehhez Ázsia történeti hagyományait is, a melyekben nem találunk semmit, a mi akár a heréltek, akár az asszonyok uralkodását megbotránkozásra méltó dolognak tüntetné fel.

Azok a nagy királyságok, a melyekből a római birodalomnak ázsiai fele állott, u. m. Syria, Babylonia, Arabia, Egyptom, hajdanában oly nőket láttak kormányaik élén, a kiknek emlékezetét a dicsőség koszorúja övezte, sőt még legújabbán is, azon polgárháborúk alatt, a melyek Valerianusnak a persáknál eltöltött fogsága idejére következtek, Antiochia minden habozás nélkül ismerte el *császárául* Palmyra királynőjét: Zenobiát. Végre magának az Euphratesnek partjain, a nagy persa birodalom, a római önkényuralomnak annyi dologban példányképe, gyakran lepte meg a világot azzal a látvánnyal, hogy teljhatalmu heréltek kormányoztak a nagy király nevében. A keleti erkölcsök tehát, habár némi gúnynyal, de azért minden neheztelés nélkül fogadhatták el mint nevetséges furcsaságot azt, a mit a latin erkölcs szigorúsága megbotránkozással és undorral határozottan visszautasított. ¹⁾

Ugyanazon időben, a midőn Eutropius a birodalom magas hivatalait óvatosan körmei közé kerítette, az által, hogy saját készen engedelmeskedő teremtményeit rakta beléjük, egyúttal ifju urát is oly kicsapongó és nyughatatlan vérű társasággal vette körül, a mely még önállóbb gondolkodásu fővel is képes lett volna a komoly munkát meg-

¹⁾ Auroram sane, quae talia ferre
Gaudet, et assuetas sceptris muliebribus urbes
Possideant

Claud. *In Eutrop.*, I. v. 427. s követ.

utáltatni. A színházakat, kocsiversenyeket, ünnepélyeket, tánczokat, a palota mindennapos vendégeinek egyedüli foglalkozását, magasztalták most mindenfelé a katholikus császár szigorú udvarában. A herélt, hogy Arkadius gyönyöreit minél változatosabbakká tegye, minden tavasszal elvitte az ifjú császárt Ancyra kéjtlehelő vidékeire, az elpuhultságukról elhíresült phrygiai népség közé,¹⁾ itt, az új gyönyörök kebelén egészen elfelejtkezett Theodosius fia Konstantinápolyról; a szép Eudoxia kezei lassanként minden hatáskukat elvesztették reá; s mivel a herélten kívül minden tanácsadójától megfosztatott, kormányja ügyeitől mindinkább-inkább elidegenedett; igen sok e korból származó rendelet valósággal Ancyrát tünteti fel kelte helyéül.²⁾ E rendszeres elaljasítás eszközeit a kamarás legmegbízhatóbb közhatalmú szolgálói, régi barátai közül választá, vagyis a bizanti társadalom általában kevésbé tisztességes és kevésbé előkelő tagjai közül. Claudianus képet hagyott róla számunkra, a melyet némelyek szeretnének ugyan túlzottnak feltüntetni, de a melyben azért figyelemre méltó, habár szomorú felvilágosítást nyerünk a keletrómai világ felől.

»Nem láthattál itt egyebet, azt mondja Claudianus, mint rátartós, szemtelen fiatal embereket, vegyest a sok dorbézolásban kimerült vénekkel, a kik egyéb diadalt nem ismertek, mint hogy örökösen lakmározzanak, s a kik min-

¹⁾ Jamque iter in gremio pacis solemne parabant
Ad muros, Ancyra, tuos, auctore repertum
Eutropio

Claud. *In Eutrop.*, II. v. 97. s követ.

²⁾ *Cod. Theod.*, VI. 3. 1. ultr. Más törvények meg a Galatabeli Minizumból keltezték. *Ibid.*, IX., 40. I. 16.; 45. I. 3.; XVI., 2., I. 32. et 33.

den dicsőségöket abba helyezték, hogy minél változatosabb megmérgezett eledellekkel töltözködjének. Ez emberek nem kimélik az aranyat, csakhogy étvágyukat valahogy felgerjeszthessék, falánkságuk elől mi sem menekülhet, sem Júnónak tündöklő madara, sem az a szárnyas fecsegő, melyet a fekete indiai küld számukra,¹⁾ telhetetlen ingyencsésgek túlkalandoz a birodalom határain s a legtávolabb eső tengerek összevegyítik számukra halaikat Görögország tengeröbleiével. Egyébre sincs gondjok, mint beillatosított öltönydarabjaikra; legszebb győzedelmöket abban lelik, ha valami üres elménczséggel a közönséget megnevettethetik. Cziczomáikban a férfihoz mily illetlen keresettség uralkodik! Mennyi haszontalan fáradságot vesztegetnek hajok asszonyias elrendezésére! Szinte azt mondaná az ember, hogy nehezökre esik a testöket fedő selyemnek viselése.²⁾ Városaik falait fenyegethetik miattok a hunnok és szarmaták, ám őket ekkor is csak az a kérdés érdekli, vajjon a színházat nem döntik-e majd romba? Ez emberek semmi egyebet nem becsülnek Konstantinápolynál, összes bámulatuk tárgyai csakis saját palotáik, a mint a Bosporus vizeiben viszatükröződnek; Róma megvetésöknek, Itália közönyösségöknek tárgya;³⁾ ilyen rómaiak ezek. De bizzatok csak

¹⁾ Qui ventrem excitant pretio, traduntque palato

Sidereas Junonis aves, et si qua loquendi

Gnara coloratis viridis defertur ab Indis.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 329. s. követ.

²⁾ Onerique vel ipsa

Serica

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 337—338.

³⁾ Romam contemnere sueti

Mirarique suas, quas Bosporus alluit aedes.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 339—340.

rájuk valami tánczkart, majd meglátjátok, hogy mily kellemmel vezetik azt, és ha kicsit kell hajtaniok a versenypályán, a legjobb kocsisal is bátran megmérkőznek.¹⁾ A nép, vagyis inkább a csöcselék kebeléből került ki ez emberek legnagyobb része, a kik ma gazdagok s hadseregünk vezérei. Nem egy akad köztök, a kinek bokáján és lábszárain még meglátszik a hordott bilincsek nyoma; de azért most tisztviselőink között ülnek, s igazságot szolgáltatnak a szegyenbélyeggel homlokukon, s a tüzes vas nyoma, melyet a világ szemei elé tárnak, hangosan hirdeti szerencsájök gyalázatos voltát.«²⁾

Eutropius kegyenczei között a legfőbb helyet foglalták el: Leo tábornok, s a *sacrarum largitionum* kezelője, Hosius. Claudianus nem szalasztotta el a jó alkalmat, hogy egy épp annyira tréfás, mint vérig csipő szatirában, szokott tehetsége és részrehajló természetével arczképöket fővonásaiban számunkra megrajzolja. Valljuk be itt elbeszéléseink igazolására, a melyekben Claudianust annyiszor idézzük, hogy a történelem bármely korszakára sem találhatni e költeményeknél becsesebb bizonyító okmányt, vagy, hogy újabbkori kifejezésmóddal éljek, a mely gondolatomat helyesebben tükrözteti vissza, mint Stilikon barátjának e költői pamfletjeit, a melyek napról-napra íródtak Itália gyölletének lelkesítő befolyása alatt, s elszavaltattak Honorius

¹⁾ Saltandi dociles, aurigarumque periti.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 341.

²⁾ Pars humili de plebe duces, pars compede suras
Cruraque signati nigro liventia ferro,
Jura regunt, facies quamvis inscripta repugnet
Seque suo prodat titulo

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 342. s köv.

előtt s Róma szenatusában, s a melyeknek az örök város forumán ezer meg ezer kéz ujjongva tapsolt, s minden tartományban elterjedtek, még Keleten is, a hol a kormány fő embereire a nevetségesség és gyűlölet egész záporosóját hullatták. Ez azután a történelem, a mely messze földön ritkítja párját, szenvedélyes, néha igazságtalan, de duzzad benne az élet és a pártszenvedély, mely a költői ér túlzásai alatt is az igazságot pillantatja meg velünk. Claudianus tizennégy évszázad multán is bámulatra méltó viszhangja számunkra a nyugotiak érzelmeinek, ama forradalomra vonatkozólag, a mely arra ösztökelte a római világot, hogy határozottan külön két birodalommal váljon: a mely forradalmat lángeszének hevességével meglehet még maga is siettetett.

Leon fiatalságában a női lakóosztályban dolgozó fonósereg felügyelője volt,¹⁾ de mivel ezt a henye életet meguntá, beállt katonának és fokozatos tiszti előléptetését nem annyira vitézsége, mint inkább jókedélye és természetes ötletei által vívta ki, a melyek a közkatonák jóindulatát s a tisztek pártfogását szereztek meg számára. Minthogy a legnagyobb mértékben inycenz volt, a byzanti társaságban a tányérnyaló és komédiás kettős szerepét töltötte be; tisztességes lakoma meg sem eshetett a nélkül, hogy abban Leon tábornoknak kitűzött helye ne lett volna s ez életmód mellett oly túlságos testi terjedelemre tett szert, hogy ez által teljesen nevetségessé személyiséggé idomult.

»Ime itt jön Leon, ezt mondja Claudianus az Eutropiusról irt költeményében, Leon a nagy bendőjű, a kinek

¹⁾ Moderator pectinis unci.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 381. s követ.

éhessége felülmulja a cyklopsét, és a ki versenyre kelne az évésben még a kikoplaltatott háрпиával is; étvágyának, nem pedig vitézségének köszönheti ez az ember azt a kiváló tisztességet, hogy az oroszlán nevét viselheti.¹⁾ Ez a hős, a ki a távollevők ellen bátor, nyelvével rettenetes, és oly kicsiny lelkileg, mint a milyen nagy testi terjedelmét tekintve,²⁾ hajdan igen ügyes gerebenező voltsritkitá párját a gyapju mosásában és fésülgetésében. Nálánál senki sem tudta jobban elteregetni kosarakban a juhoknak levont zsiros bundáját, miután már előbb minden mocsoktól megtisztította, sem olyan nem akadt még, a ki a gereben éles fogai közt nála ügyesebb kézzel átmenesztette volna. Leon Eutropiusnak Ajaxa,³⁾ a ki haragjában nem hétszeres ökörbőrrel bevont roppant paizsára üt, mint költeményeink hőse, hanem hasára, melyet a sok végnélküli lakoma s a fonók és rokkák közt való hosszas ülő életmód tisztességesen megdomborított.⁴⁾ Ez a nevetségesnek rajzolt személyiség mindennek daczára Arkadiusnak valóságos hadügyi minisztere volt, az a tábor-

¹⁾ *Leo* a latinban, λείων a görögben, a mint tudjunk oroszlánt jelent.

Crassa mole Leo, quem vix Cyclopia solum
Aequatura famas, quem non jejuna Celaeno
Vinceret: hinc nomen fertur meruisse Leonis.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 377 s. köv.

²⁾ Acer in absentes, linguae jactator abundan
Corporis exiguusque animi . . .

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 379—380.

³⁾ Tunc Ajax erat Eutropii . . .

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 386 s. köv.

⁴⁾ Non septem vasto quatiens umbone juvenco
Sed, quam perpetuis dapibus pigroque sedili
Inter anus interque colos oneraverat, alvum.

Claud., *In Eutrop.*, II. 387 s. köv.

nok, a kit Eutropius Gainas alá, vagyis inkább mellé rendelt, hogy az elégedetlen barbart ellenőrizze s ha a szükség úgy kívánná, el is nyomja,

Hosius, a comes largitionum, a kit Eutropius magister officiorummá ¹⁾ tett, nem oly paraszt modoru és nemtelen jellemü ember volt, mint Leon. Származását Hispaniából vette s miután Keletre vándorolva, Theodosius háza népe közé bejutott: e helyzetében alkalma nyílt a maga kiképezésére. ²⁾ Gyalázói azt állították róla, hogy hajdanában a császári konyhákban forgolódott mint a mártás-készítés művészetében hirneves mester és legfelsőbb foku ítélő bíró: mindazonáltal a konyhát idejekorán az iskolával cserélhette fel, mert jogvégzett ember volt s azon időben, a melyről épen beszélünk, Hosius kiváló jogtudós hírében állott. Theodosius elismerte érdemeit, minthogy a birodalom pénzügyi kormányzatának élére állította. ³⁾ A rágalomnak bő alkalma nyílt, hogy azon két egymástól fölöttébb elütő állapot folytán, a melyen a közvélemény tanúsága szerint fokozatosan át esett, ezernyi tréfás megjegyzést akaszson nyakába, a melyek Nyugaton szájról-szájra jártak, s a melynek nagy részét Claudianus, gúnyoros elmeélét tekintve, magának vallhatta. E szójátékok, a melyeket sem a francia, sem a magyar nyelv a magok eredetiségében vissza nem adhat, főleg a *jus* szó kétértelműségén alapulnak, mint a mely a latin nyelvben egyaránt jelenti a *jogot* és a *húslevet*, vagy *mártást*, s a gúnyolódás azon alapszik, hogy a jogszolgáltatás s a konyhai művészet foglalkozásai örökösen összezavartatnak

¹⁾ Gothofr., Prosopogr. Cod. Theod.

²⁾ Alter ad Hispanos nutritus verna penates.

Claud., In Eutrop., II. v. 353.

³⁾ Gothofr., Chronol. Cod. Theod. 395.

egymással. Így a többek közt úgy tüntették fel Hosiust birói székén, mintha csak a tűzhely mellett foglalna helyet, kellőkép megfűszerezve a jogszolgáltatást, készítve a törvényeket, megczukrozva a határozatokat, egyszóval semmit sem hanyagolva el, csakhogy urát kellőkép kiszolgálhassa; és mivel a természeténél fogva könnyen haragra lobbanó tisztviselő — elég ügyes volt abban, hogy mindenkor uralkodjék indulatán, azt mondták róla: »az egész ember csupa méz, csakhogy a konyha tüze nagyon közel esik hozzá!«¹⁾

A keleti udvar minisztereit illetéknép nevetségessé tevő tréfák annál bosszantóbbaknak tündek fel, mivel Stilikon költőjének verseiben majdnem szinte hivatalos jelleggel felruházva jelentek meg. Hosiust, a kinek sikerült tudományos képzettségre szert tennie, csak felületesen karczolták meg; de azt rótták fel hibájául, hogy oly embert szorított ki a magister officiorum hivatalából, a kiről, mint antik jellemű és szigorú erényességű tisztviselőről, azt tartá a példabeszéd, hogy »a halhatatlan erény jelent meg benne, halandó testben!«²⁾ Ezt a jóra való embert Marcellusnak nevezték, Bordeauxban született s Theodosius orvosakép jött Konstantinápolyba, a hol azután a közigazgatási pályára lépett, a melytől az új kormány alatt minden bántóadás nélkül vált meg.³⁾ A köztisztviselőt mindamellett boszút állt érte. Marcellus családi körébe visszavonulva, ismét kedvencz tanulmányainak szentelte idejét s gyermekei okulás-

¹⁾ Dulcior hic sane cunctis, prudensque movendi
Juris, et admoto qui temperet omnia fumo,
Fervidus, accensam sed qui bene decoquat iram.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 347 s. köv.

²⁾ Suidas, verb. *Marcellus*.

³⁾ Liban., *Epist. ad Anatol.*, 393.

sára orvosi rendelvények gyűjteményét állította össze, amely egész napjainkig fenmaradt.¹⁾

Alig képzelné valaki, hogy Eutropius bámulatós szerencséje mennyire esztét vesztette a vele egy állapotban leledző embereknek. A heréltek osztálya Kelet egyik végétől a másikig forrongásnak indult; örvendezett felmagasztaltatásán s ügyét a sorai közül kiemelkedő miniszterével összekapcsolva az egész birodalomban vakbuzgó bámulók s önkéntes kémek táborát képezte számára, a mely mindenütt el lévén terjedve, félelmessé vált a becsületes emberekre nézve. Jaj volt annak a gazdának, a ki az állapotok e felfordulása felett gondolatát szabadon kifejezni merte! rettentő zivatart támasztott az maga körül s ugyanannyi ellenséget szerzett magának, a hány rabszolgája csak volt. Sőt a mi több, a társadalomból kilökött e lényekben még a nagyravágyás érzelme is lángra kapott. Mindnyájan azt hitték, hogy a sors őket is az állam kormányzására rendelte s egyszer csak azt látta a világ, hogy a szélrózsa minden irányából Konstantinápolyba özönlenek, ott mindennemű hivatalok után járnak s diadalmas ábrázattal töltik meg a miniszter előszobáit s a császári palotához vezető ösvényeket. A miniszter e hű csatlósai közül, a mennyinek csak birt, hivatalt szerzett. A keletiek szelleme, ha egyszer felizgattatik, csakhamar örültséggé fokozódik, ennélfogva ez úttal is oly tünemény kerekedett, a melyet el sem hinne az ember, ha csak oly szemtanú nem bizonyítaná, mint a minő Eunapius történetíró, a ki akkor Ázsiában lakott. Ez ugyanis azt beszéli, hogy nem egy hivatalvadászó, a ki nem

¹⁾ Marcelli liber de *Medicament. ad filios*: Voss., de *Poetis latinis*, p. 56.

birt az Eutropius pártfogoltjainak szabadalmával, önkéntesen megcsonkította magát, hogy a hivatalviselésre méltónak ítéltessek, a mely eljárásuk következtében néhányan meg is haltak. ¹⁾

II.

Mialatt e szomorú, de egyuttal nevetséges események a keleti udvar figyelmét teljesen igénybe vették: az alatt Alarik Görögországot kerítette hatalmába. Ott szakadtunk el tőle, a mint a 395. év szeptember havában Thessália északi vidékén szekérvárának tetejéről az ellene küldött nyugati hadsereg feloszlását s Gainas és Stilikon kettős elindulását szemlélte. Mihelyest azt látta, hogy jótova eltávoztak, azonnal felszedte sebtiben sánczkaróit, befogatta szekereibe az ökröket s épp oly nyugodtan folytatta pályafutását, a történetíró szavai szerint, mintha csak valamely versenyjáték-téren haladna, hogy a nyilvános játékok díját elnyerje. ²⁾ Rufinus utasításai szerint a római helyőrségek lelkiismeretesen ovakodtak tőle, hogy háborgassák, hanem engedték, hogy hadd raboljon kénye-kedve szerint. ³⁾ E tétlenség arra kényszerítette a thessaliaiakat, hogy biztosságukról a magok erejére támaszkodva gondoskodjanak. Összegyültek tehát fegyveresen a Peneusz torkolatánál és egész váratlanul akkor rohanták meg a gótokat, mikor ezek a folyamon átkelni

¹⁾ Quidam, cum ultro eunuchi fieri vellent, vitam sibi cum virilitate ademerunt. Suid. voc. Εὐτροπίος.

²⁾ Non secus quam per apertum stadium aut campum liberum et equorum decursui patentem. Eunap. *Vit. Maximi*, p. 52. ed. Boissonade.

³⁾ Barbari qui cum Alaricho erant, quidquid obvium fuisset, igni ferroque vastantes. Socrat., VII. 10. — Zosim., v. 5.

akartak s mintegy háromezeret megöltek, vagy vízbe fullasztottak közülök. ¹⁾)

Alarik lélekháborító pusztításokkal állt e miatt boszút: mindazt, a mit a történelem felmagasztalt s a költészet megénekelt a háború és művészetek által hiressé tett ez országban, vagy elpusztította, vagy megszenségtelenítette. A gótokat a pharsaliai sikon látta táborozni a világ! A Tempe árnyékos ligetei eltűntek a barbarok fejszecsapásai alatt s a szekerek kerekei által kimélyesztett Sperchius ezentul csak iszapos vizet hömpölyögtetett. Az azon korból való írók nem fogynak ki a jajveszékelésből, melyet a költészet barátai ellágyult kebellemel ismételték utánok. Nemsokára a Thermopilékre került a sor. Ez a híres szoros, melyet hajdan háromszáz lacedemoni egy millió persa ellen megvédelmezett, Alarik első felszólítására megnyílt: egyetlen egy gót katona mutatkozása elég volt arra, hogy bevétessék. ²⁾) Az Oetától délre eső vidék szintén osztozott a többiek sorsában; Phocisban, Beotiában egyetlenegy várost kiméltek meg, nevezetesen Thebét, a melyet erős helyzete védett s lakosai is merészeltek oltalmára kelni. Mivel bevételére hosszas ostrom kívántatott volna, Alariknak pedig nem volt vesztegetni való ideje, ennélfogva ott hagyta ezt s tovább haladt a maga útján. ³⁾)

¹⁾ Thessali vero cursui illius circa ostia fluvii Penei... restiterunt, factoque congressu, de exercitu illius circiter tria millia interemerunt. Socrat., VII. 10.

²⁾ Primo conamine ruptae
Thermopylae

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 187—188.

³⁾ Boeotia quidem universa, ceterique Graecorum populi prostrati jacebant... solis Thebanis partim ob urbis munitionem conservatis. Zosim., v. 5.

Athene vonta magához: a gót királynak égett a föld a talpa alatt, hogy e híres városba eljuthasson, a mely a tudományok és művészetek birodalmában azt a helyet foglalta el, a mit Róma a hódítások, vagy Jeruzsálem a vallásos hagyományokéban. Athene, egy azon korban élő ember szavai szerint, nem volt már egyéb pusztá névénél; ¹⁾ de ez a név, a benne rejlő varázserőnél fogva még mindig uralkodott a világ felett. A nemzetek tanítómesterének hajdani dicsősége túlélte jelen lealacsonyított állapotát. A zárándokok csakúgy látogatták Athenét, a mint a későbbi időben Palestinát, hogy szentföldet lássanak, s az utas, midőn házi tűzhelyéhez visszatért, büszke volt önmagára s irigyelték állapotát a többiek. »Nem értjük ugyan meg jobban e zárándoklás folytán Aristotelest vagy Platont, így szólt a tudomány e zárándokainak egyike, de legalább tiportuk lábainkkal a portikus kövezetét s éreztük homlokunkon az akadémia kertjének árnyát.« ²⁾

Azonban már magának Athenének emlékeit is régidőtől fogva prédára eresztették urai s a legujabb korban egyik római konzul a poikile stoa ³⁾ faláról vétette le Polygnotusnak egy falfestményét, hogy azzal Konstantinápoly valamelyik palotáját ékesíttesse fel. ⁴⁾ Így kallódott el a mult, darabonként, az emberek kezei alatt. Az igaz, hogy Minerva

¹⁾ Nihil jam Athenae splendidum habent, praeter celeberrima locorum nomina. Synes., *Ep.* 135 p. 272.

²⁾ Restat ut oberrando Academiam ac Lyceum mireris. Synes., *Ep.* 135 p. 272.

³⁾ Poikile stoának neveztetett ama híres képcsarnok Athene piaczn, mely nevét a benne kiállított festményektől vette. *Ford.*

⁴⁾ Proconsul tabulata sustulit, in quae artem omnem Polygnotus-Thasius contulerat. Synes., *Ep.* 135 p. 272.

városa százados dicsőségén kívül még élő nevezetességeivel is dicsekedhetett, mint ama bölcselő pogányság székhelye, a melyet akkor *hellenizmusnak* neveztek, s a mi nem egyéb, mint a görög sokistenhívésnek a varázslat babonáival elegyített legvégső alakja. Ha az a jelképes felfogás, a melynek segélyével a Pythagorást és Platont követő bölcészek a pogány vallás regéit kimagyarázni igyekeztek, Alexandria iskoláiban tudós és bátor magyarázókat birt felmutatni, az atheneiek ezeket jóval felülmúlták tekintélyben, ha egyébert nem is, de mindenesetre tanításuk székhelyének minéműségénél fogva. Azt hitte a világ, hogy itt közvetlenebb összeköttetésben állanak az emberek az istenségekkel és szellemekkel, főkép pedig Minervával, mint a kinek ez a hires város egyenesen a nevét viselte.

Alarik a nélkül, hogy mint Stilikon vagy Fravitta, a tudományok által kiművelt barbar lett volna, sőt a nélkül, hogy ennek még csak a látszatára is számot tartott volna, eleget hallott Athenéről beszélni, hogy annak láthatása iránt élénk vágy keletkezzék benne; azonban jóllehet kereszttyén volt, mindazonáltal egyúttal titkos félelem is fogta el arra a gondolatra, hogy azt valamikép megszentégtelenítse. Kétségkívül úgy tetszett neki, hogy azok a nagy istenek, a kik hajdan oly buzgó védelmezőiül mutatkoztak e városnak, templomaik megsértésének zajára valamikép fölserkenhetnek. Hiába keresték fel táborában a fekete csuhások — így nevezték a barátokat a pogányok ¹⁾ — hogy őt a démonok ez utolsó lakóhelyének szétrombolására ingereljék, a balt vonakodott ettől, mivel a város tisztviselőinek,

¹⁾ Impia natio fuscis utentium vestibus. Eunap., *Vit. Maximi*, p. 52.

meghódolásuk által különben is jókor sikerült őt lefegyverezniök. Már ura volt a Pireusnak s éppen ahhoz készült, hogy a várost a külvilágtól teljesen elzárja, a hol a lakosság kezdte az éhszükség kinaít érezni, midőn az archonok békeajánlatokkal jöttek táborába. ¹⁾ Beleegyeztek még abba is, hogy elfogadták városukba, de csak egymagát, vagy egyszerű kísérettel, hanem azt kérték, hogy serege ne csak hogy falai közé ne hatoljon be, hanem Attika területét is, még pedig minden pusztítás nélkül, minél előbb ürítse ki, ²⁾ e föltétel alatt a város megnyitja kapuit s váltságdíjául aranyban és egyéb drágaságokban jelentékeny összeget fizet. Alarik e vágyait megelőző ajánlatot készségesen elfogadta; az egyezsége mind a két fél megesküdött s a következő nap egy barbar seregnek, a mely a konstantinápolyi birodalomnak szövetségese volt, fővezére ugyanazon a kapun át vonult Athene városába, a melyen hajdan Sulla legiói benyomultak.

A gót királyt a város tisztviselői nagy pompával fogadták s a számára előre elkészített fényes szállásra kísérték. Ekkor az a sajátságos gondolata kerekedett, hogy Athene falai közt egy napig valóságos athenei életet folytasson. Ennélfogva, miután a fürdőbe vezettette magát, ³⁾ meglátogatta a leghíresebb emlékeket, azután az Akadémiát, a Lyceumot, a Porticust, a hol a kíváncsi barbar megmagyaráztatta magának mindazt, a mit csak a művészet csodáinak neveztek. Mikor az ebéd ideje elérkezett, a Prytanneumba vezették, a hol az archonok felszólítására a leg-

¹⁾ Piraeum habebat. Zosim., v. 5.

²⁾ Zosim., V. 6. — Philostorg., XI. 6.

³⁾ Exceptus omni genere comitatis, posteaquam et lavisset. Zosim., v. 6.

előkelőbb polgárok nagy lakomával vendégelték meg.¹⁾ A barbar, a ki a konstantinápolyi udvart csak féligmeddig ismerte, e látogatása alkalmával kétségkívül egyik bámulatból a másikba esett: mindazonáltal ígérete szerint a következő reggel napfölkeltkor eltávozott. Mig csak e szent falak között időzött Alarik, mindaddig nem tudott magáról némi babonás félelmet levetkőzni, a melytől csupán akkor szabadult meg lassanként, mikor ismét kívül volt rajtok.²⁾ Mindazonáltal a túlbuzgó pogányok, a hellenismus és varázslás tanításában hirhedtté vált szónokok és sofisták tanácsosnak tartották, hogy e napra eltisztuljanak szem elől, meglehet azért, mert a barbar szelidségében nem bíztak teljesen, de az sem lehetetlen, hogy a *fekete csuhás* emberek szomszédsága riasztotta el őket. Legnagyobb részök családotúl Megara felé vette útját, hogy onnét Korinthusba, azután pedig a Peloponnesusba jussanak; de útközben a gót katonákra bukkantak, a kik feltartóztatták őket és közülök többeket megöltek. Ez utóbbiak közé tartozott Priscus sophista is, a ki Julianus császárt egykor a mágia titkaiba beavatta; a hellenismus tehát őt martirjai közé számíthatta.³⁾

Igy folyt le Athenének Alarik által való elfoglaltatása, vagy szabatosabban szólva a gót királynak Minerva városában töltött látogatása. Az athenei nép, a helyett,

¹⁾ Cum selectissimis in urbe viris est epulatus. Zosim., v. 6.

²⁾ Atticam totam, nullam foedata vastitate, metu spectrorum quae illi apparuerant, reliquit. Zosim., v. 6.

³⁾ Qui extra Athenas deprehensus, nam proxime Corintho agebat, cum familia obtruncatus fuit a Barbaris. Eünap., *Vita Prisci*, p. 67.

hogy természetes okok hatásául tudta volna be a barbar mérsékeltségét, a mily hiú, könnyelmű és ostoba babonáihoz makacsul ragaszkodó volt mindig, most is valami mesét gondolt ki, a melyet, mivel úgy a saját hiuságának, mint egyúttal a pogány hiuságnak is hizelgett, minden valódi *hellén* az esemény kétségbevonhatlanúl igaz megfejtés módjának tartott. Azt hiresztelték ugyanis az atheneiek, hogy az ellenséges király azon perczben, a midőn az ostromot megkezdetni akarta se czélból kémszemlézés végettegeészen a város falai alá hatolt, valami emberfeletti lényt vett észre, mintha éber őr gyanánt a falakat körül járná s ennek alakja, termete, arcza, fegyverzete csalódásig hasonlított Pallas szobraihoz. ¹⁾ E látományon megdöbbenve, így folytatták ugyanazon tanúk, a falak tetejére vetette szemeit, ott meg egy óriási harczos alakját pillantotta meg, a ki iszonyú nagy dárdát forgatott kezében, mi alatt szemei tüzet löveltek; ez pedig, a mint szintén az atheneiek mondák, nem egyéb volt, mint maga az isteni Achilles, abban a helyzetben, a melyben Homér feltünteti, midőn óriás dühében a trójaiakra rohan, hogy Patroclus halálát megboszulja. ²⁾

Mivel ez a látomány egészen elvette a gót király kedvét attól, hogy az ily jól védett várost megtámadja, saját jó szántából önként ajánlotta fel a békét a város tisztviselőinek. ³⁾ Efféle kitalálásokkal áltatta magát a haldokló helle-

¹⁾ Murum quidem circumlustrantem vidit propugnatricem Minervam ea specie, qua inter simulacra conspicitur, armatam scilicet. Zosim., v. 6.

²⁾ Ante moenia stantem Achillem heroa, talem, qualem Homerus Trojanis exhibuit, quum ira stimulante, Patrocli necem ulturus in eos pugnaret. Zosim., v. 6.

³⁾ Pacem per praecones civibus offert. Zosim., v. 6.

nismus, hogy azon hiszemben ringatózhassék, mintha élet-erős hitágazat volna, s ha csak lehet, e nézetét a világgal is elhitesse, úgy, hogy e kegyes hazugságok legtöbbje, a mint a hiszékeny kortársak összegyűjtötték, akkép csuszott be a történelembe, hogy az igaznak tartatásra teljes jogigényt formált. A történetíró Zosimus, buzgó sokistenimádó, még csaknem egy századdal később sem pirult ez elbeszélést valóságos szent igazságképen feltüntetni.

Alarik azon az uton való vonultában érte utél seregét, amely a salamisi öböl mentén Athenéből Corinthusba vezet. Első állomáshelyéül Eleusist tűzte ki. Tudjuk, hogy a régi görög vallásban mily helyet foglalt el ez a város, és ennek Ceres és Proserpina misteriumai számára felavatott temploma, a mely misteriumok minden pogány misteriumok között a leghiresebbek és legborzadályosabbak voltak. Folyton fennállottak ezek még azon szigorú tilalom daczára is, a melylyel a keresztyén törvény a bálványimádók összejeve-teleit s beavatási szertartásait kivétel nélkül sujtotta; azon-ban Theodosius Eleussissal szemben lemondott az erőszakos rendszabályok alkalmazásáról, mert ha nem teszi, vérpatakoknak kellett volna e miatt folyniok. A templom, a mely Perikles alatt pentelikosi márványból épült s a melyet Phidias domborművekkel ékesített fel, uralgott a város és ten-geröböl felett, s komor fenségét ráborítá e földre, a melyet az alvilági istenségek tiszteletére szenteltek. A pogá-nyok borzadva közeledtek felé, s azok a tanok, a me-lyeket megtörhetetlen titok pecsége alatt itt tanítottak, az V-dik században a hellen vallás lényegét és lelkét képezték.

A mint a sereg a keresztyének előtt gyűlöletes falak

felé közeledett, ismét mutatkoztak a fekete csuhás férfiak s újból ostromolni kezdték Alarikot ¹⁾, a kit ezúttal több oknál fogva kérésök teljesítésére hajlandóbbnak találtak: Eleusis, az egész világ kegyadományai által elhalmoztatva, nagy gazdagság hírében állott, mind a mellett nevét nem környezte az a nagy dicsőség, mint Atheneét, a melynek megsértése komoly következményeket vonhatott volna maga után; ezenfelül a gót király kárpótlással tartozott seregének az elszalasztott fosztogatásért; sőt végre ő maga is harczra készebbnek érezte magát a démonok hatalma ellen, az által, hogy egy éjszakát körükben töltött. A barátok tehát, úgylátszik, minden nagyobb nehézség nélkül győztek, jóllehet a pogány irók az okozott szerencsétlenségért egészen rájuk hárítják a felelősséget. Az egész dologból annyi bizonyos, hogy a templomba berohanó gót katonák azt fenekestül felforgatták, Phidiás domborműveit összetördelték, a márvány-tömböket egymásra döntögették s a barbarok, a barátok által vezetettve, fáklyákkal kezökben összeveissza kutatták e hajdan sérthetetlen földalatti helyeket, a hova csak a főpapok tehették be lábokat. A fekete csuhások vezetése alatt végrehajtott rombolás munkája tökéletes lehetett; mind a mellett a gótok eltávózása után, a pogányok a romokat eltakarítva, ismét folytatták titkos összejöveteleiket, Ceres místeriumainak tisztelete oly mély gyökereket vert a hellének szívében. Néhány évvel ezelőtt, midőn néhány francia utazó tizennégy évszázad multával átkutatta Eleusis fekvő helyét, a falomladványok alatt, a rombolók tetemeire is ráakadtak, a kiket pörölyeikkel együtt a törmelék eltemetett, ezek alkalmasint Alarik katonái voltak.

¹⁾ Eunap., *Vita Maximi*, t. I. p. 53; ed. Boisson; V. ö. not. ad eund oc., t. II. p. 184.

A templom kirablása után a városra került a sor. A lakosság iparkodott elmenekülni, mialatt a végrehajtás istenei ellen folyamatban volt; de a szanaszét száguldozó gót lovasság roppant vérengzést vitt véghez közöttök s kezére kerítette azt a zsákmányt, a melyet szerettek volna előle eltakarítani. Megara városa, Alarik második megállapodási helye, védelmezni igyekezett magát, de ugyancsak rosszul járt érte, rohammal vették be. A környék lakossága tömegesen Korinth felé vette útját, hogy oltalmat keressen azon nagy sáncz mögött, mely a földszorost az egyik tenger-től a másikig átszelte s a melyet a peloponesusiak éjjelnappal javítgattak ¹⁾), ennélfogva az utakat mindenfelé előzönlötték a menekülők, a kikre most rárohant a barbar lovasság és szétszórta vagy leölte őket. Mind a mellett úgy látszott, hogy a földszoros tulsó oldalán legalább erőteljes védelem szerveződik, a hol Korinthus körömszakadtáig nem akart engedni; a peloponnesusi városok versenyezve küldték nemzetőreiket, sőt számítottak a katonaságra is ²⁾). Bezzeg meg is járták vele s minden bajuk ebből a kútforrásból vette eredetét. A félsziget kormányzósága ugyanis még mindig annak a Gerontiusnak a kezei közt volt, a kit Rufinus azért helyezett oda, hogy azt egyáltalán ne védelmezze ³⁾). Bár ez a miniszter már egy vagy két hónappal az előtt, abban az időtájban, a mikor Athenét ostromolták, vagyis 395 deczemberének végén, vagy 396 januáriusának elején

¹⁾ Et duo continuo connectens aequora muro
Ishtmos

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 189. — Zosim., I. 29.

²⁾ Velut Isthmi praesidio securae. — Zosim., v. 6.

³⁾ Quumque Gerontius Isthmi transeundi copiam ei fecisset.
Zosim., v. 6.

meghalt, mind a mellett a Peloponesus kormányzójának adott utasításon semmi változtatás nem tétetett.

Eutropius, a ki oly nagy gonddal seperte el Epirus egész felszínéről elődének ügynökeit, megfélelkezett Geron-tiusról, vagyis inkább készakarva meghagyta helyén, egyenesen feladata miatt, a mely felől biztos tudomással rendelkezett. Eutropius helyeselte Rufinusnak a Nyugat kormányzójával szemben követett tervét, ennél fogva ráhagyta, hogy hadd hajtódjék végre, a nélkül, hogy ő érte a közvetetlen felelősséget magára vállalná: a keleti udvar politikája abból állott, hogy Stilikont távol tartsa, Görögországot a nyugotiak bekövetkezhető támadásával szemben megszállhassa, Alarikot és gótjait keleti hadsereg gyanánt magához fűzze és általok az italiaiakat sakkban tartsa, s ez a politika meg is maradt változatlanul Arkadius egész uralma alatt.

Mialatt Megara és Attika lakosai Peloponesusban kerestek oltalmat, addig a joniai tenger csak úgy hemzsegett a sok hajótól, a melyek a menekvő peloponesusiakat Italiába szállították. E szerencsétlenek, nyomoruk szánalomra indító látványa mellett még hazájok átkát is magokkal vitték Italiába, Kelet kormányzói ellen. Velök jöttek Korinthus küldöttei is, a kik Honorius előtt segedelemért esdekeltek s arról biztosították, hogy városuk egész a jövő tavaszig tarthatja magát; a menekültek látása és keserves jajai rendkívül meghatották Itáliát, úgy, hogy a nép, a hadsereg, a tanács, egy szóval az egész világ azt követelte, hogy minél gyorsabb közbelépéssel sietni kell a szomszédok, barátok, testvérek megmentésére. Még Honorius sem képezett ez úttal kivételt, hanem ő is szokatlan melegséget áruolt el ez alkalommal, a melyet alkalmasint a classicus világ

emlékei költöttek fel benne, úgy, hogy a mint mondják, egyenesen maga parancsolta meg gyámjának, hogy szereltesen fel egy hajóhadat, a melylyel Korinthus segélyére siessen ¹⁾. Stilikonnak volt esze, hogy a dolgot ne halogassa, úgy, hogy a napéj-egyenközi szelektől alig hogy megszabadult a tenger, azonnal Görögország felé vitorlázott a hajóhad, még pedig magának a kormányzónak parancsnoksága alatt; azonban már ekkor elkésett jövetelével. A földszorost védő falat áttörték a barbarok, mivel Gerontius összejászott velök, úgy, hogy Korinthus már ekkor romhalomban hevert, a teljesen szétvert peloponesusi nemzetörség szomoruan sietett haza szülőtte földére és Alarik egyenesen Argos ellen vonúlt ²⁾.

Stilikon utána eredt s e város és Spárta között eső vidéken utól is érte. A két hadsereg darab ideig különféle hadi mozdulatokat tett ezen a hegyektől és erdőktől átszeldelt vidéken; míg végre az Eurotas partjai vérengző csata színhelyévé váltak, a melyben a gótok megverettek ³⁾. Alarik megrémülve sebbel-lobbal ennek a folyónak forrásai felé iparkodott, hogy az Alpheus völgyébe átjuthasson, s ha csak lehet, Arkadia magas hegylánczait juttassa maga és ellensége közé, azonban csak félig-meddig sikerült szándéka, mivel utócsapatait a római sereg előőrsei folyton szorongatták s napról napra véres ütközetekbe kellett bonyolódnia, a hol sok népet vesztett. E folytonos, majd előre, majd

¹⁾ hortaris Grajas fulcire ruinas.

Clauđ., *De Quarto consul. Honor.*, v. 459.

²⁾ Prima Corinthus vi capitur . . . et secundum hanc Argos. Zosim., v. 6.

³⁾ Commissa pugna tria circiter millia ex Alarici exercitu peremerunt. Socrat., VII. 10.

visszafelé való vonulások közben, a melyekkel a hadseregek mozdulatai jártak, az általok elfoglalt földterület valóságos pusztasággá tétetett. Alarik itt a Lyceum százados erdeit vágatta le, hogy vonulását fedezze, amott pedig a Menalos szent erdeit gyújtatta fel, hogy halottjait elégethesse s a tűz egyik hegyről a másakra harapózva, az egész vidéket elpusztította. Stilikon hasonlatosképen cselekedett, csak hogy ellenfelének akadályokat gördítsen útjába ¹⁾. Így tunktek el egymásután Görögország isteneinek ez ősi menedékhelyei, a költészetnek ez örökké kedves emlékei, Arkadiának hüvös völgyeivel egyetemben, a hol hajdan Pan és a muzsák tanýáztak, nemkülönben a Taygetos árnyas berke, a mely annyi kicsapongó ünnepélynek volt tanúja, midőn a lacedemoni szüzek thyrsussal kezökben Bachus orgiáit ünnepték ²⁾.

A mint Alarik Olympia közelébe érkezett, de se ezen városban, se Pisában nem talált oly kedvező helyszinre, a hol második csatáját megkoczkáztathatta volna, sebtiben elsánczolta magát e két várostól északra a Pholoé hegység egyik fensikján, az Erymanthus utolsó tetőpontján. Ott jól megerősítette táborát s lábát szilárdan megvetve várta a római hadsereget. Ez a hadállás valósággal jó erős volt, mivel a helyszin lejtője a gótok javára szolgált; úgy, hogy

¹⁾ non lustra Lycae
Non Erymantheae jam copia sufficit umbrae
Innumeris exusta rogis, nudataque ferro
Sic flagrasse suas laetantur Maenala silvas.

Claud., *de Quarto consul. Honori.*, v. 467 etsequ.

²⁾ Virginibus bachate lacaenis
Taygeta

Virg., *Georg.*, II. v. 487—488.

Stilikon, a ki különben is értesült arról, hogy a gótok élel-
miszer dolgában szükölködnek, jobbnak tartotta körülzární,
mint megtámadni az ellenség táborát. Ennélfogva a vár-
ostromlás összes szabályai szerint készült, sánczkarókkal
ellátott árkokat ásatott, s azokkal a hegyet majdnem telje-
sen köröskörül vétette; sőt még egy kis folyó medrét is
más irányba tereltette, a mely az ostromlottaknak vizet
szolgáltatót, úgy, hogy mikor a körülsánczolás elkészült,
Stilikon bizvást remélhette, hogy ellenségét az éhség által
nemsokára meghódolásra kényszerítheti.

Szerencsétlenségre az ostromzárolás hosszasan elhu-
zódott, halasztódott, a fegyelem roppant kárára, mivel a
katonák közel levén Pisához, minden lépten-nyomon elhagy-
ták állomásaikat, hogy rabolni menjenek. Stilikon maga is
lazán teljesítette a fővezért megillető teendőket, holott kü-
lönben, épen ezen irányú működését dicsérték egyik kiváló
tulajdonsága gyanánt. Mivel a pogány gyönyöröelveknek ez
az elpuhító földje Szeréna férjére is veszedelmes csáberővel
hatott, a fővezéri sátor kéjhölgyektől és komédiásoktól hem-
zsegett, a melyeket bőséggel szolgáltatót ez a vidék, úgy,
hogy míg a fővezér éjszakáit mulatozással töltötte, addig a
katonák egyremásra megszökdöstek ¹⁾. Alarik ez általános
semmivel sem törődést arra használta, hogy a hegynek leg-
rosszabbúl őrzött oldala felől élelmi szerekkel láttassa el
magát; sőt az ostromlók tudta nélkül, még Eutropius kül-
dötteit is elfogadhatta táborában, a kik a császár nevében
egyezkedési feltételeket hoztak számára. E feltételek öröm-
mel töltötték el Alarikot, mivel mind annak megadatását
tartalmazták, a mit addig óhajtott, vagy követelt, mind-

¹⁾ Zosim., v. 7.

annak, a mi fegyverfogásának indító okául, vagy legalább ürügyéül szolgált, vagyis hogy felemeltetik a magister militum méltóságra.

Arkadius e tiszttel a keleti Illyria területére vonatkozólag azon feltétel alatt kínálta meg, hogy abban hagyja a háborút és rögtön Epirusba vonul, a hol majd tanya-helyeket jelölnek ki számára. A kormány még ezen felül azt is megígérte, hogy élelmi szerekkel ellátja és a gótokat római módra szervezi, mint rendes barbar hadsereget ¹⁾. Majdnem szinte hihetetlen, hogy ennek a szerződésnek átadatása, megvitatása és megkötötése, úgyszólván, Stilikon szeme látára történt, jöllehet az egész egyenesen ő ellene irányult. Minden valószínűség arra vall, hogy Eutropius küldöttei Alarik mellett maradtak, hogy őt az esetben a császár felségi tekintélyével fedezzék, ha a nyugati hadsereg megtámadná; azonban a gót király előnyösebbnek tartotta, hogy éjszakai kirohanást kísértsen meg, a mi sikerült is neki. Vállalatát nagyban megkönnyítették azon értesítések, a melyeket a külvilágból szerzett, minélfogva seregét kiszabadította, úgy, hogy mikor másnap reggel a rómaiak észrevették, hogy az ellenség tábora pusztá, már akkor Alarik jó tova járt: áthaladt az Erimanthus erdőségein s ezeken keresztül minden akadály nélkül Korinthusba menekült ²⁾

A mint a gót király a földszoros tulsó oldalára érkezett, villámgyorsan szerepet cserélt, még pedig ugyancsak meglepőt. A császári válaszirat értelmében, melynek vivője volt, kikiáltotta és mások által is kikiáltatta magát Illyria

¹⁾ Zosim., IV. 7. — Claud., *In Eutrop.*, II. v. 214—215. — Claud. *De Bell. Getic.*, v., 564. s követk.

²⁾ Hostibus spatium fecit concedendi, ut e Peloponeso cum omni praeda regrederentur. Zosim., v. 7.

római kormányzójának, ünnepélyesen felszólítván Stilikont, hogy pusztításait ne merje folytatni s a Peleponesusból takarodjék ki, minthogy abban őt illeti a kormányzás joga. A császári utasítások azt szabták elé, hogy Epirusba térjen vissza, s ott lehető gyorsan rendezkedjék be azon módon, a mint majd tudtára adják, és mivel látta, hogy Stilikon nem üldözi, a Pindusnak vette útját, a melyen egész nyugodtan állomásokat tartva huzódott végig, mint valami valószínű római tábornok, a ki fejedelme szolgálatában vonul tova. Tanya helye az itáliai határ szomszédságában tüzetett ki, a hol a gótoknak teljes felszerelést kellett kapniok kardokban és dárdákban a thraciai fegyvertárakból, úgyszintén az ezen nemzetből eredő segédseregek rendes öltözetét, úgymint birkabőr-ködmönt a közlegények és biborszinre festett gyapjút a főnökök számára. Mivel a fegyvertárak előbb kifogytak, mintsem mindenkinek fegyver jutott volna, a városokat szólították fel, hogy adjanak, úgy, hogy egy akkori ember mondása szerint »a fegyveradót a barbarok kezei közé szolgáltatatták« ¹⁾. E szervezkedés minden sietség nélkül egész kényelemben hajtattott végre, mivel az adott alkalommal megelégedett Eutropius azzal, hogy Alarikot Italia kapuiba helyezte, ebből állott Rufinus politikája is, csakhogy most még merészebb kéz ragadta meg a dolgot s ekkép az ügy még fenyegetőbbé változott.

Stilikonnak oly hosszú ideig érlelt s az utóbbi hadvállalat alkalmával oly merészen folytatott tervei örökredugába dőltek: Stilikon beleesett a herélt törébe, vagyis

¹⁾ Inque meos usus vectigal vertere ferri
Oppida legitimo jussu romana coegi.

Claud., *De Bell. Getic.*, v. 538.

inkább saját hibája miatt önként ment bele. Haszontalan tört ki most már haragja hangzatos fenyegetődzésekbe a miniszter és annak ostoba ura ellen, arra többé nem gondolhatott, hogy a földszorost átlépje s győzelmesen Konstantinápolyba vonúljon, hogy ott magát mind a két birodalom kormányzójává tegye. Minő ürügyet találhatna most ki, a pártfogókép való fellépésre, mikor a békét aláírták? Ki ellen szerepeljen szabadító gyanánt? A heréltnek egy kézmozdulatára minden megváltozott: az napságtól fogva Alarik volt a tisztviselő, Stilikon ellenben a lázadó. Ezt a dolgot a napnál világosabban belátta, ennél fogva, mint a ki szökni készül, oly sebbel-lobbal hajóra rakatta csapatait, holott annál jobban égette a szégyen, minél nagyobb dicsőséggel indúlt meg vállalata. ¹⁾ A Kelet sokáig üldözte őt gúnyjaival, szemére hányva a színésznők iránti hajlandóságát, ²⁾ a Nyugat pedig, a mely büszkeségében érezte magát megsértve, egyenesen árulással vádolta őt. Ellenségei azt mondták ekkor róla s azóta számtalanszor ismételték felőle, hogy »végzete mindig azt hozta magával, hogy Alarikot elfogja, de egyúttal azt is, hogy minduntalan elszalaszcsza.« ³⁾

A különféle gyanúsítások özöne ellen Stilikon a maga igazolására egyetlen egy okot hozott fel, de a minek csak félig-meddig hitt a világ, tudniillik azon tiszteletét, a melyet Arkadius iránt tanusítania kellett, nemcsak úgy, mint a római világ egyik fele kormányzójának, hanem úgy is, mint Theodosius barátjának s mint mind a két fejedelem gyám-

¹⁾ *Rebus infectis in Italiam navigat. Zosim. v. 7.*

²⁾ *Nisi deliciis et mimis ridiculorum et parum verecundis mulierculis se dedisset. Zosim. v. 7.*

³⁾ *Taceo de Alarico ... saepe victo, saepe concluso, semperque dimisso. Oros. VII. 37.*

nokának. »Ő nem követett el, saját állítása szerint, sem hibát, sem gyávaságot, Görögország biztossága s a Nyugat becsülete mit sem veszített az ő kezei alatt: ha lerakta a fegyvert, azt a fejedelem határozott parancsára tette, a mely dolognak egész gyalázata arra háramlik, a ki annak tanácsadójául szolgált.« Ezt a tételt vette fel védelme alapjául úgy ő maga, mint barátai, s ama buzgalom, a melylyel Claudianus költeményeinek több helyén előhozza, azt mutatja, hogy pártfogójának a hitele eléggé megrendülhetett. Szép és szomorú verseiben siránkozik a keleti kormány ez utóbbi gyalázata felett, melynél bizonyára nagyobb sem kell, azon a bűnös átalakuláson, melynél fogva a külellenség mintegy varázss vessző ütéseire, római tisztviselővé változik át. »Igen, igen, így kiált fel keserűen, Görögország elpusztítója most annak kész köteles védelmezője; ő az előlülője annak az Illyriának, melyet még az imént rabolva fosztogatott.¹⁾ Most a császár képviselőjekép lép be azokba a városokba, a melyeket még csak tegnap is ostromolt, ott szónokol nekik, ott iparkodik megnyugtanni őket a háború nyomorai miatt, biráskodik azokon a férfiakon, a kiknek az imént foglyul hurezolá el feleségeiket s megöldökölte gyermekeiket. Így tud büntetni a kelet, így boszulja meg a rajta elkövetett sérelmeket.«²⁾ —

¹⁾ Vastator Achivae
Gentis, et Epirum nuper populatus inultum
Praesidet Illyrico

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 214—215.

²⁾ Jam quos obsedit, amicus
Ingreditur muros, illis responsa daturus
Quorum conjugibus potitur, natosque peremit
Sic hostes punire solent

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 215.

»Alarik, így szólt tovább, nem volnál már, sem te, sem hadseregéd, ha a törvény szent nevének álarcza alá rejtőző áruslás nem jött volna védelmedre s ki nem ragad a boszú kezeiből.«

III.

E sajnos események minden hazafi, minden előrelátó ember keblét gyöttrő szomorúsággal töltötték el. E barbár néptörzsek láttára, a melyek nemzettest gyanánt kóboroltak a római földön s a melyeket a nagyravágyó miniszterek úgy hajigáltak egymáshoz, mint a discust a küzdőtér homokán, átkozták azt a napot, a melyen Valens a gótokat a Duna jobb partjára bocsátotta, a helyett, hogy veszni hagyta volna őket a folyó és a hunok között. Theodosius se maradt ment a kárhoztatástól, mert ő meg, a mint mondák, sok fontos álmomást adott az idegenek kezére; az által, hogy a barbár főnökök nagyravágyását felizgatta, azt a vágyat oltotta beléjük, hogy a birodalmat kormányozzák vagy felforgassák. Most, midőn e nagyravágyást Alarik sikere igazolja, mi lesz majd a római kormányból, a melyet annyi elégedetlen zaklat, a hány barbár király csak hadseregében találtatik? Most már tudják, hogy minő eljárás mellett nyerhető e tisztí rang, a parancsnokság, a zsoldemelés s nincs az a nyomorult barbár, a ki ezt a tanulságot fel ne használja jövőre: Alarik elárulta a barbár világ előtt mindenhatóságának titkát.

Ime ilyesféle aggodalmak gyötörték az emberek elméjét, sőt még ugyanezen 396-ik évben hangos szavakban is kitörtek ezek egy ünnepélyes alkalom közben, a császár és udvara jelenlétében. A figyelmeztetés a keleti birodalom nyugoti véghatáiról érkezett, Cyrene tartományból, a

mely egyik oldaláról Egyiptommal, a másiktól pedig a karthagói Afrikával határos, és a melyet akkor a benne levő öt városról Pentapolis névvel neveztek. ¹⁾ Úgy látszott, hogy a természettől és emberektől eredhető minden csapás összeküldött ennek a vidéknek elpusztítására; városainak nagyobb részét földrengés tette tönkre, a melyet nyomban másik csapás követett, tudniillik a sáskajárás, melyeket a szél hordott oda a pusztáról: mindent felemésztettek e férgek, sőt még a fák kérgét se kimélték meg, majd az éhszükség aggodalmai közt a benszüllött néptörszék lázadása tetézte be a köznyomor állapotát. Mivel a tartomány nem birta adóját fizetni, annak elengedését kérelmezte a kormánytól, s kéréséhez minden valószínűség szerint azt a másikat is csatolta, hogy gyors segítség küldetnék számára a barbárok ellen. A Pentapolis városai által közösen megszavazott határozatnak kelle bajaikat a császári ház elé terjesztenie, és Cyréne bizatott meg a küldöttség, vagy a hivatalos elnevezés szerint a *legatio* összeállításával, a mely majd a Kelet fővárosába menjen. E legatiók a tartományi, vagy municipális életnek egyik legfontosabb tényét képezték.

A szólás- és írás-szabadság, mely mint a polgárnak személyes joga, a római államban igen szűk határok közé szorítottatott, visszanyerte a maga tökéletes teljességét azon ünnepélyes beszédekben, melyek a tartományok, vagy városok nevében a császár előtt elmondattak, vagy azon emlékiratokban, a melyeket ugyanezen célból hozzá küldöttek és később nyilvánosakká tettek. Ezekben teljes őszinteséggel nyilatkoztak a tárgyak és személyek felől, s a napjainkig fenmaradt e nemből való beszédek, vagy emlékiratok feddő-

¹⁾ Cyréne, Berenice, Ptolemais, Arisinoe és Apollonia.

zések merész hangja miatt bámulatra ragadnak bennünket. Sőt azon szokásnál fogva, hogy ezek a birodalomban körözött tudósításokban közzététettek, e félig politikai, félig közigazgatási legatiók, úgy szólván, bizonyos irodalmi viaskodásokká váltak, a melyeknél becsületben járó dolognak tartották a városi curialisok, vagy tartományi gyűlések, hogy tisztességesen képviseltessenek. Ha tehát oly szerencséseknek vallhatták magokat, hogy valamely felkapott szónokot, vagy hirneves bölcselkedőt számíthattak polgártársaik közé: ezt természetesen beválasztották a küldöttség tagjai közé s az illető nem tagadhatta meg hazájától azt a szolgálatot, hogy ékesszólását annak javára értékesítse.

Egy ily embert mondhatott ekkor Cyrene magáénak Synesius személyében, a ki nemcsak e város, hanem valószínűleg az egész birodalom legnemesebb polgára volt, ha ugyan igaz, hogy Eurysthenestől, a Heraklidák családjából eredő legelső lacedemoni királytól származott. Tizenöt százados nemessége, melyet állítása szerint hivatalos okmányok igazoltak,¹⁾ sőt bizonyítékul szolgáltak mellette a régi temetkezési emlékek hosszú sorai is, a melyeket Cyrenében *dór siroknak* neveztek, nem akadályoztatták őt meg abban, hogy egész szenvedélylyel a szellemi foglalkozásokra adja magát; a bölcsészetet ugyanis többre becsülte a politikai kitüntetéseknel s a gazdagságból eredő élvezetnél. Bölcsészifelekezetére nézve az új platonikusokhoz tartozott, a kiknek tanait Egyiptomban tanulta a hirneves Hypatia előadásai nyomán, a ki azóta folyton megmaradt barátnéjának, vagyis

¹⁾ Ab Eurysthene . . . ad meum usque patrem generis successiones publicis tabulis inscriptae sunt. Synes. *Ep.* 57, *adversus Andronicum*. *Opp.* ed. D. Petav., Lutet., 1640.

inkább a mint magát rejtelmes nyelvezetének fellengző szavaival kifejezi: anyjának, nővérének, szeretőjének, lelkének, mindenének.¹⁾

Synesius még ekkor pogány volt, de határozott hajlandósággal viseltetett a keresztyénség iránt, a melyet később el is fogadott és a mely őt, bár erőszakos választási küzdelem folytán, Ptolemais püspöki székére ültette, még pedig akarata ellenére és afféle tanai daczára, a melyeket az igazhívó keresztyénség nem fogadhatott el.²⁾ Azon idő szerint erkölcsi feddhetetlensége mellett, csinosan, habár némileg keresett írásmóddal fogalmazott levelezése, búskomor kedélyhangulattal telt költeményei, főleg pedig bölcsészi hirneve képezte legfőbb jogczimét arra, hogy a pentepolisiak jelöltjökül kitűzzék. De önmagának is tetszett az a szerep, hogy az igazság zordon tanait hangoztassa, annak a gyermek császárnak füleiben, a ki bizony nem igen részesült bölcsészies nevelésben. Útnak indult tehát, a cyrenei őt város határozatai mellett arany koronát vive magával, hogy azt megbizatása szerént a császárnak felajánlja.³⁾ Bemutattatásakor mondandó beszédjének, szokás szerint, az államok kormányzására vonatkozó általános bölcsészi és erkölcsi tantételekről kellett szólnia; a küldetését különösen érdeklő tüzetesebb előterjesztéseket pedig azon ké-

¹⁾ Hypatiának a vallási vakbuzgóság e szomorú áldozatának történetét elbeszéléseimnek abban a kötetében beszéltem el, a melynek czíme *Placidia* vagy *A birodalom szétdaraboltatása*. — Synes., *Ep.* 15., 16., 23.

²⁾ *Persuadent igitur Synesio, ut salutaris regenerationis lavacrum perciperet, et sacerdotii jugum subiret.* Evagr., I., 15.

³⁾ *Me cum auro caput, tum animum philosophia coronaturum Cyrene mittit ad te.* Synes., *Orat. de Regno*, p. 2. c.

sőbbi kihallgattatásokra tartogatta, a melyeket a fejedelemtől kieszközölhetni remélt.

Kettős minéműségénél fogva t. i. mint egy jelentékeny tartomány küldötte s mint akkoriban már hirneves bölcsész, azt remélhette, hogy könnyű szerrel bejuthat a konstantinápolyi udvarhoz; azonban néhány óra untig elég volt arra, hogy e csalódásból kiábránduljon. Senki sem mutatott még csak a legcsekélyebb előzékenységet sem az olyan ember iránt, a ki azért jött, hogy az adók leszállítását kérelmezze, úgy hogy nem csupán a császári kabinet zárult be előtte, hanem még a miniszterek és országnagyok lakásai is. Utóvégre is arra vitte a kénytelenség, hogy egyiptomi szőnyegén, a palota szomszédságában, a szabad ég alatt háljon, hogy kilesse azt a reggeli órát, a mikor valamelyik magasrangú személy clienseinek köszönéseit fogadja s a kíséret közé lopakodjék. E szőnyeg később oly ereklyévé vált, a melyet a bölcsész egyik barátja megszerzett magának.¹⁾ Ennyi csalódás, ennyi kudarcz fölöttébb elkeserítette becsületes és búskomorságra hajló lelkét, a mely különben is inkább az elmélkedésre, mint a gyakorlati ügyvitelre termett, úgy hogy bizonyos babonás félelem vett rajta erőt; azt hitte, hogy boszorkányoknak, vagy valamely ellenségei által felbujtogatott gonosz szellem üldözéseinek czéltáblája — afféle babonás hit ez, a melyben a platonikusok a köznéppel egyenlően leledzetek — és mivel nem tudta, hogy kihez forduljon, sorba járta a templomokat, majd a pogányokét, majd pedig a keresztyénekét, s amott Thracia benszültött szellemeihez könyörgött könyes szemekkel, emitt pedig a keresztyén menny-

¹⁾ Tapetem magnum aegyptiacum... quo tempore mili ante palatium dormiendum erat. Synes., *Ep.* 61.

ország választottaihoz,¹⁾ hogy engedjék meg neki, hogy küldetését végrehajthassa. E furcsa lelkiállapotát önmaga írja le egyik költeményében. Mikor azután sem a szentek, sem a szellemek nem segítettek rajta, a tudomány nyujtotta felé kezét. Egy konstantinápolyi tanár, a ki Arkadius kegyével dicsekedhetett, ajánlotta őt a fiatal fejedelemnek. A szenatusnak egyik gazdag gyorsirója, a ki a Bosporusra dülő palotájából szerette elhúzegetni a csillagokat — Synesius irt egyetmást a csillagászatról is — az ellene fenekedő ebeket segített elkergetnie, a mint magát saját szavaival kifejezi; e szolgálatát később egy szép ezüst astrolabiummal jutalmazták meg.²⁾ Ezen barátjai előzékenységének köszönhetette aztán, hogy utóvégre is megkapta a kihallgatásra meghívó levelet, a mely után annyira áhitozott.

E hosszas huzás-halasztás ideje alatt mind jobban jobban megismerték Synesiust, és a császár, udvarától környezetve, kitüntetőleg fogadta a Herculestől származó filozofust. Mivel ez azt gondolta magában, hogy a bölcspalástja nagyobb nyomatékot kölcsönöz azoknak az igazságoknak, a melyeket hangoztatni szándékozott, felekezetének szokásos öltözetét vette magára. A hallgató közönség nagy számban jelent meg s nem viseltetett oly kedvező hangulattal a bölcstíránt, mint a fejedelem; mert, mint a szónoktól magától tudjuk, némi jelét adta elégedetlenségének, de azért ez nem jött ki sodrából. A nem tetszés ezen jelein alig csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy alkalmasint Eutro-

¹⁾ Supplex orat Deos ministros, quotquot fecundum Thraciae tenent solum, quique ex opposita Chalcedoniis praesident arvis; quos angelicis coronasti, o Rex, fulgoribus. . . . Synes., *Hymn.*, III. v. 488 et sequ.

²⁾ Synes., *Ep.* 153; *Astrol.*, p. 307.

pius, sőt Gainas is, ezenfelül ezeknek számtalan párthivei ott lehettek a gyülekezetben.

A szónoklat a jó kormányzat s a jó fejedelem nevelése föltételei körül forgott, vagyis mind annak bírálatát képezte, a mi akkor Konstantinápolyban végbement, még pedig úgy, hogy mindenki könnyen átérthette. A bölcsészeti oktatások, a történetből vett példákkal támogatva, oly összehasonlításokra szolgáltatott alkalmat, a melyet minden nehézség nélkül bárki is felfoghatott. Synesius, Theodosius fiának egy herélt által vezetett elasszonyiasító nevelése, és az asszony-szoba függelékének látszó császári tanácsa ellenében Görögország nagy embereinek s Róma nagy császárainak férfias nevelését hozta fel, a kik a szabad ég alatt, sátorokban, a katonaság tanyáin, a szántóföldeken, a parasztok között neveltettek, hogy megismerjék a népet, megszeressék s a szokások és érzelmek kicserélése folytán megszeretessék magokat általa. A fényűzés, a pazarlás mindenféle neme, a melyre az udvar szolgáltatott példát, szintén szigorú kárhoztatás tárgyát képezte.

»Mindezek, így folytatta beszédét Synesius, holmi barbar királyság cselekedetei, de a római kormányhoz egyáltalán nem illenek: térjünk vissza atyáink régi intézményeihez, az ősi egyszerűséghez, az ősi fegyelemhez; azonban e végből, óh fejedelem, mindent meg kell változtatnod, a mi csak környékez. Ne áltasd magad, mind ez, a mit szemünk látnak, nem tarthat soká. A köztársaság, mint a példabeszéd tartja, borotva élén libeg; csak isten maga, és egy igazi császár mentheti meg.¹⁾ Javuljunk meg, akkor

¹⁾ Nunc enim omnes sunt in summa novaculae acie collocati; Deoque et Imperatore ad rempublicam opus est. Synes., *Orat., de Regno*, p. 21, 6.

isten irgalmas lesz hozzánk; és belőled óh fejedelem oly császáruk válik, a minőnek lenned kell!»

Ily komor kifejezésekkel pergette le feddözéseinek különböző részeit: az adók terhességét, a földmivelő vidékek elnéptelenedését, az előljárók égbekiáltó igazságtalanságait, a visszaéléseket, az elnyomatás mindennemű fajait, úgy, hogy semmit el nem titkol, semmit nem szelidít. Azután, midőn a birodalom életkérdésére, a barbarok ügyére tér át, kifejezésmodora bátorsága növekedésével arányosan mind nagyszerűbbé válik; lerántja a leplet a római világ e halálos sebéről; bemutatja egész mezítelenségében, kiméletlenül reá tapint s ujjai érintése alatt mintegy megremegteteti, pedig, ne feledjük, barbar tábornokok füle hallatára beszél!

»Felséges császár, így kiált fel, az a király, a ki a bölcseségtől tanult, nem zárkózik be remete módjára palotája rejtekébe; hanem szabadon él, a hol reá süt az isten napja; midőn értelmét fejleszti, egyúttal testét is gyakorolja; megtanul harczolni, megtanul kormányozni. Katonáit nem úgy tukmálják reá, hanem maga választja; még pedig saját alattvalói közül választja azokat, mert a hazának és törvénynek őrizete olyanoknak a tiszte, a kiknek érdekében áll azoknak megvédelmezése. Ezek azok a kutyák, a kikről Platon beszél, a kik arra rendeltetvék, hogy a nyáját őrizék. Ha a pásztor farkasokat elegyít kutyái közé, hasztalan fogja fel azokat kicsiny korukban, hogy majd megszelidíti, azért jaj ő neki! Mihelyest a farkas-kölykök a kutyák gyengeségét, vagy gyávaságát észreveszik, megfojtogatják azokat s utánok a pásztort és a nyáját.¹⁾ Az a törvényhozó, a ki

¹⁾ Sed neque a pastore inter canes lupi collocandi sunt, et si catuli olim sublati cicurati esse videantur; alioqui male ipsis gregem

azokra bizza a fegyvereket, a kik nem az ő törvényei alatt növekedtek, a kikbe azokat gyermekségüktől fogva bele nem csepegtették s kiket a szeretetnek semmi köteléke sem ösztönöz azoknak fentartására, nem okos törvényhozó.¹⁾ Ha az ember elgondolja, hogy mire nem vetemedhetik az államot fenyegető veszély pillanatában egy nagyszámu, idegekből álló fiatalság, a mely más törvények által képeztetett, mint magunk, a melyeknek eszméi, szokásai egészen elütnek a mieinktől: s ez a gondolat még sem remegteti meg; lehetetlen, hogy minden előrelátó képességét el ne veszítette legyen. Sysyphusnak köve egy fonalszálon fejünk fölé függesztetve: ime ilyen az a helyzet, a melyben élünk. Mihelyest a sikernek legkisebb reménysége mutatkozik számukra: azonnal meglátjuk, hogy mily hátsó gondolatokat táplálnak irántunk mai védelmezőink. Ej! hát nem veszünk észre már is a véres előjáték jeleit? Midőn az emberi testet valamely ragadós, fertőző anyag kinozza: előáll az orvos, a ki azt hathatós gyógyszerrel elűzi; vajjon te fejedelem nem vagy-e az államnak orvosa?

»Az államot gyötrő mérget úgy küzdhetjük le, ha a belső részeinkben levő ellenséges erő ellenébe más erőt állítunk. A legelső orvosság abból áll, hogy a rómaiakat fegyver alá szólítsuk; a ki a katonai szolgálat alól való felmentéseket mind nagyobb számmal osztogatja, az a baj hatását növeli. A helyett, hogy fegyvereinket a scytháknak szolgáltatjuk át, bizzuk azokat földmiveseinkre; a kik majd meg-

commiserit. Ubi enim aliquam in canibus imbecillitatem aut ignaviam esse senserint, statim in illos, et gregem, et pastores saevient. Synes., *Orat. de Regno.* p. 22. a.

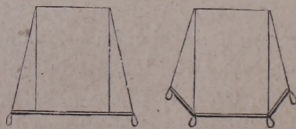
¹⁾ Neque a legislatore danda sunt arma iis, qui in ipsius legibus nati aut instituti non fuerunt. Synes., *de Regno.* p. 22. a.

oltalmazták saját verejtékeikkel megtermékenyített szántóföldeiket, a hogy csak isten tudniok adta ; hívjuk fel az iskolákat, az ipart, a kereskedelmet, hogy szolgáltatassanak számunkra katonákat, sőt még városaink népsége sem vonakodik e kötelesség teljesítésének kényszere alól. Mai napság a henyeség úzi őket a színházakba, a hol elaljasodnak ; ha felvilágosítjuk e népséget, ha rámutatunk a hazát fenyegető közveszélyre, önként fegyvert ragad az, még mielőtt a közromlás nevetőből sirva fakasztaná. ¹⁾

»A fegyverekkel együtt visszatér majd vitézségünk és dicsőségünk is. Nem osztjuk meg többé győzelmeinket a zsoldosokkal, nem osztozkodunk többé sehol, semmi-
ben. Most a barbarok minden mindenkiben, el kell tehát őket távolítani mindenünnét. El kell zárni előlük a hivatalokat, főkép pedig a szenátori méltóságot, a római meg-
tiszteltetések e legnagyobbikát. Themis a jó tanácsadó s a háború nagy istene, eltakarják arcukat szégyenökben, mi-
kor azt látják, hogy hitvány bőrködmönbe öltözött emberek parancsolnak a chlamysba ²⁾ öltözött népnek. Ugyanazt

¹⁾ Cum potius quam arma gerere hic Scythas permittamus, petendi sint amica ab agricultura qui ipsam tueantur homines, ac tantisper ii centuriandi sint, dum et philosopho e schola, et operario e quaestuario artificio, et e venalium foro, eo qui ibidem versatur excitatio, ignavaeque fucorum instar plebi, quae prae otii abundantia in theatris perpetuo degit tandem serio agendum persuaserimus, priusquam a risu ad gemitum transeant. Synes., *de Regno*. p. 22. c.

²⁾ A *chlamys* könnyű, rövid köpenyeg, ilyen alakúra szabott szövetből, melyet felső keskenyebb szélénél kapocszal erősítettek a nyak köré, úgy hogy vagy féloldalra vetették, hogy a jobb kart szabadon hagyta, vagy kivált lóháton elől kapcsol-
ták össze, hogy mind a két kart betakarja. Görög nemzeti viselet volt. *Ford.*

teszik, midőn valamely másik, juhbőr bundáját letéve, hogy tógába öltözködjék, tisztviselőink azon hivatalos székébe ül, a mely első a konzulé után s római emberek lesznek alattvalóivá, s ez az ember határoz birodalmunk sorsa felett. ¹⁾ Tudjuk jól, hogy ez a bíró mikép bánik honfitársainkkal, midőn bírói székéről leszáll: ismét magára veszi bundáját s megvető arczkifejezéssel félrelökve a tógát, gúnyt űz belőle czimboráival, ezt mondva: »ez aztán az öltözet, a mely az embert még abban is akadályozza, hogy kardját tisztességgel kivonhassa.« Valójában, nem hallgathatom el, ki kell mondanom, hogy mi a legbolondabb, a legostobább emberek vagyunk. ²⁾

»Ime, nincs egyetlen egy családunk, bármily szerény vagyonu legyen is, a melynek tagjai közt gót rabszolga ne volna: a kőmives, a pék, a ki házainkhoz a vizet hordja, rendesen gót; és végre a rudakkal fölfegyverkezett gótok szolgálnak teherhordó állatjaink gyanánt, ők emelgetik vagy huzzák gyaloghintóinkat; szinte azt mondhatná az ember, hogy ennek a fajnak az a rendeltetése, hogy nekünk

¹⁾ Igitur a magistratibus primum arceantur, et senatoriis honoribus excludantur quibus pridem pudori fuerunt, quae sunt apud Romanos et esse videntur honestissima. Ut enim modo se res habent, et consiliariam ipsam Themidem, et belli praesidem deum arbitror prae pudore occultare sese, quoties barbarico renone indutus homo chlamydatos ad bellum ducit, vel cum aliquis scortea, quo amiciebatur, penula deposita, togam induit, et cum romanis magistratibus primum a consule subsellium habens, legitimisque viris post eum sedentibus de rerum statu deliberat. Synes., *de Regno*. p. 23. c.

²⁾ Illi autem paululum curia egressi, rursum pelliceas vestes sumunt, togamque ubi inter comites fuerint, derident, quacum stingendi ensis expeditam esse facultatem negant. Ego vero stoliditatem nostram demiror. Synes., *de Regno*. p. 23. d.

szolgáljon. Nos aztán, ugyanezeket a lelógó, vereshaju embereket, magán házaink teherhordóit látom nyilvános hivatalnokainkúl; mily meglepő, vagyis inkább megfoghatatlan látvány, és a mi rám nézve valóságos talány. ¹⁾ Atyáink idejében az az eset történt, hogy az amphitheatrum-ból megszökött két gladiator, Crixus és Spartacus, a többi szökevény rabszolgával egyesülve oly borzasztó háborút támasztott, a melyben Róma majdnem elveszett. Pedig azok csak mindenféle népfajból, mindenféle országból összeverődött gyülekezés tömeget alkottak, a nélkül, hogy akár a születés köteléke, akár szokásaik egyezősége egyesítette volna őket s még ezenfölül a szabad emberekkel szövetségben vagy szellemi összeköttetésben sem állottak. Nálunk azonban ellenkezőleg azok, a kik meglehet összeesküsznek, vagy maholnap fellázadnak ellenünk, egyszóval a mi rabszolgáink, a vér kötelékeivel fűződnek azokhoz a tisztviselőkhöz, a kik bennünket kormányoznak. ²⁾ A legelső jelre, melyet e természetes büntársak esetleg adnak, a mi rabszolgáink hozzájuk csatlakoznak és növelik katonáik számát; és miután már lakásainkat hatalmukba kerítették, kifosztogatják majd azokat, bennünket pedig leöldösnek. Ime ez a veszedelem fenyegeti a birodalmat; kit hibáztathatunk ezért, ha csak mi magunkat nem?

»Merj a munkához fogni, felséges császár s kezd azonnal a dolgot, hogy tisztítsd ki táborainkat. Ragadd meg szilárd

¹⁾ Jam vero flavos illos et more euboico comatos, apud eosdem homines, privatim quidem servos esse, publico vero magistratus . . . Synes., *de Regno*. p. 23. d.

²⁾ Cum mancipiis nostris necessitudine conjuncti . . . Synes., *de Regno*. p. 24. b.

kézzel a szórólapátot s válaszd külön a honi termék gabonát az élősdí konkolytól, mert a hadseregben rejlik a baj valódi gyökere. Hiszen nem is olyan rettenetesek a barbárok, mivel atyáink legyőzték őket, viszont a rómaiak se puhultak el még oly túlságosan; ugyanazért, ha visszaadod nekik a fegyvert, visszavezeted közéjük az ősi erkölcsöket s a régi tetterőt.¹⁾ A birodalom hajdan irgalomból nyitotta meg keblét a menekülő és esdve kérő gótok előtt; ám éljenek benne, ha kell, eltűrt és háladatos vendégek módjára, de ne legyenek többé annak ostorai és rombadöntői!»

Íme ilyen beszédet tartott Synesius, vagy legalább ilyen az, a melyet munkái közt olvashatunk, de bajos elképzelnünk, hogy teljesen ilyet mondott volna, hogy ily vakmerő beszéddel léphetett volna fel azon hallgatóság előtt, a mely jó részben az udvarnál hatalmas barbárokból állott. Hanem Synesius is, mint megannyi sok más ókori író, kétségkívül átdolgozta beszédét, mielőtt kiadta volna; vagy pedig ha elmondta, csak nagy kihagyásokkal mondhatta el; mindazonáltal a mű főbb adatai és szelleme kétségkívül ugyanaz maradt. Az a siker, melyet a mű közrebocsátása után elért, a mi kitetszik onnét, hogy reánk maradt, azt bizonyítja, hogy a közaggodalmat híven tolmácsolta. Arkadius nem haragudott azért a megleczkéztetésért, a melyet különben igen erősnek találhatott volna; sőt a Pentepolis küldöttét még több ízben is fogadta, megbeszélte vele tartományának érdekeit s utóvégre minden kérését teljesítette. Ilyen volt a birodalomban a közvélemény: mind-

¹⁾ Repurganda autem Imperatori primum castra sunt, ut in frumenti acervo fieri solet auctis militaribus numeris ac per eosdem et spiritibus Synes., *de Regno* p. 24. d. et 26. a.

nyájan megegyeztek a fölött a baj fölött, a melylyel a barbárok jelenléte a birodalmat fenyegette, de már a baj orvosszerei iránt eltértek a vélemények. Az az elméleti orvosság, a mit Synesius ajánlott, nagyon lassan ható és alkalmaztatása esetére nagyon kétes sikerűnek mutatkozott: a keleti udvar hite szerint sokkal biztosabbat talált ki annál s ez abból állott, hogy a gótokat a Nyugatra zúdítsa.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Eutropius áldozatai.

Eutropius áldozatai. — Abundantius. — Timasius: ennek szám-
üzetése az Oasis homokszigetre, halála a pusztában. — Penta-
dia. — A menedékjog történeti fejlődése. — Eutropius visszaél ha-
talmával. — Az afrikai tartományok fellázadása. — Gildon. —
Mascezel. — Az afrikai hadsereg leírása. — Gildon leveretése és
halála. — A háború vége.

396—398.

I.

Eutropius azonban lassanként annál vakmerőbbé vált,
minél tovább folytatódott uralma; sőt úgy látszott, hogy
óvatos eszélyességét teljesen elveszítette. És mivel bántotta,
hogy a hatalmat csak szégyenszemre, árnyékba bújva s köl-
csönzött nevek alatt folytathatja, a helyett, hogy a maga
felelősségére kormányozna, mint Stilikon Nyugaton; végre
föltette magában, hogy szembe néz a világos napfényvel és
daczol a mende-monda zajával. Az a gondolat, hogy testi
állapota örökre elzárja a nyilvános és a világ által is el-
ismert hatalom gyakorlásától, annyira boszantotta, hogy
kevésbe múlt, hogy bele nem örült; a legcsekélyebb ellen-
zést is sértésnek kezdette tekinteni; főleg pedig a nevetsé-
gesség keserítette el. Hogy tehát e gúnyos kinevettetések-

nek végét szakítsa, a melyek egész a fejedelem közvetlen szomszédságáig üldözték, holott annak legfőbb tanácsadója volt, azt gondolta ki magában, hogy rettegetté teszi nevét; ¹⁾ és hogy ebben célját érje, mindenekelőtt két áldozatot szemelt ki magának.

Az elsőnek választását legádázabb napjainak legádázabb szenvedélye sugalmazta, tudniillik a megszökött rabszolgának boszúvágya, a ki midőn régi gazdáival szembe találkozik, boszúra gerjed a verések miatt, a melyeket azoktól szenvednie kellett, vagy talán még inkább ingerli őt a tőlök elvett jótétemények emlékezete, a melyeket szeretne kivenni fejéből: Eutropius azon Abundantius ellen fordult, a ki őt száналombból a császári palota szolgálai közé bevétette és a kinek látása őt mindig hajdani nyomorára emlékeztette. ²⁾ Mit véthetett e két ember egymásnak, az elsőnek felmagasztaltatása óta? Talán az egyszeri pártfogolt pártfogója irányában oly szemtelen rátartiságot engedett meg magának, a mi az utóbbit arra kényszerítette, hogy amannak szarvait leverje? Ki tudná azt megmondani, hogy mi történt köztök. De bármint esett is a dolog, annyi tény, hogy Abundantius egyszer csak azon vette magát észre, hogy Eutropius ösztönzésére felségsértés bűnével vádolják. És mivel mihelyest bevádolták, azonnal bűnösnek is találattott: Pityontba, Cholchis tartományába belebbeztek a szerencsétlent, ³⁾ a hol éhhalállal veszett volna el, ha csak

¹⁾ Cuncta ferit cum cuncta timet, desaevit in omnes
Ut se posse putent

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 182—183.

²⁾ Zosim., v. 8. — Claud., *In Eutrop.*, I. v. 167—168.

³⁾ Hieronym., *Epist.* 3. — Aula pellitur Abundantius. Zosim. v. 9. E szerző azt állítja, hogy Sidonba, Phoenícia városába száműzetett.

az ott lakó vad népesség meg nem könyörül rajta, mi alatt a herélt minden vagyonára reá tenyerelt. Mindenki szánta az áldozatot, de a mellett nem nehezteltek érte, hogy jóltevékép való szereplése lekötelezettjének fekete hálátlan-ságát annyira szembetűnővé tette. Felismerték egyébiránt e tényből azt is, hogy a rabszolga hajdani gazdáit figyelmeztetni kívánja, mivel e rettentő példával mintegy ekkép szólt hozzájuk:¹⁾ »lettetek légyen bár jók, avagy rosszak irántam, tartozzam bár nektek jóval, avagy rosszal: felejtsetek el. Ha visszaemlékeztek arra, hogy én a ti rabszolgátok voltam, azzal a fejedelmet sértitek meg, a ki engem miniszterévé tett.«

A második áldozat választása, a ki egyenesen a trón mellől, a konstantinápolyi társaság legmagasabb sorából szemeltetett ki, még általánosabb és szintén nem kevesbbé fenyegető intésül szolgált. Eutropius ezúttal konzuli hivalt viselt ember ellen fordúlt, a ki 386-ban a lovasság magistere, 389-ben a mindkét rendbeli katonaságé, ezen fölül ugyanazon évben konzul, sőt 394-ben Stilikonnal együtt a Hideg folyónál vívott harcban a római csapatok főparancsnoka is volt: e fontos személyiséget Timasiusnak nevezték. Timasius élt-halt a háborúért, nem hiába egész életét azzal töltötte, sőt ezen fölül némely tábori szokásait még a világban való forgolódásai közben se tudta levetkezni; szava éles és darabos volt, jellemébe meglehetősen kárhóztási hajlam vegyült, s azt tartotta, hogy nem egyéb őszinteségnél az a gyakran eszélytelen bírálgatás, melylyel a szemei előtt lefolyt eseményeket kísérte. Theodosius, a kinek

¹⁾ Jamjam dissimulat dominos

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 176.

bizodalmas embere és barátja vala, nagy szolgálataira való tekintetből elnézte érdességét; de már az új udvarnál más-kép állt a világ, a hol az öreg tábornok, a sok gyalázatos dolog felett való megbotránkozásában, Eutropiusra vonatkozólag egy kissé nagyon is szabadon nyilatkozott, sőt gáncsokodásaiba még a császárt is beleögyelítette. Ennél több se kellett arra, hogy gyanússá tegyék a császár élete ellen szőtt összeesküvésben s oly czélzattal intézett bűnös fondorlatban, hogy a császári hatalmat birtokába kerítse: úgy hogy Eutropius hozzá látott, hogy felségsértési vádat indítson ellene.

Timasius, elég meggondolatlanúl, bizonyos rossz hírű embert fogadott házába kliens és tányérnyalóképen, a ki egykor hentes mesterember volt, s tolvajság miatt előbb Laodiceából, azután pedig Konstantinápolyból is kiűzték, de a hova Timasius a maga befolyása által visszavétette.¹⁾ E mellett Bargus — így hívták ugyanis ezt az embert — nagy ügyességgel és sok természetes észtehetséggel, behizelgő modorral, rábeszélő képességgel birt s oly vidám elbeszélő volt, hogy a vén katonánál egészen nélkülözhetetlenné tudta magát tenni. Ez az ember, mihelyest csak Eutropius ügynökei felszólították: azonnal oly iratokat kaparított kezéhez, a melyekkel urát bajba keverhették — sőt a történet azt állítja, hogy ezeket egyenesen maga készítette, —²⁾ e mellett olyan minőségűek voltak ez iratok, hogy azok alapján a volt konzullal együtt fiát Syagriust, nejét Penta-

¹⁾ *Lucanicarum in foro institor, in flagitiis quibusdam deprehensus. Zosim. v. 9.*

²⁾ *Hunc Timasius, qui Sardes venerat, cum facetum videret, ac mirum artificem quibusvis hominibus, in quos incideret, adsentando facile sibi conciliandis, in familiaritatem admittit. Zosim., v. 9.*

diát és barátai közül is számosakat vád alá foghattak. A herélt e dologgal két cél után törekedett: tudniillik meg akart semmisíteni egy oly házat, a mely vele ellenséges lábon állt, továbbá aranybányára kívánt vele szert tenni, mivel a per bevégződése után jelentékeny elkobzásoknak kelle következniök. ¹⁾ Azokat az ügyiratokat tehát, a melyeket Bargus küldött, Arkadius szeme elé terjesztették.

Mikor Eutropius az iratokat elolvasta, jóllehet már ismerte tartalmukat, de azért úgy tettette magát, mintha szerfelett elszörnyűködnék a fejedelmet fenyegető veszedelem fölött, sőt még ezentúl a maga részéről sem mulasztotta el, hogy őt minél jobban elrémitse. Ez az ügy, szerinte oly magasrangú személyeket kever gyanúba s oly messze elágazhatik, hogy igen kívánatos, hogy maga a császár személyesen elnököljön a törvényszéken: mert avagy nem kell-e saját szemeivel látnia, hogy kik a barátai, kik az ellenségei? Sőt Eutropius még azzal is biztatta, hogy ő azon előnyös helyzetét felhasználva, melynélfogva mint kamarásnak folyton Arkadius mellett kell tartózkodnia, majd úgy mellesleg szemügygyel kíséri a tárgyalás folyását s a bíróság magatartását. Arkadius tehát folyamatba hozta az ügyet, de a bírák, a kiket a közigazgatás magasrangú tisztviselői közül kellett választani, oly független magatartást tanusítottak, a mit a herélt egyáltalán nem várt volna. Ugyanis majd csaknem egyhangúlag kárhoztatták azt az eljárást, hogy ez a per Bargusnak egyszerű feladására megindíttatott. »Illick-e, méltó-e, ezt mondogatták, ügyfélképen

¹⁾ Eutropius, homine reperto velut instrumento idoneo, submittit hunc accusatorem Timasio, libellos falsos praeferentem, qui adfectati crimen imperii Timasio impingerent. Zosim. v. 9.

elfogadni konzuli hivatalt viselt ember ellenében egy nyomorúlt tönkre jutott kolbász-készítőt, a pártfogó ellenében azt, a kit lekötelezett?»¹⁾ Minthogy a szabadon kiejtett szavakra megindulni látszott Arkadius, a kamarás azt tanácsolta ifjú urának, miként bizná az ítélethozatalt egy két tagból álló bizottságra, hogy ekként őt a szomorú vitatkozásoktól megkímélje.

A bizottság kétfelé szakadt, mivel az egyik tag a felmentés, a másik pedig az elítélés mellett nyilatkozott; mindazonáltal az utóbbi győzött és Timasius örökös számkivetésre ítéltetett, a melyet Egyiptomban, Lybia Oasisában kellett eltöltenie.²⁾ Fia, felesége, s állítólagos czinkostársai szintén különféle büntetésekkel sújtattak. A katonáknak, a kiket elfogására kiküldtek, sikerült őt magát hatalmokba keríteniök, de Syagrius megugrott; Pentadia hasonlókép cselekedett s néhány barátjával a templomba menekült. Így roskadt össze egy percz alatt ez a ház, a mely még csak kevéssel az előtt is virágzó és irigyelt volt, most pedig a fájdalom példányképévé változott. A gyalázatos Bargus, a kit valamelyik távolfekvő tartományba csapat-parancsnoknak neveztek ki, nem sokáig élvezhette jutalmát; az árulót szintén elárúlta saját neje, a ki férjét gyűlölte s a kit Eutropius ügynökei folyton biztogattak:³⁾ ez a második

¹⁾ Non debuisse Bargum accusatorem dari Timasio, nec virum sat gestis magistratibus dignitatibusque calrum, vilis homuncionis et prorsus impuri calumniis opprimí. Zosim., v. 9.

²⁾ Timasius, ad inhabitandum Oasim damnatus, expellitur, huc eum deducente satellicio publico. Zosim., v. 9. — Lybia Oasis a volt a fogháza a súlyosabb vétséggel terhelt államfogyoknak és kegyvesztett udvaroncoknak. Lásd e tárgyban *Eutyches és Nestorius* című munkám I., III. és *Szent Jerosmosot* I., VI.

³⁾ Bargus militum cohortis praefectura donatur

per még gyorsabban lefolyt, mint az első, úgy hogy Eutropiusnak nem kellett többé attól félnie, hogy valamikép el talál járni a szája annak a tanúnak, a ki utóvégre is szerfelett terhére vált. A közönséget oly gyorsan átjárta az öröm, mint a villám, a mint azt látta, hogy ez a két gonosztevő mint támad kölcsönösen egymásra, és hogy az isten igazságossága mint sújtja le a bűn szerzőjét czinkostársának galádsága következtében. ¹⁾

Ha már a Timasius perbefogatása felháborította a társadalom legmagasabb osztályainak kedélyét: annak következményei az áldozatok iránt való részvétet, onnét elkezdve le egészen a nép legalsó rétegéig fölgerjesztették. Oasis, a száműzöttek börtönéül szánt hely, az egyiptomi sivatagnak egyik szigete volt, a melyet a lakható vidéktől a futó homoknak egész tengere választott el, melyet a szél néha-néha egészen úgy felkavart, mint ahogy a valóságos tenger hullámaint szokta. Midőn azután a zivatar elvonúlt, az útnak minden nyoma, az embert irányítani bíró minden jel eltűnt s a meglepett utasra az a sors várt, hogy éhen, szomjan vesz el, ha már az a szerencse érte, hogy a homok alatt sírját nem lelte: e szomorú börtönt ez a körülmény tette ily rendkívül biztos rabtanyává. ²⁾

junctam ei matrimonio mulierem, quae esset infesto propter quasdam causas in illum animo libellos quosdam offerre principi persuadent, quibus criminum gravissimorum Bargus insimularetur. Zosim., v. 10.

¹⁾ Quo facto non cessabant, omnes oculum Adrastiae tum admirari tum celebrare, quem fieri nequeat ut quisquam nefaria parantium ullo modo fallat. Zosim., v. 10.

²⁾ Solum arenosum, vastum prorsus et inhabitatum, notitiam pergentibus in Oasis omnem adimit; tum quod venti vestigiis arenam ingerant, tum etiam quod nec arbor ulla, nec domicilium sit,

Mindezen legyőzhetetleneknek látszó nehézségek dacára elhatározta Syagrius, hogy kimentí onnét atyját. Ennélfogva titkon Egyptomba megy, ott megvásárolja azon nomád tolvajbandák egyikét, a melyek a pusztát Oasis tájékán bekalandozták ¹⁾ s a száműzöttek tudtára adatja, hogy várnak reá szabadítói. Timasius ellopózkodik, hogy a találkozásra kitűzött helyre menjen, s elő sem kerül többé. Kutatták azután sok ideig, de hasztalanúl; holttestét csak négy év múlva fedezték fel, homokhalmok alá temetve. Némelyek azt állították, hogy eltévedt s természetes úton-módon veszett el, mások ellenben úgy vélekedtek, hogy valamely felügyelő, a kit mellé rendeltek, mehetett utána s az ölte őt meg a sivatagban; utóvégre is ez a nézet vált általánossá. Syagrius hasonlóképen úgy eltűnt, hogy sorsáról semmit sem tudott meg a világ. ²⁾ E gyászos végű események, a melyekben a herélt, mintha csak valóságos pokoli hatalom szerepében működött volna, képezték minden beszélgetés tárgyát s foglalkoztatták az elméket.

Pentadia egészen másféle kalandon esett keresztül, a melynek komoly politikai következményei lettek. Ő, mint az imént elbeszéltük, néhány barátjával együtt a konstantinápolyi templomba menekült, s kikérte mindnyájok számára a menedékhelyekkel járó jogok élvezhetését. Eutropius erőszakkal akarta őket onnét kivonszoltatni; ³⁾

quae indicium aliquod iter facientibus ad conjecturam relinquere possint. Zosim., v. 9. — Est enim locus terribilis, et alienus ab omni consolatione. — Pallad., *Lausiaca*, c. 86.

¹⁾ Opera praedonum quorundam Zosim., I. v. 9.

²⁾ Neque Timasius neque Syagrius ex eo tempore conspecti fuerunt. Zosim., v. 9.

³⁾ Supplices divini numinis, et inter eos, Pentadium, ab ecclesia extrahere conatus est. Sozom., VIII. 7.

de Nectarius püspök ellenszegült s a dolog valószínűleg a császár színe elé került. A miniszter szűkkörűleg értelmezte a templomokkal járó sérthetlenségi jogot s azt állította, hogy az a felségsértés bűnével terhelt vádlottakra nem terjedhet ki, a püspök ellenben azt állította, hogy mivel semmi törvényes intézkedés sem sorolta a kivételek közé az e fajta bűnöket, a menekülők a szentélyben való jelenlétök által sérthetlenné tették. Konstantinápoly népessége kétségkívül a papság igényét támogatta, s Eutropius eszélyesebbnek tartotta, ha ebben a dologban enged; mind a mellett föltette magában, hogy majd törvény útján úgy magyaráztatja az egyházi menedékjogot, hogy az többé ellenségeit meg ne védelmezhesse. A törvény a következő 397-ik évben meg is jelent s a katolikus papság körében élénk izgalmat idézett elő. ¹⁾ A mi Pentádiát illeti, a ki férjét és fiát elvesztette s a tiszteltetés tetőpontjáról özvegységbe és szegénységbe taszított: ő ezentúl istennek szentelte magát, a ki életét megvédelmezte s a konstantinápolyi székesegyház diakonissái közé állott. ²⁾

E törvény történeti fejlődésének fontosságánál fogva megérdemli, hogy némi részletességgel szóljunk róla; ennél fogva először is azt adjuk elő, hogy minémű törvényes intézkedés állott fenn a pogány korban a menedékhelyeket illetőleg. Azután meg majd azt mondjuk el, hogy mi lett belőle a kereszténység behozatala után. És végre azt soroljuk el, hogy miből állott az az újítás, a mit Eutropius behozott, s a mely oly heves vitákat idézett elő.

¹⁾ Eutropius legem ferri curavit, qua vetabatur ne quisquam ad ecclesiam confugeret, et qui jam confugissent, expelli jubebantur. Sozom. VIII. 7.

²⁾ Chrysost., *Ep.*, 14. — Pallad. *Vit. Chrysost.*, p. 89. 90.

A római és görög társadalmak keletkezésekor az a menedékjog, a melylyel a templomok felruháztattak, szentnek és sérthetetlennek tekintetett. Minthogy emberi törvények nem voltak, vagy ha voltak is, az erőszak ellen semmisékké, vagy tehetetlenekké váltak, az isteneket hívták segítségül, hogy vegyék pártfogásuk alá a gyenge, az ártatlan, sőt még a bűnös életét is, mindaddig, míg a szenvedélyek vihara lecsillapúl s a lelkiismeret hallathatja szavát; azonban már ebben a korban is találtak eszközöket és módokat arra, hogy a szentély jogát kijátszszák; a melyről azt hitték, hogy tiszteletben tartják, föltévén, hogy egyenesen meg nem sértik. A szenvedély ekkor közvetett úton követte el a szentély megsértését: majd a templomot gyújtották fel, hogy a menekültet a belőle való kijövetelre kényszerítsék, majd a templomajtót falazták be, hogy éhhalállal veszíthessék el, vagy pedig leszedték a tetőzetet, hogy a falak tetejéről nyilakkal lelövöldözzék. Néha meg a menedékhelyek bejáratát tették megközelíthetetlenné: így a Romulustól eredőt Rómában, jóllehet mindenek között ezt tartották legszentebbnek, annyira eltorlaszolták, hogy csak nagy fáradsággal lehetett belejutni.¹⁾ Azon mértékben, a mint a társadalmi erkölcsök szelidültek, a templomokba való menekülés joga, a melyet az emberi törvények sokképen szabályoztak, lassanként pusztá egyezményes joggá alakult át, a melyet most bővítettek, majd szűkebbé tettek, vagy egyenesen eltöröltek, a szerint, a mint akár az ész tanácsolta, akár a körülmények kényszerítő hatalma követelte. A bűnök és kihágások némely fajaira kiterjesztették, a többiekre nézve tilalom alá vetették a menedékhelyeket; a törvény

¹⁾ Dion., XLVII., 19.

határozta meg, hogy mi joguk legyen az isteneknek a vétkesek oltalmazására vonatkozólag.

A római köztársaság végső korszakaiban, az általános hitetlenség azon idejében, a midőn az istenek létezése kétségbe vonatott, templomaik sérthetetlensége se védett meg többé senkit, sőt a pártok kezében egyenesen az elnyomás eszközévé vált. Így példának okáért Clodius, hogy megakadályoztassa Cicerót háza újból való fölépítésében, a melytől azelőtt megfosztotta, annak a helyét felszentelte s menedékhelyi joggal ruházta fel, a mely felett Cicero száműzetéséből történt visszatérése után sokat gúnyolódott. ¹⁾ Tiberius alatt több kisázsiai város kérelmezte menedékhelyének fentartását, melyet a római tisztviselők eltörölni szándékoztak, mivel ezek a menedékhelyek egyébre sem valók voltak többé, mint az igazságszolgáltatás kijátszására; az adósok ugyanis biztos rejtekhelyet találtak ott hitelezőik, a gyilkosok bíráik, a rabszolgák uraik s a lázadók a hivatalos hatalom ellen. E városok némelyike vásárt csapott velők, mások merő hazafiságból ragaszkodtak hozzájuk, mint oly ősi intézményhez, a mely önkormányzati jogaikat juttatta eszökbe. Róma szenátusa bölcs mérsékeltséggel fentartotta a jogot, de szűkebb határok közé szorította és szabályozta azt. ²⁾ Ez időtől fogva a római törvényeknek a birodalom egész területére való kiterjesztése folytán, a pogány menedékhelyek majdnem minden hitelöket elvesztették.

A keresztyénség e jogot eredeti erőteljességében állította vissza, s érvényességét az egyházak szentélyeihez s a

¹⁾ Cicero *Pro Domo sua* pass.

²⁾ *Facta senatus consulta, quis multo cum honore, modus tamen praescribatur . . . Tacit., Annal. III. 63.*

szentek sírjaihoz kötötte. Az egyházak helyettesítették menedékhelyi minőségben a templomokat, mindazonáltal azon feltűnő különbséggel, hogy míg a pogány pap, többnyire magára hagyatva, nem tehetett egyebet, mint hogy eredménytelen tiltakozásban tört ki a menedékhely megsértői ellen, addig az egyházi sértetlenség jogát hatalmas testület védelmezte, oly vallásos törvénnyel fölfegyverkezve, a melynek, ha a szükség úgy hozta magával, még a polgári törvény ellen való szögezésétől sem riadt vissza. Ehhez járult a püspökök gögje, s az a követelése, hogy ők a polgári hatóságokkal szemben egyenrangúaknak, sőt talán még felsőbb rendűeknek is tekintessenek. Az egyházakban fennálló menedékjog tehát azt a sajátságos látványt tüntette fel, a mint a kezdetleges társadalmaknak egyik intézménye a legnagyobb polgárisultság és társadalmi romlottság közepette megújodik. És csakugyan azt is látták, hogy a keresztyén szentélyek üldözött adósok, bukott kereskedők, a törvény elől menekülő bűnösök, sőt még zsidók és pogányokkal is megnépesülnek, ez utóbbiak, csakhogy befogadtassanak, azt fitogtatták, mintha megtérni szándékoznának, a miből azután gúnyt űztek, mikor onnét eltávoztak ¹⁾).

A törvények magok jelzik ezt a visszaélést, mivel gyökerestül való kiirtatását kísértik meg. A baj orvoslásául szánt szereik egyike a következő: ha a zsidó meg nem keresztelteti magát, kiadatik hitelezőinek, és a hitelező, a ki elől adósának valamely templom buvóhelyet enged, kárpótlási keresetet indíthat az egyház pénztárnoka ellen

¹⁾ *Judaei, qui reatu aliquo, vel debitis fatigati, simulant se christianae legi velle conjungi, ut ad ecclesias confugientes, vitare possent crimina vel pondera debitorum, arceantur. Cod. Theod., IX., XLV. 2.*

külön és még ezentúl az egyház pénztára ellen is. A mi pedig a vétkekkel terhelt menekülőket illeti, ezeknek a védelem alá foglalt osztályait nem határozta meg világosan a törvény, úgy, hogy némi kétség maradt fenn a felségsértés bűnével vádoltakra nézve. Mikor Eutropius észrevette, hogy ezen a kibuvó ajtón elmenekülnek előle ellenségei, tüstént hozzá fogott a menedékjogra vonatkozó törvények átalakításához, hogy legalább jövődre ne adódjék elő a Pentadiaéhoz és barátjaiéhoz hasonló esemény. Ime császári parancsolat útján ezt az új rendeletet bocsáttatta ki.

A rendelet elsőben is fentartotta, sőt még erősítette is a kincstárnak illetékes jogait az állam adósaival szemben, a városokét a nekik tartozók s a fejedelemét rabszolgái irányában. Az a szentegyház, a mely az ily menekülőket védelmében részelteti, vagy szökésöket elősegíti, az adóságért felelősnek mondatott ki, a melyet a kincstár az említett egyház pénztárán megvehet, és pediglen függetlenül a személyes keresettől, a melyet szükség esetén szintén fogamatosíttathatott ¹⁾. Bűnvádi ügyben pedig azt tartalmazta a rendelet, hogy a papok és barátok felelősségét intézhetnek a felsőbb törvényszékekhez azon vétkesek érdekében, a kik szentegyházaikba, vagy zárdáikba menekültek, de a törvényszéki tisztviselők elől azokat el nem vonhatják; a mit ha megcselekednének, a püspökre szállana tettökért a felelősség, a kinek az a tiszte, hogy alárendeltjeit a köteleesség teljesítésére tanítsa, nem pedig az, hogy őket a törvények

¹⁾ Sed etiam ii quos Oeconomus vocant (hoc est qui ecclesiasticas consuerunt tractare rationes) ad eam debiti vel publici, vel privati redhibitionem, amota dilatione, cogantur in qua eos obnoxios esse constituerit, quos clerici defensandos receperint. *Cod. Theod.*, IX., XLV. 3.

megszegésére utasítsa ¹⁾. Ez általános rendszabályok között oly kapcsolat készítettett, hogy a kormány mindenféle bármely bűnnel vádolt menekültre is rátehetette a kezét. Ezzel, mintha csak magától értődnek, a nélkül, hogy kimondatott volna, elragadtattak az egyházak elől mindazok, a kik az állam ellen való vétséggel vádoltattak s a 397-ik év szeptember 4-én kiadott törvény tudtára adta a birodalomnak, hogy Eutropius mit értett az állam ellen vétők nevezete alatt.

Ez a törvény, midőn a felségsértés eseteit elsorolta, borzasztó büntetéseket szabott nemcsak a fejedelem és annak családja ellen elkövetett merényletek, hanem még annak miniszterei és tisztei ellen irányzott cselszövények intézői ellen is. A merényletnek ez utóbbi faja halállal, jószágvesztéssel s az elítélt fiainak a törvény védelme alól való kirekesztetésével büntettetett, a mennyiben ez utóbbiakra a gyalázat bélyege süttetett s a birtoklási jogtól megfosztattak. E törvény eléggé kegyetlen s kétségkívül nemcsak összefüggésben állott a menedékhelyekről szólóval, hanem azzal határozottan egy testet képezett. Eutropius még az oltárokat is bűnrészesekké kívánta tenni boszuállásaiban. A menedékhelyekről szóló törvény önmagában s alapelvét tekintve jó lehetett; de gonoszszá s istentelenné vált azon czélzat következtében, a melyet Eutropius adott neki, nemkülönben úgyis, mint a szeptember 4-iki törvény biztosítóka; mert megfosztotta az ártatlanokat, a kik ez által előre elítéltettek, azon egyetlen védelmi eszköztől, a melyet számukra még odáig a világ nyújtott, tudniillik a szentély oltalmától. És csakugyan a közvélemény a papság

¹⁾ *Cod. Theod.*, IX., XIV. 3.

ügyét karolta fel, mikor ez utóbbi kijelentette, hogy a menedékhelyekről szóló törvény merényletet követ el az ő szabadalmai ellen. Eutropius ettől fogva csakugyan tapasztalta is, hogy a katolikus papság elfordul tőle, jöllehet ekkoráig annak teljes kegyével dicsekedhetett, a mit az eretnekek ellen kibocsátott rendkívüli szigoruságú törvényeivel megérdemelni is igyekezett. A Timasius ellen folytatott gyalázatos pernek tehát az lett a következménye, hogy miatta az üldöző hatalmának egyik legszilárdabb támaszát elvesztette.

Eutropius egyébiránt csakugyan elérte azt a czélt, a mit maga elé tűzött, két áldozatának elpusztítása által. Minde-nütt gyászos borzalom uralkodott; rettegtek még nevének kiejtésétől is: »Konstantinápolyban senki se mert szeme közé nézni, azt mondja egy történetíró, és feje a felhők között veszett el« ¹⁾. A köz eltompultságot fölhasználva, valamely állami hivatalt, hogy mifélét, senki sem tudja, ruházott magára; azt azonban tudjuk, hogy igazságszolgáltatási hatalommal, törvényszékkal rendelkezett, a mely elé idéz-tethette ellenségeit, azokat önmaga elítélhette és vagyonaik elkobzása által kincseket gyűjthetett. A herélt tehát végre magára vehette a tisztviselői tógát, a rabszolga ítélhetett szabad emberek fölött. Ez új helyzetében, minden közvetítő-től megszabadulva, üzletet csinált hivatalos tekintélyéből, s rátette kezét mindenre. Egy kortársa segítségével részt vehetünk azon jelenetben, a midőn a miniszter árverelést tart a tartományok felett s a vevőket palotájába csődíti.

»Eutropius, így szól ez, felcsapott kereskedőnek s hivatalokat árul, zsibárusként adja el a tartományokat, a

¹⁾ Nemo eum vel obtueri audebat . . . supraque nubes imaginatione sua se ferri existimans. Zosim., v. 10.

keleti birodalomnak ő az alkusza. Az, a kit annyiszor eladtak, most meg viszont maga lép fel eladóul, és azután árul mindent ¹⁾. A háza előcsarnokában kifüggesztett árjegyzék megszabja a nemzetek árát: ennyiért kapható Galatia, ennyiért Pontus, ennyiért Lybia ²⁾. Meg akarod venni Lyciát? tégy le ennyi összeget; ha egy kissé többet adsz: Phrygia a tied. A venni szándékozók összesereglenek, számitgatnak, alkudoznak. Ez nyári lakásának árán kapja meg Ázsiát, amaz feleségének ékszereit adja át, hogy Syriát kormányozhassa, s a harmadik nehéz szívvé válik meg szülőházától Prusias hajdani birodalma kedvéért. Mily rendkívül változandó az emberi sors! Croesus trónjának csak azért kelle összetörnie Cyrus csapásai alatt, hogy a Pactolus ma egy herélt kezeibe öntse arany hullámaikat; Attalus csak azért tette Rómát örökösévé, hogy az örökség utóvégre rabszolgára szálljon! Augusztus csak azért hódította meg Egyiptomot, Metellus Krétát, Servilius pedig Isauriát, hogy majd egykor Eutropius hasznot húzhasson belőlök. Cilicia, Judea, Armenia, ti a nagy Pompeius hódításai, és Róma százados fáradozásának gyümölcsei, áruczikké törpültetek alá, mérlegbe vetnek benneteket s arannyal mérik fel értéketeket ³⁾! E szép versekbe öltöztetett gúnyolódások boszankodásra gerjesztették ugyan az italiaiakat, de üres, tehetetlen haragnál egyebet nem idéztek elő.

¹⁾ Institor imperii, caupo famosus honorum.

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 198.

²⁾ suffixa patenti

Vestibulo pretiis distinguit regula gentes.

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 201.

³⁾ In mercem veniunt Cilices, Judaea, Sophene

Romanusque labor, Pompeianique triumphus.

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 220—221.

II.

Később megint más tücsköt vett fejébe Eutropius: minden áron hadvezérré akart lenni, hogy teljesen hasonlítson Stilikonhoz. Azok a barbar csordák, a melyeket az előző évben Rufinus a keleti birodalomra csődített, de mikor zsákmánynyal jól megrakodtak, onnét ismét eltávoztak, a következő tavasszal megint visszatértek és pusztításaikat újra elkezdték. Hunokból és gótokból összealakult merész csapatok egész Kis-Ázsiáig elbarangoltak, a honnét foglyokul hurczolták el az asszonyokat, gyermekeket és baromcsordákat. Eutropius kijelentette, hogy ő maga akar e szemtelenkedésnek véget vetni s hogy e háborút ő vállalja egyenest magára; ez a dolog nem csekély meglepetést okozott, de azért mindenki hallgatott. És csakugyan hadcsapatokat vont össze Eutropius Konstantinápolyba, majd harci öltözetet aggatott magára, hogy szemlét tartson fölöttök, azután útnak indult velök Ázsia felé, hátán hosszú tegezzel s kezében a kézívvel. Számtalan herélt megszökött az ágyasházból, hogy őt kövesse ¹⁾: e tény némileg ennek a fajnak felszabadíttatását eszközölte. Fura látványt nyújtott, a mint Eutropius a római csapatok hadsorai előtt megjelent, ez asszú-szólóhoz hasonló arcz, e nőies és a fegyverzet súlya alatt összenyíkló tagok láttára s e vékonyka és recsegő hang hallatára, mely a parancsnokoló hangot kívánta volna majmolni, a katonák akaratauk ellenére hangos hahotára fakadtak, a mely az összes hadsorokon végig terjedt. A barbarok hasonlókép cselekedtek, a mint őt legelőször megpillantot-

¹⁾ Et turmae similes, eunuchorumque manipuli.

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 255.

ták s azt mondta egyikök a másikának: »a rómaiaknál nincsenek többé férfiak, nézzétek csak tábornokukat« ¹⁾!

Eutropiust mind ez nem hozta ki sodrából, hanem folytatta s bevégezte a hadjáratot, egy kissé verekedett, annál többet alkudozott, szoba állt az ellenséges főnökökkel s pénze árán kieszközölte tőlök, hogy eltisztultak Armeniából s a római földekről, azután egynéhány legio élén diadalmas magatartással visszatért Konstantinápolyba. Mivel arra számított, hogy majd örömujjongatva fogadják, gondoskodott róla, hogy összevissza porosodott öltözetben, napbarnította arczczal és megviselt fegyverzetben jelenjen meg, ²⁾ tehát egészen oly külsővel, a mely csatákban kifáradt és jutalmát váró harczfihoz illik; azonban mindenfelé csak hidegséggel és lenézéssel találkozott: csupán csak kliensei és néhány tányérnyalója rendezett számára némi ovatiofélét ³⁾, de a népség kereken megtagadta az abban való részvételt. Sietve palotájába tért tehát, hogy mérgét valahogy elnyelje és ott, a mint mondják, nővére karjai közé vetve magát, keserves könnyeket hullatott. Eutropius valószínű hősnek képzelte magát: »ime ezt a hálát érdemeltem tőlök annyi fáradság és kiállott veszedelem jutalmául, így kiállott fel zokogva: vesztem volna el inkább a tenger fenekén, mintsem hogy folyton az irigység zivatarának kell-

¹⁾ Et sentit jam deesse viros

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 243.

²⁾ Pulvere respersus tineas, et solibus ora
Pallidior

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 260.

³⁾ Hellespontiacis legio dignissima signis
Obvius ire cliens

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 256.

jen kitéve lennem ¹⁾!« Ezen hadivállalatot nem igen ismerjük másunnét, hanem csak azokból a gúnyiratokból, a melyeket főleg Nyugaton fakasztott, a hol sokféleképen és sok ideig mulattak a »vén amazon« hősi tettein, a mint Eutropiust csúfságból elnevezték. Mind a mellett nem tagadható, hogy a háboru célja eléretett és a hunok fegyvereiket letéve, csakugyan visszavonultak a keleti birodalom minisztere előtt ugyanazon időben, mikor a nyugati birodalom kormányzója Alarikkal szemben Peloponesust elhagyni kénytelenült.

A 396-ik év ősze felé járt az idő, és Stilikon Itáliába visszatérve, népszerűségének megingásával lakolt a Peloponesusban szenvedett vereségért, a midőn úgy látszott, mintha versenytársa egyenesen azon törné magát, hogy azt neki visszaszerezze. A szemrehányásoknak és vádolásoknak azt a harcát, a melyet Rufinus a Thessaliában végbe ment események után a Nyugati birodalom udvara ellen elkezdet, Eutropius megkettőztetett élességgel folytatta. Arkadiusnak testvéréhez intézett levelei, alattomos ellenséges indulatot rejtő hangjoknál fogva, mindinkább fenhéjázóbakká és bántóbbakká váltak; azok pedig, a melyeket Eutropius intézett Stilikonhoz, nyilván sértő célzatúak voltak. Magyarázatot kértek a peloponesusi hadivállalat felől, és mivel úgy tetszett, mintha a felelet fenyegetést tartalmazna, a konstantinápolyi szenatus a háború ügyét a magáévá téve, a Nyugati birodalom kormányzóját az állam ellenségének nyilvánította és kimondta, hogy a Keleten levő összes bir-

¹⁾ Cedere livori, nec sustentare procellas
Invidiae, mergique fretis spumantibus orat.

Claud., *In Eutrop.*, I. v. 265.

tokai elkoboztatnak: és mivel egyéb javai közt a Bosporusra dülő pompás palotái is voltak: ezek Eutropius kezére jutottak.¹⁾ A könnyen haragra gerjedő Stilikon némi fegyverkezést rendelt el Itáliában, a melyről azonnal azt hitték, hogy a Kelet ellen irányúl; Honorius egy rendelete pedig a görög és latin vidékek kikötői között vámvonalat állíttatott fel a Földközi tengeren. Ekkép a külön szakadással való fenyegetésre magával a tényleges külön szakadással feleltek. Nem sok idő múlva ezután oly tartalmú levelet koboztak el Itáliában, a mely a kormányzó meggyilkolására hívta fel az embereket, és csakhamar meg is leptek egy oly embert, a ki magára vállalta, hogy őt meggyilkolja.²⁾

Mindez azonban csak előkészületül szolgált ama sokkal erőteljesebb csapáshoz, a melylyel egyidejűleg akarták sújtani Rómát, Itáliát, a császárt s a Nyugat kormányzóját. A 397-ik év őszenek közepe táján az a hír érkezett Itáliába, hogy az afrikai tartományok fellázadtak és magokat a keleti birodalom hatalma alá adták. A dolog igaz volt és Arkadius kikiáltatása az afrikai jelentékenyebb városokban, kiváltképen pedig Karthagóban, csakugyan végre is hajtatott. Ez első hirre nyomban következett egy második, a mely azt jelentette, hogy a Róma élelmezésére szánt gabnával megterhelt hajóhadat abban a perczben fogták el a lázadók, midőn Afrika kikötőiben épen fel akarta vonni vitorláit. Végre azt is megtudták, hogy a lázadás feje nem más, mint maga a tartomány kormányzója, a mór Gildon

¹⁾ Zosim., v. 11.

²⁾ Quid primum mirer, Stilicho? quod cautus ad omnes
Restiteris fraudes, ut te nec noxia furto
Littera, nec pretio manus inflammata laterent? . . .

Claud., *de Laud. Stilich.*, I. v. 291. et sequ.

a kit comes Africanus czímmel maga a császár tett kormányzóvá. ¹⁾

Annak kellő méltánylására, hogy ez események, főleg pedig a gabnaszállító hajóhadnak elfogatása mily nagy riadalmat idézhettek elő Itáliában, meg kell említenünk, hogy a gabonaaratás ez országban ²⁾ az utóbbi két év alatt ellenkező ugyan, de azért egyaránt vészthozó okokból, majdnem teljesen semmisnek volt mondható: ily okok voltak a folyamok kiáradása, a melyet megátalkodottan makacs szárazság követett. ³⁾

Bár a legutóbbi aratás eredményét még csak az imént takarították be, mindazonáltal már türelmetlenül várták, hogy Afrikából érkezzék a gabona, a hol a kedvezőbb időjárás bő termést adott; és meglehet, a város élelmezési prefektusai, a jövődön aggódva, ép úgy jöttek-mentek, mint Symmachus a maga prefektusságának idejében, hogy lessék a Tiberis halmai tetejéről annak az Ostia felől jövő szerencsés vitorlának a feltűnését, a mely majd a gabonát hozza. ⁴⁾ E kiáltásra: »a gabonáshajóhadat elfogták!« majdnem kitört Rómában a lázadás. A háborgó néptömeg előzönlötte az utczákat és tereket, szidalmazta a tisztviselőket, a kiket hanyagsággal vádolt s vádjai közé fenyegetéseket vegyített. Ekkép tehát minden baj egyszerre rohant e szerencsétlen

¹⁾ Gildo comes Africam orientalis Imperii partibus jun-gere molitus est. Oros., VII., 36. — Zosim., v. 2.

²⁾ Exitii jam Roma timeas, et fessa negatis
Frugibus

Claud., *de Bell. Gild.*, v. 17.

³⁾ fluvium per tecta vagum.

Claud., *de Bell. Gild.*, v. 41.

⁴⁾ Symmach., *Ep.* IV. 4.

városra, úgy mint egy nagy tartománynak elvesztése, éhségség, ¹⁾ pártütés, háború, és mind ebben meglátszott Eutropius keze működése. Stilikon dicséretre méltó buzgalomával mindenekelőtt az élelmiszer-hiányt igyekezett leküzdeni, az által, hogy összegyűjtette mind azt a gabona és lisztmennyiséget, a mit Itália különböző tartományai szolgáltathattak és azt Rómába szállíttatta, azzal egyidejűleg egy sebtiben fölszerelt hajóhad Pisából útnak indult, hogy ugyanazon célból Gallia és Hispania kikötőit sorban fölkeresse. ²⁾

A mi az afrikai lázadást és az annak elnyomására foganatosítandó rendszabályokat illeti: Stilikon erre nézve azt határozta, hogy a szenatus elé terjeszti a dolgot, mint a mely az ősi szokás szerint a béke és háború ügyében a legfőbb ítélő bíró és hogy ez a méltóságos testület rendelje el a katonaság összeírását, a mely háború esetén a hadi vállalatot végrehajtja. Ez eljárásával Róma régi törvényeit szándékozott ismét életbe léptetni, hogy visszaállítsa a szenatusnak azon nagybecsű jogait, a melyeket a császárok rendről-rendre elszedtek tőle, jöllehet azoknak visszaadatását folyton sürgette. ³⁾ A szenatus tehát örömmel üdvözölte ezen

¹⁾ Nunc pabula tantum

Roma precor

Extremam defende famem

Claud., *de Bell. Gild.*, v. 35.

²⁾ duplices disponere classes

Quae fruges vel bella ferant

Claud., *de Laud. Stilich.*, I. v. 307—308.

³⁾ Neglectum Stilicho per tot jam saecula morem

Retulit, ut ducibus mandarent proelia Patres.

Claud., *de Laud. Stilich.*, I. v. 328—329.

. antiqui species romana senatus.

Claud., *de Laud. Stilich.*, II. v. 402.

rendszabályt, s a rómaiak is némi vigasztalást leltek benne a sok aggodalomra okot szolgáltató bajnak közepette. Nemsokára csakugyan izenet érkezett Honoriustól a szenatushoz. A fiatal császár tartózkodólag nem jelent meg személyesen Rómában, a kormányzó hasonlóképen cselekedett, kétségkívül azért, hogy még a látszatát is elhárítsák annak, mintha a gyülekezet tanácskozásaira bárminemű nyomást is gyakorolni akarnának.

Az izenet mérsékelt kifejezésekkel nyilatkozott a keleti kormánynak az afrikai ügyekben tanusított magatartása felől, és szemmel láthatólag arra czélzott, hogy Arkadiust ne ingerelje, mivel attól lehetett tartani, hogy a lázadást fegyveres közbelépéssel találja támogatni; hanem annál hosszasabban terjeszkedett ki Gildonnak álnok jellemére, háladatlanságára, s megelőzőleg elkövetett bűneire, a mely bűnöket jóval felülmúlják még azok a vétkei, a melyekkel legújabbán riasztotta meg a római városokat, kiváltképen Karthagót, főleg pedig a gabona-szállító hajós seregnek azon célból való gyűlöletes elfogása, hogy a római népet éhhalál révére juttassa. Befejezőleg ajánlja a háború s rendkívüli katonaszedés kimondatását, részint a végből, hogy a háborút folytathassák, részint hogy Itáliát minden véletlen megrohanás ellen biztosítsák.

A tanácskozás szokatlan ünnepélyességgel ment végbe. A szenatus elhatározta, hogy háború indíttassék Gildon ellen, hogy a hadsereg szaporítása végett újonczok szedessenek s hogy az éhszükség nyomorának eltávoztatása céljából közimádkozások rendeztessenek.¹⁾ A szenatus azt is kötelességének tekintette, hogy Theodosius idősebb fiát fel-

¹⁾ Claud., *de Laud. Stilich.*, — Symm., *Ep.* IV. 4.

szóllítsa, hogy viseltessék a természet követelménye szerint való érzelmekkel testvére iránt, s mint a Kelet császára, egyetértéssel a Nyugat uralkodója iránt és hogy a leczkésztetés annál kevesebbé sértse az ifjú uralkodót és annak tanácsosait, arra kérték Symmachust, hogy írná meg a levelet saját nevében, akár úgy mint a római tanács elnöke, akár úgy mint Theodosius régi jó barátja. ¹⁾ Symmachus, a ki tanácselnök, a nemzeti istenitisztelet főpapja, és annak a keresztyén császárok ellenében ékesszóló védelmezője volt, a kit ép úgy tiszteltek jelleméért, mint a mennyire híressé vált érdemeiért, a régi Róma lelkének és védő szellemének látszott. Mind a mellett levelét Konstantinápolyban csak megvetéssel és közönyösséggel fogadták. Arkadius alkalmasint váltig bizonyította, hogy ő őszintén óhajtja a békét, hogy neki ahhoz, a mi Afrikában történik, semmi köze; de visszautasíthatja-e azokat a népeket, a melyek önként ajánlják magokat neki! Az ő kormányja szakasztott olyan római kormány, mint testvéreé: ennélfogva Afrika ezután is folyton a birodalmi egység kötelékében marad. Kétségkívül efféle okokat hordott fel. A mi pedig a fellázadt tartományok tetteleges segítségét illeti, arról valószínűleg nem beszélt, hanem jól tudták Rómában, hogy Gildon minden órán várja, mikép megérkezik hozzá az a hajóhad és fegyveres sereg, a melyet Eutropius számára ígért.

Mialatt e hiába való alkudozások folytak, a melyek se Afrikát vissza nem vezették a Nyugat kormánypálczája alá, se Numidia gabonáját be nem terelték a Tiberis kikötőjébe, a szenatus azzal igyekezett a nép forrongását lecsillapítani, hogy annak lelkét a vallás vigasztalásai felé

¹⁾ Symm., *Ep.* IV. 4. — Claud., *de Laud. Stilich.*, III.

irányozta. ¹⁾ Megtartotta saját részvéte és tekintélyének védelme alatt azokat a közimákat, a melyeket határozatával elrendelt. Ez imádságokat, vagy, hogy a szertartásos nyelv szavaival éljünk, az éhszükség vagy aszály alkalmával az éghez intézett esdekléseket *nudipedaliáknak* nevezték, mivel a járdalathoz csatlakozók egy része mezítláb szokott megjelenni. A nép, a szenátus, a tisztviselők, gyász és fájdalom kifejezésével testületileg vonult fel a Tarpeji halomra: a tisztviselők letették bibor-ruháikat, a liktorok felfordítva vitték vessző-csomagaikat, a matrónák nagy számban, sorakozva mezítláb mentek stólába ²⁾ öltözötten, hajok pedig borzasan vállait verdeste.. A kapitoliumban megállt a menet: ekkor a papok legborzadályosabb neveiken szólították azokat az isteneket és szellemeket, a melyek a római nép táplálása fölött örködtek, azután ünnepélyes áldozat következett. Így folyt le az ősi szertartás; de a melyet az új törvények s a keresztyén istenitisztelet behozatala kétségkívül sok tekin-

¹⁾ *Lectis domini nostri Honorii Augusti litteris atque sententiis, decursisque omnibus paginis, quae Gildonis crimina continebant, par bonorum motus erupit. Consulti igitur in senatu, more majorum (neque enim sine legitimo ordine iudicii auctoritas stare potuisset) ingenti causae devotis sententiis satisfacimus. Adjecta est post rei damnationem pro alimentis populi romani supplicatio. . . . veniet in manus tuas quid pronuntiaverim; reperies et facti hujus me adse-ruisse, justitiam, et apud dominum nostrum Arcadium causam publice egisse concordiae.* Symm. *Ep.*, IV. 4.

²⁾ A stóla, a római előkelő nők, matrónák rendes öltözete; olyanféle, mint a tunika; néha ujjja is volt, de lehetett ujjatlan is. Két helyütt kötötték át, a mellek alatt s a csipőknél, a hol aztán felhúzatva, lefüggő, tunikaszerű dudort képezett. Ez utóbbi átkötőhöz külön szövetet varrtak, a mely uszálykép nyúlt le a földig, hogy menésközben a lábat eltakarja. *Fordító.*

tetben módosított már akkor, a midőn a 397-ik évben a *nudipedaliákat* ünnepelték.

Gildon, Eutropius boszúszomjának e borzasztó eszköze, Mauritania régi királyainak sarjadéka volt: ősei közé számithatta Jubát,¹⁾ úgy hogy származása, a melyet senki kétségbe nem vont, Afrika benszülött főnökei fölött szintén kétségbe nem vont elsőséget szerzett számára; egy azon korból való író legalább azt mondja, hogy kísérete csupa merő királyokból állott. Családja folyton folyvást Cirtában lakott, a mely név változtatása daczára sem lett rómaiabbá, s a melyet a maurok, lettek légyen bár függetlenek, vagy olyanok, a kik meghódoltak, eszeveszett makacsságukban még mindig Bochas király fővárosa gyanánt tekintettek.

Jóllehet Juba utódai meghódoltak úgy a köztársaságnak, mint később a császároknak, s országuk urainak sorai közt magas rangú állásokban szolgáltak, mind a mellett alig telhetett el évszázad a nélkül, hogy Rómának oly lázadásokat nem kellett elnyomnia, a melynek vagy szítói vagy vezérei ne lettek volna, de a melyeket szintén saját belviszályaikkal ők magok buktattak meg. Erre a legujabb példát közvetlen közelben, Gratianus uralkodása alatt találjuk. Akkoriban ugyanis Gildon hat testvére közül Firmus tűzte ki a függetlenség zászlaját s vette föl a mauretániai király címét; a mikor is Gildon a római ügyet védelmezte és nálánál senki sem tett többet fivére megbuktatására.²⁾ Gratianus e hűségért azzal jutalmazta meg, hogy felruházta a comes Africae czimével, s a tartomány kormányzóságával; Theodosius pedig, hogy személyileg is magához fűzze, feleségé-

¹⁾ Progenies vesana Jubae. Claud., *de Bell. Gild.*, v. 332.

²⁾ Amm. Marcell., XXIX. p. 399—402. — Claud., *de Bell. Gild.*, v. 343.

nek unokaöccsével vétette el Gildonnak leányát, a ki egészen rómaiiasan hangzó, t. i. Salvina ¹⁾ nevet viselt. Mind a mellett ez a császári rokonság sem tartóztatta vissza a maurt attól, hogy semleges ne maradjon 394-ben a Theodosius és a bitorló Eugenius közt folyó háború alkalmával, vagyis igazabban szólva, hogy el ne árulja az előbbenit épp a küzdelem tetőpontján az által, hogy megtagadta tőle a megígért segítséget. Egyedül csak a halál akadályozta meg Theodosiust abban, hogy őt e hűtlenségért megbüntesse.

E szerint tehát Gildon nagy figyelemmel leste a római birodalom belviszályait, hogy a jó alkalmat el ne szalaszssa valamikép, arra nézve, hogy magát ő is, mint Firmus, függetlenné és királylyá tegye. A Theodosius fiaiból vált két császárnak teljes képtelensége s minisztereiknek versenyzése újra fölélesztették ez irányú reménységét, a melyet Eugenius leveretése dugába döntött, és épen várakozó állást foglalt el akkor, a midőn Eutropius felszólításai mintegy kapóra jöttek neki tartományában, és újból kezébe adták a fegyvert. Készségesen meghallgatta tehát Arkadius miniszterének ajánlatait, terveit előzékenyen magáévá tette, megígérte, hogy Afrikát a keleti birodalommal egyesíti s Arkadiust ismeri el törvényes császárjának: egy szóval nem vonakodott semmitől. Bensejében azonban úgy nem kellett Juba unokájának az egyik császár, mint a másik, és csak azért vált Konstantinápoly alattvalójává, hogy megszünhessen római lenni. Egyébiránt Gildon jelleméből nem hiányzott fajának egyetlenegy vad szenvedélye sem; kapzsi, kegyetlen és egész az örülségig tobzódó ember volt; merényletei ellen egyet-

¹⁾ Hieron., *Ep.*, IX. 11. — Pallad., *Vit. Chrysost.*, p. 90.

len egy asszony, egyetlen egy leány sem érezhette magát biztosságban, rabló körmeitől semminemű gazdagság sem menekült meg. Mint afféle ügyes méregkeverő, a mely célra úgy a kigyók mérget, mint a növények nedvét egyaránt fel tudta használni, ellenségeit alattomos ravaszsággal asztalához csalta, s úgy vesztette el,¹⁾ s egész kéjérzettel nézte, a mint azok lassankint elhalaványodnak s a vigalom zaja közben ledobbannak. A barbar vendégszeretetétől, mint kész halálos veszedelemtől rettegett mindenki. Midőn Eutropius felszólítására Karthagóra rohant, hogy ott Arkadiust elismertesse, minden irgalmat félretéve bánt el e gyönyörű várossal, csak azért, mert némi ellenállást merészelt megkísérteni; úgy hogy rablás, erőszak, gyújtogatás kíséretében kiáltatott ki császáruul Theodosius idősebb fia. Kortársai azt beszélik, hogy Gildon fertelmes öröm-mámora közepett a város legelőkelőbb matrónáit fekete szerezcsenek kéjelgése zsákmányául engedte át, hogy megtudhassa, minő nemzedék származik majd az ily egyesülésből.²⁾ A már megterhelt és Italia felé vitorlát eresztetni készülő gabona-

¹⁾ Quisquis vel locuples, vel pulchra conjuge notus
Crimine pulsatur falso: si crimina desunt
Accitus conviva perit; mors nulla refugit
Artificem, varios succos spumasque requirit
Serpentum virides, et adhuc ignota novercis
Gramina

Claud., *de Bell. Gild.*, v. 169 et sequ.

²⁾ Mauris clarissima quaeque
Fastidita datur; media Carthagine ductae
Barbara Sidoniae subeunt connubia matres
Aethiopem nobis generum, Nasamona maritum.
Ingerit: exterret cunabula discolor infans . . ,

Claud., *de Bell. Gild.*, v. 189 et sequ.

szállító hajóhadat is pokoli vigszággal tartóztatta le: hogy a római népet éhhalállal veszíthesse el.

Gildon megbüntetésének szintén saját családja kebeléből kellett kiindulnia: testvéreinek egyike Mascezel ugyan úgy járt el vele szemben, a mint ő bánt régebben Firmussal. A maur királyok e két unokája a legtökéletesebb s a legkülönösebb ellentétet képezte egymással. Mascezel keresztyén volt, Gildon pedig pogány s míg emez a benszült barbársághoz való visszatérést fitogtatta, addig amaz úgy szokásai, mint hajlamaira nézve rómainak mutatta magát, szerette az irodalmat, a művészetet s az egyház támogatását keresve kereste. A lázadás legelső napjaiban rögtön a római zászló alá sorakozott Mascezel; a birodalom iránt hűnek maradt nemzetőrség leveretése után pedig Italiába menekült, hogy fejét megmentse; de két fia, a kik nagybátyjok kezei közé jutottak, megöletett s testök temetetlenül hagyatott.¹⁾

Mascezel láttára, a ki azért jött, hogy a rajta elkövetett sérelmek miatt Italia kormányát boszuállásra szólítsa fel, minthogy Afrikában hatalmas párt felett rendelkezett, az a gondolata támadt Stilikonnak, hogy őt testvérével szembe állítja, ennél fogva felajánlotta neki azon római csapatok felett a parancsnokságot, a melyeket Afrikába kül-

¹⁾ Cum Gildo fratrem quem habebat, nomine Masceldelum, furore quodam barbarico adpeteret insidiis, ad eam hunc necessitatem redegit; ut in Italiam ad Stilichonem navigaret, quaeque perpressus a fratre fuisset, eidem exponeret. Zosim., V. 11. — Gildo et absentiam fratris et praesentiam filiorum ejus suspectam habens, adolescentes dolo circumventos interfecit. . . Oros., VII. 36. — Claud. *de Bell. Gild.*, v. 389 et sequ.

deni szándékozott.¹⁾ Ez a választás felmentette őt magát azon kénytelenség alól, hogy Italiát elhagyja, a hol számtalan okok miatt szükséges jelenlétét Alarik magatartása még szükségesebbé tette, a ki lassacskán a határok felé közeledett. Mindenki kétségtelennek tartotta, hogy a gótoknak ez a mozdulása Róma ellen irányzott fenyegetés: Eutropius a nyugati világnak ezt a szívét mindennemű veszedelmek, mindennemű csapások özönével vette körül.

A katonaszédést szokatlan szigorral hajtották végre; mindennemű kivétel, még a szenátoroké is, fölfüggesztetett; Italia egyik végétől a másikig a fegyverek zörejétől visszhangzott. Stilikon nem várta be az ujonczozás eredményét, hogy Mascezelt Afrikába küldje: az idő becsét ugyanis nagyon jól ismerte. Ennélfogva sebtében egy kis hadsereget szervezett a régi római nemzetőrség legkipróbáltabb és legrettentőbb csapataiból, a *Jovianusok*, *Herculianusok*, *Szerencsések*, *Győzhetetlenek*, *Nervianus-Belgák*, *Oroszlánokból* s hozzájuk csatolta azt az új csapatot, a melyet az ifjú Honorius tiszteletére *Honorianusoknak* nevezett s a melyek az ő szolgálatában szándékoztak kiállani vitézségök tűzpróbáját.²⁾ E hadsereg ereje felől eltérők a vélemények, némelyek túlságosan nagyítják, mások pedig rendkívül kicsinyítik: azonban mindenki megegyezik abban, hogy a nyugati csapatok színe-javát képezte.

Egy második hajóhadnak, a melyet néhány hét alatt Pisában szerveztek, kellett e hadsereget Afrikának bizonyos előre meghatározott pontjára vinnie. A hajóhad a 398-ik

¹⁾ Mascezil frater missus est, quem idoneum procurandae rei publicae fore propriae orbitatis recens dolor policebatur. Oros., VII. 36.

²⁾ Claud., de Bell. Gild. v. 418 et sequ.

év februáriusának első napjaiban indult útnak, jöllehet az évszak zordonságával kellett küzdenie: és csakugyan oly erős vihar támadta meg Szardinia közelében, hogy a partok mentében szétszórattott. A hajók egy része Olbia kikötőjébe vergődhetett, a másik pedig a Sulciiba; végre mindnyájan összeszedelődzködhettek a Cagliarii révben, a hol kedvező szél bekövetkeztére várakoztak. ¹⁾

Rómát lázas türelmetlenség fogta el; a ki ezt látta, bizvást elmondhatta volna, hogy alkalmasint Hannibál vagy Pyrrhus szándékozik megjeleni kapui előtt, s e nagy árnyak közé elegyedett a heréltnek utált kísértete. Végre még sok egyéb hátráltató körülmény közbejötté után, a melyet, úgy látszott, mintha csak valami ellenséges sors szántszándékkal szaporítana, meghallották, hogy Mascezel hajóhada szerencsésen partot ért. Ugyanazon zivatarok a gabonaszállitmányok érkezését is félbeszakították; végre azokat is megkapták Galliából és Hispaniából, még pedig elég nagy bőségben, hála a helyhatósági kormányok buzgólkodásának, a kiket Stilikon mozgásba hozott. A gabonahiányból származó szenvedés meglehetősen élénk volt s hosszan is eltartott az egész Italián véges végig, úgy hogy dögvészes nyavalyákat idézett elő. ²⁾ A nyugati birodalmat ért szerencsétlenség mértéke csordulásig betelt.

Stilikon gyors és biztos csapást szándékozott mérni

¹⁾ Hanc omni petiere manu, priorisque reductis
Suspensa Zephiros expectant classe faventes.

Claud., *de Bell. Gild.*, ad fin.

²⁾ Quid referam morbive luem, tumulosve repletos
Stragibus, et crebras corrupto sidere mortes.

Claud., *de Bell. Gild.*, v. 39—40. — Claud., *de Laud. Stilich.*, 1. — Symm., *Ep.*, IV. 4.

Afrikára, a mely elnyomja a lázadást még a Kelet által ígért segítő csapatok megérkezése előtt, s a mely megakadályozza Gildonnak borzasztó méészárlásait is. A barbar valósággal azzal fenyegetőzött, hogy ha a római városok összejátszása mellett megveretik s akár a pusztá, akár Cyrenaika irányába menekülni kénytelenül, követ követ nem hagy Karthágóban, sőt az utjába eső városokat és falvakat is elhamvasztja. Egyébiránt még csapatai sem gyűltek össze teljes számban, úgy hogy főhadiszállását Thebastéba, a numida terület határszélére tette át, hogy a pusztá messze lakó néptörzseinek katonai jutalékát átvehesse. Ezek fegyelmezetlen, mezítelen vagy majdnem mezítelen barbarok voltak, kezdetleges mívű durva fegyverekkel.

E hadseregnek szokatlan látványa megdöbbenetette az első pillanatra a római katonát, mind a mellett a nélkül, hogy meg is ijesztette volna. Mint mind annak ocsmány keveréke, a mi ember alakú szörnyetegeket csak táplált Afrika, látható volt ennek soraiban az Atlas rézszerű gyermeke s a numida lovas szomszédságában, a kinek összes védelmi eszköze balkarjára csavart bőrködménéből állott, a mérges dárdákkal felfegyverkezett gyapjas haju néger, a nyilakból készített fejdíszszel bíró nubiai, a nasamon, mazika, autolol néptörzs, a kik közül az egyik párducz és oroszlánbőrt öltött magára, a másik pedig a kigyó levont bőrét használta fel ruházatúl és sisakúl a szarvas vipera kitátott torkát viselte fején. ¹⁾ Mind a mellett ez a tömeg felrugott mintegy hetvenezer emberre.

¹⁾ Venerat et parvis redimitus Nuba sagittis

Hi virga moderantur equos ; his fulva leones

A két hadsereg Thebasta és bizonyos Metriderának nevezett város között, egy kis folyócska partján találkozott egymással. A csatarendben felállított rómaiak láttára Gildon hangos hahotára fakadt. »Milyen hadsereg! — így kiáltott fel megvetőleg, ezeket a rómaiakat letiporják lovaink patái s a gallokat elolvasztják napunk sugarai!«¹⁾ De a dolog egészen máskép ütött ki. Mascezel az ellenség hadsorai felé közeledett, hogy honfitársaihoz beszédet intézzon: Gildonnak egyik zászlóvivője a zászló rúdjaival igyekezett őt vissza kergetni, azonban Mascezel akkorát ütött kardjával annak a karjára, hogy az minden érzékenységet elvesztette s a zászló a földre hullott;²⁾ erre, mint adott jelre, a csata megkezdődött.

A Nervianus, Jovianus, Herculeanus zászlóaljok, és végre mindnyájan teljes rendben nyomultak e hordák ellen, a melyek be sem várták őket. Csakis egy kevés tömeg kísérté meg a küzdelmet, de azt mind egy szálíg levágták. Mikor Gildon azt látta, hogy a csatát a szerencsés fordulatra való minden kilátás nélkül elvesztette, álöltözetben a tengerparthoz menekült s ott hajóra ült, a melyet a tengerár

Velamenta dabant, ignotarumque ferarum.

Exuviae, vastis Meroe quas nutrit arenis;

Serpentum patulos gestant pro casside rictus;

Splendent viperae squamosa pelle pharetrae...

Claud., *de Laud. Stilich.*, I. v. 254 et sequ.

¹⁾ Solibus effetos mersurus pulvere Gallos...

Claud., *de Laud. Stilich.*, I. v. 350.

²⁾ Cum ad eos qui primi occurrerunt pia pacis verba jactaret, signiferum quemdam insolenter obsistentem, et jamjamque pugnam excitantem, gladio percussit in brachio, eumque manu debilem ipso vulnere coegit primum inclinare vexillum. Oros., VII. 36.

és a szél Tabraca kikötőjébe hajtott. Itt azonban megváltoztatott öltözete ddczára is felismerték, a mire összevissza verték s lánczra fűzve valamelyik tisztviselő elé hurczolták s Mascezel megérkeztéig tömlöczbe vetették; azonban Gildon nem akarva testvére kezében esni: a tömlöczben felakasztotta magát.¹⁾

Mascezel nem sokáig örvendhetett győzedelmének, mert a mint Italiába hívták, hogy a császár szerencsekiváнатát fogadja s valószínűleg azon tartomány felett való parancsnokságot is átvegye, a melyet vissza szerzett, Milanó közelében vízbe fult, a midőn Stilikonnal együtt a folyamon át akart menni, hogy egy szomszédos mezei lakba térjen. Minthogy a gyűlölet kapva kapott minden alkalmon, hogy még a legjelentéktelenebb eseményt is eltorzíthassa, semmi baléset se számíttatott a véletlen rovására. Ezzel is Stilikont gyanúsították. Egy pogány és a mellett görög író azt beszéli, hogy mivel a kormányzó irigyelte a maur fejedelemtől azt a dicsőséget, a melyet az csak az imént kiérdemelt, tört vetett neki, úgy, hogy roskatag állapotban levő hidon kockáztatta meg vele az átmenetelt²⁾, vagyis inkább, a hid karja tetejéről a kísérőiül szolgáló emberek által a folyamba dobatta, sőt még ezen fölül majd megpukadt nevéttében, a mint a szerencsétlen a halállal vivődött³⁾. Ily gyűlöletes valótlanszinúségektől hemzseg a

¹⁾ *Sibi mortem laqueo fracta gula, conscivit. Zosim., v. 11. — Oros., VII. 36.*

²⁾ *Cum aliquando Stilicho quoddam ad suburbanum prodiret et in pontem fluminis pervenisset atque illum cum aliis Masceldelus quoque comitaretur . . . Zosim., v. 11.*

³⁾ *Ibi Stilicho ridere, Masceldelus fluminis abreptus impetu suffocari. Zosim., v. 11.*

visszavonás ez időszakának története, a midőn a politikai, vallásos és személyi gyűlöletek mintegy versenyezve működtek azon, hogy az igazságot elhomályosítsák.

Afrika tehát visszaszereztetett, Honorius nevét visszaállították a tartomány okmányaira és zászlóira, a Kelet fegyveres beavatkozását még elég jókor megakadályozták arra nézve, hogy a konstantinápolyi kormány visszavonulhasson, vagy nagyobb szeggyen nélkül igazolhassa magát; a két testvér között kitöréssel fenyegető háború veszedelme ez úttal elenyészett. Más oldalról Alarik se mert mozdulni tanyahelyéről, Italia szilárd magatartása miatt. Bölcsek rendszabályok az éhszükséget is elhárították, jóllehet annak minden aggodalmától nem menthették meg a népet, de legalább borzasztó végleteitől megszabadították.

Ez eredményt Stilikon lángeszének, a messze vidéken folyó háború vezérletében tanúsított merész és biztos intézkedéseinek köszönhetette az ország, nemkülönben a közigazgatás vezetésében felmutatott ügyességének s azon folytonos munkásságának, a mely egyedül tette lehetővé azt, hogy egyidejűleg mindenre felügyeljen s minden szükség ellátásáról intézkedjék. A szenátus is neki köszönhetette, hogy fontos politikai jogai visszaállítottak, a miért csakugyan élénk háladatosságot is tanúsított iránta. Jó néven vették azt is tőle, hogy a keleti udvarral való levelezésében soha se felejtkezett meg a mérsékeltségről, a nehéz viszonyokat semminemű személyeskedéssel, semminemű kihívással nem mérgesítette el; folytonosan szilárd hangon tartott leveleiben mindig megtartotta a kellő mértéket. Sőt még az élete ellen irányzott és majd csaknem végre is hajtott merényletet se tette államügygyé; hanem megvető felsembevéséből mintegy az tetszett ki, mintha az ily politikai eljárást

mint vetélytársa természetéből kifolyót egészen menthetőnek találná, vagy, hogy kortársainak egy szavával mindent összefoglaljunk, eljárása »Latiumhoz méltónak« ítéltetett ¹⁾).

A Peloponnesusban elkövetett hibákat elfeledték s a kormányzó népszerűsége azon arányban növekedett, a mint az aggodalmakat rendről rendre eloszlatta. A tenger inenső oldalán levő szenátus és a tulsón levő afrikai városok Afrika megszabadítását emlékoszlopokkal kívánták dicsőíteni. Az idő két ez alkalomra fogadásból készítettett feliratot hagyott meg számunkra, a melyeken Arkadius neve testvéreével egyesítve található, mintha csak a Gildon ellen folyt háború a két fejedelem egyező akaratából és védő szárnyai alatt hajtatott volna végre ²⁾). A keleti udvar ez előzékenységet elfogadta, a nélkül, hogy általa Arkadius szive valami nagyon meghattatott volna. A mi pedig a két minisztert illeti, egymás iránt való gyűlöletök még engesztelhetetlenebbé vált, mint a minő az előtt volt ³⁾).

Stilikon a népek véleményében megnagyobbúlva és

¹⁾ Quod nihil in tanto rerum terrore locutus
Indignum Latio

Claud., *de Laud. Stilich.*, I. v. 295.

²⁾ Imperatoribus invictissimis felicissimisque D. D. N. N. Arcadio et Honorio fratribus, senatus populusque Romanus, vindicata rebellione, et Africae restitutione laetus.

Fl. Stiliconi. V. C. in adfinitatem regiam cooptato itemque socero D. N. Honorii Augusti, Africa, consiliis ejus et provisione liberata, ex S. C.

³⁾ Hinc jam inimicitiae Stilichonis et Eutropii in majus erumpere. Zosim., v. 12.

hatalmában megszilárdúlva került ki a küzdelemből, Eutropius pedig úgy, hogy egyszerre legyőzöttek és győzőnek is látszott. Azt senki sem tagadhatta, hogy megbukott csodával határos vállalatával, a melyet egész Konstantinápoly mind a mellett megtapsolt, a mi abból állott, hogy a keleti birodalom birtokait egész a Herkules oszlopaiig kiterjeszsze s a másikat annyira lecsepülje, hogy Róma a római világ-egyetemnek azontúl csak második városa legyen; azonban nagyobb volt az a személyes győzelem, a melyet aratott. A hitvány, korbáccsal megbélyegzett rabszolga, a vén amazon, egy szóval a herélt megmutatta, hogy férfi és féelmetes ellenség. Stilikon remegett előtte, a héthalmu város büszke patriciusai térden állva kérték tőle a békét, és ő éhezni kénytelenítette Rómát. Ezzel minden más dolyf teljesen beelégedett volna, de az övé nem ismert határt. Feltette magában, hogy konzullá kell lennie, bármint nevesse-nek is rajta, s patriciussá, az az a fejedelem atyjává.¹⁾ Arkadius örülve azon, hogy félelmet okozhatott fivérének, megjutalmazta miniszterét ezzel az új címmel, az által, hogy őt a következő 399-ik évre konzullá kijelölte. A konzulság, a mely a két birodalomban közös hivatal maradt, a mennyiben a törvények keltöket tőle vették, a római év pedig a nevét, közvetetlen következményül azt tartozott volna maga után vonni, hogy Eutropiust a Nyugat elismerje s neve azon kapitolium *fastiába* ²⁾ beirassék, a melyet egy

¹⁾ Imperatori persuasisse, uti sese patricium consulemque designaret. Philostorg., XI. 4.

²⁾ A *fastik* köbe vagy márványba vésett naptárak voltak, a melyeket közhelyekre függesztettek, hogy a ki akarta megnézhesse bennök, a mire szüksége van. Kétféle ily *fasti* volt: u. m. sajátképi naptár, a mely a napok, hónapok és év sorozatait tartalmazta, meg

perczre megingatott: a vakmerőség netovábbja volt ez részéről, hanem fel is idézte általa a zivatart.

voltak ezentúl benne jelölve az ünnep, biráskodási és szerencsétlen napok; valamint a fontosabb történeti eseményeket is időrendben elsorolták benne. A második féle *fasti annales* vagy *historicinek* nevezetett, a mely a konzulok és egyéb tisztviselők névsorát tartalmazta, hivatalba lépések s abból kilépések idejével együtt. Ezeket márványba vagy bronzba vésték s az állam leveles táraiban őrizték.

Fordító.

HATODIK FEJEZET.

Chrysostomus János.

Fényűzés a konstantinápolyi udvarban. — Eudoxia császárné gyűlölete Eutropius iránt. — Pulcheria születése. — Chrysostomus János sanyargatja önnön magát. — Teophilus. — Érsekválasztás Konstantinápolyban. — Isidorus. — Eutropius elraboltatja Chrysostomust Antiochiából és konstantinápolyi érsekké szentelteti. A keleti papság romlottsága; Chrysostomus vállalkozik annak megjavítására.

398.

I.

Mialatt Nyugaton Eutropius fondor szelleme ily erőszakos rázkódásokat idézett elő, addig Keleten teljes béke uralkodott, sőt még azt is mondhatjuk, hogy a fiatal Rómának szinte jól esett, az idősb testvérére halmozott megaláztatások szemlélése. Ily ügyes miniszter láttára a félelem csodálattá változott Arkadiusban, a ki ezentúl minden tartózkodás nélkül alája vetette magát ¹⁾. Eutropius ez időtől fogva még zsarnokiasabban kormányozta fiatal urának életét, mint az államot. A mindennapi életmódnak nem lehetett oly jelentéktelen részlete, a melyre a heréltnak ellenőrzése ki nem terjeszkedett volna, a hivatalos vagy magán kihallgatások, az udvari ünnepélyek, a fejedelem felkelése

¹⁾ Eutropius totam administrationem Imperii tradebat. Zosim., v. 14. — Claud., *In Eutrop.*, pass.

vagy lefekvése, egy szóval minden a legcsekélyebb szórakozásig előre megállapított szabályzatnak vettetett alá. Mint-hogy Eutropius a cirkusi játékokat a bolondulásig kedvelte¹⁾, ennélfogva mintegy logikai kényszerből Arkadius is szenvedélyesen beléjük szeretett, úgy, hogy azok az ő szorgalmas látogatása következtében szokatlan fényűekké és közdivatukká váltak! Mikor a császár Konstantinápolyban tartózkodott, itt kellett őt keresnie annak, a ki látni akarta. Az Ancyrába tett kékírándulások ismét más mulatozásokot vontak magok után, a melyeket az Eufrates vidékén született rabszolga képzelőtehetsége végnélkül változatosakká birt varázsolni, Eudoxia azonban hiányzott belőlök.

A bölcselő Synesiusnak és feddözéseinek daczára, mindinkább elmerült az udvar a fékevesztett kékírándászat mámorába. A mi pompázásunk elhalaványulna, ha az Arkadius palotájában uralkodóval összehasonlitanók s a mi elpuhult kényelem keresésünk merő durvaság volna az övékéhez képest. Attól való féltőkben ugyanis, hogy a fejedelem megszentelt lábát megtalálja sérteni, ha fára, vagy a drága márványra kénytelen lépni, a termék padlózatát az egyiptomi, vagy indiai szőnyegeknel puhább, igen finom, messziről hozott s mindennap megújított vastag arany homok réteggel hintették be²⁾. E célból rendszeres hajó- és kocsiközlekedést szerveztek Konstantinápoly és Ázsia azon tar-

¹⁾ totosque Theatris
Indulgere dies

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 86 et sequ. — Chrysost., *In Eutrop.*, 2.

²⁾ Neque pavimentum ipsum tolerant; sed spargenda aurosa terra. Synes., *de Regno* p. 16.

tományai között, a hol az arany homok termett¹⁾. Megszámlálhatatlan sokaságú, minden országból összehordott s mindenféle mesterségekhez értő és ruházatuk által egymástól megkülönböztetett rabszolgák úgyszólván egész belső népet képeztek, a mi által a palota a hozzá tartozó melléképületekkel valóságos várossá nőtte ki magát. Ekkor már rég letűnt Konstantinusnak fényüzéseért annyira megszült kora, mindazonáltal az az ezer szakács, ezer borbély, ezer pohárnok, a kiket Julianus Konstantinápolyba léptekor oly nagy zajjal kergetett széjjel²⁾, Arkadius alatt merő falusi egyszerűség gyanánt tűnt volna fel, a mely a birodalom urához egyáltalán nem méltó.

Mihelyest a nyár a maga forróságával együtt megérkezett, Theodosiusnak fia miniszterének adott jelére azonnal készült, hogy palotájából Phrygia hűvös völgyeibe meneküljön³⁾. Az indulás napját, mint valami nagy látványosságét, kihirdették a városban, hogy meghívják rá a kíváncsi néptömeget. És csakugyan már jókor reggel megtöltötte a látni és bámulni vágyó sokaság azokat az utcákat, a melyek a Forumtól a kikötőig terjedtek. A kikötőben a gazdagon feldisztett csonakoknak egész raja készen várta a fejedelmet, hogy őt a Bosporus tulsó partjára vigyék. A szertartás számára kitűzött órán a palota kapu ivein át

¹⁾ Ex ulterioribus continentibus vehiculis et actuariis navibus advehitur. Synes., *de Regno* p. 16.

²⁾ Liban., in *Necem Julian.*, ed. Reik., t. I. p. 565.

³⁾ Mitior alternum Zephyri jam bruma teporem
Senserat, et primi laxabant germina flores.
Jamque iter in gremio pacis solemne parabant
Ad muros, Ancyra, tuos, auctore repertum
Eutropio

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 95 et sequ.

hosszú ritkított sorokban kezdett kiözlenni a szolgálkból és katonaságból álló kettős őrség: ez utóbbiak fehér ruhába öltözködve, arannyal hímzett lobogóik alatt.

A nézőközönség szemét főleg a testőrök csapata vonta magára tribunjaival, aranyos togába öltözött tábornokaival, aranyos szerszámi lovakon ülve s jobb kezökben aranyozott lándzsát, baljukban pedig olyan paizst tartva, a melynek arany mezeje drága kövekkel volt tele hintve. A testőr csapatok után főrangú tisztectől, miniszterek és lóháton ülő comesectől körülvéetve jelent meg a császári kocsi, a melyet hófehér, arannyal és drága kövekkel behintett biborbárony takarójú öszvérek vontak. A kocsi maga úgy ragyogott, mintha merő tűzláng lett volna, mivel köröskörül mindenütt mozdulekonv arany lemezekkel volt megrakva, a melyeket a kerekek mozgása szüntelenül libegtetett, s e tűzláng közepette tűnt fel a fejedelem.¹⁾

A ki e halavány, szunyókáló fiatal embert a heréltnek mozduletlan s összetöpörödtöt alakja mellett megpillantotta, a ki mint valami ragadozó madár ott őrködtöt zsákmánya felett, szives örömet sajnálkozott volna a lánczait közönyösen tűró, vagy legalább azokat lerázni nem bíró rab sorsán: azonban Konstantinápoly lakosságának kisebb gondja is nagyobb volt ennél. Jól esett neki már az is, hogy messziről bámulhatta mind ezeket a csodára méltó dolgokat, a mindenféle szörnyalakokkal kihímzett libegő selyem zászlókat, a melyek mennyezet gyanánt árnyékolták be a császár kocsiját. Az meg egyenesen boldognak érezte magát, a ki megpillanthatta a fejedelmet, bámulhatta fülönfüggőinek ragyogását, diadémjának szemkápráztató karikáját, s a ru-

¹⁾ Reisk. ad Constant. Porphy., *de Cerimoniis.*, I., p. 8.

háit egészen le a saru szíjjáig fedő gyöngyöknek sokaságát és nagyságát.¹⁾ A következő estén és napokon aztán egyébről se beszélt az egész város. A Phrygiából való visszatérés alkalmával másnemű, de nem kevesebb költséges ünnepélyeket rendeztek: azt színlelték, mintha katonai diadalmenetet tartanának; Arkadiust, kivont karddal a kézben a hadcsapatok fogadták s harsonák zaja mellett kísérték újra palotájába, mintha csak a hunok vagy persák legyőzőjekép tért volna vissza.²⁾ A bevett szokásnak e jellemző rajzát magok a kortársak hagyták hátra számunkra, a melyet mi midőn itt felújítottunk, a helyett hogy túloztunk volna, még inkább meggyengítettünk.

Ily szórakoztatásokkal mulattatta a herélt a gyerekes fejedelmet s a ledérségben vele egyaránt leledző fővárost. A tartományokban, főkép a két miniszter közt fennálló küzdelemre irányzódott a figyelem; minden beszélgetés tárgyát, minden vitatkozás főtételét az ő ellenségeskedések, az ő nyilvános, vagy titkos terveik, különféle érdemeik, sikereik vagy kudarczaik eshetőségei képezték. Ha a császári önkényuralom ez alárendelt eszközeinek nagyravágása oda irányult, hogy uraikat háttérbe szorítsák, ez a nagyravágás teljesen kielégíttethetett, mivel, úgy szólván, mit sem tudott arról a világ, hogy él-e, hal-e, a trónon van-e, vagy nincs Arkadius és Honorius, mindenki csak Eutropiust és Stilikont ismerte. Minthogy az utóbbi háború óta felállított rendőri intézkedések jelentékenyen megnehezítették az érintkezést a két birodalom között: a népség az utasokhoz

¹⁾ Chrysost. t. VI. p. 295.; t. IX. p. 590.

²⁾ Ceu vinctos traherent Medos, Indumque bibissent.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 102.

fordult, hogy megtudja tőlök azt, a mit levélben nem mer-
tek közleni egymással.

Egy azon korból való történetíró, a ki Kis-Ázsiának
valamelyik városában lakott, előadja számunkra, hogy az
újsághajhászó kíváncsiak mint szólíttatták meg a kikö-
tőkben a hajókról kiszálló utasokat, s a hajóskapitányokat,
a kiket még a többieknél is hosszasabb kérdezgetéseknek
vetettek alá. »Honnét jön? Ravennából vagy Konstanti-
nápolyból? — Mi történik ott, miről beszélnek ott? — A
nyugati birodalom kormányzója nem fenyeget-e háborúval
bennünket? Ismeri-e Stilikont? Láttá-e a heréltet?« ¹⁾ A
felelet legtöbbször merő hazugságból állott ugyan, azon tör-
ténetíró megjegyzése szerint; azonban e légből kapott hírek
is kielégítették a közhiszenységet s tápláló anyagúl szol-
gáltak számára mind addig, míg csak újabbak nem foglal-
ták el a régiek helyét. Mind a mellett a közlekedési aka-
dályok s a kereskedelmi ügyek veszteglése daczára, Ázsia
nagyobb városaiban a herélt iránt kedvező irányú hazafias
érzelem-féle képződött: sokan alapjában helyeselték annak
a politikáját s a többiek kárát vallották volna, ha a Stili-
konét egy kissé melegebben támogatják.

E közben Eudoxia mindinkább növekvő türelmetlen-
séggel hordozta annak a száműzetésnek is beillő állapotnak
a terheit, a melyre saját palotájában kárhoztatták. E büszke
frank leány, kinek ereiben hamisítatlan barbár vér csörge-
dezett, nem birta kiverni fejéből, hogy egy hitvány rabszol-

¹⁾ Tu vero undenam haec audisti? — Ubinam te Stilicho vi-
dit? — »Num tu eunuchum nosti?« Neque facile erat rixas compo-
nere. Nam et mercatorum nemo quiquam praeter mendacia praeter-
que suum lucrum loquebatur. Eunap. *Exc.*, 56. — Inimicitiae Stili-
chonis et Eutropii omnibus in ore versabantur. Zosim., v. 12.

gának játékszeréül szolgált, ő, a ki arról álmadozott, hogy házassága által nagyravágyásának gyönyöreit s a teljhatalmú uralkodásnak diadalát élvezheti. Midőn, rablánczai ellen fellázadva, női bájainak csábító erejével megkísértette a kezeiből kisikló hatalomnak visszaszerzését, női lakó-osztályának belsejében oly szemtelen tekintettel találkozott, a melyből kilátszott, hogy őt még férje karjai közt is üldöznék; azonban tekintélyének visszaszerzésére irányuló minden törekvésével csak azt nyerte, hogy azt még inkább meggyengítette. A barbárnő a maga túlheves, parancsolásra hajlandó természetével csak még jobban elriasztotta magától ezt a hozzá nem illő, félénk fiatal embert, úgy hogy azt kelle látnia, hogy szelleme, szépségének ragyogó pompájával együtt mindinkább elhamvad; ennél fogva méltó joggal sajnálhatta annak a csendes életmódnak elvesztését, a melyet Promotus szerény házában folytatott, a honnét ugyanezen Eutropius miatt kellett elszakadnia. Ennél fogva dühös gyűlöletre lobbant zsarnoka ellen, folytonosan csak boszúterveken jártatta eszét, és a közeli gűletlenséget segítségére híva, föltette magában, hogy kétségbeesett játékos módjára egy utolsó kockadobást kísért meg, a mely határozzon a felett, hogy neki vagy a heréltnek kelljen-e elvesznie.

A császárnénak Konstantinápoly magas társas köreiben nem hiányoztak barátai, úgy hogy mindenkinek támogatására számíthatott, a kinek csak panaszra oka volt Eutropius ellen. Kiváltképen pedig három asszony, legmeghitebb barátnői, bocsátották az övével bátran mérkőzhető gyűlöletöket, s e mellett a cselszövésben páratlan szellemöket boszúja szolgálatába. A történet megőrizte számunkra e három nő nevét, a kik híresekké váltak Eudoxia küzdelmeiben, a kinek élete, úgy szólván, csak hosszas harczok

szakadatlan lánczolatából állott: ezek voltak, elsőben is Promotusnak a császárné szolgálatkész gyámolának neje Marcia, azután a kiváló államhivatalnok s a szenátus elnökének Saturninusnak felesége Castricia és végre még egy másik, Eugraphiának nevezett, rendkívül veszekedő s mindenütt zavart támasztani szerető özvegy asszony, a kit egyik kortársa néhány vonással így rajzol le számunkra: »ő az egyenetlenkedés szellemét egész az örülésig felszította.«¹⁾ E női hármasság szövetség oly folyton égő kohót képezett a császárné körül, a mely a minisztert és annak cselekedeteit kormával minél inkább befeketíteni igyekezett. Eutropiusnak férfi és nő ellenségei egész buzgalommal csatlakoztak hozzájuk s a palotai cselszövény valóságos összeesküvéssé nőtte ki magát, a melyben a nagyravágyók szerencsevádlás végett szintén tért foglaltak, mi alatt azt mutatták, mintha a fejedelem nejének igyekeznének szolgálni. Hogy az oly összeesküvésben, a melynek lelkét nők képezik, holmi szerelmi viszony is szövődik: az nagyon természetes; itt is úgy történt, vagy legalább ráfogták erre is, hogy innét sem hiányzott.²⁾ A császárné becsületén esett azután csorba miatta. Mivel Eudoxiának, a 399-ik év január 13-án és pediglen a titkos gyűlésezések és elhagyattatásának legkiválóbb időszakában leánya született, a kit Pulcheriának neveztek, a rossz nyelvek e gyermek atyjául az egyik palotatisztet emlegették, a kit a császárné állítólag szívesen látott volna maga körül. E tiszt János comes volt, még egészen

¹⁾ Mulieres tres, viduae quidem, sed opulentae, in perniciem salutis suae pecuniam ex rapina possidentes Marcia Promoti uxor, castricia Saturnini, et Eugraphia quaedam nimia insania fervens velut phalanx furore ebria. Pallad., Vit. Chrysost., p. 35.

²⁾ Chrysost., passim. — Zosim., v. 18. — Zon., p. 31.

fiatal, de igen szellemes ember, a ki később császári fő-kincstárnokká lett, mikor a császárné a teljhatalmat birto-kába kerítette.¹⁾

Ily körülmények közt Gainasról sem feledkezhetek meg ; azonban a hyppodromi összeesküvésnek végrehajtója, Rufinus hóhéra, a kit Eutropius oly csufúl rászedett, megtanulta a maga kárán, hogy feltétlenül ne nyújtson többé senkinek segédkezet, hanem hogy a mások boldogulásában mindenekelőtt a maga érdekeinek biztosításáról gondoskodjék. Különben is nem talált az egész birodalomban magánál érdemesebb embert, a kiért méltónak tartotta volna fáradoznia, annyira elvakította szemét saját fontosságának érzete.²⁾ Minthogy katonai hatáskörét a saját nemzetiségéből eredő segítő csapatok felett való parancsnokságra szorították, kegyvesztettségén érzett boszúvágyát átplántálta azokba is, mintha azokat sértették volna meg vele, ennélfogva ügyesen intézett s azon idő szerint többnyire titokban tartani birt összeköttetések által magához csábította a többi gótokat, a kik Ázsiában részint katonai őrseggépen a városokban, részint földmivelő gyarmatok gyanánt a vidéken szétszórva tanyáztak, ezeket hozzá szoktatta ahhoz a gondolathoz, hogy őt tekintsék természetes főnökükül. Így tehát már is való-

¹⁾ Johannes, cui princeps omnia sua arcana crediderat, et quem plerique perhibebant ejus filii, quem Arcadius habebat esse patrem. Zosim., v. 18. — *Chron. Alexandrin.* — Marcell. com. *Chron.* — Pulcheria császárné történetét *Elbeszéléseim* azon kötetében mondtam el, a melynek czíme *Nestorius és Eutyches*.

²⁾ Indignatus Gainas quod nec convenientem duci provectoris aetatis honorem consequeretur, nec muneribus ob insatiabilem animi barbari libidinem expleri posset . . . Zosim., v. 13.

súlt alattomban Synesius baljóslatú jövendölése, holott talán még el sem enyészett bölcs tanácsainak a császári palota boltívei alatt dörgő visszhangja.

II.

A 398-ik év, ha nem is újabb czimborával — mert ez a kifejezés sértést képezne a szóban forgó férfiú ellen, — de legalább jelentékeny támogatóval szaporította az elégedetlenek pártját Chrysostomos Jánosnak a konstantinápolyi új érseknek személyében, a kit e kiváló fontosságú székre Nectarius halála után a 397-ik évben mozdítottak elő. Mindenesetre felkölti csodálkozásunkat, hogy Eutropius maga hívta a birodalom székvárosába a keleti püspökök nagy részének ellenzése, és mindennemű hatalmas fondorlatok daczára, igazi vallásos szellemtől ösztönöztetve azt a férfiút, a kinek a sors rendeléséből, még ugyanazon év lepergése előtt meghatározottabb ellenfelévé kelle válnia. A szerencse vonakodott betudni ezen ember részére ezt a jócselekedetet, holott különben csak nagy ritkán gyakorolta magát annak elkövetésében.

Az a személyiség, a ki ezúttal elbeszéléseink színpadára lép, oly fontos szerepet játszik azon s oly kiváló helyet foglal el a IV-ik század történetében, hogy a következő eseményekhez bevezetésképen el kell mondanunk röviden, hogy minő volt jelleme, családja, és mily sorsból emelkedett hirtelen ily magas rangra. ¹⁾ János ekkor körülbelül

¹⁾ Chrysostomos Jánosnak nyilvános élete két nevezetes eseményből áll, a melyek az V-dik század történetével a legszorosabb kapcsolatban állanak; ezeknek elseje az Eutropiussal folytatott pere a menedékhelyek sérthetetlensége felett, a mely per jelentékenyen előmozdította Arkadius miniszterének bukását; másodika pedig az

ötvenedik évében járt; a 347-dik évben Antiochiában, jó módú családból született, a melynek feje a Kelet prefectus pretorioi hivatalában tiszti rangot viselt. Mivel még gyermek volt akkor, a midőn atyja meghalt, neveltetéséről anyjának kelle gondoskodnia, és csakugyan ő is nevelte, még pedig jóllehet mind a ketten keresztyének voltak, mindazonáltal bizonyos Libanius nevű pogány bölcselő kezeire bízta, a ki ugyanott Antiochiában Ázsiának leghíresebb iskoláját tartotta fenn. János itt mindjárt első fölléptekor az ékesen-szólásnak azon adományával tüntette ki magát, a melylyel később a Chrysostomus, vagyis *aranyszájú* nevet érdemelte ki. Az öreg tanítómester bámúlta a fiatal embernek élénk, színgazdag szónoklatát, a mely néha eszélyesen megfontolt kerekded körmondatokban folyt, majd célzatosan heves és szaggatott beszédmodort öltött fel, a mely az ázsiai görög szónoklatnak egyik kiváló ismertető jelét képezte, és a mely Chrysostomusét kiválóan jellemzi. A mester azon jártatta eszét, hogy őt teszi utódjává iskolája vezetésében, s midőn azt látta, hogy terve dugába dőlt, elkeseredtében így kiáltott fel: »a keresztyének elrabolták őt tőlem!« ¹⁾ Anyja viszont a jogi pályára szánta Jánost, a melyen mindennemű kitüntetésekhez eljuthatott, azonban neki szintén nem sikerült vele célja. Egy darab ideig ügyvédeskedett ugyan János, de csakhamar belecsömörlött hivatalába; hanem még inkább belecsömörlött abba a kicsapongó életmódba,

Endoxia császárné ellen való küzdelme, a mely számtalan üldöztetéseket, végre pedig száműzetést és halált vont fejére.

Ez események elsejét ebben a kötetben mondom el. A második pedig ezt a címet nyerte *Elbeszéléseinkben »Chrysostomus szent János és Eudoxia császárné«* és önálló munkát képez.

¹⁾ Sozom., VIII. 2. — Tillem., *Hist. eccles.*, t. XI. p. 6.

a melyet az antiochiai fiatal ügyvédek folytattak: ¹⁾ a mitől szerencséjére komolyabb szenvedélyei megmentették.

Azon időtájban, midőn János Libanus iskolájából kilépett, úgy érezte magát, hogy ellenállhatatlan hajlandóság ragadja a Szentírás tanulmányozására. Az antiochiai püspökhöz fordult tehát, a ki őt lectori minőségben papsága közé felvette; azonban mivel az Egyházat nagyon elvilágiasodottnak találta, egyik barátja társaságában a pusztába akart menekülni. De mivel anyja könyei visszatartóztatták, saját háza belsejében teremtett magának pusztát, a hol, hogy magát némileg csalódásba ringassa, mindazokat a sanyargatásokat magára szabta, a melyekről egyebütt álmódzott, ú. m. a virrasztásokat, böjtöket, gyötrettetéseket, egy szóval, a minő keserves önkínzásokat csak kigondolhattott a remete élet. Azonban a pusztának ez a látszata nem sokáig elégíthette ki, hanem a valóság után áhítozott. Mivel akkoriban nagyszámú, ugyanazon szenvedély által gyötört keresztyén vonúlt ki az Antiochia körül elterülő pusztákra, a hol, úgyszólván, egész remete népség alakult belőlök: János is csakhamar hozzájuk csatlakozott; de ezen fél magánosságra is rövid idő alatt reá únt: az ő természete nem tűrhette sem a mindennapias rendszabályokat, sem a magaviseletet mérséklő előírásokat.

Egy napon tehát elhagyta zárdáját, hogy barlangi életet folytasson, a hol négy évet töltött, egészen elmerülve a tanulmányokba, a szemlélődésekbe, a hallatlan nélkülözésekbe, úgy hogy alig evett valamit s egész éjjeleket fenn-

¹⁾ Causas acturus, atque id genus vitae suscepturus, ipse sacris scripturis incumbere, et juxta leges Ecclesiae philosophari. . . Sozom., VIII. 2. — Considerans quam laboriosum, quamque iniquum vivendi genus eorum qui in foro versantur. Socrat., VI. 3.

állva töltött, csakhogy az álmodat kiverhesse szeméből.¹⁾ Minthogy Jánost az a kitartás ösztönözte, a melyet minden vállalatában tanusított, szellemének teste ellen folytatott küzdelme által örökre aláásta testi egészségét. Midőn a magánossággal és önsanyargatásokkal jóllakott, hirtelen ismét megjelent Antiochiában, a hol a püspök újra láthatásán való örömeben diaconussá, majd meg később pappá tette. Mindjárt első prédikációi oly nagy hatást keltettek, hogy azokkal az egész keleti keresztyénség figyelmét magára vonta. A pogány szónokok gyermeke, a pusztá hatása folytán keresztyén szónokká alakulva, mérhetetlen tudománya mellett az elmélkedés által megérlelt gondolat-kincsekkel lépett a világba, a nélkül, hogy azért szava bármit is veszített volna azon előkelő csínosságból s azon élénk képes kifejezésekből, a melyeket az ázsiai görögök annyira kedveltek. Benne mintegy az ión szellem lángolt fel újra, a mely az apostolok zordon szószékét arany porával és virágaival hintette be. Chrysostomus hírnevének tetőpontját azon rettenetes napok alatt érte el, a melyek az antiochiai lázadásra következtek, midőn beszédének varázsával az oltár lábainál birta tartóztatni, oktatva, fentartva, vigasztalva az egész várost, a mely Theodosius haragja miatt minden izében remegett.

E czíménél fogva szerény, de a tett szolgálatok és szerzett dicsőségnél fogva magasztos helyzetében, szinte szerencsét kívánt magának Chrysostomus ahhoz, hogy a püspökség csábításainak ellent tudott állani, mivel a hegyek közt töltött elvonúltsága idejében püspökké akarták tenni,

¹⁾ Chrysost., *ad Demetr.*, p. 98., 99. et sequ. — Pallad. *Vit. Chrysost.*, p. 41.

s a mint egész őszinteséggel maga megvallja, e csábításnak csak nagy keservesen birt ellenállani. ¹⁾ A kísértés 397-ben újra ismétlődött s ezúttal nagyobb sikerrel.

A konstantinápolyi egyház ugyanezen év szeptember 17-én vesztette el püspökét Nectariust, a ki azt nehéz körülmények között, nagy zaj nélkül ugyan, de zavartalanúl, tizenhat évig igazgatta. E püspöki székhely megürülése mindig országos eseményt képezett, nem azért pedig, mintha a Kelet felett, mint a római a Nyugat felett, elismert felső hatósággal bírt volna, akár a többi egyházak beleegyezése, akár pedig apostoli eredete folytán; hanem egyszerűen csak tényleges fensőségi hatalmat gyakorolt felettök, mint a császári városban székelő püspökség; de ez a fenség nagy-nak nevezhető. A konstantinápolyi püspök egyenlő rangú volt az udvarnál a birodalom első tisztviselőivel, s az egyházat illető vitákban mindig jelentékeny súlylyal bírt szava, sőt néha még az állami ügyekben is. A vidéki püspökök, a kiket egyes-bajos dolgaik a fővárosba menni kényszerítettek, általa fogadtatva és elszállásoltatva, mintegy udvart képeztek körüle, sőt még ezenfelül, a nélkül, hogy a hatalom ezen túlterjeszkedésére bárminemű jogi szabványt hozhattak volna fel, a byzanci püspöki székhely birtokosai Thraczia, Ázsia és Pontus püspöki megyéiben székelő tisztársaik felett oly törvénykezési jogot követeltek magoknak, a melyet aztán a szokás érvényesített. ²⁾ Ennélfogva minden időben fontos dolog volt ugyan a konstantinápolyi püspök megválasztatása, ezúttal azonban még újabb nehézségek gördültek elé az által, hogy véletlen több püspök gyűlt össze

¹⁾ Chrysost., *de Sacerdot.*, III. 2.

²⁾ Theodorit., v. 28.

Konstantinápolyban, a kik azt a jogot követelték magoknak, hogy a püspökválasztás vezetésére, vagy legalább a választás ellenőrzésére befolyhassanak. Számuk a helyett hogy fogyott volna, csak még inkább növekedett, a mint az üresedés híre Keleten elterjedt, úgy hogy a betöltésre váró székek körül mintegy rögtönzött zsinat alakult, a melyet a választók, sőt még a kormány sem hagyhattak ki számításaikból. ¹⁾

E kis zsinat élén egy izgató, veszedelmes ember állott, az alexandriai patriarcha Theophilus, hírneves tudományú, de egy kissé kétes erkölcsi hírben álló pap, fáradhatatlan cselszövő, az udvarnál befolyásos, a többi püspökök behálózásában járatos, egy szóval olyan ember, a ki zsarnokoskodási hajlamát nagy ügyesen a merő önzéstelenség álarca alá bírta rejteni. ²⁾ Barátjai iránt való hűségének, papsága iránt való igazságosságának fitogtatása által alapjában véve csak önérdékét kívánta előmozdítani, s ama néha egetverő zajjal véghezvitt pártfogás, a melyben másokat részesített, csupán csak arra czélzó mesterkedés volt, hogy azokat rabjaivá tegye, vagy lefegyverezze. A jelen alkalommal nem a célból akarta a választás lefolyását hatalmába keríteni, hogy abból önmaga húzzon hasznot, akár azért, mert ezt tenni nem merte, akár azért, mert megelégedett az alexandriai püspök-székekkel, mint a mely kanonjogilag legelsőnek tartatott a keleti egyházak között; hanem az üresedésben levő széket egyik papja számára követelte, ³⁾ még pe-

¹⁾ Cum aliis complures episcopi tum Theophilus Alexandrinus. Socrat., VI. 2. — Sozom., VIII. 2. et sequ.

²⁾ Pallad., *Vit. Chrysost.* — Socrat., VI. — Sozom., VIII.

³⁾ Summo studio laborabat ut Isidorum, presbyterum suum ad episcopatum urbis regiae promoveret. Socrat., VI. 2.

dig, nyomban elmondjuk, hogy minemű okokból. Az ő befo-lyása következtében azután a püspökök legnagyobb része e jelöltség mellett nyilatkozott; a többiek fentartották cselekvési szabadságukat, hogy időközben a saját érdekek előmozdítása végett a terepet tanulmányozzák, s ha a szükség úgy hozná magával, ellenfeleikkel még versenytársi küzdelemben is megmérkőzzenek.

A vidéki főpapok e cselszövő csoportja mellett egy másik is keletkezett, még pedig a konstantinápolyi papság kebelében, a mely föltette magában, hogy nem enged körömszakadtáig. ¹⁾ Mert hiszen szerintök ki is követelhetette volna magának e nagytekintélyű püspöki szék törvényes tulajdon-jogát, ha azok nem, a kik Nazianzi Gergely és Nectarius idejében tanulmányozták annak szükségait, s kiállották érte a nehéz fáradoalmakat? Így beszéltek, látszólag némi igaz-sággal, a központi székesegyház papjai és diakonusai. Az ellentétes korteskedések tehát megkezdték a küzdelmet egy-más ellen s a város élénk izgatások és viták szinterévé vál-tozott. A jelöltek és barátaik hajnal-hasadtától kezdve megszállva tartották a templomok előcsarnokait, a közte-reket, a gyülekezési és sétáló helyeket, beszélgetve, prédikálva s a népet magokhoz szédíteni igyekezve, minthogy annak kelle a papsággal és a *tisztes férfiakkal* ²⁾ együtt a választást megejtenie.

A közönségesen divatozó tisztviselő-választási gyalá-zatos üzemeket, az ígéreteket, durva hizelkedéseket, a köz-néphez intézett aljas könyörgéseket, önmagoknak és övéik-

¹⁾ De ordinando episcopo orta est contentio. Socrat., VI. 2. — Sozom., VIII. 2. — Pallad., *Vit. Chrysost.*

²⁾ *Honorati*: így nevezték az embereknek azon osztályát, a mely magas államhivatalokat töltött egykor be.

nek magasztalását, versenytársaiknak legyalázását, itt sem mellőzték. A tisztességes férfiak körében több szeméremmel folyt a korteskedés; a befolyással bírók ajtain alázatosan bekopogtattak, s a kihallgattatás előmozdítására, vagy az őrizők megvesztegetésére szánt ajándékok segítségével csusztak be hozzájuk: az egyik valamely egyiptomi ritkaságot, vagy görögországi szobrot hozott, a másik indiai selymet, vagy arabiai illatszert; sőt még pénzösszeget is osztottak szét.¹⁾ Boldog volt az, a ki valamelyik előkelő matronának, vagy palota-tisztnek támogatását megszerezhetette!

A hány versenytárs csak fellépett, ugyanannyi pártcsoportok küzdöttek egymással, úgy hogy álló négy hónapig nem foghattak a választáshoz. Jóllehet a rendzavarás oly magas fokra nem fejlődött, mint Rómában Damasus pápa választása alkalmával, a mikor a választók rendszeres csatát folytatva, százharminczhét holttestet hagytak magok után a templom kövezetén: mindazonáltal az a látvány sem volt kevesebb elszomorító, s kevesebb szegyenletes, a melyet Konstantinápoly feltüntetett. Maga a nép pirult legelébb e miatt, s mivel úgy találta, hogy a hivatalvadászók mindnyájának egyenlően igaza van, a kik egymást kölcsönösen méltatlannak nyilvánították a püspökségre, elhatározta, hogy az ügyet a császárra bizza, hogy az válaszsza meg azt a valódi püspököt, a ki úgy jelleme, mint tehetségénél fogva, hivatása magasztosságának megfelelni képes. A népnek ezen köztéren határozattá emelt óhajta a palotába vitétt, hogy a császár szemei elé terjesztessék.²⁾ A tisztessé-

¹⁾ Pallad., *Vit. Chrysost.* p. 42.

²⁾ Quod cum populus simul et clerus uno consensu decrevis-
sent, Imperator quoque comprobavit. Sozom., VIII. 2. — Pallad., V.

férfiak nem merték az ily felséges döntő bíró közbelépését visszautasítani. Ennélfogva Konstantinápoly leendő püspökének választása, a forumról és templomból, a császári kabinetbe helyeztetett át.

A palota személyzetének, sőt talán magának a császárnak kegye is úgy látszott, hogy Isidorus felé hajlik: ezen nevet Theophilus pártfogoltja, az alexandriai pap viselte. Azon okok, a melyek e nagy egyház érsekét arra ösztönözték, hogy papjai egyikét ily nagy buzgalommal támogatassa, egészen személyes természetűek voltak s megérdemlik, hogy itt némi részletességgel szóljunk rólok. ¹⁾ Theophilus, jöllehet az ellenkezőt hirdette, nem volt minden időben Theodosius hűséges barátja. Azon időben, a midőn a katholikus császár a nyugati pogányok által felbujtogatott Maximus zsarnok ellen megkezdte a harczot, az alexandriai püspök úgy gondolkozott, hogy a keresztyén, ügyének szentsége daczára, legyőzethetik a háború véletlen eshetősége folytán s meglehet Maximus lesz a Kelet uralkodója; ennélfogva két üdvözlő levelet irt, egyikhez is, másikhoz is, a háború eredményéhez képest. ²⁾ A levelek vivője ugyanazon Isidorus volt, a ki el is ment Rómába, hogy ott egész csendben bevárja a győzelem döntő szavát. A döntő szó Theodosius javára nyilatkozott, ennélfogva Isidorus sietve

¹⁾ Ordinationi ejus impedimentum attulit Theophilus favens Isidoro . . . Quidam dicunt hunc [ideo amicum fuisse Theophilum, quod conscius fuisset ac particeps facinoris cujusdam periculosi. Sozom., VIII. 2, — Socrat., VI. 2.

²⁾ Ajunt Theophilum, datis Isidoro muneribus et epistolis, tum ad Imperatorem, tum ad tyrannum. . . Sozom., VIII. 2. — Binas ei tradiderat epistolas mandans ut victori munera simul et litteras offerret. Socrat., VI. 2.

átadta neki a patriarcha részéről számára küldött levelet ; azonban a másikat nem hozta vissza Alexandriába, mert, a mint mondá, »a kíséretében levő diakonus ellopta tőle.«¹⁾ Tényleg csakugyan nem tudták meg soha, hogy mi történt a levéllel.

Theophilus különféle okokból azt gyaníthatta, hogy e levelet Isidorus tartotta magánál titokban, hogy alkalom adtán felhasználhassa, sőt némi mende-monda a közönség közé is kiszivárgott a dologról. Ily helyzetbe bonyolódott Theophilus papjával szemben, úgy hogy nagyon is eszeveszett követelésekkel kellett volna ennek föllépnie, hogy Theophilus azoknak teljesítésére az eszközök keresésétől vonakodjék. Végre nagyszerű alkalmul kínálkozott számára a konstantinápolyi kitűnő püspöki szék megüresedése, a mely, hite szerint, még a legnagyobbavagyóbb ember kívánságát is bizonyára kielégíthette. A patriarcha azt reménylette, hogy ha gyengeségének veszedelmes tanuját ebbe bele helyezi, jóindulatának ez ünnepélyes jele által lefegyverzi azt, a mellett, hogy ugyanazon alkalommal egyúttal saját önzetlenségét is élénk világitásba helyezi. Ezenfelül arra is jó alkalmul kínálkozott ez az eset, hogy magát püspöki minőségében a konstantinápolyi szék fölé helyezze, mint olyan, ki azt, a mi magának nem kell, másnak adja át.

Eutropius, a ki réges-régóta ismerte Theophilust, s a kiben az életét elkeserítő annyi meggyaláztatások közepette is jelentékeny tőkéje maradt meg az őszinte jámbor kegyességnek, Eutropius, ismétlem, ennyi cselszövény miatt aggódva, nagy elkedvetlenedéssel tekintette Isidorus jelölt-

¹⁾ Lector qui eum comitabatur epistolas clam surripuit : quo facto contreritus Isidorus illico aufugit Alexandriam. Socrat., VI. 2.

ségét. ¹⁾ Ő más valakit szeretett volna, még pediglen olyat, a kire senki sem gondolt Konstantinápolyban s a kinek diadalra juttatását elhatározta magában most, a mikor Arkadiust tették a választás urává. Eutropiusnak alkalma nyílt legközelebb, a midőn bizonyos állami ügyekben Antiochiába utazott, Chrysostomus meghallgatására s bámulatra ragadta annak ékesenszólása: ²⁾ ennél fogva a császárnak ajánlotta őt, lelkesülten lefestve előtte e papnak lángszellemét és erényeit, erkölcsi életének szigorúságát s helyzetének szerénységét, holott oly nagy dicsőséggel övezte körül nevét.

Arkadius, mint mindig, úgy most is helyeselte ministere tervét; azonban a dolog még sem járt minden nehézség nélkül. Chrysostomus hajdan visszautasította a püspökséget, vajjon megmarad-e még most is vonakodása mellett? Az antiochiai népséget sem lehetett kihagyni a számításból, a mely könnyelmű, heves és a lázadásra mindenkor hajlandó, a zavargások, a közsajnálkozás, egy csepp kiontott vér okvetetlen magok után vonnák Chrysostomus tagadó választát. ³⁾ Be kellett azt is látnia, hogy ez a választás ellenkezéssel találkozik Konstantinápolyban, részint a vidéki püspökök, részint a székvárosi papság részéről, a mely benne okvetetlen

¹⁾ Socrat., VI. 2. 3. — Sozom., VIII. 2. — Pallad., *Vit. Chrysost.*

²⁾ Cupiens Eutropius Johannem praesulem fieri, cujus illi virtus erat notissima cujusque tunc periculum fecerat, cum in causa regia interiore penetrasset Orientis, suadet Imperatori. Pallad., *Vit. Chrysost.*

³⁾ Antiocheni, asperi in seditionibus, nunquam sua sponte Johannem dimissuri videbantur priusquam mali quidpiam aut patrasent ipsi aut passi essent. Sozom. VIII. 2.

saját lenéztetését látja. Arkadius félénk lelkülete megnyugtatót kívánt tehát, mert ezen mintegy önmagoktól természetesen feloladók ellenvetések, sem igazság, sem erő nélkül nem szöködtek. Eutropius saját kénye-kedve szerint elosztatta a nehézségeket, s midőn minden akadályt elegyengetett, oly ügyességgel fogott munkájához, mint valami színadi herélt, a ki valamely vigjáték bonyodalmát készül feloldani.

Mielőtt bármi csekély mende-monda kerekedhetett volna a dolog felől, a császár aláírásával ellátott levelet intézett az Oriens comeséhez, Asteriushoz, a ki Antiochiában székel, a melyben megparancsolja neki, hogy rabolja el ügyesen Chrysostomust és küldje kellő őrizet alatt Konstantinápolyba. Meghagyta neki azt is, hogy eszélyesen járjon el és csakugyan a kivitel a kényes megbízatáshoz minden tekintetben méltónak bizonyult be. Miután Asterius azon ürügy alatt kicsalta a városból Chrysostomust a rómainak nevezett kapu közelébe, hogy együtt látogassanak meg bizonyos *martyriumot*, — így nevezték azokat a kápolnákat, a melyeket a hitőkért halált szenvedő szentek sirjai fölé emeltek — ott azután, akár tetszett neki, akár nem, letartóztatta s Pagresig vitte magával, a mely az országút első állomását képezte. Itt készen befogott kocsi várt rájuk s a császári palota egy heréltje, nem különben egy magister militum, katonáktól kísértetve. Ez utóbbiak a papot hatalmukba kerítve, felültették a kocsira, minden meglepetése és tiltakozása daczára; azután a kíséret a lovak sebes vágatása mellett eltávozott.¹⁾ Minden állomásnál ugyanez történt.

¹⁾ Acceptis litteris, comes mandatum ita exsequitur. Rogas Johannem ut secum extra urbem pergat, usque ad *martyria*, prope

Az a rövid magyarázat, a melyet útközben Chrysostomus kapott, álmélkodását csak még magasabbra fokozta. Azután pedig, a mint elgondolkozott azon, hogy mily különös eszközöket kelle alkalmazni a végből, hogy ő a Kelet első püspöki székére helyeztessék, az a meggyőződés érlelődött meg benne, hogy ez eseményben a gondviselés kezét kell szemlélnie, ennélfogva helyzetében megnyugodott. Ilyeténképen, vagyis inkább államfogoly, mint püspök módjára foglalta el székvárosát a konstantinápolyi püspöki megye jövődjéje.

E színpadi meglepetés mennykőcsapáskép hatott a versenyzők csapatára. A nép, a mely az antiochiai János hírét-nevét ismerte, a herélt ezen gondolatát öröm-újjongással fogadta; de a püspökök méltatlanul megbántva érezték magokat. Ennélfogva be nem érve azzal, hogy a betolakodót rosszakaratuk mindennemű jeleivel elhalmozták, a választási szabadság nevében tiltakoztak a császár ellen, s Theophilus ország-világ hallatára kijelentette, hogy nem szenteli fel Chrysostomust. »Fel fogod szentelni« így szólt hozzá a herélt, mire félre hívta egy kissé s oly iratokat mutatott neki, a melyeknek láttára az alexandriai püspök elhalaványodott. Eutropius kéz alatt oly leveleket szerzett meg, a melyek általunk tudva nem levő okokból bajba keverhették volna Theophilust; olyanok is voltak nála, a melyek az Isidorus pap ügyét pontról-pontra felvilágosították. A közlemény, úgy látszik, oly természetű volt s oly figyelmezteté-

portam Romanam; impositumque rhedae publicae, misso eunucho una et magistro militum, tradit. Pallad. *Vit. Chrysost.* — Johannem ad se advocat quasi quidpiam ab illo postulaturus. Qui cum venisset, confestim Asterius eum secum una in vehiculum imponit, et concito cursu Pagras usque eum deduxit, quae statio est ita dicta. Sozom., VIII. 2.

sekkal kísértetett, hogy nemcsak visszavonta Theophilus közreműködésének megvonásával való fenyegetődzését, hanem egyenesen ő maga szentelte fel Chrysostomus Jánost, a kinek beiktatása 398-dik év február 2-án a nép megszámlálhatatlan sokaságának jelenlétében ment végbe. ¹⁾

III.

Ekkor kezdődött meg az a zivataros püspöki kormányzás, a melynek sorsfordulatai között két száműzetés, botrányokkal teljes zsinatok, néplázongás és Konstantinápolynak maga a püspök párthívei által véghez vitt leégetése található. Chrysostomusból, minden nagy tudománya, hasonlíthatatlan lángesze és semminemű szennyfolttal be nem mocskolható erkölcsi jelleme daczára, hiányzott a papi érnnyek legelseje, a békeszeretet; ugyanazért folytonos zaklatatásoknak alávetett élete mintegy igazolásául szolgált az evangéliom következő mély értelmű szavainak: »boldogok a békeszeretők!« Ez elmélődés kétségkívül foglalkoztathatta elméjét a Cassius hegyen eltöltött magányba vonulása alkal-mával, a midőn egymagában, csak saját lelkiismeretével tár-salogva s a hírnév hatásától még mámorba nem ejtve, a püspökséget visszautasította. A tényleges körülmények, mi-dőn önnön becsérzetét felfokozták, elhallgattatták benne hajdani aggodalmait és felmagasztaltatásának rendkívüli kalandja könnyen elhitethette vele, hogy Isten alkalmasnak tartja őt arra az állásra, a melyre megengedte, hogy erőnek erejével fölemeltessék.

¹⁾ Eutropius libellos ostendit Theophilo, eligere eum jubens utrum mallet Johannem ordinare, an de criminibus ipsi objectis judicium subire. His perterrefactus Theophilus Johannem ordinavit. Socrat., VI. 2.

Mindent összevéve, Antiochiai János nem arra született, hogy embereket kormányozzon: neki magányra volt szüksége, hogy az maradhasson, a mire természeténél fogva hivatva volt. A magános elmélkedésben, a mely valódi szenvedélyét képezte, állott tulajdonképi ereje; az tisztította meg szívét, tágította szellemét, helyezte a földi szükségletek és nyomorúságok fölé vágyait; annak köszönhetette nagyságát és erényét, és mindezek daczára még sem találta abban megelégtetését. Neki emberekre volt szüksége, hogy velök ezt az erényt bámultassa, s hogy ezt a nagyságot reájok tukmálja, neki a világra volt szüksége, hogy azon uralkodhassék. Chrysostomus, daczára egész a szegénységig menő egyszerűségének s a legszigorúbb remetékével versenyezhető józanságának s azon önzetlenségének, melynélfogva a legelső jött-ment szükölködővel kész volt ösztövről asztalát és ruházatát megosztani, büszke volt erényére, valamint szintén lángeszére is, s e kettős büszkeség előtt igen gyakran hátterbe vonúlt a jó véghezvitelére nélkülözhetetlen türelmeség és mérséklet. Akarata uralomravágyó és gyors elhatározású volt, cselekvése pedig majdnem mindig az erőszakosság felé hajlott:¹⁾ a fontos dolgokban való mérsékeltség annyira bántotta, mintha egyenesen kötelességmulasztás volna, míg önkéntes elzárkózásai s a magány iránt való előszeretete megfosztották őt a tapasztalat oktatásától s a világnak gyakran igen bölcs tanácsaitól.

Zordon jelleméből kifolyólag, melynélfogva a gazda-

¹⁾ Fuit ob nimium temperantiae studium acerbior; et sicut ajebat quidam qui cum illo ab ineunte aetate familiariter vixerat, irae magis deditus quam verecundiae . . . Immodica etiam loquendi libertate erga omnes utebatur. Socrat., VI. 3. — Morosum atque iracundum, saevumque ac superbum eum appellabant. Sozom., VIII. 9.

goktól és magasrangúaktól idegenkedett, a legnagyobb nyomorral küzdő néposztályok iránt támadt benne buzgó gyengédség, s ez előszeretete néha egészen oly színt öltött magára, mintha titkos irigységgel viseltetnék a boldog földi halandók iránt. A császár előtt csakugyan azzal is vádolták, hogy a szegényeket izgatja a gazdagok ellen, s a keresztyén szeretetnek ez a túlzása esetlegesen veszedelmet idézhetett elő az olyan városban, mint Konstantinápoly, a hol, úgy szólván, Kelet összes söpredék népe gyűlt egybe. Ha öt századdal korábban él: Grachus társa vált volna belőle a forumon, a ki a földbirtoklási törvényt a népvédő sérthetlensége alatt hirdeti; a negyedik században s a püspöki sérthetlenség védelme alatt épp oly merészséget árult el rendszere követésében s épp oly makacsságot küzdelseiben, s épp oly hatalmasnak bizonyult be azon sokaság élén, a mely számára valóságos hadsereget képezett. Egyébiránt különös látvány lehetett, a mint ez a vézna testű, sárga színű s beteges külsejű, majdnem teljesen hajtalan fejű ember, a kibe, úgy szólván, csak hálni járt a lélek,¹⁾ a császár és annak udvara jelenlétében a legrettenetesebb társadalmi kérdéseket feszegette. Ugyanily ellentét mutatkozott eszméinek hevesége és azon rhythmicus körmondatokból álló, egy kissé lágyságra hajló ázsiai ékesenszólás között, a melynek a maga korában ő volt legtökéletesebb példányképe; de mikor beszélt, úgy látszott, mintha fejét és testét fényzőn körítné, és szemeiből, a melyeknek ragyogása majdnem megvakítá a

¹⁾ Chrysost., *Ep.* 4. p. 125., 657. — Pallad., *Vit. Chrysost.*, p. 90. et sequ.

nézőt, ¹⁾ lángeszének szent tüze sugárzott, az a tűz, a melynek parázsa századokon át eleven maradt.

Hivatalba lépése valóságos forradalommal járt, a mely örvényébe ragadta összes püspöki kormányzatát s egyházának összes fegyelmi eljárását. Nectarius, Konstantinápoly hajdani questora, a ki a püspöki süveg alatt is világfi maradt, nemcsak pusztán eszélyességből, hanem egyenesen izlésénél fogva, nagy háztartást folytatott és pazar vendégszeretettel fogadta magánál, úgy a város előkelőségeit, mint az átutazó püspököket. Chrysostomus mindezt megszüntette. A palota bútorzatát eladatta, valamint a régi püspökök ruhatarát is; az aranyat és selymet mindenütt a gyapjúkelme és durva posztó váltotta fel. Midőn az egyház gazdája az asztali kiadások jegyzőkönyvét benyújtotta neki: Chrysostomus megvetőleg visszautasította. »Mi ez? így szólt hozzá. Szerény jövedelmem elég tápláltatásomra; az egyház pénzére nincs szükségem.« A székesegyházak fényűzését épp oly kevésbé kímélte, mint palotájáét és asztaláét; az új püspök minden értékes ékességet eladott, sőt még a szentedények közül is azokat, a melyeket nagyon pompásaknak talált. ²⁾ Hasonlókép elárvereztette azt a márványt, a melyet Nectarius Anastasia templomához, mint különös kedveltjéhez készíttetett s a hol Nazianzi Gergely ékesenszóló bucsú beszédeit elmondotta. Chrysostomus eljárásából azt olvasta ki a világ, hogy elődének, a ki irgalmas, kegyelmes és megíratott pap volt, kárhoztatására hajlandó, s e kárhoztatás nem mutatott keresztyéni szeretetre. A sok eladásból befolyt jövedelmet arra használta a püspök, hogy kórházat állított

¹⁾ Pallad., *Vit. Chrysost.*, p. 99. et sequ.

²⁾ Pallad., *Vit. Chrysost.*, p. 46., 125., 166.

belőle a jövevény betegek számára, a maradékot pedig a szegények között osztotta ki; ellenségei pedig megragadták a jó alkalmat annak az elhíresztelésére, hogy a bejött pénzt saját javára fordította.¹⁾ E vád ellen elég igazolásul szolgáltak ugyan tettei és bőkezűn osztogatott alalmaznái; azonban mindennek megváltoztatására, mindennek lerontására, mindenben, még elődjeinek fenmaradt emlékezetén való uralkodására is irányuló durva vágya, megbotránkoztatta a társadalom előkelő osztályainak köz meggyőződését s ezt ellenségei arra használták fel, hogy általa vesztét idézzék elő.

Annyi bizonyos, hogy életmódján is megütközhetett a nagy székváros, a birodalom fővárosa, a hol a főrangú tisztviselők közé sorozott s a legelőkelőbbekkel egyenrangúnak tekintett püspök bejárós volt az udvarhoz s a divatnak hódoló és gazdag társadalom tagjaival összeköttetésben állott. Chrysostomus mindjárt kezdetben megszakította ez összeköttetést s kijelentette, hogy csak egyházának sürgős ügyei végett teszi be lábát — az udvarhoz, máskor nem. A magánosság felé vonzó hajlandóságának engedve, püspöki palotájában is oly rejtekhelyet készített, mint a minőt hajdan anyja házában teremtetett magának, és a legörömostebb oda vonúlt, egyedül eszegetve, asztalához soha senkit nem híva, máshoz soha ebédre nem menve.²⁾ E meglehetősen különöz életmód ezer magyarázatra szolgáltatott alkalmat, a mi nem hogy fogyott volna később, hanem inkább folyton szaporodott: némelyek oly fösvénynek festették le Chrysostomust, a ki agyonkoplalja magát, csakhogy tallért-tallérra

¹⁾ Phot., c. 56., 59.

²⁾ Quod episcopus cum nemine unquam venci vellet, nec vocatus ad convivium accedere. Socrat., VI. 4. — Sozom., VIII. 9.

halmozhasson; mások meg kicsapongónak híresztelték, a ki a vizsga szemek elől félre vonúlva »cyclophoz illő dobzódásokba« merül, — szóról-szóra ezt a kifejezést használták; — voltak végre olyanok is, a kik azt állították felőle, hogy oly képtelen, oly hallatlan testi gyengeségekben szenved, a melyeket érdekében áll az emberek szemei elől elrejtienie. ¹⁾

E vádak, a melyeknek főforrása a papság rosszakarátából eredt, oly állandóakká váltak, hogy a püspök érezte, hogy a szószékről kell szólnia rólok, s a cyclophoz illő dorbézolásról szóló rágalmat azzal czáfolta meg, hogy feltárta mellét s a bőjtölésben megsoványodott karjait mutatta a hallgatóságnak. Még rosszabbá vált a helyzet, a midőn papsága elé az övéhez hasonló életmódot kívánt szabni, midőn megtiltotta nekik, hogy régi szokásukhoz képest, házalva a nagyurak asztalainál ebédeket hajhásszanak s a papi öltözet fedezete alatt tányérnyaló életmódot folytassanak. »Az egyház filléreiből, az ő mondása szerént, ki kell kerülnie a papság élelmének.« ²⁾ A papság tömegesen felszólalt e rendszabály ellen: de a püspök nem tágitott; mind a mellett, minden fenyegetőzése daczára, a mély gyökeret vert visszaélést nem irhatta ki.

A papság után az *özvegyekre*, vagy diaconissákra, e nőnemű egyházi rendfélére került a sor, a kik eredetileg a vízbe merítés útján megkereszteltetett asszonyok szolgálá-

¹⁾ Qui illum defendere cupiunt, aiunt illum imbecilioris fuisse stomachi, et morosum, et difficilem in sumendo cibo; atque idcirco solum comedere solitum. Alii dicunt, propter distinctioris vitae disciplinam, id ab illo factum esse. Socrat., VI. 4.

²⁾ Victum quoque castigat cleri vehementer, exhortans ut contenti stipendiis suis nidores divitum non sequerentur... parasitorum instituto viventes. Pallad., *Vit. Chrysost.*, p. 110.

tára rendeltettek, később pedig a templomok belsejében előforduló különféle foglalkozásokra használtattak. Ezen a címen nagyon kaptak az előkelő származású özvegyek, a kiknek számára tiszteletreméltó helyzetet biztosított, a nélkül, hogy miatta a világban való forgolódásról teljesen le kellett volna mondaniok; ennek folytán sokan csakis oly köpönyegnek használták, a melylyel kicsapongó életmódjokat elfedjék a világ elől. A zordon jellemű Chrysostomus mindnyájokat maga elé rendelte, s miután mindegyik életmódját s szokásait szigorú kutatás alá vetette, többeket visszautasított közülök, azt ajánlva nekik, hogy mihelyest csak tehetik, menjenek ismét férjhez.¹⁾

Az özvegyek után a *testvéreket* vette elő. A *fogadott testvérek* a nőknek megint más osztályát képezték, a kik nem annyira az egyházhoz, mint inkább az egyháziakhoz ragaszkodtak. Ámbár ebben a korban még nem szorítottak szigorúan a papok a nőtlenségre, mindazonáltal sokan inkább kedvelték ezt az állapotot a házasságnál, hogy a családtartás terheitől s unalmától megmeneküljenek. Ez esetben valamely fiatal, néha még eladóvá sem serdült — lányt vettek magokhoz, a kinek házakban adtak lakást, a hol a háztartás teendőit végezte, s az ily választott testvérekről azt tartották, hogy csak a halál választhatja el őket egymástól. Ennélfogva minduntalan azt látta a világ, hogy a gyermekek elhagyják családjaikat oly férfiak kedvéért, a kik

¹⁾ Deinde viduarum advocat agmen, solerter explorans quae non recte conversarentur inter illas: inveniensque nonnullas carni deditas, admonebat . . . ut repeterent maturato connubia. Pallad., *Vit. Chrysost.*, v. 47., 66.

nekik sem ingök, sem galléruk, ¹⁾ sőt néha még felszentelt szűzek is akadtak, a kik erejükben való túlságos elbizakodással, azt hitték, hogy szüzességi fogadalmukat kiegyeztetetik e hazug testvériség kötelékeivel. Keleten a választás folytán nőtestvérekké vált leányok *agapéta* szűzeknek nevezték magokat, vagyis szellemi szerelem szűzeinek, mivel az *agapé* isteni szeretet, ellentétben az *erossal*, a földi szerelemmel. Nyugaton közönségesen *alattomban becsempészett nőknek* nevezték őket. ²⁾ Ez állapotoknak eltűrése oly rettentő erkölcsi romlottságot idézett elő a papság kebelében, a mely ellen úgy Keleten, mint Nyugaton az egyházi erkölcsbírák folyton mennydörögtek. Jeromos ez áldtestvéreket »há-zasság nélküli feleségeknél, új fajtájú ágyastársaknak, egy férfi kéjhölgyének« nevezi. ³⁾ Chrysostomus, a ki kárho-zatási hevében sokkal merészebb, úgy kiáltott fel egykoron, hogy az a püspök, a ki e rendetlenségeket eltűri, kevesebbé mentheti magát, mint azok, a kik a nyilvános kicsapongá-soknál kerítőkép szerepelnek. ⁴⁾ Föltette tehát magában, hogy e bajt egyházából kiirtja; de azon rendszabályok, a melyekhez folyamodott, nem hiába, hogy durvák és erőszakosak voltak, egyelőre teljesen sikertelenek maradtak. ⁵⁾

Chrysostomus még egy negyed évig is alig hogy kor-

¹⁾ Frater sororem virginem deserit, coelibem spernit virgo germanum, fratrem quaerit extraneum. Hier. *Ep.* 22. *ad Eustach.*

²⁾ *Mulieres subintroductae.*

³⁾ Unde sine nuptiis aliud nomen uxorum? Immo unde novum concubinarum genus? Plus inferam, unde meretrices univirae? Hier. *Ep. ad Eustach. loc. cit.*

⁴⁾ Tolerabiliores esse lenones. Pallad., *Vit. Chrysost.*

⁵⁾ E tárgyra vonatkozólag lásd következő munkáimat: *Szent Jeromos és Chrysostomus Szent János és Eudoxia császárné.*

mányozott, már is föltámadt ellene egész papsága; a diakonusok és papok egymással versenyezve szótték ellene a cselt; a püspök a harczra harczczal felelt, többeket elcsapott vagy elutasított. Egy meggondolatlan szó csordultig telté elkeseredettségek poharát. Bizonyos Serapion nevű diakonus, a ki őt folyton arra ösztökélte, hogy a szigor útján haladjon, a mint rendesen a túlságokban járó jellemeknél szokott történni, nagy befolyásra tett szert nála; ez valamely zajos vitatkozás alkalmával Chrysostomus füléhez hajolva, így szólt hozzá, elég hangosan arra, hogy néhányan meghallhassák: »Püspököm, végy botot kezedbe, s egy csapással kergesd el mindezeket az embereket, mert különben nem boldogulsz velök«¹⁾. Több se kellett ennél. Ez időtől fogva a püspök és a papság két elkülönített tábort képezett, a melyek folyton leselkedtek egymásra, az egyik azért, hogy gyalázhassa, a másik hogy büntethesse ellenfelét. A világban szétszórta élő papság házról-házra járt, hogy főnökét a kinek fittyet hányt azzal, hogy összes rendeleteit kényekedve szerint megszegte, vagy nevetségessé tegye, vagy rágalmazza²⁾. Mialatt a konstantinápolyi egyházban ilyen egyenetlenkedés uralkodott, Chrysostomus a szomszédos egyházmegyék püspökei közül sem szerzett magának barátokat, a kik felett a császári város püspöki széke tényleges

¹⁾ Incitabat autem illum Serapio ejus diaconus, ut omnium animas a se alienaret, qui quodam die, coram universo clero, contenta voce episcopum sic allocutus est: Nunquam istis dominari poteris, o episcopo, nisi una virga omnes abegeris. Hoc ejus dictum cunctorum odium adversus episcopum excitavit. Socrat., VI. 4.

²⁾ Illi vero, sicut in violento dominatu fieri solet, contra eum conspirarunt, eumque apud populum calumniati sunt. Socrat. VI. 4. — Tentarunt etiam ejus vitam criminari apud populum. Sozom., VIII. 9.

felső hatóságot gyakorolt. János ezekkel sem sokkal több kimélettel bánt, mint saját papjaival, úgy, hogy a vele egyenlő rangú emberek, a kik alkalom-adtán birái lehetek, szintén zsarnoksága miatt panaszkodtak s belső ellenségeinek nyújtottak segédkezet.

Ha Arkadius minisztere, az által, hogy Chrysostomust közelébe vonta s a birodalom legszebb püspöki székét az egyszerű antiochiai pap kezére bizta, arra gondolt, hogy majd így készen engedelmeskedő szolgára teszen szert, akkor ugyan azt árulta volna el, hogy nem sok emberismerettel rendelkezik. Mert minden egyéb tekintetet mellőzve, csupán az az egyetlen tény, hogy az ujonnan választott püspök Eutropius teremtménye volt, elég volt arra, hogy ez saját méltósága és hivatásának kötelmei nevében a gyengeségnek minden látszatát a legnagyobb gonddal eltávoztassa; itt a püspök jelleme sokkal inkább megegyezett a papi függetlenséggel, mintsem másképp lehetett volna a dolog. A jó egyetértés tehát alig néhány napig állt fenn az ily különböző jellemű s egymással szemben álló s folytonos érintkezésre hivatott egyéniségek között. Az udvarnál végbe menő dolgok látása forrongásba ejtette a főpap epéjét, a ki azt hitte maga felől, hogy joga van megleczkéztetni a császár miniszterét, sőt még magát a császárt is, mint a hogy megleczkéztette saját papjait.

Eleintén csak magán szóbeli, vagy írásos feddözésekkel lépett fel, majd a palota fényüzése és pazarlása, majd a színház és czirkuszi futtatások kedvelése ellen; a panaszok lassan-lassan nyilvánosakká váltak; intéseket s majd csaknem fenyegetéseket hangoztatott a nyílt szószék tetejéről, még pediglen oly célzások mellett, hogy mindenki ártette jelentésöket. Végre, mivel ugyanezen 398-ik év fo-

lyamában földrengés tapasztaltatott Konstantinápolyban, Chrysostomus annak kimondására ragadtatta magát, hogy a hatalmasok és tisztviselők igazságtalansága, pazarlása és kicsapongásai tüzelték fel Istennek haragját, a ki különben is csak a szegények imádságai folytán türtőzteti magát ¹⁾). És Eutropius, mintha csak a titkos célzásokkal be nem érte volna, önnön maga adta meg a jelt a nyilvános támadásra Chrysostomusnak, az által, hogy egy újabb rendeletével kiegészítette a menedékhelyek sérthetetlenségét megszorító rendszabályokat.

Főntebb már szólottunk az egyházi menedékjogról és az annak következtében elharapózott visszaélésekről, a melyek a püspökök és zárda-főnökök kezeiben a menekülő szökevények javára, valóságos büntetlenségi joggá váltak. E visszaéléseknek nagyon szemet-szuróknak kellett lenniök, mivel már Theodosius maga kötelességének ismerte, hogy orvoslásukról gondoskodjék. Ennélfogva, a mint láttuk, már Arkadiusznak kormányra lépte előtt a menedékhelyek sérthetetlenségét megszorító rendeletek bocsáttattak ki, de a melyek a bölcs mérseklet határait nem lépték túl; Eutropius mindent elrontott azzal, hogy a régi rendszabályok megújítására s kiterjesztésére oly körülményt választott, a melyben a jogi kérdés szemelláthatólag csak ürügyül szolgált, valódi célja pedig egyenesen személyes boszú kitölthetéséből állott. És csakugyan az egész közönség egy szívvvel, szájjal pártját fogta Nectariusnak, a mikor e miatt tiltakozását nyilvánítá a császár előtt, de a melyre szerencsétlenségekre nem hallgattak. A dolog ezen helyzetben maradt mindaddig, mig nem Chrysostomus július 27-iki kelettel több új

¹⁾ Theodorit., V. 28. — Sozom., VIII. 8.

törvény megjelentét láthatta, a melyek az előbbi rendeleteket több pontban kiegészítették és súlyosbították ¹⁾. Nectariustól Chrysostomusig nagy volt a különbség, ez utóbbi valóságos tribunhoz illő hevességgel lángra lobbant s a püspök az egész világ hallatára a miniszter ellenségéül jelentette ki magát ²⁾.

E közben az elégedetlenek pártja, figyelmesen lesve a történeteket, örömmel látta, hogy sorai egy ily épp oly makacs, mint hatalmas segítő társsal növekednek. A császárné azzal a női éleslátással, melyben az asszonyok soha sem csalódnak, midőn érdekek vagy hiuságuk forog kockán, mindjárt a legelső perczektől kezdve előre sejtette a kitörni készülő harczot, s nem kevesebb ügyességgel akkép intézkedett, hogy azt lehetőleg hasznára fordítsa. Mivel a püspök nem kereste őt fel, sőt egyenesen kerülte az udvart, a császárné közeledett felé s látszólag egész szenvedélylyel szentelte magát minden olyanra, a mi a püspök tetszését megnyerhette és hozzá vonzhatta. Saját magán-kamarása, a herélt Amantius, a legnyiltszivűbb és legőszintébb kegyességű emberek egyike, lett közbenjárója a főpapnál s közvetítője azon bőkezű adományoknak, a melyekkel a tempломokat és szegényeket mértéktelenül elhalmozni kezdte ³⁾. A császárnénak Chrysostomussal kötött ezen szövetsége,

¹⁾ Lex ab Imperatoribus promulgata jubens ne quis ad ecclesias profugeret, sed ut quicumque ad eas confugissent, inde abstraherentur. Socrat., VI. 5. — Prosper., *Chron.*, III. 38. — Chrysost. in *Eutrop.*, passim. — Sozom., VIII. 7.

²⁾ Socrat., VI. 5. — Sozom., VIII. 7. — Chrysost., *Ep. in Eutrop.* passim.

³⁾ Amantio, cubiculario dominae, viro pio, qui et habet in honore sacerdos. Marc. Diac., *Ep. ap. Baron.*, an. 401. XX.

mint mindenki elgondolhatja, Eutropius rovására jött létre. Sőt, hogy ezen új és könnyen felfortyanó szövetségesét teljes őszintesége felől meggyőzze a büszke Eudoxia, azt látták felőle, hogy világias hajlamai daczára, túlzó vallásos buzgóságot fitogtat, mezitláb, félig-meddig apácza, félig-meddig császárnői ruhában járda az ereklyék nyomában, kíséretében vonszolva magát a császárt is, és hogy távol vidékeken székesegyházakat alapít, melyeknek tervezetét önmaga rajzolta.¹⁾ A püspöki szószék ennek folytán nem is talált eléggé hangzatos dicsérő szavakat, a végből, hogy köszönetét kellőleg kifejezhesse »az egyházak ezen anyja, a barátok ezen táplálója, a szentek ezen pártfogója s a szegények ezen gyámola iránt.« Eudoxia képezte a birodalom fényes napját, a herélt pedig annak árnyékát és éjszakáját.

Ekkép tornyosodott fel a császári palota női lakóosztályának belsejében s a templomi szentély zugaiban az a kettős zivatar, a melyet Eutropius figyelmére nem méltatott, vagy talán észre sem vett. A villám már-már lecsapni készült, midőn a vigyázatlan miniszter, sikereiben elbizakodva, az utolsó támadást intézte a világ közvéleménye ellen, azzal, hogy ura által a patriciusi címet a consuli méltósággal együtt magára ruháztatta.

¹⁾ Erat autem in alia charta, intra litteras (Eudoxiae) descripta forma ecclesiae in figuram crucis . . . et continebant litterae ut convenienter dictae figurae sancta conderetur ecclesia. Marc. Diac. ap. Baron., an. 401. 49.

HETEDIK FEJEZET.

Eutropius bukása és halála.

Eutropius konzul. — Mallius Theodorus. — *A gót Tribigilda. — A gruthongok lázadása ; — elpusztítják Phrygiát. — Eutropius Leont küldi leküzdésökre. — A római hadsereg leveretése. — Arkadius egy újabb sereg vezérletét Gainásra bizza. — Stilikon tervei. — Eutropius megsérti Eudoxia császárnét. — Bukása, lealacsonyíttatása. — Chrysostomus menedékhelyet ad neki ; egyházi beszéde Eutropius ellen. — Eutropius menekülése és pere : elítéltetése, halála. — Eudoxia kezébe keríti a hatalmat. — Gainas római legfőbb hadvezér. — A gótok Konstantinápolyban. — Fravitta szétszórja a barbar bandákat. — Gainas halála.

399—402.

I.

Eutropius konzulsága oly izgalomba ejtette a római világot, a minőre a herélt egyáltalán nem számított, mivel a Nyugatot nem ismerte eléggé. Keleten szintén megbotránkoztak a trónnal szomszédos méltóságra vágyó heréltnék túlzott dölýfén, s azt a kérdést vetették fel, hogy ennek a szokatlan konzulnak valamikor nem jut-e az is eszébe, hogy magát császárrá tétesse. A mi pedig a patriciusi czímet illeti, ezt viszont oly gúnyolódással vették tudomásul, a melynek nagy része egyenesen a császárra hárult. »Nagyon helyesen tette, ezt mondogatták az emberek, hogy magának

ilyen apát választott.« ¹⁾ Eutropius nagyravágyó terveivel szemben ily nyilatkozatokban tört ki a keleti rómaiak érzelme. De Nyugaton, főleg pedig Italiában, a hol a konzulságot nem csak a legelső hivatalnak, hanem egyenesen szent intézménynek tartották, a mely a régi Róma nagyságával forrt össze, s úgy szólván annak történeti képviselőjéül s multjának éltető szelleméül tekintetett, a megdöbbenés sokkal nagyobb mérvet öltött s a boszankodás sokkal nagyobb hullámokat vetett. Eleintén nem hittek annak a hirnek, a mely mende-monda alakban a 398-ik év októberében, vagy novemberében érkezett Konstantinápolyból, hogy Eutropius konzullá kijelöltetett; sőt egyenesen visszaütötték, mint valóságos mesét. »Annyi abból a való, — ezt mondogatták a rómaiak egymásnak, — mint ha valaki azt akarná velünk elhitetni, hogy fekete hatyút, vagy pediglen fehér hollót látott.« ²⁾ Midőn a mese igaznak bizonyult, midőn a kételkedés semmiféle kibuvó ajtóhoz nem menekülhetett többé, mindenfelé zajos nyilatkozatokban tört ki a harag; ³⁾ mindenki sértve érezte magát hitében, előítéletében, polgári méltóságában, sőt még háza becsületében is.

A konzulság Rómában vallásos jelleggel birt, a melyet még a pogány intézményekből öröklött s a melynek nyoma a régi vallás elcsenevészése s az újnak nőttön növä fejlődése daczára is számtalam kedélyben megmaradt. E val-

¹⁾ Eunuchus pater Imperatoris fuit. Philostorg., XI. 4.

²⁾ veluti nigrantibus alis
Audiretur olor, corvo certante ligustris.
Claud., in *Eutr.*, I. v. 348, 349.

³⁾ Postquam vera fides facinus vulgavit eorum
Gentibus, et Romae jam certius impulit aures.
Claud., in *Eutr.*, I. v. 371, 372.

lások jelleg mindannyiszor teljes erejét nyerte vissza, valahányszor csak az államot komoly aggodalom, vagy nagy szerencsétlenségek csapásai fenyegették: ezen alkalommal is ugyanazon tünemény mutatkozott, midőn a konzuli hivatal tisztasága forgott koczán. Mivel az új konzulok hivatalba lépésekkel egyúttal az évet is felszentelték, ennél fogva sem személyöket, sem nevöket nem tekintették közönyösöknek az új év sorsára vonatkozólag, s a régi rómaiak e tekintetben tulzó babonáságba estek. Honorius kortársai, a nélkül, hogy hiszékenységben atyáikkal mérközhettek volna, egész ijedelemmel néztek azon esemény elé, hogy a 399-ik év Eutropius jós jele alatt nyiljék meg.

Az utcákon, a tereken megállitgatták egymást az emberek, hogy aggodalmaikról beszélgessenek. »Mily kilátásaink nyilnak a jövőre! — mondá az egyik — a kétfejű gyermekek, a megszólamló ökrök, a baljóslatú madarak még csak szót sem érdemelnek e mellett: mikor maga a terméketlenség fenyeget bennünket. Nem lesz többé termékeny házasság, nem lesz többé aratás. Mit használ, ha földjeinket bevetjük? Ki vesztegetné idejét arra, hogy venyigét plántáljon? Az ég nem teheti termékenynyé azt az esztendő, a melyet maga a terméketlenség nyit meg.¹⁾ — Mind hasztalan, — így szólt a másik — az év maga visszautasítja ezt a nevet; Jánus, a maga kettős szájával, tiltakozik az ellen, hogy a fastikba beirjuk.²⁾ — Fenekestül felfordultak a világ

¹⁾ Nam quae jam bella geramus
Mollibus auspiciis? Quae jam connubia prolem
Vel frugem latura seges? quid fertile terris
Quid plenum sterili possit sub consule nasci?
Claud., in *Eutr.*, I. v. 493 et sequ.

²⁾ Eunuchumque vetat fastis accedere Janus.
Claud., in *Eutrop.*, IV. 319.

törvényei, ezzel toldotta meg a beszélgetést a harmadik; ha a heréltek bitorolják a trabeát, akkor a férfiak nem tehetnek egyebet, mint hogy rokkát vegyenek kezeikbe és fonjanak. A világ az amazonok uralmának veti magát jövőre alá. ¹⁾ — Ohó! így kiáltott fel egy újabb jövevény, tanult emberre valló tekintélyvel, vagy legalább ilyesminek fitogtatásával — az ó-világ még legnagyobb borzalmi közepett sem mutatott fel ily szörnyűséget: Oedipus feleségül vette az anyját, Thyestes saját leányát, Medea feláldozta atyját, a testvérek kölcsönösen megöldökölték egymást Thebében, az istenek harcoltak egymással Trója előtt: de hogy herélt konzullá legyen, ilyet még nem látott a világ! ²⁾ Ily hangokban tört ki a nép felháborodása, ily eszméket, ily babonás borzalmakat nyilvánított, a melyekről az azon korból való költészet élettéljes képet hagyott fenn számunkra.

A nemesebb szivűek még komolyabb fájdalmakat éreztek: azt, hogy a római hazája lealacsonyíttatik a jelenben, bemocskoltatik történelmében s a Brutusok, Scipiók, Fabiusok, Claudiusok neve megszenstelenítettetik az által, hogy velök szolgai nép érintkezik. ³⁾ A szenátorok közül azok, a kik konzulságot viselt személyeket számláltak családjuk évkönyveiben, házaik előcsarnokába mentek, hogy

¹⁾ Vivat Amazonio confusa licentia ritu.

Claud., in *Eutrop.*, I. v. 499.

²⁾ Nusquam spado consul in orbe.

Claud., in *Eutrop.*, I. v. 296.

³⁾ Remeate tenebris

Agmina Brutorum, Corvinorumque catervae

Eunuchi vestros habitus, insignia sumunt

Ambigui Romana mares.

Claud., in *Eutrop.*, I. v. 459 et sequ.

az ott sorban felállítgatott ősök képmásai között kisírnák magokat. Mindnyájan, nagyok és kicsinyek, felújíták emlékezetökben a szenvedéseknek azt a számtalan nemét, a melylyel ez a rabszolga, a konzuljelölt Itáliát valaha csak elhalmozta: a lázadás tüzét, a melyet Afrikában szított, a gabonaszállító hajók elfogatását, az örök városnak kiéhez-
tetni akarását. Minthogy nem akadt ember, a ki nem szenvedett volna miatta, mindenki boszankodott, midőn a csak alig hogy elmúlt események eszébe jutottak, s esküvel erősítették, hogy Eutropius konzulságát nem engedik beírni a Kapitoliumba. Sőt egyenesen azt határozták, hogy a nép és a tanács ez óhajításukat ünnepélyes küldöttség által a császár előtt tolmácsolja.

A milanói táborban, a hol a fejedelem lakott, hogy gyámja szeméi előtt legyen, nem talált a hír jobb fogadtatásra, mint Rómában, még pedig személyes okokból, mint-hogy velök szemben keserű gúnyból és kihívásból nem tekintethetett egyébnek. Stilikon és Honorius már megegyeztek abban, hogy Nyugaton nem ismerik el Eutropiust. ¹⁾ Abban az időpontban, a midőn a római küldöttek a palotába érkeztek, a császár épen túl a rajnai germánokat fogadott kihallgatáson, a kik a végett jöttek, hogy illető népségeik részéről, újból megkössék a császárral pillanatnyilag megingott szövetségeket. Theodosiusnak eléggé magas termetű és kellőleg méltóságos magatartású fia, egészen az alkalomhoz illőképen válaszolt Germania eme szülötteinek, a vadállatok bőréből készült bundákba öltözött, hosszú veres bajúszu, fejük tetején csomóba kötött, vagy vállaikra lefüggő göndör haju követeknek. Némelyiköknök királyt tolt nyakára, má-

¹⁾ Nesciat hoc Tiberis

Claud., in *Eutrop.*, I. v. 436.

soktól ígéreteiknek biztosítása végett kezeseket követelt; ismét némelyeknek azt a rendeletet adta, hogy a római hadsereg számára küldjék el hadjutalékaikat, és a legiók közé elegyített sicambernek le kellett vágatnia azt a sűrű, hosszú haját, a melylyel a barbar seregképen szolgáló szövetségesek a sasok alatt szolgálóktól magokat megkülönböztették.¹⁾ A mint a Kapitolium küldöttei ezen a szemlén részt vettek, jóllehet csak halvány képét képezte ez annak az időnek, a midőn Rómát az egész világ uralta és tisztelte, a meghatottság annyira elfogta keblöket, hogy csak ügygyel-bajjal bírták megtartóztatni magokat attól, hogy könnyekre ne fakadjanak.

Azt, hogy minő szavakat válthattak a császárral, vagyis inkább az igazi fejedelemmel Stilikonnal, csakis egy költő nyilatkozata után tudjuk; de ez a költő nem közönséges versfaragó volt, a ki a nagyokat hallomás után szokta megénekelni s a ki az udvari palota mennyezetét csak mesziről szemlélhette. Claudianus, a Stilikon kegyéből legio tribunjává lett költő, meglehet éppen maga is jelen volt ezen kihallgatáson; mindenesetre pedig még ugyanazon a napon hallhatta az egész esemény lefolyását egyenesen pártfogójának a szájából. De bár mint legyen is a dolog, ezen eseményről a költők szokása szerint, képleges elbeszélést készít számunkra, a melyben Róma istennője képviseli az örök

¹⁾ Tunc forte decorus
Cum Stilicone gener pacem implorantibus ultro
Germanis responsa dabat, legesque Caucis
Arduus, et flavis signabat jura Suevis.
His tribuit reges; his obside foedera sancit
Indicto; bellorum alios transcribit in usus
Militem ut nostris detonsa Sicambria signis.

Claud., in *Eutrop.*, I. 377 et sequ.

város küldötteit s intéz a császárhoz beszédet, meg lehet éppen azt, a mit az igazi küldöttek tartottak. Okadatolásai legalább éppen olyanok, eszméinek lánczolata megfelel annak, a melyet a római nép szónoka elmondhatott azon ifjú ember előtt, a kinek kezén fordúlt meg, ha nem is a konzuli hivatal sorsa, de mindenesetre annak méltósága.

A szónok — legalább föltehetjük, hogy nem más valaki — beszédének bevezetését azon látmányból meríti, a mely épen szemei előtt feltárult, s azután elsorolja Theodosius és Honorius dicső tetteit; a szásznak megveretését az Oceánon; Britannia megszabadíttatását a piktek beütéseitől, a boszúállást, melylyel Germania lakolt, a miért Galliát fenyegette. »Te tetted azt óh fejedelem, így folytatja, hogy Róma megalázva látja lábainál a frankot, leverve a svédet, s a Rajna, a te törvényeidnek alávettetve, Germanicus névvel üdvözlöl téged . . . De fájdalom! a Kelet, ez a visszavonásra kárhoztatott föld, irigylí szerencsénket. A nap túlsó oldala felől fertelmes cselszövények gomolyognak felénk, a melyek arra törekeshnek, hogy az egyetértést megbontsák közöttünk s azt eszközöljék, hogy az egész birodalom ne képezzen többé egy testet.« Ezután következik annak a sok bántalomnak elsorolása, a melylyel a byzanci kormány a Nyugatot illette: Gildonnak lázadása, az afrikai városok elpusztítása, Róma éheztetése, Itália szenvedései. Mind ez Eutropius munkája, ime így érdemelte ő ki azt a konzul-ságot, a melyet a Kelet részére szánt; de ez a konzulság maga egyike legnagyobb bűneinek.

»Mivel a Kelet megszokta, hogy asszonyok királyi pálczája alatt nyögjön, magától értődik, hogy egy heréltét is eltűrheti: de a mit az Orontes, vagy Halys szokásnak tekint, az egyenesen szenyfolt a Tiberisen. Ha azok közö-

nyösek maradnak dicsőségök iránt, mi birái és őrei tartozunk lenni a miénknek. Mióta Persia a maga fényűzését és romlottságát becsempészte erkölceink közé, Eutropius elaljasodott tisztitársainak faja is befurakodott hozzánk; de hatásköre szerencsére csak a császári lakosztályra, a ruhátári felügyeletre s az ékszerek őrizetére szorítkozik. Ám foglalkozzanak a nyakékekkel, tatarozzák a bíbor öltözeteket, oltalmazza a fejedelem álmát az alkalmatlan csendháborítás, vagy szent fejét a nap heve ellen; ezért nem vesztegetjük a szót! De, hogy felvegyék a bibort, a helyett, hogy tataroznák, hogy az állam gyeplőit vegyék kezökbe, a helyett hogy a legyezőt kezelnék, ez ellen a római méltóság tiltakozik! ¹⁾

»Hogy, hogy? hát holmi herélt kedvéért hívnök össze a választógyűlést a Mars mezejére, állítanak fel a korlátokat, szednek a szavazatokat! A forumi szószék az ő dicséretétől visszhangozzék! Eutropius képmását hordoznák meg az Emiliusok, Deciusok és Camillusok, a haza megmentői és támaszaí között? A Brutus által alapított méltóság bemocskoltassék a Chrysogonusok és Narcissusok kezei között! Ime majdnem mit eredményezett a te szüzi halálod óh

(¹) Pridem tolerare fatemur

Hoc genus, Arsacio postquam se regia fastu
Sustulit, et nostros corrumpit Parthia mores.
Praefecti sed adhuc gemmis, vestique dabantur
Custodes, sacroque adhibere silentia somno.
Militia eunuchi nunquam transgressa cubile,
Non vita spondente fidem; sed inertio tutum
Mentis pignus erat: secreta monilia servant,
Ornatus curent Tyrios; a fronte recedant
Imperii

Claud., in *Eutrop.*, I. v. 414. et sequ.

Lucretia! a te önfeláldozásod Porsenna oltárán óh Mucius!
a te hősiességed óh Brutus! midőn atyai érzelmeidet a polgár
kötelessége kedvéért feláldoztad, s a vessző csomagok talán-
tán csak azért ragadtattak el a Tarquiniusoktól, hogy egy
rabszolga lábai elé dobassanak!... Ugyan keljetek ki siro-
tok mélyéből ti ősi rómaiak, Latium dicsőségei nosza szem-
léljétek kuruli széketeken ezt a teljesen ismeretlen tisztitár-
sat! Vagy pedig óh nagylelkű árnyékok, hozzátok közénk a
boszúállást az örök éj kebeléből! álljatok boszút magato-
kért, álljatok boszút a római méltóságért: kétséges nemű
szörnyek ékesítik fel magokat a ti jelvényeitekkel; a bilin-
csek hordozására teremtetten rabszolga kezek merik csóválni
a konzulok fejszékét... ¹⁾

»És te fejedelem, Theodosiusnak fia, a ki négy ízben
diszesítettél fel a konzuli címmel, szintén vigyázz saját di-
csőségedre, kiméld meg évkönyveinket attól a gyalázattól, a
mely lapjaikat bemocskolással fenyegeti. Egyedül ez az egy
hivatal olyan, a melyre még a hatalmok tetőpontján levő
császárok is vágyakozhatnak: ebben az egyben közösködnék
velünk; a megtiszteltetésekben való nemes osztakozás folytán
azt látjuk, hogy ez a hivatal az egyeduralkodó kezéből az
alattvalóéba s a mi kezünkből az augusztusokéba megy
által: ²⁾ őrizd meg tehát azt eredeti tisztaságában, minthogy

¹⁾ Flabella perosi

Adspirant trabeis: jam umbracula tollunt

Virginibus, Latias ausi vibrare secures.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 63. et sequ.

²⁾ At tu, principibus, vestrae tu prospice causae

Regalesque averte notas: hunc adspicit unum

Aula magistratum; vobis patribusque recurrit

Hic alternus honos

Claud., in *Eutrop.*, I. v. 48. et sequ.

együttal a tiéd is; távoztass el tőle minden szennyfoltot, a mely te reád is visszahullana. Tőled is ugyanezt kérjük Stilikon! a te dicsőségedet éppúgy érdekli ez a dolog, mint a miénket. Mily háborúra merészkednék vállalkozni karod, mely győzelmet remélhetne Róma egy heréltnek jósjele alatt?»

Stilikon sokkal ügyesebb volt, mintsem hogy olyan zajt csapjon a dologgal, a mely nyomban előidézte volna a háborút, ennélfogva csak néhány rövid, s látszólag mérsékelt szóval válaszolt. Azt állította, hogy a keleti konzul kineveztetése felől semmi közvetlen értesítést nem kapott, s hozzátette azt is, hogy január kalendái előtt valószínűleg nem is kap, mivel a szelek és a tenger akadályozzák a közlekedést, ennélfogva várniok kell s csak egy konzult kiálthatnak ki Rómában. Ez egyetlen konzulnak választása érett megfontolás után hajtattott végre, még pedig úgy, hogy eleve is merő ellentétét képezze annak, a mi Keleten történni készült. Honorius Italia tényleges prefectusát, Mallius Theodorust jelölte ki, Nyugat legtekintélyesebb s legtiszteltebb embereinek egyikét. Egyébiránt abban is előre megállapodott a milanói udvar s a római szenátus, hogy az új konzul hivatalba lépése, a körülmények rendkívüliségénél fogva, szokatlan fénynyel hajtassék végre.

Mallius Theodorus a nemes rómainak ritka példányképét tüntette fel ezen vallásos átmeneteli korszakban, midőn a pogányt a keresztyénség felé vonzotta a fejedelem példája, vagy saját lelkiismerete, a keresztyént pedig a sokisten-hívés küszöbén tartóztatta vissza a százados hagyományok iránti tisztelet s a nemesség türelmetlenségre hajló szelleme. A tanok és vallások ezen összeütközése alkalmával, a platói bölcsélet mintegy semleges területet képezett,

a hol a keresztyének és pogányok találkozhattak egymással, a nélkül, hogy azért összeütköztek volna, mivel magasztos eszméivel a keresztyénséget megközelítette, mi közben a pogányság durva realismusát eszményi magyarázatokkal tisztította meg. E térre ütötte fel sátorát Mallius Theodorus, a ki hitvallására nézve keresztyén, de születésénél és hivatalánál fogva nemes ember volt, a hol egyugyanazon időben barátja lehetett az agg Symmachus ¹⁾ főpaprak s pártfogója a nemrégiben megtért ifjú Augusztinusnak, a ki neki ajánlotta a *Boldog életről* szóló *értekezését*. Ő maga is irt egy könyvet a világ eredetéről és eszméink kútforrásairól, valószínűleg Platon rendszere nyomán. ²⁾

Theodorusnak, ez elbájoló modorú, feddhetlen jellemű, mások iránt való bánásmódjában jóakarátú, prosában úgy mint versben szabatos írásmódú férfiúnak élete könnyedén folyt s mindenki helyeslését kiérdemelte. A mindennemű visszavonások ezen korszakában, neki nem akadt ellensége. ³⁾ Egymásután majd a pretorium törvényszékénél ügyvédkedett, majd Afrikában és Macedoniában proconsuloskodott, azután a császár magán vagyonának kincstárnoka, Gallia prefectus pretoriója volt, ekkor pedig, midőn Honorius szemét reá vetette, a nagy itáliai prefecturát igazgatta. Ezt az eszélyes választást az összes pártok helyeselték s az új konzul, hogy a szenátusnak kedvében járjon, azt követelte, hogy Symmachus jelen legyen beiktatásán. Minthogy Symmachus

¹⁾ Symmach., *Ep.* v. 4. és 15.

²⁾ Qualem te legimus teneri primordia mundi,
Scribentem, aut partes animae per singula ...

Claud., *de Fl. Mallii Theodor. Consul.*, v. 253., 254.

³⁾ Qui omnium ore celebrantur et probitatis laude conspicui sunt. Symmach., *Ep.* v. 4.

maga nem jöhetett, fiával Flavianussal helyettesítette magát, úgy hogy a keresztyén Theodorus, a mint a Kapitolumra felhágott, hogy az évet megszentelje, oldala mellett találta a minapi számüzöttet, a ki a legutóbbi vallásos háborúban a pogánypárt fejekép működött. ¹⁾ Claudianus azt a megbizatást kapta, hogy Mallius konzulságát lehangzatosabb verseivel dicsőítse, sőt egyidejűleg azt is megrendelték neki, hogy Eutropiusra gúnyverset készítsen; de a békés hajlamú és mérsékelt irányú ember nem bírta valami nagy lelkesültségre hangolni a költő szenvedélyes műsáját; hanem annál otthonosabban érezte az magát Stilikon ellenségével szemben.

Mialatt Róma városa a 399-ik év januáriusának kalendáin egyetlenegy konzul hivatalba lépését ünnepelte, a közben ugyanazon napon, ugyanazon órában hasonló szertartás, vagyis inkább a római ünnepélyes pompának parodiája hajtattott végre Konstantinápoly falai között. Eutropius széles pálmalevelekkel ékesített tógában foglalt helyet a czézároknak tűzhelyén; a szenátus környékezte s a birodalomnak összes kitünőségei, a rabszolga előtt térdet hajtva versenyeztek egymással azon tisztességért, hogy kezeit csókolhassák; a legkegyeltebbek ránczokkal rakott s éktelen arczaira nyomhatták ajkaikat. ²⁾ A törvények támaszának, a haza megmentőjének, a fejedelem atyjának nevét ruházták reá. ³⁾

¹⁾ Symmach., *Ep.* v. 5.

²⁾ Advolvi genibus, contigere dextram
Ambitus, et votum deformibus oscula rugis
Figere

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 66. et sequ.

³⁾ Praesidium legum, genitorque vocatur
Principis

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 68—69.

Eutropius azt kívánta, hogy a palota kapui nyitva álljanak, mintha ez a lakás egyenesen az övé lett volna, s azokon aztán megszámlálhatatlan sokaság özönlött be s a márvány folyosók visszhangját — ezerféle gúnyolódással kevert türelmetlen kiabálással verte fel. Végre útnak indul a díszkiséret: a palotából Konstantin kuriájába vonúl, a melyet kizárólag a konzulok beiktatására használtak, azután a szomszéd forumra, a melynek köralakú kerítését két egymásfélő helyezett oszlopcsarnok képezte. Eutropius keresztül halad ezen a rengeteg téren, a melyet mindenféle színű márványok, szobrok, ércoszlopok ékesítenek; majd a porphyrr lépcsők fölött emelkedő szószek felé közeledik, arra föllép s a néphez fizetett éljenzésektől kísért beszédet intéz. Mialatt a palota és a szenátus helyéül szolgáló városnegyedben ez a szertartás végbe ment, az alatt a város többi részeit munkások töltik meg, a kik a dölyfös szerencsefi szobrait állítják fel. Némelyek érczből, mások a legszebb márványból voltak; itt birói jelmezben mutatkozik, amott tógát visel, másutt kard köríti derekát.¹⁾ A szenátus lóháton szerette volna látni s nemsokára oszlopcsarnokai úgy tüntetik fel a szemnek, a mint térdeivel a paripa oldalait szorítja. Mindegyik emlékoszlop alján oly hangzatos címek pompáznak, a melyek pirúlásra kényszerítettek volna minden nálánál méltóbb embert: Byzas és Konstantin után a város harmadik alapítójának nevezik,²⁾ s még magas szár-

1) Haec iudicis, illa togati
Haec nitet armati species; numerosus ubique
Fulget eques; praefert eunuchi curia vultus.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 72. et sequ.

2) Quod tertius urbis
Conditor; hoc Byzas Constantinusque videbunt?

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 82. et 83.

mazásáról is mernek beszélni, midőn gazdáí, a kiket szolgált, még életben vannak. ¹⁾

»Mily túlzott elaljasodása ennek az udvarnak!« így kiált fel Claudianus, a ki e részletek némelyikét reánk hagyta. »Vajjon rémuralom áll e fenn oda alatt? vagy valami titkos rettegés nyomja el a megbotránkozás szavát? vagy legalább tán borzalom ütött tanyát a szívek fenekén? Nem; a szenátus kedvvel, lélekkel tapsol, s a byzanci nagyok visszhangoztatják: íme, ilyenek a görögországi rómaiak! ²⁾ Igazán szenátusához méltó nép s igazán konzulához méltó szenátus. Maga a hadsereg sem tudja, mit csináljon, tehát veszteg marad; nincs abban többé egyetlenegy olyan katona, a ki szemérmes haragjában fegyvert ragadna s fellázadna. Nyilván a barbárokra néz az a kötelesség, hogy a rómaiakon ejtett gyalázatot lemossák.

»Most már nincs egyéb hátra, mint hogy a világ összes heréltjei, a konzul osztályos társai és czimborái, a haza ez álatyjainak székeit elfoglalják! Nosza rajta heréltek, csődüljetez ide; csatlakozzatok kíséretképen főnökötökhöz! Ti új fajtájú patricziusok, hagyjátok ott a hálósobát, néktek a törvényszéken van a helyetek; elég soká kísérgettétek a matrónák gyaloghintóját, most már a konzul széke mögé várnak benneteket! ³⁾ vagy mégis, nem így történik majd a

¹⁾ Claro quod nobilis ortu;
Quum vivant domini?

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 80., 81.

²⁾ Et Byzantinos proceres Grajosque Quirites.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 136.

³⁾ Ite novi proceres, infecundoque senatu
Eutropium stipate ducem celebrate tribunal
Pro thalamis

Claud., in *Eutrop.*, I. v. 471. et sequ.

dolog. Ha a rettentő Stilikon szégyenlene ily ellenség ellen karddal harczolni, semmi szükség sincs arra, hogy kivonja a magát. Hadd csattogjon a korbács, azonnal látja a világ, hogy mint görbülnek meg a büntetéshez szokott háta. Azt beszélnek, hogy a scythák több évi háború után rabszolgáikat tűzhelyeiken letelepedve találták, mint feleségeik urait s mint gyermekeik elnyomóit. E nyomorútlak még a hazájokba való visszatérés útját is el akarták előlök zárni s fegyveresen vonultak ki eléjük: azonban a scythák csak korbácsaikat vették elő s a szíjjkorbácsok süvöltésére a rabszolgák visszakérték megint régi lánczaikat.« ¹⁾

A költő még tovább megy: heves harci felhívást ad Marsnak, a rómaiak atyjának szájába, és minthogy az ázsiai tengerpart akkoriban elég erős földrengéseket szenvedett arra, hogy Konstantinápoly egyik városrésze is kárát vallja, Claudianus keserű kárörömmel sorolja el a csapásokat s még eme szavakat is szájára meri venni: »Bárcsak Neptunus szigonyát visszájára fogva, tenger alá merítené ezt a földet, melyet a bűn, a mit szült, megfertőztetett! Szíves készséggel átengedünk a furiáknak egyetlenegy várost, hogy a világegyetemet megmenthessük.« ²⁾ Ily testvérgyilkos gyűlölet tüzelte egymás ellen a római világ két fővárosát.

II.

Így állott a világ Keleten, midőn február vagy márczius havában, bizonyos gót tisztt érkezett Konstantinápolyba, a ki római tribun rangfokozattal kormányzószkodott a

¹⁾ Conscia succumbent, audito verbere terga.

Claud., in *Eutrop.*, I. v. 507. et sequ.

²⁾ Unam pro mundo Furiis concedimus urbem.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 39.

phrygiai tartományokban, egy Nacolia város környékén letelepült barbár katonai gyarmat felett. Ezt a tiszteket Tarbigilenek vagy Tribigildenek nevezték, s a parancsnoksága alá helyezett szövetséges gyarmatosok törzse a gruthongokhoz, a keleti gótok tekintélyes ágához tartozott.¹⁾ Tribigilde azért jött az udvarhoz, hogy a császárt üdvözlje, és tiszti rangjában való előléptetését szorgalmazza, népe számára pedig nagyobb mennyiségű pénzösszeget eszközöljön, mivel a gruthongok, a többi barbárokkal megegyezőleg, rossz földművelő létökre Ázsia legtermékenyebb földjein éhszükséggel küzdöttek. A termelő munkásság által szerzett gazdagsághoz kevesebbé fűlt a vérök, mint a tétlenséghez, ha egy kis pénz járt vele, és ha két oldalról kielégíthették, úgy faji sajátságaikkal öröklött, mint a rómaiaktól elsajátított vétkes kicsapongó hajlamaikat. Egyébiránt Alarik példája is szemök előtt lebegett, a ki megmutatta nekik, hogy mint szerezte meg Epirusban azt a kényelmet magának, a melyet Konstantinápoly megtagadott tőle. Tribigilde utazását nem követte az a siker, a mit attól eleve reménylett.

Minthogy Arkadiust birodalmának minden barbár telepei részéről hasonló követelésekkel ostromolták, kapta magát s éppen ezt az egyet visszautasította; Eutropius pedig, minekutána újabb meg újabb határidőkkel biztatgatta a gruthongot, végezetre fittyet hányva, ajtót mutatott neki.²⁾ Tribigilde Gainas rokona volt,³⁾ a kinek küldetéséhez fűzött reményeivel eleve eldicsekedett, s a kivel csalódását és

¹⁾ Zosim., v. I.; VIII. 4. — Socrat., VI. 6. — Philostorg., VI. 6.

²⁾ Claud., *in Eutrop.*, II. v. 177.

³⁾ Socrat., VI. 6.

a felett érzett boszankodását is közölte. Gainasnak esze ágában sem fordúlt meg, hogy őt csillapítsa; sőt ellenkezőleg azt mutatta, mintha még nálánál is jobban boszankodnék azon, hogy a herélt, fajoknak egyik fő emberével szemben, ily szemtelen rátartisággal mert bánni. Egyébiránt semmi sem tudódott ki abból, a mit e két barbár négyszem között végzett, de midőn a tribun útnak indúlt, hogy gyaratába menjen, szívében mély sebbel távozott Konstantinápolyból.

Lassacskán ballagva ment lakása felé, szégyenlette, hogy oda üres kézzel köszönt be, s szegénységben látja viszont ¹⁾ nélkülözve azt a durva fényűzést, a mely a germán családok büszkeségét képezte s a mi a ház fejének, részint a hadi kalandokban való szerencséje, részint a római hadvezérek előtt való becsülete s a császárnál kegybenállása felől tanúskodott. Kiváltképen a nők büszkélkedtek abban, ha férjeik tekintélyének ilyen jeleit tárhatták a világ elé, akár izléstelen ékességképen saját személyökön, akár pedig díszítés gyanánt házak falain.

Tribigilde felesége már gondolatban előre élvezte férjének visszatértét s szinte égett a vágytól, hogy láthatná valahára azokat az ajándékokat, a melyeket egy olyan nagybefolyású főnöknek a császári palotából hoznia kellett, a ki nemcsak tribun volt, hanem azon túl még Gainasnak, a magister militumnak rokona is. Ennélfogva, mihelyest csak férjét a távolban megpillantotta, azonnal kilépett háza kü-

¹⁾ feritasque dolore

Creverat, et teneris etiam quae crimina suadet

Ingeniis, Scythicum pectus flammabat egestas.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 178. et sequ.

szöbén, hogy elébe fusson, s örvendezve ölelte karjai közé. ¹⁾ Azon arczkép után, melyet róla Claudianus számunkra festett, magas, erőteljes germán nőnek kellett lennie, durva hanggal, merész szemekkel, harczias hajlamokkal, egy szóval olyannak, a ki méltó arra, hogy a költő verseiben Bellona megszemélyesítője gyanánt jelenjen meg. Gyarmatuk többi női népségével egyezőleg ő is félig-meddig phrygiai, félig-meddig gótos öltözködési módot sajátított el. Testének idomait teljesen kiemelte a hosszú lenvászón-ing; ruhájának hátravetett két szárnyát mellén a csecsei közé helyezett csat tartotta össze; hosszú, minduntalan elszabadulni készülő szőke hajának fürteit ízléssel díszített mitrába rejtette. ²⁾ »Mit hozol nekem? ezt kérdezte a nő férjétől, a fejedelem bizonyára bőkezű, az udvar jóindulatú volt irántad.« ³⁾ — »Semmit sem hozok«, felelte szomorúan a harczfi, s erre elbeszélte neki sérelmeit, haszontalan tett fáradozásait s azt a bántalmat, melyet a herélt részéről szenvedett.

Mialatt a férj beszélt, a meglepetés, a szégyen, a harag tükröződött egymásután a germán nő arczvonásaiban. Egyszerre csak összekarmolja képét körmeivel s átkozódásban tör ki a rómaiak és szemrehányásokban férje ellen.

¹⁾ Advolat, ac niveis reducem complectitur ulnis.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 187.

²⁾ Carbaseos induta sinus; post terga reductas
Uberibus propior mordebat fibula vestes,
Inque orbem tereti mitra redeunte capillum
Strinxerat, et virides flavescere jusserat angues.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 183. et sequ.

³⁾ Principe quam largo veniat

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 189.

»Ime az ekének szentelheted ezentúl erődet, így szólt a nő férjéhez, tedd félre a kardot s tanítsd társaidat barázda hasogatására s a gereblye alatt való izzadásra. Mondhatom férfihöz illő szép mesterség. Szorgalmas gondoskodásod folytán ügyes földmivelő válik majd a gruthongokból, jó szőlő-munkás, a ki tudja, hogy mikor alkalmas az idő a venyige ültetésre ¹⁾. Boldogok azok a többi asszonyok, a kiknek férjei városokat hódítottak! Azok ékesíthetik magokat a vitézség által szerzett zsákmánynyal: Alarik táborában levő nővéreink szintén gazdagok és büszkék, mert Argos és Lacedemon leányai reszketnek előttök, s Thessalia híres szépségei szolgáló leányok az ő házaikban ²⁾. Hanem én gyenge és bátortalan férfihöz mentem nőül, egy olyan elfajúlt góthoz, a ki megtagadja apái erkölceit s azzal kérkedik, hogy hű marad uraihoz; egy olyan gyávához, a ki jobb szeret ajándékba kapott földön alattvalókép élni, mint-hogy azt erőszakkal venné el s a fegyver jogánál fogva birtokolná. Az igazságosság és hűség, e nagy szavak, a melyekbe burkolóztok, alapjokban véve mit jelentenek egyebet, mint-hogy nincs merszetek, mert bátorságtok hiányzik? Hiszen magok a rómaiak tanítanak meg bennünket arra, hogy mint jutalmaztatnak meg a szövetségesek, ha hűek maradnak szerződéseikhez s mint büntettetnek meg a többiek.

¹⁾ Bene rura Gruthungus
Excolet, et certo disponet sidere Vites.

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 196, 197.

²⁾ Felices aliae, quas debellata maritis
Oppida, quas magnis quaesitae viribus ornant
Exuviae, quibus Argivae pulchraeve ministrant
Thessalides

Claud., in *Eutrop.*, II. v. 198 et sequ.

»Te, elmégysz s aláztatosan kéred azt, a mivel tartoznak neked s elkergetnek. Alarik szegény módra élt Mesia vidékein, s ime kérésének megtagadtatásán felboszankodva, beront Epirusba, kifosztogatja azt s kormányzóvá teszik érte. De talán azt mondod erre »Alarik nagy hadsereggel rendelkezett, nekem pedig alig van egynehány katonám!« Az igaz, hanem majd ad neked is a háború; azonfölül vajjon férfiakkal gyúlik-e meg a bajod? Hiszen csak arra tekints, a ki őket vezeti és sasaik előtt jár majd . . . Hallgass tehát tanácsomra és kövesd azt, kezdj ismét barbar életmódhoz. A rómaiak, míg hűséges vagy hozzájuk, megvetnek és lábaikkal rugdosnak: mihelyt lázadóvá leszel, félnek tőled és csodálni fognak; végre pedig, ha majd a zsákmány felgazdagít s mindenki retteg tőled, szintén rómaivá lehetsz, ha kedved tartja« ¹⁾).

E barbar házi jelenet, a melyet Claudianus oly bámulatra méltóan rajzolt, a legteljesebb történeti igazság értékével bír. Valósággal így beszélt s így gondolkozott minden asszony a szövetséges germánok táborában, Alarik sikereinek láttára; ezek az ingerlő képek zavarták meg a vandal vagy gót tiszt elméjét, midőn a *barbarságból* a *rómaiságba* kívánt átlépni s ezek ingatták meg hűségét, még házának fedele alatt is.

Alig mult el ez eset után egynéhány nap, Tribigilde gyarmata már is teljes lázadásban levő barbar tanya képét tüntette fel. Az ekéket összetördelték, vagy a szántóföldeken szanaszét hagyták, a lovakat takarodó kocsijaikból kifogva ismét harczy szerszámokba öltöztették, mindenki

¹⁾ Spoliis praedaque repletus
Quum libeat, Romanus eris.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 228., 229.

fegyvereit tisztogatta. Nemsokára elkezdtek fosztogatni a rómaiak majorjait és mezei lakait. A mint rendesen az ily események alkalmával történni szokott, minden sehonnai, minden csöcselék nép a gruthongokhoz csatlakozott; a szomszédságban tanyázó barbarok hasonlóképp cselekedtek, úgy, hogy Tribilgilde katonáinak létszáma csakhamar megkétszereződött.¹⁾ Mivel ekkor elég erősnek érezte magát arra, hogy kerített városokat is megostromoljon, többeket elfoglalt s a lakosokat kard élére hányatta. Az egész Phrygia tűzben állott s Kis-Ázsia, hasonló sorstól rettegve, a császártól katonaságot kért csapatainak erősítésére.

Mindenki elgondolhatja, hogy ez események híre mily élénk izgatottságot idézett elő Konstantinápolyban; Arkadiust elfogta az aggodalom s úgy látszott, hogy Gainas e tekintetben mindenkin túl tesz. »Ismerem a gruthongokat, ezzel állt elő lépten nyomon, ismerem Tribigildet; nem nyugosznak azok addig, míg boszúszomjokat ki nem töltik, pedig derék katonák.«

Eutropius ellenben teljes lelki nyugodtságot fitogtattott; eleintén tagadta az egész eseményt s a róla szárnyaló híreket nevetséges meséknek nyilvánította, mikor pedig a tagadás nem használt többé, úgy mutatta, mintha nevetne rajta; »rabló támadásnál nem egyéb az, úgymond, a mi nem a kardnak, hanem az akasztófának és hóhérnak ad csak dolgot. — Úgy, hogy csakugyan bírót küldök oda, nem pedig tábornokot.«²⁾ Ez utóbbi szóval Gainasra célzott,

¹⁾ Perexiguo tempore tantum coegit multitudinem colonorum, aliarumque vilium personarum, ut Asiam totam in extremum discrimen duceret. Zosim., v. 13. — Philostorg., XI. 6.

²⁾ Non duce fragendas jactat, sed iudice, vires.

Claud., *In Eutr.*, II. v. 309.

a ki gyanús túlzásaival úgy tüntette fel magát, mintha ő volna az az egyetlen ember, a ki a lázadást könnyedén elfojthatná. Minthogy Eutropius föltette magában, hogy az efféle szolgálatokat mellőzi, alattomban egyezkedési ajánlatot tétetett Tribigildnek, de a melyet ez kereken visszautasított. Büszkeségének nem kevésbé hizelgett, hogy most meg viszont hozzá jár kérőért az az ember, a ki a minap még oly megvetőleg fogadta: ennél fogva a kapott kudarczért teljesen kárpótolta magát a barbar. A miniszter küldötteinek minden ajánlatára azt felelte, hogy neki semmisem kell. »Mily tisztí rangot ohajtasz? ezt kérdezték tőle. Semmilyen sem ¹⁾. Vagy talán pénzt kívánsz? Nem én. Mit akarsz tehát? — A herélnék a fejét.«

Minthogy Eutropius nem kerülhette ki a háborút, legalább azon törekedett, hogy ne szoruljon Gainasra. Ez utóbbit a barbar segítő seregek élén hagyta, azon megtisztelő megbizatással, hogy a császár székvárosát védelmezze, ha netalán Tribigilde a Bosporuson átjönni merészelne ²⁾; hanem kedvenczét Leont küldötte Ázsiába, a római legiókkal s a Konstantinápolyban szedett tekintélyes számu újonczokkal, egyébiránt pedig a thraciai és mesiai helyőrségek állomásaikon hagyattak. Leon tehát nemcsak vezérő tábornokságra emelkedett, hanem fontos háború vezérletével is bizatott meg s ezen jó szerencséje fölötti meglepetése alkalmasint semmivel sem maradt a másoké mögött. Mert habár ez az ember nem szükölködött is minden képesség nélkül, sőt katonái iránt is teljes jóindulattal viseltetett, de az a

¹⁾ Militiam nullam, nec prima superbus
Cingula dignari

Claud., *In Eutr.*, II. v. 320., 321.

²⁾ Zosim., v. 14.

sok gúny, a melynek folyton czéltáblájául szolgált, teljesen tönkre tette a hadsereg előtt tekintélyét, sőt nevetséges alakja, óriási hasa s annak tudása, hogy hajdan mint gerebenező szerepelt, azonnal általános nevetséget idézett elő, mihelyest fegyelemről kezdett szólni, vagy pedig büntetni akart. ¹⁾ Alvezérei sem igen tisztelték, mindenki úgy engedelmeskedett, úgy rendelkezett, a mint saját kénye kedve hozta magával s ez a hadsereg, a mely Konstantinápoly legaljasabb helyeiről toborzott újonczoktól hemzsegett, egyike volt azon legrosszabbaknak, a miket valaha csak a római sas szárnyaival befedezett.

Mindazonáltal a Bosphorus tulsó partján való megjelenésével még ez is vissza birta téríteni az elpusztított tartományok lakosainak önbizalmát. A polgárok fegyvert ragadtak és szervezkedtek. A gruthongok Phrygiából, a hol csak pusztá romokat hagytak magok után, Pisidiába mentek át, de a taurusi hegylakók között komoly ellenállásra bukkantak. Ez utóbbiak Tribigildet rászedve, a ki a vidéket nem ismerte, oly hegyszorosokba bonyolították, a melyek felől később meggyőződött, hogy lovassága nem hatolhat keresztül rajtok. Ekkor Selge felé közeledett, a mely hajdan népes és harczias város volt, de akkoriban egy kis halom tetején megerősített váracscsá hanyatlott alá, a melynek helyzeténél fogva az volt a rendeltetése, hogy uralkodjék azon torkolatok felett, a melyekbe az ellenség bele bonyolódott.

¹⁾ Crassa mole Leo abundans
Corporis, exiguusque animi, doctissimus artis
Quondam lanificae, moderator pectinis. unci.

Claud., *In Eutrop.*, II. v. 377. et sequ. — V. ö. Eunapii *Frag.* 76. inter *Frag. Historic. graecorum* t. IV., p. 48., ed. Didot.

Minthogy a lakosság, a melyet bizonyos Valentinus nevű, rendkívül merész, hajdani tiszt vezetett, elhatározta magát arra, hogy e rablókat lerázza nyakáról, az éjszaka beálltával megszállták a körül levő hegyeket, a honnét hirtelen elő bukkanva, oly kőgörgöteget ontottak alá a völgy mélyébe, hogy a barbarok hadsorait megtörték s a csapatok egy részét sziklahalmazok alá temették. A völgy borzasztó magasságu meredekségben végződött, a melyen kanyargós ösvény vezetett végig, de oly szűk, hogy nem mehetett rajta egymás mellett több két embernél.¹⁾ Valentinus itt szándékozott másnap hajnal hasadtakor összecsapni a gruthongokkal, hogy őket mind egy lábig kiirtsa, e végből az ösvény védelmezését Selgé egy másik lakosára, bizonyos Florentius nevű emberre bizta; de ez utóbbi Tribigilde pénze által megvesztegettetve, utat engedett neki.²⁾ A gruthongok már messze jártak, midőn a nap pirkadni kezdett s az Eurymedon futását követve, elérkeztek Pamphyliába.

A barbarok ezen vonulása közben Leon is utánok eredt s majdnem velök egyidejűleg érkezett a Taurus hegység szorosaiba. E hegyláncon úgy ment keresztül, hogy majdnem mindenütt sarkokat tiporta s a két hadsereg nem sokára szemben állt egymással azon a terjedelmes síkságon, a melyen az Eurymedon és Melas foly végig s a melyet északról a hegység lába, délről pedig a pamphyliai öböl kerít. Ott azután néhány napig különféle hadi mozdulatokat tettek, mivel Tribigilde kikerülni igyekezett a döntő ütközetet, Leon pedig azon mesterkedett, hogy őt a tenger-

¹⁾ Transitum vix duobus viris praebebat. Zosim., v. 16.

²⁾ Maxima pecunia corrupto Florentio. Zosim., v. 16.

öböl felé szorítsa, hogy így egyetlen egy csatával az egész háborút befejezhesse. Ezen, különben eléggé kétséges helyzetében a gruthong főnök mind hidegvérét, mind ravaszságát megőrizte. Mert nemcsak hogy szinlelt mozdulatai által az ellenség hadállásait kiismerte, hanem egyúttal oly ügyesen tetette, mintha bátorságát merevén elvesztette volna, hogy a rómaiak ennek láttára teljesen vérszemet kaptak; ¹⁾ győzelmöket annyira biztosnak tartották, hogy megelégedtek azzal, hogy ellenségeköt a tengernek szorítva tartásák mindaddig, míg nem kedvök kerekedik arra, hogy azt mindenestül a tengerbe taszítsák. A mi pedig Leont illeti, ez a legelemibb elővigyázati rendszabály mellőzésével, hadserege hátát egy oly mocsárnak vettette, a mely eshetőleg visszavonulása elől teljesen elvágta az utat, míg a barbarok felőli oldalon csak imigy amúgy erősíttette meg táborát, akár azért, mert tábornok létére nem értett hozzá, akár pedig azért, a mi valóbbszinű, mert katonái oly fegyelmetlenek voltak, hogy még a védekezési munkák végrehajtásától is vonakodtak. A tábor belsejében is kibeszélhetetlen fejtelenség uralkodott, őrzáratnak, őrállásnak hirehamva sem volt; a katonák szabadon csatangoltak a vidéken, vagy pedig ivással s játszással töltötték az éjszakát.

Tribigilde folyton lesben állva kémlelte a támadásra legalkalmasb idő elérkeztét. És csakugyan egy koromsötét éjszaka nesztelen léptekkel közeledik, egy rosszúl őrizett sánczot meghág s hadseregét az ellenséges táborra zúdítja. A barbaroknak egyéb dolguk sem akadt, mint hogy a meglepett, vagy részegen alvó embereket öldökölték. Azok a ró-

¹⁾) Targibildus simulare fugam flatusque Leonis
Spe nutrire leves

Claud., *In Eutr.*, II. v. 432. et sequ.

maiak, a kiknek sikerült elmenekülniök, az útjokat elvágó mocsárba bukkannak; megkísérték ugyan, hogy átláboljanak rajta, de hasztalanúl, egész halomszámra bele dülnek az ingoványba. ¹⁾

Leon maga is, a futók tömege által elragadtatva, oda érkezik a mocsár szélére, a melynek feneketlen talaja merő folyékony sárnak látszik s a nagy sötétségben bele ugatja tajtékzó lovát. A derék állat egy darabig hősiesen úszik, de végre lovasának terhe alatt összeroskadva, megtántorodik s egy zátonyfélén elesik. Leon nagynehezen kiszabadítja magát alóla, hasán csúszik tovább, ²⁾ de minél inkább kapálózik, annál inkább sülyed lefelé, úgy, hogy végre nehéz tömege teljesen víz alá merül. Napfelköltekor ráakadtak holttestére, s kitünt az is, hogy mennyit erőlködött hasztalanúl, csak hogy magát megmenthesse. Jóllehet Leon nem volt rossz ember, de azért halálán inkább nevettek, mint szánakoztak: mindenki úgy vélekedett, hogy egy ily víg czimbora kevesbbé gyászos véget érdemelt volna. A következő nappal Tribigilde az egész Kis-Ázsiának ura lett s a teljesen szétvert római katonák, minden kigondolható utakon, siettek vissza a Bosporus környékére.

E hírek hallatára s azon borzasztó rettenetesre, a mely ennek következtében Konstantinápolyban keletkezett, Gaius örömének kifakadását nem bírta tovább türtőztetni. Magatartása már a háború folyama alatt mindinkább szem-

¹⁾ Ast alios vicina palus sine more ruentes
Excipit

Claud., *In Eutr.*, II. v. 438, 439.

²⁾ Decidit implicitus limo, cunctantia pronus
Per vada reptabat, coeno subnixa tenaci.

Claud., *In Eutr.*, II. v. 442, 443.

telenné vált, Tribigildet Leon rovására folyton magasztalta és egészen úgy viselkedett, mintha teljes biztossággal előre tudná a római sereg megverettetését.¹⁾ E miatt gyanúsították is, hogy a lázadók vezérével titkos levelezést folytat, a mit még inkább elhittek akkor, midőn a gót segítő sereg egy osztálya, a melyet úgy ajánlott, hogy igen hűséges a rómaiak iránt, fegyverestül átpártolt az ellenséghez. Mindamellet a szükség, minden ellenszenve és gyanúja daczára, arra kényszerítette a császárt, hogy Gainashoz folyamodják. De különben is avagy eszélyes lett volna-e Konstantinápolyban tartóztatni ezt az elégedetlen, vagy kegyvesztett barbart, akkor, a mikor Tribigilde győzőkép jelenik meg a chalcedoni parton? A legegyszerűbb és a legbiztosabb dolognak látszott, ha jóhiszeműeknek veszik szolgálatkészségével való dicsekedéseit s ennek következtében eltávoztatják Konstantinápolyból: Arkadius csakugyan ekkép is cselekedett.

Gainas tehát a segítő csapatokkal a Bosporus keleti partján foglalt állást, hogy ekkép Konstantinápolyt fedezze. Megtehetette volna ugyan azt is, hogy Tribigilde elé vonul s őt a lydiai hegység torkolatainál feltartóztatja, de semmi ilyesmit nem cselekedett, vagyis inkább fedetlenül hagyta az összes átjárókat, úgy, hogy a gruthongok tűzzel, vassal kezökben újra kezdték jövésmenéseiket Phrygia és Bithynia vidékein,²⁾ Gainas pedig szüntelen keresgélte őket, de nem találta meg soha. Ez alatt a római vezérnek a császárhoz küldött tudósításai a legnagyobb határozatlan-

¹⁾ Gainas autem mirifice principi facinora Tribigildi extollere. Zosim., v. 17.

²⁾ Quum e Pamphylio Tribigildus evasisset graviores quam antea calamitates Phrygiae civitatibus intulit. Zosim., v. 17.

ságot árulták el, folytonosan úgy tüntette fel ezekben Tribigildet, mintha kimeríthetetlen segélyforrásokkal rendelkező főnök volna,¹⁾ a kivel csak tartózkodva lehet szembe szállani, annyival is inkább, minthogy mind a két sereg ugyanazon vérből származó népekből áll. Egyúttal pedig Gainas vitatni kezdte fejedelmével szemben a háború okait: »Tribigilde, így irt a császárhoz, épp olyan jó szolgája a fejedelemnek, mint ő maga, s a gruthongoknak legfőbb vágyát képezi most is, hogy mint sok időn át tették, karjaikat ezentúl is a birodalom védelmére szentelhessék, de a római kormány igazságtalanságot követett el irányukban. Mert mit is követeltek ők voltaképen? Annak a miniszternek letételét, a ki őket megsértette²⁾, ez áron készek a békére. Eutropius tehát oly nélkülözhetetlen az állam jóllétére, hogy a fejedelem és birodalom kész szívvvel áldozzák fel magokat érte?« Ilyeténkép végezte Gainas minden levelét, s mind határozottabban nyilatkozva, utoljára kijelentette, hogy saját hadseregéről sem felel, ha a gruthongok követeléseinek eleget nem tesznek.

Mindenki elgondolhatja, hogy Eutropiusnak konstantinápolyi ellenségei sem aludtak, hanem szintén igyekeztek a magok részéről Arkadiusra hatni, de a miniszter nem tágitott. Mindazonáltal két újabb esemény nagy szeget ütött a fejedelem fejébe s rendkívül növelte aggodalmait. Persia egész addig Vararane, e néven negyedik, király kormányá alatt állott, a ki Theodosius barátja s a birodalomnak állhatatos szövetségese volt. Ez idő tájban azonban

¹⁾ Propter insignem Tribigildi bellicis in rebus solertiam. Zosim., v. 17.

²⁾ Postulata haec erant: ut malorum omnium maximus auctor Eutropius sibi dederetur. Zosim.. v. 17, 9.

valamely, a rómaiak iránt ellenséges indulattal viseltető párt által megöletett s utódának Isdégerdnek, e párt fejének, legelső tényeinek egyikét az képezte, hogy Syria határára czirkáló csapatokat küldjön.¹⁾ Ez a hír majdnem ugyanazon időben bizonyosult valónak, a midőn Stilikon, ürügyül használva Kelet több tartományának folyamodását, a melyek fegyveres beavatkozásra szólították fel Eutropius rossz kormányzata ellen, komoly előkészületeket tett e célból, a római tanács felhatalmazása mellett. Ez a tény is igaz volt és Stilikon bizalmas költőjének nyilatkozata szerint nem kevesebbet tervelt, minthogy a két birodalmat s a két fejedelmet az ő saját kettős kormányzósága alatt egyesíti. Ez utóbbi fenyegetés nagyobb rettegésbe ejtette Arkadiust, mint a többi együtt véve: ennélfogva azt kérdezte önmagától, hogy Eutropius voltaképen csakugyan oly becses-e rá nézve, hogy miatta azon veszélylyel is szembeszálljon, hogy annak az embernek gyámnoksága alá essék, a kit a világon mindennél inkább gyűlölt.

Ifjú ura habozásának maga a miniszter vetett véget hallatlan szemtelenségű bizonyos cselekedete által. E minden oldalról keletkező s mint az áradó tenger őt köröskörül elnyeléssel fenyegető támadások oly dühbe ejtették Eutropiust, hogy már utóbb titkolni sem tudta; ez a rendesen oly ovatos ember nem birt többé önnön magával. Mivel minden bajáért a császárnét okolta, a kinek fondorlatait fölfedezte, egy nap annyira feldühödött ellene, hogy ezt mondta neki: »jól vigyázz magadra, mert az a kéz, a mely ebbe a palotába vezetett, még elég hatalmas arra, hogy ki is kergethessen belőle....«²⁾

¹⁾ Lásd e tárgyban *Elbeszélések a római történetből* című munkám *Placidiáról* szóló kötetét. — Claud., *In Eutr.*, II. v. 477. et sequ.

²⁾ Se propediem a palatio ejecturum esse. Philostorg., XI, 6. — Sozom., VIII., 7.

E szavakra barbar büszkeségének egész teljességével fölvetette fejét a császárné; s egy kézmozdulatával félre hárítá utjából a heréltet, szobájába ment, a hol két leánykája, a három éves Flaccilla s a még alig öt hónapos Pulcheria volt; ezeket karjai közé vette és sebes léptekkel férje lakosztálya felé igyekezett. A boszúság majd hogy meg nem fojtotta; heves zokogástól kísért könnyei záporkép hullottak.¹⁾ A gyermekek anyjok izgatottságán felindulva, éles sikoltozásban törtek ki, a melyek a palota boltivei alatt messze elhangzottak.²⁾ A mint Eudoxia Arkadiussal szembe találkozott, a ki e jajveszékelésre elősietett, sokáig ott állt előtte, a nélkül, hogy egyetlen egy szót birt volna ejteni; majd szaggatott szavakkal s dühvel szemeiben tudtára adta neki azt a megbántást, melyet rabszolgájától kellett szenvednie. Ez a jelenet sokkal hevesebb volt, mint a mennyit a gyenge Arkadius elbirhatott. Ennélfogva azon nyomban hívatta Eutropiust, s a császárné szeme láttára elcsapta hivatalából s kijelentette, hogy minden javait elvéteti s megparancsolta neki, hogy halálbüntetés terhe alatt, rögtön távozzék a palotából.³⁾ A császári termék cselédsége s a palotaőrség főnöke, a kik a zajra oda csődültek, tanúi lehettek a mindenható miniszter letételének, Eudoxia azt parancsolta, hogy menjenek utána s fogják el bármi áron. A mint azután boszúja kitöltése folytán ismét nyugodttá lett, ren-

¹⁾ Ambabus ulnis liberos suos amplexa, sicut erat, ad maritum accessit, et lamentans simul et liberos praetendens, lacrimarum imbrem profudit. Philostorg., XI. 6.

²⁾ Infantes... qui naturali quodam impulsu una cum matre ejulabant. Philostorg. XI. 6.

³⁾ Arcessit Eutropium, et abrogata dignitate dimittit. Zosim., v. 18. — Omni dignitate exuit, opesque ademit. Philostorg., XI. 6.

delkezéseket tett a beállt helyzetre vonatkozólag, a melyről intézkedni férje egyáltalán nem tudott s parancsoló tekintete mindenkiel megértette, hogy jövendőben ő uralkodik a palotában.

Eutropiust nem csalta meg ösztöne, s azonnal érezte, hogy veszve van. Hanyatt-homlok rohant tehát azokon a tágas termeken és csarnokokon végig, a hol még csak az nap reggelén is több hizelgésben részesült, mint a tulajdon ura s a hol most, ugyanazon udvaroncok, csak hogy minél előbb távozhassanak köréből, mint valami dögvészes előtt, sietve nyitották meg soraikat. A mint Eutropius, zavart fővel s azt sem tudva mihez fogjon, valamelyik titkos ajtón a palotából kijutott, sebtiben a palota közelében levő székesegyházba futott, hogy ott menedéket keressen magának, megfeledkezve arról, hogy hiszen ő maga törölte el az egyházi menedékjogot a felségsértési ügyekre vonatkozólag.¹⁾ Ott azután, mielőtt a küszöböt átlépte volna, lehajolt a földre s egy marék port véve a kezébe, behintette vele haját és homlokát, hogy ekkép méginkább felgerjeszsze a szánalmat maga iránt.²⁾ A mint azt látta, hogy a templom oldalánál követik, merészen a szentély felé közeledett s széttárta azt a függönyt, a mely a szentek szentét a basilikának a hívők számára fentartott részétől elválasztotta,³⁾ s az áldozati

¹⁾ Eutropius cursu se ad Christianorum ecclesiam confert. Zosim., v. 18. — Ex palatio sese proripiens, supplex ad ecclesiam confugit. Sozom., VIII. 7.

²⁾ Canitiem largo raram de pulvere turpat.

Claud., in *Eutr.*, II. Prol. V. 25.

³⁾ Velamenta. Chrysost., in *Eutr.*, 3. Opp. t. III. ed. Montfaucon.

oltárt tartó oszlopok egyikét átkarolva,¹⁾ e könyörgő helyzetben várta a püspök megérkeztét. E közben a függöny ismét rendes állapotba hullott vissza, de ő azért hallotta a templom hajóiban szétoszló sokaság sürgölődő lépteit s a fegyverek zaja s a fenyegető kiabálás csakhamar értesíteték a felől, hogy a katonaság keresi mindenfelé. A püspök papságától körülvéetve csakhamar megjelent. E váratlan könyörgő láttára, megdobbant a püspök szive, még pedig nem azért, hogy saját sérelméért elégtételt nyert, hanem azért, mert hivatására lehetett büszke. Eunnélfogva néhány szóval megnyugtatta a menekültet s ajánlotta neki, hogy semmitől se tartson, és minthogy a kíséretében levő papok közül egynehányan zúgolódtak e miatt, hogy egy oly nyomorult, a minő Eutropius, ekkép elvonatik méltó büntetése elől: »Mi az, mi, ekkép szakítá őket félbe a püspök, hát nem látjátok be, hogy mily dicsőség ez az egyházra nézve, hogy azt láthatja, hogy egyenesen az ismeri el most jogait s az folyamodik irgalmához, a ki azelőtt üldözte?«²⁾

Mialatt a függönyön belül ez az esemény végbe ment, a katonák kivont karddal a kezökben, de előbbre hatolni nem merve, hangosan kiabáltak a püspök után.³⁾ Chrysostomus aggódva kezén fogta Eutropiust s a sekrestyébe vezette, a hol a szent edények közé elrejtette, azután sebes léptekkel visszatért, hogy a szentély megszenteltetésé-

¹⁾ Sacrosanctae mensae, ad quam perfugerat, haerentem. Chrysost., in *Eutr.*, 3.

²⁾ Potentiam Ecclesiae et clementiam: potentiam eo quod in tantam inciderit mutationem ob bella quae ipsi intulerat. Chrysost., in *Eutr.*, 3.

³⁾ Missis ad eum ab Imperatore qui vel per vim hominem pertraherent, cum ad sacrarium confugisset. Chrysost., in *Eutr.*, 2.

nek ellene álljon. »Püspök, így kiáltoztak hozzá a dühös katonák, Eutropius itt rejtőzködik; szolgáltatd kezeinkbe; rendeletünk van rá, hogy elfogjuk. — »Ez a menedékhely szent, így felelt nekik Chrysostomus, senki ide be nem hatol, ha csak testemen nem tör keresztül. Az egyház Jézus Krisztus menyasszonya, a ki reám bizta becsületét, és én annak árulója soha nem leszek.« Majd azzal fenyegetőztek, hogy bántalmazzák; de a nélkül, hogy e miatt megijedt volna, mellét tárta az ütések elé: »Vezessetek a császárhoz, így szólt hozzájuk több ízben, majd az ő jelenlétében elintézzük a dolgot.« A csapat vezetői a veszekedést megunva, utóvégre beleegyeztek ajánlatába és Chrysostomus két sor lándzsás és kardos ember közepett, mint valami fogoly, a palota felé mendegélt. Azon órában, midőn ezen esemény a szentély lépcsőin a templomban végbe ment, ettől ugyancsak különböző folyt le abban a nagy körszínházban, a melyet azelőtt Eutropius oly szorgalmasan látogatott s a hol az nap éppen rendkívüli előadást tartottak. Mihelyest a legutóbbi események híre a nézők tudomására jutott, az egész közönség fölkerekedett s a miniszter fejét követelte.

III.

Az a jelenség, hogy a püspököt katonák kísérik az utczákon, a reggeli eseménynél nem kisebb felindulást okozott, úgy a városban, mint a palotában. A császári kihallgatás nyomban bekövetkezett s a felvilágosítások Chrysostomus és a császár között megkezdődtek. A püspök azt a tételt fejtegette, a melyet már Eutropius ellenében is védelmezett az egyházak sérthetetlensége felől kibocsátott legutóbbi rendelet alkalmával, tudniillik, hogy az egyház kerítése szent

jellegéből kifolyó jogánál fogva védelmezi mindazokat, a kik ott menedéket keresnek, legyen bár az, a kit az emberi igazságszolgáltatás elítélt, zsidó, pogány vagy pedig keresztény.¹⁾ És mikor a császár azt az ellenvetést tette, hogy az általa hozott törvény a menedékjog szabadalma alól kivette a fel ségsértés bűnét elkövetőket, és hogy bizonyára senki sem bűnösebb annál az embernél, a ki a *legnemesebb császárnét* sértegetni merte, a kinek vétkei vagy rossz igazgatása a birodalom biztosságát veszedelembé döntötte; azt felelte a püspök: — »Az emberi törvények nem ronthatják le az isteni törvényt. Hiszen maga Eutropius csattanós példát szolgáltat ez állítás igazságának bebizonyítására, mert ime ő is, a ki a szentély joga ellen merényletet követett el azzal a rendelettel, a melyért a felelősség terhe az ő fejére száll, kénytelen azt érvényben levőnek elismerni, az által, hogy annak árnyéka alá menekül. Isten, a ki őt ezen bűneért meglakoltatta, a rá mért büntetésben üdvös figyelmeztetést közöl mindazokkal, a kik példáját követni merészelnék.«²⁾

Ez és ezekhez hasonló nyilatkozatok, egész tüzzel előadva azon a fenséges nyelven, a melylyel egyedül Chrysostomus rendelkezett, mélyen megrendítették Arkadiust, a ki nem érzett magában elég erőt arra, hogy egy ilyen emberrel megmérkőzhessék az oly kérdések feletti vitában, a midőn az isteni jog a világi hatalommal s a vallástan a törvényeknek tartozó engedelmességgel kél birokra. Egyébiránt még valami titkos borzalom is ragadta meg arra a gondo-

¹⁾ Ab omnibus desertum ac contemptum sola (Ecclesia) ut amantissima mater suis velamentis occultat, Imperatoris simul irae et intolerabili populi furori ac odio se opponens. Chrysost. *in Eutr.*, 3.

²⁾ Suomet facto legem suum primus abrogavit... sua calamitate alios docet. Chrysost., *in Eutr.*, 3.

latra, hogy ő maga saját kezével irta alá azt a rendeletet, a melynek a látszat szerint oly gyászos következményei lettek miniszterére nézve. Megadta tehát azt, a mit a püspök kért, vagyis beleegyezett abba, hogy a herélt memedékhelye tiszteletben tartassék, legalább úgy látszik, hogy ennél tovább ezuttal nem mentek. Demár ez is sok volt, mert a püspököt kísérő csapatok, azokkal együtt, a melyek a palota őrségét képezték, e határozat hallatára, lázongani kezdtek, s azt kiabálták: »nekünk Eutropius kell. Halál Eutropiusra!« ¹⁾ S a katonák borzasztó zenebonát csapva, rázták lándzsáikat.

A császárnak személyesen kellett e forrongás lecsillapítása végett kilépnie. Azon hosszú beszédben, melyet a zavargókhoz intézett, a püspöktől hallott okoskodást igyekezett felhasználni, hozzá téve, hogy ha Eutropius nagy hibákat követett is el, de azt is el kell ismerni, hogy némi jót is cselekedett. Arkadius határozata kétségkívül ingadozni kezdett. Midőn azt látta, hogy a katonák, a helyett, hogy rá hallgatnának, kétszer annyira kiabálnak s fenyegetőznek mint az imént, könyekre fakadt s oly esennen kérte a kegyelmet minisztere számára, mintha csak tulajdon magának kérte volna. Erre aztán megtört a katonák ellenszegülése. ²⁾ Ily hihetetlen látvány játszódott le a császári palotában ez este folyamában, még mielőtt a püspök eltávozott volna onnét.

¹⁾ Affluente exercitu et concitato ob ejus crimina, deposcenteque hominem ad supplicium. Chrysos., in *Eutr.*, 4.

²⁾ Longam habuit orationem... Cum autem illi de integro urgent, ad vindictam laesi Imperatoris, clamantes, exsistentes, ad mortem deposcentes, hastas vibrantes, tum vero ne a lacrimis quidem clementissimis oculis suis temperans, aegre tandem iram eorum sedavit. Chrysost. in *Eutr.*, 4.

E mozgalmas események szombaton történtek és a következő napon a püspöknek misét kellett szolgáltatnia, s a bevett szokás szerint a nép előtt beszédet tartania. Azonban miről beszélhetett volna inkább, mint azon meglepő eseményről, a melylyel azon idő szerint minden elme foglalkozott s a mely mintegy Isten vezérlő keze nyomán egyenesen a trón lépcsőjétől indult ki, hogy az oltárénál végződjék? A nap izgalmai annyira kifárasztották Chrysostomust, hogy alig maradt ideje arra, hogy ily nagyszerű tárgy felett gondolkodhassék; mind a mellett a következő reggelen készen volt mondandójával. A székesegyházba már nap felköltekor tódult a kíváncsi, szenvedélyes és izgalmakra vágyó sokaság: az asszonyok elhagyták házaik női lakó osztályát, a szűzek azt a titkos szobát, a hol anyjokkal együtt kelle tartózkodniok; a férfiak elillanva a nyilvános terekről, vagy az amphitheatrumból, mindnyájan úgy csődültek az emberi nagyság töredékenységének e drámájára, mint valami színi előadásra.¹⁾ A templom hajóival, karzataival és oszlopcsarnokaival együtt csakhamar zsufolásig megtelt emberekkel. »A husvét ünnepe, azt mondja Chrysostomus, alig gyűjtött össze ennyi népet.«²⁾ E minden rendű és rangú emberekből álló tömeget különböző érzelmek izgatták ugyan, de az Eutropius ellen táplált gyűlölet annyira uralgott rajta, hogy attól lehetett tartani, hogy a szentély ellen már egyszer megkisértett erőszakoskodás újra ismétlődik. Sőt imitt-amott keserű szemrehányások is hallatszottak a püspök ellen, a ki e gonosztevőt, holott nem érdemes rá, pártfogásában része-

¹⁾ Virgines thalamis, et mulieres gynaeceis desertis, et viri foro vacuo relicto, universi huc concurrerunt. Chrysost., in *Eutr.*, 3.

²⁾ Nec minorem nunc video populi frequentiam, quam in sacra Paschae celebritate. Chrysost., in *Eutr.*, 3.

sította. ¹⁾ Mindenfelé az az aljas öröm látszott az arcokon, a melyet a kis embereknél a nagyok váratlan bukása szokott előidézni.

A mi Chrysostomust illeti, őt csupádon-csupán egyetlenegy gondolat foglalkoztatta, tudniillik az egyháznak győzedelme a föld hatalmasságai felett, s e gondolathoz azt a büszke önérzetet fűzte, hogy onnan fölül ő választatott e szép diadal eszközévé. A szemei előtt lepergő eseményekből ő ezt a vallásos jelentést vonta ki; sőt ezt tette beszédének is főtételévé. Eutropiust ő nem tekintette személyes ellenségének, hanem az egyház ellenségének; sőt azon semmi emberek közé sem sorolta őt, a kik iránt a közönséges felebaráti szeretet a feledést teszi kötelességünkkel: hanem szerrinte azok közé a világi fényvel övezett nagy bűnösök közé tartozott, a ki Isten jogait félre ismerni merte, a kit Isten haragjában földre sújtott s a kit a pap végső büntetéséül, a szószék magaslatáról a bocsánat megalázásával illetni szándékozott. Ilyen szempontra kell helyezkednie annak, a ki a feltáruló jelenetet helyesen akarja megérteni, a mely még magánál a néző közönségnél is rendkívül eltérő méltatásban részesült. ²⁾

Azt hihetné az ember, hogy a püspök hatalmas szavának hatását, egy kissé szinpadias eszközökkel is emelni akarta, mert abban a perczben, a midőn a szószékül szolgáló emelvényre föllépett s kezének egy intésével hallgatásra

¹⁾ Multi sunt e nostris adeo inhumani, ut nos etiam incusent, qui eum sacrario exceperimus. Chrysost., in *Eutr.*, 3.

²⁾ Calumniam non mediocri accessione auxit oratio ab illo habita contra Eutropium eunuchum . . . Visus est a se quorundam animos alienare, quod hominem adversa utentem fortuna non modo miseratus non esset, sed etiam corripuisset. Socrat., VI. 4.

hivta fel a sokaságot, a szentélyt elfedő függöny szétnyílt s a hallgatóság Eutropiust pillantotta meg. A hajdani miniszter majdnem az oltár alatt térdelt, a melyet halványon, hamuval fedetten, karjaival ölelt át, s annyira reszketett, hogy némileg még fogainak görcsös csattogását is lehetett hallani.¹⁾ E váratlan látvány által keltett izgalmat elhasználva, imigyen kezdett a püspök beszédéhez:

»Ha valaha, úgy e perczen mondhatjuk el méltán a bölcsessel: hiúságok hiúsága, minden hiúság! Hol van most a konzulság pompája? Hol a lámpák és fáklyák fénye? Hol vannak a tetszésnyilatkozatok, a tánczolókarok, az ünnepek és az örvendező csoportulatok? A város hizelgő nyilatkozatai, a czirkus éljen kiabálásai, a néző közönség ezreinek tömjénezései hol vannak? Mind ez eltűnt. A szél hirtelen fölkerekedve, elsöpörte a lombokat, s a fát gyökeréig megingatva, kopaszán mutatja előttünk: oly erőszakkal tört ki a vihar, hogy a fának minden ereje megtört s nemsokára a földre hull.²⁾ Hol vannak most az állítólagos barátok? Hol a tányérnyalók raja? És a pecsenyékkel megrakott asztalok s a napokon át bújdosó poharakból ivott bor, a szakácsok inycsiklándoztató ételei és a hatalomnak hizelgő szolgák sima beszédei: hova tűntek el mindnyájan? Nem egyéb volt mind ez, mint rövid éji álom, mely a nap felköltére tova illan, mint tavaszi virág, melyet elhervaszt a nyár heve, mint egy árnyék, mely elsuhan, mint füst, mely eloszlik,

¹⁾ Episcopus igitur, dum Eutropius sub mensa alteris jaceret, metu percussus, sedens in ambone, unde etiam antea concionari solebat . . . Socrat., VI. 5.

²⁾ Tantaque vis venti impacta est, ut cum nervos ejus universos concusserit, tum ipsam funditus prosternere minetur. Chrysost., in *Eutr.*, 1.

mint vízbuborék, mely szétpattan, mint pókháló, mely szét-tépődik. ¹⁾ Ugyanazért mondjuk és százszor mondjuk: hiúságok hiúsága, minden hiúság! Irjátok e szavakat falaitokra, ruháitokra, tereitekre, utczáitokra, házaitokra, ablakaitokra, kapuitokra, irjátok főleg lelkiismeretetek táblájára, hogy gondolataitokban minduntalan ismétlődjenek. Ismételjétek ezeket az ebédnél, ismételjétek a vacsoránál, a világ gyülekezőhelyein ismételje mindenki szomszédja előtt!.... Hiúságok hiúsága, minden hiúság!«

Ekkor Eutropiushoz fordúlva, így folytatta beszédét:

»Nem mondtam-e neked szüntelenül, hogy a gazdagság elillanó természetű? De te nem hallgattál rám. Nem mondtam-e, hogy az olyan, mint a háladatlan szolga, a mely szüntelen csak a megszökésre gondol? De te nem akartál nekem hinni. Mind a mellett a tapasztalás bebizonyította neked, hogy az nemcsak elillanó természetű és háladatlan, hanem egyúttal gyilkos is, mert ime elsáppasztott és remegésbe ejtett téged. Nem ismételtam-e előtted, midőn dühösködtél rám, holott csak az igazságot mondtam: »hogy én hivebb barátod vagyok, mint azok, a kik neked hizelegnek?« S azt is hozzá tettem, hogy azok a sebek, a melyeket az okoz, a ki szeret, többet érnek, mint annak a csókja, a ki gyűlöl? Ha bölcsen elhordoztad volna az én sebeimet, a mások csókjai nem okozták volna vesztedet: az én sebeim, a melyeket én ütök, egészséget idéznek elő; az ő csókjaik a

¹⁾ Omnia illa nihil nisi nox et somnium fuerunt, et appetente die evanuerunt flores fuerunt verni, et vere exacto emarcuerunt omnia: umbra erant et praeterierunt; fumus. erant et soluta sunt; bul-lae erant et dirupta sunt: araneae erant et lacerata sunt. Chrysost., in *Eutr.*, 1.

halált.¹⁾ Hol vannak most a pöhártöltők? Hol a hivatal-
szolgák azon seregei, a melyek elháríták a sokaságot elő-
led, hogy minden helyen a te hatalmatod hirdessék? Át-
szöktek tőled az ellenséghez; visszautasítják a te kegyedet,
mert saját biztosságukat a te veszélybe döntésedben keresik.
Én nem ekképen cselekedtem: mert bár engem eltérni sem
akartál, én téged nem hagytalak el, és most bukásodban
egyedül én vagyok az, a ki némi enyhülést szerzek számodra.
Te harczoltál az egyház ellen, s ime az egyház kitárja kar-
jait, hogy befogadjon. Te ellenben a színházakat szeretted
és pártfogoltad s ime a színházak árulóiddá váltak: e mai
lett nap fejedet követelik. Midőn egész az unalomig ismét-
tettem előtted: »miért cselekszel ekképen? miért törsz örült
módon az egyházra s miért rohansz szívbéli örömmel saját
romlásodra?« te vállat vontál s a czirkuszba futottál: a
czirkus, a melyre mindent pazaroltál, élesítette azt a kardot,
a mely kebledet átjárja; az egyház pedig, a melyet üldöztél,
ma legfőbb gondjának ismeri, hogy szükségében kezét
nyújtsa feléd és téged megmentsen.²⁾

»Ezt, a mit itt mondok, nem azért mondom, hogy bán-
talmazzam azt az embert, a kit a sors földre sújtott, hanem
azért, hogy figyelmeztessem és erősítsem azokat, a kik még
talpon állanak;³⁾ nem azért, hogy a sebesült sebeit még

¹⁾ Mea vulnera sanitatem afferunt, illorum oscula morbum im-
medicabilem Chrysost., in *Eutr.*, 1.

²⁾ Tu haec omnia monita negligenter praetercurrebas; circensi
autem multitudo, exhaustis in se tuis facultatibus, gladium in te acuit;
Ecclesia vero, tuo furore exagitata, ultro citroque cursitat si quo pacto
te ex his casibus implicitum extricare queat. Chrysost. in *Eutr.*, 1.

³⁾ Non quo prostrato insultem, sed quod eos qui adhuc stant,
tutiores reddere cupiam. Chrysost. in *Eutr.*, 2.

inkább elmérgesítsem, hanem hogy biztosítsam azoknak egészségét, a kik még meg nem sebesültek; nem azért, hogy a hullámok alá nyomjam a vízben fúldoklót, hanem hogy intsem azokat, a kik kedvező széllel hajóznak s jelezzem előttök a rejtett sziklákat, s kitűzzem előre hajójok követendő útját.

»Ki volt valaha nagyobb ezen embernél? Senki a kerek világon nem mérközhetett meg vele gazdagság dolgában: boldogságából semmisen hiányzott, ő elérte a szerencse tetőpontját; irigylett, rettegett ember volt, s ime most nyomorultabbá lett a bilincsekbe vert rabnál, mezítelenebb a rabszolgánál s szűkölködőbb az éhező koldúsnál! Óráról-órára egyéb se lebeg szemei előtt, hanem minduntalan csak kiélesített kardok, hóhérok, borzasztó mélységek, kinoztatások, a melyek által csak az ember élete kioltatik. És nem elmúlt gyönyörűségeinek emlékezete foglalja el, idézi elő látományait; hanem a kinzás az, minden alakjában s a halál minden borzalmával, a mely szüntelenül megjelenik előtte.¹⁾ De miért igyekezzem azon, hogy titeteket képzeletbeli dolgok rajzolásával indítsalak meg! Nem látjátok-e őt ti magatok ott lenn az oltár alatt? Midőn tegnap őt onnét erőszakkal akarták elragadni, jobban bele kapaszkodott, mintha lánczczal lett volna oda kötözve, sokkal fakóbb volt a puszpángnál, sokkal színtelenebb a halottnál s még ma is ugyanazt a látványt nyújtja számotokra.²⁾ Látjátok mint vaczognak fogai, mint reszketnek tagjai, mint zokog

¹⁾ Per singulos dies gladios prae oculis habens in se exacutos, et barathra et carnifices, et viam quae ad supplicium ducit. Chrysost. in *Eutr.*, 2.

²⁾ Absque vinculis columnae huic haerentem Chrysost. in *Eutr.*, 4.

folyton, nyelvét a rémület mennyire megbénította! Úgy, hogy nem is élőlény többé, hanem valóságos szobor, melynek lelke a kő hidegségét és merevségét öltötte magára.¹⁾

»Nem, nem, ismételve mondom nektek, én nem akarom szavaimmal szerencsétlenségét tetézni; hanem a mit akarok, semmi nem egyéb annál, hogy megindítsalak titeket, hogy megmutassam nektek, hogy ő szenved és hogy szenvedéseivel érzétek be és szívetek lágyuljon meg. Jól tudom, hogy vannak közöttetek oly könnyörületlen szívű emberek, a kik még azt is szememre hányják, hogy befogadtam ide ezt az embert, és e tettemet bűnül tulajdonítják; azonban barátom, — te, a ki engem vádolsz, — mondd meg nekem, mi kifogásolni valót találsz cselekedetemben? ²⁾ — Megtámadta az egyházat. — Az igaz, de oda is menekült. Dicsőítsük inkább, dicsőítsük az Istent, hogy megengedte, hogy e rettenetes pillanatban az egyház ellensége elismerte annak hatalmát és irgalmasságát: hatalmát, mivel az egyház legyőzte őt abban a harczban, a melyről álmodozni merészelt; s irgalmát, mert kiterjesztette fölé szárnyait a győződelem után. Mert avagy képzelhető-e fényesebb győzelem annál, hogy ez a bűnös itt időzik e falak között, a mi még a zsidókat és pogányokat is pirúlásra kényszerítené? Ime akadt egy ember, a ki harczolt az egyház ellen, tagadta s megsértette a szentély szabadalmait; ugyanaz az ember

¹⁾ Quid nostris verbis opus est, cum ipsius calamitatis imago ob oculos nostros versetur? Dentium arietatio, tremor totius corporis, vox singultiens et lingua titubans, in summa talis habitus, qualem oportebat habere animam, quae jam metu ut lapides obriguisset. Chrysost., in *Eutr.*, 2.

²⁾ Dic mihi, quaeso, dilecte, quid est, quod indigne fers? Dices: Quia in ecclesiam confugit. Chrysost., in *Eutr.*, 3.

elbukik és ime ez a túlságosan szerető édes anya elrejti őt leple alá, s választó falul áll ő és a császár haragja s a sokaság dühe közé! Tartsátok tiszteletben Eutropiust menedékhelyén; ő oda alant az oltárnak legszebb ékessége!

»Az oltár ékessége, talán így kiáltotok fel, ez a kapzsi, ragadozó, igazságtalan ember! ez a gonosztevő, a ki merényletet akart elkövetni ugyanezen oltár ellen, ez volna annak ékessége! — Óh, hallgassatok; ha a tisztátalan parázna asszony csókolhatta a Krisztus lábait, ne ismételjétek többé ezt.¹⁾ A megfeszítettett, a kinek mi szolgálai vagyunk, nem szólt-e maga ekkép atyjához: »bocsáss meg nekiek, mert nem tudják mit cselekesznek!« De tán azt mondjátok továbbá, — ő maga zárta be ezt a menedékhelyet s ő szüntette meg saját törvényével azt a kegyelmet, melyért most esdekkel! — Kétségkívül; de a mi e menedékhely sérthetetlenségét illeti, ő azt még erősebbé s még nyilvánvalóbbá teszi, mint a minő annakelőtte volt, éppen tulajdon eljárása által. Az egyház hasonló a királyokhoz, a kiknek felségessége nem oly nagy, ha bíborral vállukon s koronával fejökön nyugodtan trónusukon ülnek, mintha fennállva, felemelt lábbal s legyőzött ellenségeik fejét tiporva mutatkoznak előttünk.«²⁾

Chrysostomus azzal végezte beszédét, hogy felhívta a népet, menne vele mise után a palotába s kérjék együttesen Eutropius megkegyelmeztetését s »tegyék le, a mint mondá, a legkegyelmesebb fejedelem lábaihoz az irgalmas-

¹⁾ Quandoquidem et meretrix ipsius Christi pedes contigit obscena illa et impura Chrysost., in *Eutr.*, 3

²⁾ Non tantum decus regiae effigiei contingit, si rex solio sedeat purpuratus et diademate cinctus, quantum si sub pedibus quoque regis Barbari, manibus post terga revinctis, proni jaceant. Chrysost., in *Eutr.*, 3.

ság arany kalászeit.« ¹⁾ A hallgatóságon nem fogott semmit ez a buzditás, melyet erre a beszéd további része különben is eléggé rosszúl készített elő. Eutropius több napig tartózkodott a templomban, mint valami börtönbe bezárva, azután hirtelen eltűnt onnét; később kitudódott felőle, hogy erős őrizet alatt egy Cзыprus szigetére induló hajóra tétetett. ²⁾ Nyomban az a híre szárnyalt, hogy Chrysostomus a császárné kegyét keresve szolgáltatatta őt ki, és bár az ily rágalom merőben ellenkezett a kézzelfogható bizonyossággal, minthogy szembeszökő ellenmondásban állott úgy a pap személyes jellemével, mint azzal az egyházi sérthetetlenséget védelmező szereppel, melyet ez ügyben magára vállalt, mindamellett ezt a hazugságot annyira elhitte egész Konstantinápoly, hogy Chrysostomus érezte, hogy magát az alól tisztáznia kell. Ezt egy beszédével, mely maig is megvan, eszközölte, a melynek a negyvennegyedik zsoltár következő célzatos helyét választotta alapigéjéül: »a királyné a király jobbán ül.« — »Ne mondja nekem senki, így kiált fel egész felháborodással, hogy ha ez az ember elárúztatott, az egyház csalárdsága szolgáltatatta ki: ha nem hagyta volna el az egyházat, nem árúztatott volna el. — Ne mondjátok nekem, hogy »azért árúztatott el, mert ide menekült«; nem, nem, az egyház nem hagyta őt el, hanem ő hagyta el az egyházat; a szentély belsejében senki sem árulta őt el, hanem az egyház küszöbén kívül, mivel kivonta magát annak védelme alól.« ³⁾

¹⁾ Flavescentes commiserationis spicas praeferentes. Chrysost., in *Eutr.*, 5.

²⁾ Zosim., V. — Claud., in *Eutr.*, II. Prolog.

³⁾ Ne mihi dicas, quia qui proditus est prodicione Ecclesiae est abreptus . . . Chrysost., *Opp.*, I. III. p. 386. e ed. Montfauc.

Később aztán megtudták, hogy Eutropius maga adta magát az udvar ügynökei kezébe, azoknak ígéretei által elcsábíttatva, később pedig esküvel kötelezték magokat a császár nevében ez ügynökök, előbb jól ráijesztve, hogy a katonák és a nép mily gonosz szándékot forralnak ellene, hogy még csak egyetlen egy haja szálának sem lesz semmi bántódása; a minek következtében azután önként belenyugodott abba, hogy Cзыprusba vigyék. ¹⁾ Íme, az a nyomorúlt, a ki hatalmának tetőpontján, annyi hasonló esküt szegett meg, most mint valami gyermek, úgy bízott e hiú ígéreteken.

Mialatt a hajó Eutropiussal földézetén Cзыprus szigete felé vitorlázott, a bűnper is megindított ellene. A császár egyik legbizalmasabb tanácsosa, Aurelianus prefektus pretorio elnöklete alatt kiküldött magas személyiségekből álló bizottságnak tette tisztvé az ügy tárgyalását. ²⁾ A bíróság a már ismeretes és a világ nyelvén forgó gazzettein és merényletein kívül, még újabbat is fedezett föl, a mit kiválólag felségsértési bűnnek minősíthetett, s ez abból állott, hogy a császári jelvényeket és ékességeket bitorolta.

Megállapították ugyanis, hogy Eutropius konzuli beiktatásának ünnepélye alkalmával, korántsem véletlenül, hanem egyenesen szántsándékkal, a konzulok rendes öltözeke közé bizonyos, egyedül a czézárok számára fentartott, jelvényeket kevert. Attól fogva nem haboztak többé azon kérdés felett, hogy minő jellegűnek minősítsék vádjokat: Eutropius a császári hatalom bitorlására irányzódó csel-

¹⁾ Jusjurandum Eutropio praestitum, quum extraheretur ex Ecclesia, per cavillationem eludentes. Zosim., v. 18.

²⁾ *Cod. Theod.*, IX., XL., 17. — *Philostorg.*, XI., 6.

szövényben találtatott vétkesnek, s a törvény erre a bűnre halálbüntetést szabott. Az ily megoldás semmikép sem egyezett össze azokkal a fogadástételekkel, a melyekkel a szerencsétlen ügyefogyottat menedékhelyéről kicsalták, úgy, hogy a császár lelkiismerete méltán háboroghatott miatta.

Mind a mellett úgy simították el a dolgot, hogy a fiatal fejedelemmel elhitették, hogy csak a nép dühe által fenyegetett távollevő vádlottnak biztosított az élete, de az elítéltnek egyáltalában nem, a kinek megbüntetését a törvény szigora követeli; és hogy azon ígéret, hogy főbenjáró büntetéssel nem sújtatik, csakis egyedül Konstantinápoly területére vonatkozott, de a birodalom többi részeire egyáltalában nem értetett.¹⁾ Minthogy a szörszálhasogatások nem győzték meg Arkadiust, Eudoxia, a ki nem érezte magát úrnak férje felett mindaddig, míg csak a heréltből ki nem szakad a lehellet, minden erejéből sürgette az ítélet végrehajtását.²⁾ Viszont Gainas se tette le a fegyvert, mivel azt állította, hogy ki akarják játszani s mindaddig nem hisz Eutropius megbüntetésében, míg csak fejével nem labdázhat. Nemsokára labdázhatott is vele kedvére, mert egy második hajó a szigetre ment a heréltért s visszahozta Chalcedonba, a hol aztán lefejezték.³⁾

Eutropius halálbüntetését megelőzőleg, közzé tették az ügyében hozott ítéletet, a melyet minden városban, minden piacon kifüggesztettek; szövege így hangzott:

¹⁾ Quasi jurassent, non se morte mulctaturos ipsum dum Constantinopoli esset. Zosim., v. 18.

²⁾ Philostorg. XI. 6.

³⁾ Eum e Cypro revocant . . . Chalcedonem missum interficiunt. Zosim., v. 18. — Philostorg., II. 6. — Socrat., VI. 5. — Sozom., VIII. 7. — Niceph., XIII. 4.

»Arkadius és Honorius augusztusok, Aurelianus prefectus pretoriónak.

»Kincstárunk jövedelmeihez kapcsoljuk Eutropius minden vagyonát, a ki a minap szent szobánk főnöke volt, miután előzőleg már rangvesztettnek nyilvánítottuk s a konzuli méltóságot a neve által rajta ejtett folttól megtisztítottuk. Rendeljük továbbá, hogy minden hivatalos intézkedései eltöröltessenek, s hogy az év czíme megváltoztattassék. Azok tehát, a kik vitézségök és vérök hullása árán a római határokat kijebb tolják, vagy a kik azokat fentartják az által, hogy köztünk a törvények méltányosságának uralmát megőrzik, ne búslakodjanak többé annak a rút szörnyetegnek láttára, a mely érintése által a konzulság isteni jutalmát bemocskolta. Tudják meg hasonlatosképen azt is, hogy Eutropius megfősztatott a patriciusi méltóságtól és minden egyéb kisebb rendű megtiszteltetéstől, a melyeknek erkölcsi kegyetlensége által csak gyalázatára vált.

»Rendeljük végre, hogy minden álló szobrai és bár mi egyéb képmásai, a melyek számára a fő- és vidéki városokban, várakban, nyilvános vagy magán helyeken, bronzból, márványból, olvasztott érczből vagy egyéb anyagból emeltettek, ledöntessenek, hogy ne sértsék többé szemeinket e századunkat megbecstelenítő szenyfoltok.« ¹⁾

A hajdani konzul, mielőtt kivégeztetett volna, láthatta Chalcedonban mell- és álló szobrainak romjait, mert a hízelgés sietett minél számosabbakat állítani fel számára abban a városban, a mely Konstantinápolynak úgy szólván csak egyik külvárosát képezte.

¹⁾ Ne unquam nota nostri saeculi obtutus polluat intuentum.
Cod. Theod., IX., XL. 17.

IV.

Eutropius üresen maradt helye nemsókára betöltetett; szinte sejthetjük, hogy ki foglalta el, s e naptól számítódik Arkadius történetében, ha ugyan szólhatunk ekképen, a legnemesebb császárnénak, Eudoxiának minisztersége. Eudoxia ugyanis abban az időben, a melyben a palota belsejében elvesztett tekintélyét újra visszaszerezte, az állam legfőbb kormányzását is hatalmába kerítette; Aurelianus prefectus pretoriót, Eutropius legfőbb bíróját konzullá neveztetette ki, szeretőjét, János comest pedig ¹⁾ főkincstárnokul szerezte be férje mellé. Uralmában természetesen osztakozott az a szövetség, a mely vele együtt, a herélt megbuktatásának tervét kifőzte: Castricia, Eugraphia, Marcia tagjai lettek annak a női szobában székelő kormánynak, a mely jöllehet nélkülözte is a hivatalos jelleget, de azért hatalom dolgában egy csöppet sem állt mögötte a hivatalosnak. ²⁾ Habár e három nő már férjeik vagyona folytán is igen gazdag volt, mindazonáltal mindennemű fosztogatásra és erőszakosságra vetemedtek, csakhogy fényűzéseket, vagy szerelmi kalandjaikat fentarthassák. A császárné, a ki mindent kegyenceinek szemüvegén át látott, oly erőszakos tettekre ragadtatta általok magát, a minek következtében népszerűségéből igen sokat elveszített. Egyébiránt a közügyek rendezésében mindenütt természetének túlzó hajlamai szerint járt el; abban is, mint mindenütt, merésznek, zsarnokoskodónak,

¹⁾ Aurelianus, qui ejus anni consulatum gerebat, . . . Joannes . . . quem plerique perhibebant ejus filii quem Arcadius habebat patrem esse. Zosim., v. 18.

²⁾ Pallad., *Vit. Chrysost.*, p. 35. — Zosim., v. 24.

az okos tanácsokra boszankodónak mutatkozott: úgy, hogy Arkadius benne csak újabb zsarnokot cserélt.

Gainas nem ily megoldás kedvéért döntött meg két minisztert, még pedig úgy, hogy az egyiket megölte, a másik megbukásában főszereplőkép működött közre: ugyanazért lenéző, de folyton ellenséges állást foglalt e női urallommal szemben. Mihelyest Eutropius meghalt, azonnal saját nevében, mint egyik hatalmasság a másikkal, békét kötött Tribigilddel, ¹⁾ s hadseregeik egyesültek, vagyis inkább Tribigild alvezére lett rokonának Gainasnak, a gót segítő seregek, vagy szövetségeseik főhadparancsnokának, a kik mindnyájan együttes lázadásban törtek ki a császár ellen. Ázsiában kényők kedvőknek mi sem állta útját; nem is nyugodtak addig, míg csak azt nyilvános sarczolások és rablások által teljesen ki nem merítették. ²⁾ Gainasnak attól kelle tartania, hogy az Európában tartózkodó római csapatok megtámadják; de midőn azt látta, hogy onnét semmi sem mozdul, támadólag lépett fel s Tribigildet átküldte a Hellespontuson, hogy Konstantinápolyt hátúlról fenyegetse, mialatt ő maga Chalcedon sziklái tetejéről tartotta sakkban. ³⁾ Ily helyzetben kezdett alkudozást Arkadiussal. Hangosan hirdetett fenhéjázása egyelőre abból állott, hogy egyenesen csak a fejedelemmel bocsátkozik tárgyalásba, hogy neki senkivel mással nincs köze, csak a fejedelemmel, »afféle ember ügye, mint a milyen ő, így nyilatkozott egész szemtelenül, nem tárgyalható asszonyokból álló tanácsban, vagy

¹⁾ Quumque sua potestate Tribigildi animum haberet . . . personam ejus gerens, pacem cum principe facit. Zosim., v. 18.

²⁾ Rebus omnibus, quae semel offerrent, Barbarorum comitantium direptioni concessis. Zosim., v. 18. — Sozom., VIII. 4.

³⁾ Zosim., v. 18. — Sozom., VIII. 4.

asszony befolyása alatt álló miniszterek közvetítésével.« ¹⁾ És hogy hathatósan megmutassa, miszerint akarata változhatatlan, azt követelte Gainas, hogy szolgáltassák ki neki a császár legbizalmasabb három tanácsosát, Aurelianus prefectus pretoriót, Saturninust Castricia férjét, János comest a főkinécsárnokot, hogy azt tehesse velök, a mit akar. Ez a választás, főleg pedig a János comesé, nyilván mutatta, hogy előre megállapított célja a császárnénak személyes megtámadtatása. Ez oktan követelésre a legnagyobb zavarba esett a palota.

A becsületében, vagy érzelmeiben megsértett császárné, alkalmasint kétszeres erőfeszítéssel harczolt azon gyáva gondolat ellen, hogy ily kegyetlen önkény előtt meghajoljanak. Arkadius azonban ingadozott; midőn e három férfiú, hogy a birodalmat és a császárt a legvégső szégyentől megkíméljék, a római névből lelkesülést merítve, a köztársaság hajdani ideihez méltó elhatározásban állapodott meg. Csónakkal áteveztek a Bosporuson, a nélkül hogy csak egy lélek is tudott volna szándékukról, s midőn Chalcedontól néhány mértföldnyire partra szállottak, izenetet küldtek Gainashoz, hogy magokat önként kezei közé szolgáltatták. ²⁾ A barbár lánczokba veretve vezettette sátorába őket, a hol a hóhér jelenlétében várt reájok. A mi erkölcsi kínzás, bántalmaztatás, fenyegetés csak kigondolható: mindazt ennek a három embernek ki kellett állnia: Gainas kénye kedve szerint nyelte velök a halál előizét, azután azt parancsolta a hóhérnak, hogy vágja le őket. Ez mezítelen karddal, s

¹⁾ Nec enim se cum alio quoquam, praeter ipsum, collocuturum. Zosim., v. 18.

²⁾ Procul a Chalcedone . . . Barbaro obviam processerunt, parati perpeti quidquid illi placuisset. Socrat., VI. 6.

dühtől lángoló szemekkel feléjük közeledett; azután hirtelen megszelidülve, beérte azzal, hogy kardja hegyével bőrüket megkarczolva, egy kis vért eresztett ki belőlök.¹⁾ Miután Gainas ezt a kegyetlen tréfát végrehajtatta, a három római táborában tartóztatta, a kik azután foglyai maradtak.

A mint a három tanácsostól, a kiknek szilárdságától méltó joggal tarthatott, megszabadult, megújította támadását Gainas s még egyszer s utoljára felszólította a császárt, hogy jöjjön Chalcedonba s értekezzék ott vele. A város falai közelében, a tengerpart mellett emelkedett a szent Euphémia temploma, a melyet vértanusága tiszteletére építettek; ezt a helyet jelölték ki a találkozás teréül s mind a két fél esküvel kötelezte magát arra, hogy nem hánynak leseket egymásnak²⁾. Arkadius az előzetes egyezés szerint, csakugyan megjelent s Gainas élő szóval adta tudtára feltételeit; kijelentette ugyanis, hogy a birodalom haderejének legfőbb tábornoka kíván lenni, még pedig a lovasságnak és gyalogságnak, a római és barbar csapatoknak egyaránt,³⁾ egyszóval, akarta mindazt, a mivel csak Stilikon a Nyugaton rendelkezett, a mire vágyott Rufinus halála előtt és halála óta, vagyis a mi a valóságban az egész kormányzatot képezte, egy oly gyermek fejedelem mellett, mint a minő Honorius, vagy az oly együgyű mellett, mint a minő testvére volt. Ez utóbbi elfogadott mindent s a fellázadt tábor-

¹⁾ Quumque Gainas eis gladium admovisset, eatenus tamen, cutem ut tantummodo stringeret, satis habuit. — Zosim., v. 18.

²⁾ Juramentis invicem praestitis confirmarunt, neutrum alteri insidias structurum esse. Socrat., VI, 6. — Zosim. v. 18. — Sozom., VIII. 4.

³⁾ Equestris ac pedestris militiae magister ab Imperatore factus. Sozom., VIII. 4. — Theodorit., v. 31.

nokával megkötött békét aláírta. E dolog legelső következményül azt vonta maga után, hogy a gótoknak át kellett adnia Konstantinápolyt, valamint Thráciát is a Chersoneussal egyetemben, a hol csapataikat lépcsőzetesen felállították. A római hajóhad azzal a barbar hajósereggel egyesülve, a melyet Gainas hadi vállalatai számára készíttetett, egymásután a Bosporus tulsó partjára hordta át a lázadó hadsereg egyes osztályait s a Kelet fővárosa csakhamar egész hódított város képét öltötte magára ¹⁾).

Alig igtattatott be Gainas legfőbb tábornoki hivatalába, azonnal újabb nehézségek támadtak, sőt a bajok napról napra élénkebb és váratlanabb alakot öltöttek. Nevezetesen azt akarta rögtön Gainas, hogy a császár városának egyik templomát engedje át gótjai számára, a kik áriánusok voltak és a kik Theodosiusnak a keresztyén isteni tiszteletre vonatkozó rendelete értelmében Konstantinápoly falain belől templommal nem birhattak, minthogy az egyedül a katholikusok számára tartatott fenn. »Mit jelent ez a megaláztatás és akadékoskodás? ²⁾ azt mondta Gainas. Vajjon a katholikusok bátrabbak-e nálunknál? jobban megvédik-e, mint mi az államot? hivebb szolgálai-e a császárnak?« Mikor Arkadius erre azt az ellenvetést koczkáztatta, hogy így parancsolja a törvény, Gainas haraggal azt felelte neki, hogy ha a törvény rossz, meg kell azt változtatni, hiszen a mit az egyik császár tett, azt megváltoztathatja tetszése szerint a másik. Arkadius végre okaiból kifogyva Chrysostomushoz utasította a barbárt s azt mondta neki: »egyez-

¹⁾ Placuit Gainam et Tribigildum ex Asia in Europam transvehi. Zosim., v. 16. — Constantinopolim trajecit. Sozom., VIII. 4.

²⁾ Injustum enim ac praeterea indecorum esse querebatur. Sozom. VIII. 4.

kedjetek egymással s a mit határoztok magatok között, azt én végrehajtom.«

Gainas minden egyéb túlzó nagyralátásához, még a vallástudományban való jártasságának hóbortját is oda elegyítette s az arianismushoz való apostola gyanánt tekintette magát, a mióta Szent Nil ellen folytatott vitájában az arianismushoz azon alaptantételét védelmezte, mely szerint a szent háromság titkában az isteni lényeg csak hasonló, de nem azonos, legkivált pedig azért, mivel azzal hizelgett magának, hogy e vitában megverte ellenfelét.¹⁾ Szívesen beleegyezett tehát abba, hogy Konstantinápoly híres püspökével tárgyalják a dolgot s mindennemű okadtaival fölfegyverkezve szilárd helyzetben várta azt: de Chrysostomus még csak arra sem méltatta őt, hogy beszédének végét bevárja. A magister militum, okoskodása folyamán, elégedetlenségét nyilvánította a miatt, hogy a rómaiak az ő érdemeit nem tudták kellőképp megjutalmazni; Chrysostomus e helyen gyorsan szavába vágott: »Hogy hogy, így szólt ekkor hozzá, a rómaiak, a kik téged hadseregök fővezérévé tettek, a kik minden tisztséget, föl egész a konzuli méltóságig, reád halmoztak, lennének háládatlanok irántad? Te azt magad sem hiszed, mert a jutalom tett szolgálataid értékét sokszorosán felülmulja. Emlékező tehetséged nagyon gyenge lehet Gainas: te, úgy látszik, már elfeledted, hogy mily szegényes állapotban érkeztél egykor ide, holott most mily bőségben látunk élni. Te, úgy szólván meztelen voltál, vagy csak holmi rongyok fedték testedet, midőn a Dunán keresztül jöttél, hogy helyet keress magadnak zsoldosaink között, és ime ma pompával öltözködöl, sőt

¹⁾ Nil monachi *Epist.*, I. 70., 79., 114., 116., 205., 206. et 286.

tisztviselőink jelvényeivel is földiszíttattél. Légy tehát igazságos magad iránt, a ki annyit kaptál, holott oly keveset tettél érte, s ne beszélj többé hálátlanságról, ha csak azt nem akarod, hogy saját személyedben mutass arra példát azon nép előtt, a ki téged gazdagságokkal és méltóságokkal halmozott el.«¹⁾ A történetírók azt beszélik, hogy Gainas e szavakra néma maradt, mintha valami ember fölötti erő szólási képességét megbénította volna.²⁾ Ez a rettenetes ember, a ki készen állt arra, hogy mindent összetörjön, vagy legyilkoljon, soha sem hallott ily kemény igazságokat ekkora tekintélyvel szemébe mondva. Chrysostomus tekintetében és szavaiban azzal a határozottsággal rendelkezett, a mely lecsillapítja a harczot az által, hogy daczol vele; Gainas ismerte legyőzhetetlen makacsságát, azt is tudta, hogy mily hatalommal bír a nép fölött, ennélfogva nem erőltette tovább a templom ügyét.

Egyébiránt az erőszak sokkal jobban illett, mint a vitatkozás ehhez a durva és szemérmetlen természethez. Mert habár a palotában élt s az udvaronc módorát és hangját majmolta, mindamellett azon jártatta eszét Gainas hogy gótjaival a várost kirabolja. Abban állapotok ugyanis meg, hogy egyelőre a pénzváltók és bankárok boltjait rohanják meg, a kiknél azt remélték, hogy egész halmaz aranyakat találnak, éjszaka pedig, a zavar miatt keletkezett kedvező alkalmat felhasználva, a palotát szándékoztak meg-

¹⁾ Patriam illi et fugam objiciens, et in memoriam revocans quomodo tum ab Imperatoris parente servatus, jurasset se Romanis amicis ipsique ac liberis ejus Sozom., VIII. 4.

²⁾ Obturavit Gainae os et silentium imposuit. Theodorit., v. 32.

támadni s felgyújtani.¹⁾ A várost ezúttal inkább a véletlen, mint a római tisztek éber vigyázata mentette meg. Egy második kísérlet hasonlóképen megbukott, de már a nép bátor magatartása következtében, a mely fegyvert fogott, a barbarokat megrohanta s közülök több ezeret egyenesen saját templomukban tüzzel elvesztett.²⁾ A gótok Konstantinápoly környékén összeszedelőzködve, rablóhadjáratot kezdtek, a melyben sokszor ők húzták a rövidebbet.³⁾ Egyébiránt Gainas pótolhatatlan veszteséget szenvedett, szövetséges társának, Tribigildnek halála által is, a ki a gruthon-gokat a Chersonesusban vezér nélkül hagyta.

Ráfért volna a gótokra, ha mindnyájan osztják annak az embernek szenvedélyeit, a ki a rómaiaknál képviselőjökül tolt fel magát; azonban épen ellenkezőleg sokan közülök, főkép pedig a főnökök, rossz szemmel nézték, hogy mintha csak uralkodó fejedelmök volna, úgy bánik a vele egyenlő, vagy talán nála fölebb való emberekkel. Ennélfogva korántsem óhajtották azt, hogy a háború Gainas előnyére végződ-jék. Ezek közé tartozott Fravitta is, az a főnök, a kit már föntebb említettem, s a ki kipróbált katonai képességeihez a polgárisultság ösztönszerű szeretetét s a kötelességnek megingathatatlan érzelmét kapcsolta. Mindezen megbízhatatlan, vagy hamis barbar jellemek között, egyedül ez tűnt ki egyeneslelkűsége által; a két nemzet fiai közül senkisé-

1) *Primo quidem tabernas argentariorum invadere tentavit... Barbaris mandavit ut palatium incenderent.* Sozom., VIII., 4. — Socrat., VI. 6. — Philostorg., XI. 8.

2) *Ecclesiam vero quae dicebatur Gothorum, incendio consumperunt.* Sozom., VIII. 4. — Zosim., v. 19.

3) *Et Thraciae quidem agros adortus, muris oppida munita, magistratuum et incolarum praesidia teneri videbat.* Zosim., v. 19.

örvendezett nagyobb köztiszteletnek, mint Fravitta.¹⁾ Még egészen fiatal korában római nőt vett magához feleségül, a ki őt ezen az úton hódította meg valószínűleg a polgárisultság s a birodalom számára;²⁾ egyébiránt már e nélkül is művelt szellemmel, előkelő modorral, s mindazon dolgok ismeretével rendelkezett, a melyek a világ szemei előtt a tökéletes rómaid jellemezték; egyszóval Gainasnak teljes ellentéte volt.³⁾ Ez egy alkalommal fölkereste a császárt s felajánlotta neki szolgálatát a végből, hogy kisépri Thráciát s ha a szükség úgy kívánja, át szorítja a Dunán azokat a bandákat, a melyek Konstantinápolyt fenyegették, csak azt az egyet kegyeskedjék megcselekedni a császár, hogy bízsa meg őt a római csapatok s azon barbarok parancsnokságával, a kik nem csatlakoztak Gainashoz s felelősséget vállalt azért, hogy a dologban sikert arat.

Arkadius örömmel fogadta annak az embernek ajánlatát, a ki mást még soha meg nem csalt, és Fravitta munkához látott. Ő nem volt arianus, mint honfitársainak legnagyobb része, hanem pogány, mint a ki csatlakozott azon bölcséleti sokistenhívéshez, a mely a platói eszméknek Görögország ősi nemzeti vallásával való elegyüléséből keletkezett. Egy szóval Fravitta, a kit meglehet felesége térített meg, *hellén* volt, még pedig meggyőződésből hívő és buzgó hellén. Azt mondják, hogy midőn a későbbi időkben a csá-

¹⁾ Qui, quum virtutem coleret et veritati studeret, omnium hominum praestantissimus erat. Eunapii Sard. *Fragm.* 60. (*Fragm. Hist. Graec.* t. IV. p. 41. ed. Didot.) — Bonis moribus. Sozom., VIII. 4.

²⁾ Uxorem romanam expetivit. Eunap., *Fragm.* 60.

³⁾ Natione quidem Barbarum, sed cetera Graecum, non indole dumtaxat et moribus, verum etiam instituto animi . . . Zosim., v. 20.

szár őt arra ösztönözte, hogy legyen keresztyén, hogy ekkép szolgálatainak jutalmául magas méltóságra emelhesse, Fravitta nem teljesítette kérését. »Mit adhatnék hát, a mit szeretnél,« kérdé tőle a császár? a ki a visszautasítást rossz néven vette. — »Semmit, így felelt nyugodtan a pogány, ha csak azt a jogot nem, hogy Istent a magam kedve szerint imádhassam.« ¹⁾ Mindazonáltal még ez a makacssága sem akadályoztatta meg, hogy a következő évben konzullá ne tétessék.

Ez a gót földről eredő római, a ki a birodalom hadseregében a hajdani fegyelmet föléleszteni birta, mindjárt hadjárata kezdetén kivívott sikereivel tüntette ki magát. Nyugodtan tárte, hogy Gainas üres kérdésekben fújja ki haragját, de a mellett részletenként napról-napra verte, úgy, hogy végre Konstantinápoly környékének, nemsokára pedig a hosszú kőfalnak elhagyására kényszerítette. Ez utóbbi oly hadi mozdulattal, a melynek czélját egyáltalán nem értjük, a Chersonesusba akart jutni, hogy onnét Ázsiára vethesse magát; de Fravitta, a ki a tengeren ép oly ügyesnek bizonyult, mint a minő a szárazon volt, megtámadta őt a Hellespontuson való átkelése alkalmával, hajóhadát tönkre verte s hadseregének egy részét a tengerbe fulasztotta. Ekkor a bátorságukat vesztett bandák szétszóródtak s Gainas a Haemus tulsó oldalára menekült, hogy ha lehet, a háború tüzét a dunai tartományokban újra föléleszsze, azonban Fravitta ide is követte. Jó segítségére szolgáltak itt a dácziai és mesiai parasztok, a kik a császári csapatokhoz csatlakoztak, úgy, hogy ezekkel együtt Gainas-

¹⁾ Nec enim pudebat eum, ipso quoque audiente principe, fateri se ritu patrio deos venerari et colere. Zosim., v. 21.

nak minden erőfeszítését csuffá tette, végső segélyforrásait szétrombolta és magát is egyik kerületből a másikba üldözte.

Gainas kétségbeesve s esztét vesztve, mivel különben is azon a ponton állt, hogy elfogatik, maga elé hozatta a római foglyokat, a kiket futásában magával hurczolt, — János comes és két társa szerencséjökre nem voltak közöttök, — és saját kezeivel legyilkolta őket, ¹⁾ erre lovát a Dunának ugratva, néhány hozzá hű maradt gótjával a Kárpátok hegyszakadékaiba menekült, a hol aztán el is rejtőzött. Azt mondják, hogy terve lett volna a Pruth vagy Borysthenes partjaira, őseinek hazájába visszatérni, hogy ott nyugodtan élje le hátralevő napjait. Azonban ebben az életétől annyira elütő halálban nem részesülhetett. Akkoriban a hunok tanyáztak a gótok hajdani földein és királyuk Uldin a rómaiakkal való szövetség után áhitozott. A mint tehát ez megtudta, hogy azoknak ellensége a Dunától északra eső vidéken tanyáz, barlangról barlangra nyomoztatta, mint valami vadállatot, míg végre elfogta, megölte s fejét jó barátságának tanujelül Konstantinápolyba küldte. ²⁾ A Kelet hadserege egykori főhadvezérének feje, lándzsa hegyre keményen felszúrva, a 401-ik év január 3-án érkezett a császári városba; a hol tanúja lehetett Fravitta konzul hivatalba lépésének s Eudoxia diadalmenetének, a kit ünnepélyesen *Augusztának* kiáltottak ki.

E szerint azon négy személyiség közül, a kik Theodosius halála után a római világ kormányzásával kecsegtették magokat, a Hebdomonon lefolyt véres drámában részt vett négy főszereplő közül, egyetlenegy maradt élet-

¹⁾ Illos universos occidit. Zosim., v. 21.

²⁾ Uldes, capite ipsius ad Arcadium misso, muneribus cultus est. Zosim., v. 22.

ben, úgymint Stilikon; Rufinus, Eutropius és Gainas egymásután veszték el, még pedig erőszakos halállal. Stilikon még mindig uralkodott Nyugaton; és pedig nagyobb hatalommal, nagyobb fényvel uralkodott ez időben, mint bármikor, mialatt Keletnek örökös hányattatásra kárhoztatott kormánypálczája, egy herélt kezéből épen egy nő kezébe vándorolt át.

A Brukterek és Sicambrok leánya, kormányzó társul fölvetette s a császárral egyenrangúvá tétetve, úgy látszott, hogy a római történetbe az Agrippinák és Liviák korszakát idézi vissza. Szobrát, valamint a caesárokét, meghordozták a tartományokban, a hol is majdnem teljesen pogányokhoz illő imádtatásban részesült; s még ez nem volt elég, hanem egyenesen arra vágyott, hogy tömör ezüstből öntött s egy porphyroszlop tetejére erősített képmása Konstantin fórumán uralkodjék a szószék, a szenátus, sőt maga a templom fölött is. E túlzó dölly azután vesztét is okozta; mert itt Chrysostomussal találkozott szembe, a ki a néptömegből heves és feláldozó katonaságot toborzott magának. Ekkor kezdődött az Augusztus és püspök között az a hirhedt küzdelem, a mely az egész Keletet mérhetlen zavarokba döntötte s a melynek mellék eseményei közé számíthatók holmi lázongások, botránnyal és zenebonával teljes zsinatok, két száműzetés, két püspöki elítéltetés, Szent Zsófia templomának hamuvá tétele s Konstantinápolynak, a művészet csodáival együtt, tűz által félig romba döntetése ¹⁾).

¹⁾ Ezen annyira drámai eseményeket *Elbeszéléseim* azon kötetében adom elő, a melynek czime *Chrysostomus szent János és Eudoxia császárné*.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Stilikon.

Szeréna, gyermekora, jelleme : férjhez megy Stilikonhoz. — Euthérius és Placidia. — Honorius házassága : a nyugati császár egybekelési ünnepélye a IV. században. — Stilikon kormányzósága. — A katolikus egység vagy a *Theodosius* ház pártja, s a vallásos szabadság, vagy a *latin aristocratia* pártja. — A kormányzó e két párt kielégítésére törekszik ; magatartása a papság és a szenatussal szemben. — Stilikon konzulsága. — Claudianus *Stilikon dicséretét* zengi. — Stilikon és Alarik háborúra készülnek. — A rhetiai lázadás.

401.

I.

Az a küzdelem, mely Theodosius halála óta a római világ két felét külön táborokra osztotta, kedvező volt a Nyugatra, mivel annak belső csendességét Stilikon kormányzósága alatt biztosította. Rufinus és Eutropius ellenége nélkülözhetetlen és majd csaknem sérthetetlen emberré vált Italiára nézve. A pártviszályok elnémultak az ő jelenlétében s az udvari cselszövények felesége Szeréna előtt, s úgy látszott, hogy Honorius készségesen aláveti magát annak a gyámnokságnak, a melynek különben is nem sokára megkelle szünnie. Vagyis hogy mindent egy szóval megmondjunk, Stilikon uralkodott a birodalomban, Szeréna pedig a palotában.

Már futólag néhány vonással vázolni igyekeztünk ennek a nőnek képmását, a kinek szerepe elbeszélésünk

folyamában az eseményekkel párhuzamosan növekedni fog: most már nem halaszthatjuk tovább, hogy tökéletesebben megismertessük.

Szeréna, mint fentebb [mondtuk, Theodosius bátyjának leánya volt, a kit ép úgy, mint a nyugati birodalom egyik leendő uralkodóját, Honoriusnak neveztek.¹⁾ Ez az Italicából származó, Galliciába letelepült spanyol család nemcsak a jelenben tette nevét híressé katonai dicsősége, hanem régebbi hírnevével is kérkedhetett, mivel Trajant szintén ősei közé számította.²⁾ Szeréna jóllehet utóbb született, mint atyjának másik leánya Thermancia, mind a mellett már bölcséjétől kezdve azon kiváló szeretet tárgyát képezte, a mely rendszerint az idősebb testvérek osztályrésze szokott lenni; környezete azon versenyzett egymással, hogy iránta való kedveskedésben s szeretetben melyik tegyen túl a másikon. A még nőtelen Theodosius örömet eljátszogatott vele, és gyakorta titkon karjaiba zárva, magával vitte, mintha csak el akarta volna lopni fitestvérétől.³⁾ A családi szeretetből eredő e kedves kis jelenetek egy oly felötlő eseményre szolgáltak alkalmul, a melyet itt csak azért is elmondunk, hogy a kort jellemző babonás erkölcsöket, a melyektől még a legfelvilágosodottabb s legbecsületesebb keresztyének sem voltak mentek, élő példában mutassuk be.

¹⁾ Serena filia erat Honorii, qui Theodosii frater fuit. Zosim., v. 4.

²⁾ Oriundum ex oppido Hispanicae Gallaeciae Cauca. Zosim., IV. 24. — Ex Italica. Marcell., Com., *Chron.*, — Originem a principe Trajano trahens. Acer. Victor. *Epit.*, 48.

³⁾ Oscula libabat, teque ad sua tecta ferebat.

Claud., *Laus Serenae reg.*, v. 99.

Hét vagy nyolcz évvel Szeréna születése után, vagyis a 374-ik év táján Valens, Kelet uralkodója, neszét vette annak, hogy bűvös tanácskozást tartottak némelyek a végből, hogy utódjának nevét kitudják. Az ily veszedelmes kíváncsiság [gyakorta előfordult ebben a században, midőn a csodában annyira hittek s midőn a kormány választási rendszeren alapult. Valamelyik nagyravágyó nem kimélte a pénzt egyik másik boszorkánymestertől vagy bölcselőtől — mely kétnemű foglalkozás több ponton találkozott egymással — hogy az uralkodó császár élete és halála felől titkos értesülést nyerhessen az alvilágból; az alvilág aztán rendesen olyan feleletet adott, a minőt a tudakozó ohajtott; ha ugyanis ez gazdag és bőkezű ember volt: azonnal találkozott akárhány hiszékeny vagy érdekhajhászó ember, a ki ennek alapján holmi cselszövényt szervezett. Néha egyenesen valamely politikai, vagy vallásos párt kérdezte meg a sorsot, ugyanilyen eszközök felhasználásával, a végből, hogy érdekkörébe bonyolíthasson bizonyos befolyásos, de nagyravágyás nélküli embert, a ki ennél fogva kénytelen legyen részt venni összeesküvésökben, csak hogy fejét megmenthesse. Ez utóbbi osztályba tartozott az az eset, a mely a mondott alkalommal fordult elő.

Ez úttal a palota egyik magasrangú tisztjét, a kit Theodorusnak hívtak, s a ki egyik galliai tartomány polgára volt s e mellett gazdag, művelt, népszerű ember, vették célba a bűvös tanácskozással, a melyet a pogány párt legnagyobb hitelű bölcselői az ő tudta nélkül hajtottak végre. Ez maga is pogány volt, még pedig vallásos meggyőződésből, de hű Valens iránt. ¹⁾ Theodorus vonakodott szint vallani azok-

¹⁾ Gentilem, sed egregium alioqui virum. Sozom., VI. 35. — Amm. Marc., XXIX. 1, 8.

ban a cselszövényekben, a melyeket hitsorsosai egyremásra kieszelték a végből, hogy a császári hatalmat valami újabb Julianus kezébe játszsák: azonban ezúttal akarata ellenére csakugyan megcsípték. Ugyanis Maximus, Libaniusnak barátja, a varázsgyűrű segítségével a legünnepélyesebb alakban s nagyszámú beavatottak jelenlétében, bizonyos alkalommal szellemidézést hajtott végre, a melylyel a következő eredményhez jutott: ¹⁾ a pap parancsszavára elkezdett mozogni a háromlábú borostyánfa asztalkára helyezett ²⁾ görög ábéce fölött fonálon függő gyűrű s rendetlen szökelei után a következő négy görög betű Θ , ϵ , σ , δ , felett állapodott meg, a melyek a latin *Theod* betűkkel egyenértékűek. Ez a Theodor névnek két első szótagát képezte: s ennél a szellem megállapodott, de már ezzel is eleget mondott. ³⁾ A sokistenhivők, egyik titkos gyűlésökből a másikba vitték a tanácskozás eredményének hírét, a mely ennek folytán a keresztyének, nemsokára pedig a császár fülébe jutott.

Theodor hasztalan bizonyitgatta esküvéssel ártatlanságát, ennek daczára felségsértés büntetteért halálra íteltetett. A bűntény többi részeseit is összefogdosták; elkobozták a varázsló könyveket, hogy tűzbe vettessenek, üldözőbe vették mindazokat, a kik varázslattal foglalkoztak, vagy a betegségek ellen természetfölötti rendelményeket használ-

¹⁾ Amm., XXIX. 1, 42. — Eunap., *Vitae philosoph.*, p. 61. Ed. Boiss.

²⁾ Tripodem ligneum ex lauro fabricarunt et invocationibus ac verbis solemnibus consecrarunt. Sozom., VI. 35.

³⁾ Qui cum magica quadam incantatione usi essent, daemon ut solet non aperta, sed obliqua quaedam responsa dedit: quatuor duntaxat ostensis litteris Θ , ϵ , σ , δ . Socrat., IV. 19. — In tripode scriptas litteras, Θ et ϵ et σ et praeter eas \triangle apparuisse. Zosim., IV. 13.

tak; sőt még ennél is tovább mentek, a mennyiben varáslattétel dolgában a keresztyének ép oly hiszékenyek voltak mint a pogányok. Valens meg lévén győződve arról, hogy a szellem igazat mondott s utódját igazán jelölte ki, hajsztát rendeztetett mindazon némi fontossággal dicsekedhető emberek ellen, a kiknek neve azokkal a végzetes betűkkel kezdődött. Jaj volt annak, a kit a keleti birodalomban Theodatusnak, Theodulusnak vagy Theodoretusnak neveztek: ez a legborzasztóbb vallatásnak vettetett alá; nyugalma, vagyona, napjai mind veszedelemben forogtak. Ez az üldözés nyomorral árasztotta el az egész 374-ik évet, sőt kiterjedt még a következő évekre is. ¹⁾

Theodosius, mint Nyugati, a ki II. Valentinianusnak és Gratianusnak rajnai, vagy dunai hadseregeiben szolgált, nem tartozott a keleti császár hatósága alá; mind a mellett minthogy atyjának, mint Afrika legfőbb hadvezérének magas állása, sőt saját keletkező hirneve miatt is sok irigye támadt, attól kellett tartania, hogy nevével vissza találnak élni, csakhogy elveszíthessék. Ennélfogva, midőn atyja az udvari fondorlatoknak áldozatul esve, 376-ban Karthagóban lefejeztetett, a fiú ebből azt az üdvös tanácsot merítette, hogy jó lesz Spanyolországba vonulnia, a hol azután önkéntes száműzetésben töltötte napjait. ²⁾ Ez idő alatt történt az az esemény, a melyről jelenleg akarok szólni.

A mint Theodosius visszatért hazájába testvére mellé, újra elkezdte Szerena iránt táplált atyai jó indulata folytán

¹⁾ Sozom., VI. 35. — Socrat., IV. 19.

²⁾ Quum invidia aequalium praemeretur, in Hispaniis degebat. Theodorit., V. 5. — Ambros *de Obi. Theod.*, 53.

egykori megszokott játékait. Egy nap tehát, a mint Szerenát karjai közé ragadta, hogy mint hajdanta magával vigye, a már nagyocska és önfejlő gyermek vonakodott vele menni. Midőn e miatt nagybátyja szorító karjai között kapálózott, egyszer csak, mintegy magán kívül ragadtatva, így kiáltott fel: »hát ennek már mindig parancsolnia kell!« ¹⁾ És a gyermek ezt a kifejezést használta *imperare*, a mely szót a közhasználat egyenesen a czézároknak kormányzásának eljelölésére szentelt. E szavak s az a hang, a melylyel kimondattak, bizonyára menykőcsapásként hatottak a jelenlevőkre, mert még husz év múlva is emlegették. Majd lecsillapították a gyermeket, hallgattak a dolog felől s várták a bekövetkezendőket és mikor Theodosiust Valens halála után Gratianus visszahívta s a fiatal uralkodó őt a keleti birodalom koronájával megajándékozta, mindenki hitt a családi jövőmondás teljesezésében s attól fogva Szerena a család kebelében rendkívüli gyermeknek, jövődómondási képességgel megáldott leánynak tekintetett, a kivel az ég a maga titkait közli.

Midőn atyja meghalt, Theodosius Konstantinápolyba vitette Szerenát, a hol a leghiresebb tanítók vezetése alatt a görög és latin irodalomban oly nagy jártasságra tett szert, hogy később saját leányainak legjobb oktatója vált belőle. Az idő férfias szépséget, szabályos vonásokat, méltóságos termetet fejlesztett nála. Spanyol nő létére szőke volt, ²⁾ s e külsőhöz, melyből szinte kilátszott az erő; szilárd és határozott szellem s egész a szigoruságig menő komoly hajla-

¹⁾ *Imperat hic semper?*

Claud., *Laus Serenae reg.*, v. 102.

²⁾ *Nunc flavam niveo miratur vertice matrem.*

Claud., *de Nupt. Honorii et Moriae* v. 242.

mok csatlakoztak. A nehezebb fajta olvasmányokat kiválólag kedvelte, már gyermekkorában is kiválólag csodálta, később pedig utánzandó példányképekül tűzte maga elé a római történet hősnőit, ezeket a nagy matronákat, a kik a hét halom hőskölteményének kezdetén uralkodó szerepet visznek, úgymint: Lucretiát, Camillát és Virginiát. A költészet hősnői kevesebb vonzó erőt gyakoroltak rá, Helenát megvetette s távol attól, hogy sirt volna Augusztinussal Dido szerelmi bajain, annak csak halálát találta menthetőnek. ¹⁾ Ime ilyennek írják le előttünk kortársai.

Theodosius ennél a kitünőleg aczélozott szellemnél nemcsak a szerény tanácsadó gondoskodását, hanem egyúttal a hűségesen ragaszkodó leány aggódó szeretetét is feltalálta. Ez a jóban annyira kitünő fejedelem, a kit folyton csak egy hajszál választott el a rossztól, midőn a harag uralkodott rajta, nagyon rá szorult a baráti kézre, mely őt az örvénybeeséstől visszatartóztassa, a hova dicsőségének egy részét bele hullatta. Neje Flaccilla futott hozzá ilyenkor első sorban s a hol ő kudarcot vallott, még ott Szerénának mindig lehetett kilátása a meghallgattatásra. »Jól tudta ő, azt mondja az a költő, a ki minden titkukat ismerte, jól tudta ő, mint kelljen nyájas szavakkal beteg lelkét meggyógyítani, s kellemmel és észszel teljes beszélgetéseik által, mint kelljen elhárítani a kitörni készülő düh villámait.« ²⁾ Akárhányszor észére térítette ilyen módon Theodosiust, megátalkodott miniszterei daczára, a kik őt

¹⁾ damnas Helenen, nec parcis Elissae.

Claud., *Laus Serenae* v. 148.

²⁾ Tu sola frementem

Frangere, tu blando poteras sermone mederi.

Claud., *Laus Serenae*. v. 137., 138.

folyton tévútra vezették, az által, hogy szemei elé tárták személyes sérelmeit, melyeket folyton Isten ügyével kevertek össze. A békéltetésnek és józan észre térítésnek ezt a munkáját teljesítette Szeréna hosszú éveken át, fogadott atyja mellett. Mikor pedig Theodosius másodízben is megházasodott, első ágyából származott gyermekeinek szolgált édesanyjául; sőt még azt is beszélik, hogy a 395-ik évben, szigorú tél közepette kelt át az Alpeseiken, kebelén melengetve az ifju Honoriust, a kit Theodosius Milanóba hivatott, hogy ott a Nyugat császárává koronáztassa.¹⁾ Nem kevesebb szeretettel viseltetett Arkadius iránt is, mert maga a történet tanúbizonyságot tesz a mellett, hogy minden időben hathatósan közreműködött arra, hogy a két testvér közt fennálló neheztelést és haragot lecsillapítsa, midőn mások egyenesen arra törekedtek, hogy őket egymás ellen ingereljék.²⁾

Szerena az összes patricius ifjuság közül választhatott volna férjet magának, azonban Stilikont fogadta el nagybátyja kezéből, a kiből ki lehetett látni, hogy nagyramenendő férfiú, és midőn ehhez a Vandalhoz ment nőül, azon meggyőződést táplálta, hogy a legelőkelőbb rómaihoz kapcsolja magát. Szerette is őt, még pedig oly lelkesült szeretettel, a mit az idő soha ki nem olthatott; azonban a szeretet köztök főleg a tett jószolgálatok és dicsőség kölcsönös kicseréléséből állott. Ha például Szerena ügyes közbenjárása által a fejedelem állandó kegyét biztosította férje

¹⁾ Ipsa per Illyricas urbes, Oriente relicto,
Ire Serena comes, nullo deterrita casu,
Materna te mente fovens

Claud., *de Sexto consul. Honoris* v. 92. et sequ.

²⁾ Amborum principum concordiam servare voluit. Zós., v. 29.

számára, attól ellenben viszonzásképen abban a fényben részesült, a melyre annyira vágyott s abban a hatalomban, a mely után nem kevesebbé áhítozott. Ha Stilikont valami távoli vállalat foglalta le s e közben az udvarnál megtámadtatott, neje örködött felette a palota belsejéből, leálarcozta a gazembereket, megszégyenítette a rágalmazókat úgy, hogy még akkor is félelmessé tette férjét, a mikor az nem volt jelen. Ha ezt a drága férjet veszedelem, vagy nyugtalanság napjai fenyegették, Szerenát az oltár lábainál találhatta, a ki kereste, a mint könyhullatva imádkozik, homlokát a földre hajtva s hosszú hajával a templom kövezetét seperve. ¹⁾ De bármily nagy tisztesség fényével övezte is őt a nyugati birodalom kormányzósága, a mi végrendeletileg szállott Stilikonra, továbbá leányának Máriának a birodalom fiatal urával történt eljegyeztetése, mindazonáltal nagyravágyását ezek csak félig meddig elégíthették ki, úgy, hogy azon jártatta esztét, hogy fia Eucherius és Theodosiusnak második házasságából született leánya, a fiatal Galla Placidia közt szintén házasságot hozzon létre, hogy így a császári korona, minden eshetőséget tekintve, családjában maradjon. ²⁾

Eucherius a 389-ik évben született, ennél fogva akkoriban legfőlebb kilencz éves lehetett, Placidia szintén alig számlált annál többet. Rómának összes kitünő tanárai, hírneves bölcselei ott sürgölődtek ez ifjú ember körül, hogy őt

Numinibus votisque vacas, et supplice crine
Verris humum

Claud., *Laus Serenae* v. 224., 225.

²⁾ Nam domus haec utroque petit diademata sexu
Reginasque parit, reginarumque maritos.

Claud., *de Laud. Stilich.*, II. v. 360., 361.

atyjához és nagyatyjához méltóvá tegyék s megeshetik, hogy Claudianustól kapta első oktatását a költészetben. Nincs az a biborban született fejedelmi sarj, a ki valaha annyi hizelgés, annyi reménység tárgyát képezte volna, mint ő. A nép úgy érdeklődött iránta, mint sorsának jövőő ura iránt, örömmel szemlélte, a mint a Mars mezőn gyenge kezeivel a dühös mént megzabolázza, vagy a gyors szarvast megűzi a sikon, de mind ezen csodálat érintetlenül hagyta Placidia szívét. A büszke ifju lány, a kit a sors arra rendelt, hogy sok időn át a gőgön és gyűlöleten kívül egyéb szenvedélyt ne ismerjen, úgy boszankodott az ily közkedveltségen, mintha csak azzal tulajdon vére ellen követtek volna el sértést, s haragjában egy kalap alá foglalta úgy az apát, mint az anyát, úgy leendő nővéreit, mint gyermekkori játszótársát. ¹⁾

Három éve mult már Honorius és Mária Theodosius ágyánál végrehajtott eljegyzési ünnepélyének, azóta az ifju pár egymás közelébon növekedett s Honorius már tizenegyedik évébe lépett, a mi a caesarok nagykorúsági idejét képezte. Jóllehet inkább a képzelet, mint az érzékiség ösztönözte Honorium — a következményből nagyon is az tűnt ki — mind a mellett egész hévvel követelte annak a házasságnak megkötését, a melynek kezdete, a jegyváltás már oly hosszú időre nyúlt vissza. ²⁾ Szerena szintén türelmetlenül vágyott arra, hogy egyéb czimeihez még a császárné anyja czimét is hozzá fűzhesse, a mi pedig Stilikont illeti, ő

¹⁾ Placidia történetét *Elbeszéléseim* azon kötetében mondtam 1., a melynek czime *Placidia*. — *A birodalom szétدارoltatása*.

²⁾ Incusat spes aegra moras, longique videntur
Stare dies

Claud., *de Nupt. Honor. et Mariae* v. 14. 15.

szintén szükségét érezte annak, hogy a nemsokára úgy is széttörő gyámfiúi lánczot a vői lánczczal helyettesítse. Ennélfogva mindenki megegyezett abban, hogy a házasság megkötését szorgalmazni kell, még mielőtt Honorius tizennegyedik életévét betöltené.

Egyébiránt még a politikai környüállások is azt tanácsolták, hogy ez a terv végrehajtassék, az afrikai hadjárat Gildon ellen, a sikerre való bizonytalan kilátásokkal éppen kezdő félen állott, Alarik pedig Illyriában mindinkább ellenséges magatartást tanúsított; ily viszonyok között az események arra kényszeríthették a kormányzót, hogy vagy az egyik, vagy a másik ponton személyesen kell majd megjelenie. Italia tehát hatalmának a legmagasabb összekötés által való megszilárdítását, a külső ellenséggel szemben ereje, a maga részére pedig biztossága zálogának tekintette. Ez indító okokból a 398-ik év januáriusának végére, vagy februáriusának elejére tűzték ki Honorius házassági ünnepélyét, a mely Milanóban hajtattott végre, a hol a fejedelem éppen negyedik konzulságát szándékozott megkezdeni s a honnét keltezték az ezen évben kiadott összes törvények. Az epithalamium megírásával Claudianus bízott meg.

Bizonyára nagy szerencse lenne ránk nézve, ha birhatnók a IV-ik században Szerena vezetése alatt végrehajtott fejedelmi házasság tervezetét. Az oly köznapias költő, mint a minő például Corripus volt, bizonyára elsorolta volna annak még legkisebb részleteit is; azonban Claudianus sokkal szebb verseket csinált, muzsája sokkal inkább tele szívta magát magas mythologiai eszményekkel, minthogy a butorok leltározására, vagy a játékok és ünnepélyek gyermekes leírására leereszkedhetett volna. Mindamellettt gazdag kép-

zelő tehetsége s azon törekvése, sőt mondhatnám azon gonosz szándékú tetszelgése daczára, melynélfogva egyenesen arra törekszik, hogy az ifjú keresztyén jegyeseket a pogányság legkellemesebb jelvényeivel vegye körül, még sem menekülhetett teljesen a valóság hatása alól, s ha művét figyelmesen olvassuk, a jelvények fátyola, és a közkeletű nyelv áradozó formulái alatt, fölfedezhetjük annak a képnek uralkodó vonásait, melyet a történetíró kiegészíthet, a nélkül, hogy tévedéstől kellene tartania.

Ime tehát képzeljük magunkat egyelőre a készülődések közepébe, azon nap előtti vagy még annál is egygyel korábbi estén, a mely majd a fenséges házasságot teljessébe menni látja. A költő úgy mutatja be előttünk a palotát, hogy teljesen előzőnlötték azok az ámor és nympha csapatok, a melyeket Venus a császári termek berendezése feletti felügyelettel megbíz. Azonban mellőzzük a képzeletet s e mythologicus futároknak azokat az intézőket, cselédeket és rabszolgákat lássuk, a kik Szerena rendeleteit készséggel teljesítik. Mindnyájan munkához látnak s a palotában mindent fenekestül felforgatnak. Némelyek bibor függönyöket vonnak az udvarok fölé, mások lomb és virágkoszorúkat aggatnak a falakra és ajtókra, ismét mások az előcsarnokkal foglalkoznak, lótás-futás, tászigálózás és sürgölődés mindenfelé. »Mindenütt, a mint a költő mondja, aggatják a lámpákat a rájuk váró lánczokra, hogy ez a szép éj még a napnál is ragyogóbb legyen.« ¹⁾

A küszöböket myrtus ágakkal hintik be a szolgák, mások illatos vízzel locsolják be bőven a szőnyegeket és

¹⁾ Alii funalibus ordine ductis

Plurima venturae suspendite lumina nocti

Claud., *de Nupt. Honorii* v. 206., 207.

márvány padozatokat, halomszámra égetik Arabia illatszereit, a talajt sidoni bibor, selyem és drága szövetek borítják és végre a legügyesebb munkások a menyasszonyi ágy elrendezésére fordítják művészetöket. A költő is kedvteléssel időz annak leírásánál. A vakító drága kövekkel megpakott mennyezet élénk színekkel bevont oszlopokon nyugszik. Az ágyat a legfinomabb és legritkább szövetek borítják, köröskörül, az elefántsontra, a fára, a szoba falaira csomagonként bámulatra méltó módon csoportosították azt a gazdag zsákmányt, a melyet Theodosius és Stilikon az egész világon vívott harcaikon szereztek. Minden legyőzött nép szerepel ott a maga járulékával, itt a maur, ott az ethiopiai, távolabb azok a Tigris [partjáról származó ajándékok, a melyeket a könyörgő persa akkor küldött, midőn a rómaiaktól békét vásárolt. »A menyasszonyi ágy, mint a költő mondja, a győzelmi kincsek raktárakép emelkedik, leolvashatók róla a birodalom győzedelmei.« ¹⁾

De más látnivaló vár bennünket, a költő nyomdokai után, a legiők táborhelyén. A zordon hadi szerelvényeket ünnepi diszbe öltöztetik, a zászlókat virágokkal ékesítik s a lándzsák vasas végét lombok alá rejtik. A katonai rangfokozatnak, a fegyelemnek is vége, a különböző állásu katonák egyenlően olvadnak össze, sőt még az örök is megszöknek az állomásaikról, hogy a köz örömben osztakozzanak, a sátorokban szétosztott amphorák a harczfiakat már a bornak puszta illatával is megrészesgítik. E közben a hadikürtöt fuvola váltja fel, az ének elnémítja a trombitát s a legiők pánczélaik fölé fehér tunikát öltve, fegyvertelenül a

¹⁾ Nobilibus gazis opibusque cubilia surgant
Barbaricis: omnes thalamo conferte triumphos.

Claud., *de Nupt. Honorii* v. 226., 227.

császár elé vonulnak. Ime itt van Stilikon, ime itt van a veje, lelkesült örömujjongás fogadja őket, nincs az a tiszt, nincs az a katona, a ki marékkal ne szórná fejeikre a virágot, valóságos bibor felhő borítja be őket. ¹⁾

Hát most miféle titokteljes szentély nyílik meg előttünk? Szerena szobája, ő maga is benne van s oktatja leányát, a görög és latin írók művei halmazokban hevernek körül. A könyveket hirtelen félre teszi, az oktatás félben szakad, valaki jön. Honorius küldötte érkezik, a ki ura parancsából a császárnék fölszentelt ékszereit hozza a menyasszonynak. A százados szekrény feltárul Szeréna és lánya szemei előtt, ez az ékszer az, a melyet Livia hordott, ime itt van Agrippináé és a czézárok büszke nejeinek abroncskoronái. Mária bámuló szemeivel végig pillant rajtok; de ragyogásuk az ő szemeiétől elhalványul. Az új Augusztá számára kiválasztják mindazt, a mi egyfelől izlésének hizeleg, másfelől pedig szépségéhez illik s kitüntetheti nála a legfelsőbb méltóság fényét. ²⁾

Majd elérkezik az a pillanat, a midőn a *pronubának* meg kell érkeznie, így nevezték ugyanis azt a nőt, a ki a menyasszony részéről a lakodalmi szertartás fő intézőjekép szerepelt, ez rendesen valamely komoly, férjes vagy özvegy matrona volt, de olyan, a kinek csak egy férje volt, nehogy

¹⁾ Nec miles pluviae flores dispergere ritu
Cessat, purpureoque ducem perfundere nimbo.
Claud., *de Nupt. Honorii* v. 297., 298.

²⁾ Jam munera nuptae
Praeparat, et pulchros, Mariae sed luce minores
Eligit ornatus, quidquid venerabilis olim
Livia, divorumque nurus gessere superbae.
Claud., *de Nupt. Honorii*, v. 10 et sequ.

balszerencsájü jós jelével az új házasságot elszomorítsa. Ennek az a feladata, hogy őrködjék úgy az egyházi, mint a polgári szertartások végrehajtása felett, ő rendelkezik, ő parancsol teljhatalmulag, ő ékesíti fel a menyasszonyt, vezeti a vőlegény házába s helyezi a menyasszonyi ágyba. Claudianus idejében többnyire a menyasszony anyja teljesítette leánya körül a szeretetteljes és szüzsies pártfogolásnak ezt a tisztét, a költő azonban Venus istenasszonyt bizza meg vele, a ki szokott Amorokból álló kíséretével egyenesen e célból siet ide Cyprus szigetéről. Sajátságos *pronuba* ez, keresztyén nő és Theodosius menyé számára! De a pogány költészet, a maga formuláiban oly szabadsággal rendelkezett, a melyet minden rómainak el kellett ismernie, ha csak faragatlannak, vagy tudatlannak nem akart tartatni. Még az is megesett, hogy a katolikus császárnak, a ki megbüntettette az istenkáromlókat, türnie kellett, hogy őt magát is Istenképen emlegessék s meghallja folyó beszédben és versben, hogy mily helyet foglal el majd egykor az Olympuson.

Az istennő tehát isteni újjaival tüzdeli a tüket Mária hajába, ő szorítja öltönydarabjait derekára s szüzi homlokát ő övezi körül a biborszinü fátýóllal.¹⁾ Szeréna leánya közelében tartózkodik, s minthogy majdnem oly szép, mint leánya, majdnem ugyanannyira magára vonja a nézők tekintetét s az istennő nem tudja, melyiken nyugtassa meg a magát. Majd az anya szóke haja és fehérsége vonja és bilincseli le, majd Máriát bámulja csodálva, a »kinek ajakai, mint a költő mondja, üdeségben a rózsával, haja bárso-

¹⁾ Ipsa caputi distinguit acu, substringit amictus;
Flammea virginéis accommodat ipsa capillis.

Claud., *de Nupt. Honorii*. v. 284., 285.

nyosságban az ibolyával, szembogara pedig fényességben a lánggal vetekedik ¹⁾ Majd ezt az utolsó vonást teszi még kellemteljes festményéhez, ilyen ugyanazon szárból nőtt két rózsza uralkodik Paestum virányain, az egyik a nap hevéől megérlelve s a tavaszi harmatok által megöntöztetve, szabadon tárja fel kelyhét, a másik még bimbájában rejtőzik s bokrétáját nem meri kitenni a felkelő nap sugarainak. ²⁾

E közben a nap előre halad, a nagyok összegyűlnek a palota kapuiban s a nép a körülfekvő utczákon. A távolban csak a nagy sokaság moraja, az öröm-ujjongások, a trombiták harsogása s az ének és lyra összhangzó zengése hallatszik. A felséges menyasszonyt a Caesarok fedele alá vivő kocsi be van fogva s a lovak nyerítenek. A türelmetlen Honorius panaszkodik, indulni szeretne, boszankodik azokra, a kik őt tartóztatják, sőt zúgolódásai közben szidalmazza a napot, a mely annyira késik a lenyugvással.

A fescenninus versek képezték úgy szólván a nászverseteknek népszerű részét. Ez valami, a vendégek számára készített dalféléből állott, melyet a künn álló néptömeg utánok mondott, a jegyesekre szórt diózápor kíséretében. Az ősi szabadszájúságnak tág tere nyílt e dalok szerkesztésénél, a melynek szokása Etruria városából, Fescennium-

¹⁾ Non labra rosae, non colla pruinæ
Non crines aequant violae, non lumina flammae.

Claud., *de Nupt. Honorii* v. 265., 266.

²⁾ flore sub uno
Ceū geminae Paestana rosae per jugera regnant,
Haec largo matura die, saturataque vernis
Roribus indulget spatio, latet altera nodo
Nec teneris audet foliis admittere soles.

Claud., *de Nupt. Honorii*, v. 246. et sequ.

ból vette eredetét, s a latin nyelvben már korán trágár dalokat, vagy verseket jelentett ez az elnevezés. ¹⁾ A Claudianus verseiből hiányzott ez a jelleg. A szokás és a tárgy vonzó ereje daczára nem feledkezett meg arról a pogány múzsa, hogy keresztyén hallgatóság előtt dalol, és hogy Theodosius szigorú erkölcsű unokahúga jelen van. Sőt az ily költeménytől elválhatatlan érzékesiklandóztató leírások mellett oly búskomor hangulatu versszakokat is találunk, a melyek az újabbkori költészet megizlettetőiül szolgálhatnának, úgy, hogy záradékul néhányat ide lefordítok:

»Boldog az, a ki nemsokára férji nevét reád adja s kieseréli veled szerelme első zsengejét.

»Bárcsak az egész természet osztoznék boldogságukban! A tavasz a világ házasuló időszaka: ennélfogva te föld koszorúzd meg magadat virágaival, mert a te urad házasságát kell megünnepelned. Az erdők és a folyamok összeolvasztják hangjokat az Ocean mély harsogásával.

»Liguria síkjai, ti Veneta hegyek, örvendezzetek! Az Alpek csúcsai ékesítsék fel magokat a völgyek rózsáival, hogy havuk fehérsége bibor színnel vonódják be. ²⁾

»Az Adige visszhangozzék az ének és tánczok zajától! a kanyargó Mincio lágyan morajljék nádasai között! az Eridanus sottogással feleljen égerfáinak borostyán könyeire!

¹⁾ Fescennina per hunc inventa licentia morem,
Versibus alternis opprobria rustica fudit.

Horat., *Epist.*, II. 1. v. 145., 146.

Fescenninus homo, szabad száju ember. Cato ap. Festum. verb. *Spatiator.*

²⁾ Subitisque se rosetis
Vestiat Alpinus apex
Et rubeant pruinae.

Claud., XII. Fescennin in nupt. Honorii et Mar. v. 8—10.

»Quirinus ivadéka, a lakomáról távozva, örvendező kiabálással verje fel a Tiberis visszhangját s Róma az arany város, urának boldogságától megittasodva, koszorúzza meg hét halmát!

»Főkép pedig Iberia hallja énekeinket, Iberia fejedelmeink bölcseje. Ez a hely az, a hol a völgegy atyja, ez, a hol a menyasszony anyja született, és valamint ugyanannak a folyónak két ága rövid szétválása után ismét egyesíti vizeit, úgy a Caesarok törzsének is két ága ismét egyesül a közös törzsön Bárcsak a két testvér uralkodó pálczája alá helyezett Kelet és Nyugat ne szigetelné el többé egymástól szerencséjét s bárcsak a római városok békésen ugyanazon öröm-újjongásban egyesülnének, úgy azok, a melyeket a felkelő nap üdvözöl, mint azok, a kikhez utolsó búcsú sugárait intézi!»

És, meg lehet ama végzetes egyenetlenségekre gondolva, a melyek a két birodalmat háborgatták s a lelkeket szomorú sejtelmekkel töltötték el, a költő hirtelen így kiált fel, mintha csak az Italiát kelet, észak és délfelől fenyegető veszedelmeket elcsíttítani akarná:

»Némuljatok el ti zivataros északi szelek, némulj el te rohamos keleti szél, sőt te is tomboló déli szél hallgass! csupán Zephirusnak van joga uralkodni a boldogság éve fölött.« ¹⁾

Claudianusnak ezen versei, a melyekben legnemesebb gondolatait, sőt mondhatni egész lelkét kiöntötte, a költőhöz és tárgyához teljesen méltó jutalomban részesültek.

¹⁾ Aquiloniae procellae,
Rabidi tacete Cori;
Taceat sonorus Auster
Solus ovantem Zephyrus
Perdominetur annum.

Claud., XII. Fescenn. v. 41. et sequ.

Ugyanis ő az egyiptomi Alexandriában, hazája földén, egy oly ifjú lánykától szakadt el, a kinek keze után lángolón epedt; de mivel szegény volt, jöllehet már ekkor dicsőség koszorúzta homlokát, az egyiptomi nő szülei, az ily kincsekkel nem sokat törődve, ismételt kérését makacsan visszatartasították. Szerena, a kivel baját bizalmasan közölte, magára vállalta, hogy elhárítja útjából az akadályokat, ennélfogva levelet irt a lány szüleinek, a melyre minden ellenállásnak meg kellett szünnie és Claudianus, e becses küldeménynyel Egyiptomba utazva, nemsokára jelenthette pártfogójának, hogy megérkezett és megházasodott. Ezt egyszerű, de megható versekben tette meg, a melyek szerencsénkre ránk maradtak.

»Óh királyné, így ir hozzá, midőn a kérők rendes ruhájában ide érkeztem, hogy menyasszonyom kezét megkérjem, nem ígérhettem neki sem nyájaktól ellepett legelőket, sem szőlőtőkékkel beárnyékolt halmokat, sem kékeszöld lombjaikat ingató olajfa erdőket, sem ezer sarlók alatt lehulló dús aratást, sem aranyozott gerendákon nyugvó pompás paloták tornyait, semmi ilyessel nem dicsekedhettem; hanem egy istennő rendelkezett. A te leveled óh Szeréna! fölért számomra a palotával, aratással és csordákkal; mert az megengesztelte a szülők gögjét s neved fenségével fődözte be a költő szegénységét.¹⁾ Ki állhatna neked ellent? Te bírod a szivek birodalmát, egyidejűleg a világgal.«

¹⁾ Sufficit mandasse Deam : tua litera nobis
Et pecus, et segetes, et domus ampla fuit.
Inflexit soceros, et majestate petendi
Texit pauperiem nominis umbra tui.
Quid non perficeret scribentis voce Serenae
Vel genius regni, vel pietatis amor.

Claud., *Ep. II. ad Serenam* v. 43. et sequ.

II.

Öt éve mult, hogy a katolikus egység megalapítója Mălanóban meghalt, a nélkül, hogy művét befejezhette volna. Utolsó tanácsai, utolsó rendeletei, utoljára pedig végrendelete azt árúlták el, hogy olyan érzelmekhez akar visszatérni, a melyek korántsem oly kizárólagosak, mint a minők életében vezérelték. A Nyugat vallásos és politikai kormányzatában új korszakot látszott megnyitni az a türelmi rendelet, a melynek végrehajtása ugyan csak később és fokozatosan következett be.¹⁾ E rendelettel s a haldokló császár bizalmas utasításaival fölfegyverkezve Stilikon, a világ előtt Theodosius eszméjének bizományosául tűntette fel magát, a melyet azután a végrehajtás által magáévá tett.²⁾ Kormányzóságának első tényei csakugyan meglephettek a világot, alig néhány napra azon háború befejezte után, a mely a végből történt, hogy általa a szenátus pogány ellenzéki része megtöressék, az ingatag aristocratia lealáztassék és Nyugaton szintén az a katolikus egység tétessék vezérelvvé, úgy a politikai, mint az egyházi téren, a mely Keleten már uralkodó állást biztosított magának. Két párt, egymással szemben, két hadsereg, készen megújítani a harczot, mert Eugenius serege jóllehet a Hideg folyónál legyőzetett, kész is, képes is volt kudarcza megtorlására; a pusztítás, mely végig halad Italián, sőt talán magán Rómán is, a vagyonelkobzás, mely már kezdetét

¹⁾ Praecepit dari legem indulgentiae quam scriptam reliquit. Ambros. *de Obit. Theod.*, 5.

²⁾ Magnitudinis tuae monitu, paternis beneficijs D. Honorius adjecit, interpretaetus scilicet Divo Principi tempus, non animum, defuisse. Symm. *Ep.* IV. 7. *ad Stilich.*

vette, a száműzetések, az önkéntes menekülések, a lealáztatások s a legmagasabb fejeket fenyegető kegyetlenkedések: ime ezek vagy effélék szomorították, vagy fenyegették Itáliát, a midőn Stilikon feledésről kezdett beszélni. Egy perczre általános felindulás keletkezett, de ez inkább csodálkozás, mint hála jellegét viselé magán. Majd a keleti Illyria fölött támadt vita, Rufinus szenvedélyes ellenségeskedése, Alariknak Görögországba való vonulása vonták magokra a figyelmet, a hadseregek kibékültek a zászló alatt s a polgári pártok magokra maradtak.

A katolikus egység pártja volt az első, a mely szüntelen győzelmével és erejével kérkedett s egész Italiával úgy bánt, mintha csak meghódított tartomány lett volna. Ez a Nyugaton inkább hatalmasnak, mint számosznak mondható párt, többnyire Theodosius egykori minisztereiből, az udvarhoz ragaszkodó magasrangú, főleg keleti tisztekből, katonai főnökökből, még pedig épp úgy barbárokból, mint rómaiakból állott, a kik közül az előbbieket eszméihez, az utóbbiak pedig személyéhez ragaszkodtak, e maghoz csatlakozott a papság és az Italiában meglehetősen ritkán szét-szóródva élő katolikus népesség. Központját a császári palota képezte, és a püspökök, ha már a beavatkozást előidézték s a katolikus fegyverek győzelmét elősegítették, azt szerették volna minden módon, ha teljesebb győzelmet arathatnak. Ez a párt, a melynek harczoló fejét a megholt császár képezte, ő róla fiára és leányára Placidíára szállott, ezt méltán nevezhették a Theodosius ház barátai pártjának.

A másik, a vallásos szabadság pártja volt, ugyanezt a jelszót tűzve zászlajára. Ez makacs pogányokból, dissidens keresztyénekből, zsidókból, manicheusokból, egyszóval mindazon felekezetieskedőkből állott, a kiknek hitelveit a

katholikus egység elnyomni, vagy uralni akarta, ezek köré csoportosultak a legutóbbi politikai pártfelekezetek romjai, Maximus és Eugenius tisztviselői, azoknak családai és csatlósai, mindazok, a kik ez átmeneti kormánytól valamit kaptak vagy reménylettek és végre az elégedetleneknek és irigyeknek az a tömege, a melylyel az új rendnek mindig meg kell küzdenie. Ezt a pártot a Theodosius ház ellenségei pártjának nevezhették, mert azt a gyűlöletet, melylyel az apát üldözte, gyermekeire is átszármasztatta. Székhelye Rómában volt, támaszát pedig a szenátus képezte, mint fentartója azon ősi hagyományoknak, a melyekben a vallás és politika egybeolvadt. A latin aristocratia állott az élén e nemzetörségnek, a mely a római patriciusok legékeses-zőlőbb, legtiszteltebb és alkalmasint legbecsületesebb tagja, Symmachus főpap körül csoportosult.

A felületes szemlélő előtt csodálatosnak, de a ki a dolgok mélyére hatol, az előtt egyszerűnek és természetes-nek tetszik az a dolog, hogy a különböző hitvallásokhoz ragaszkodó emberek, a sokistenhívők, egyisten-hívők, zsidók vagy keresztyének, közönyös világfiak, gunyolódó bölcselők, varázslók, jósok testvéreknek érezték magokat a vallásos szabadság azon zászlója alatt, melyet Róma szenátusa, az idegen vallások száműzője és követőiknek hóhéra lobogtatott. Konstantin győzelmei kívántattak meg a végből, hogy ez a gyülekezet belássa a keresztyéneknek azon jogát, hogy ők is imádhassák tetszésök szerint Istenöket s a türelmi rendeletbe megnyugodjék. Most viszont ez követelte a szabadságot a keresztyénség ellenében, a mely államvallássá lett, még pedig azon felekezete alakjában, a mely legkevesebbé tűrte el a vitát s a melynek hitvallástétele a legparancsolóbb hangon nyilatkozott. E mesterkéltséggel egyszé-

által összetartatva, melyet a keresztyének a *tévelgyők egyesületének* neveztek, ez a párt csakis a csatározásra tömörült, annak elmultával megoszlottak és egymás ellen küzdöttek a vélemények. Hitvallás tekintetében még magában a szennátusban is hiányzott az egység, melyet bizonyos keresztyén kisebbség szétrobbantani törekedett, s a kételkedés férgerágódott e családok szívéen, a melyek inkább születésök, mint meggyőződésöknél fogva maradtak pogányok, mint a melyek a kapitoliumi istenségeket nemességök czímei közé sorolhatták.

E két párt közé kellett a kormányzónak kormányát elhelyeznie. Azon kezdte tehát a dolgot, hogy a győző pártot feltartóztatta az erőszakoskodások lejtőjén, a melynek nagyon is sok tanújelét szolgáltatatta Maximus leveretése alkalmával, a midően Róma istenségei, úgyszólván, közprédára bocsáttattak, a mikor még Szeréna is a Vesta gyöngyfüzérével ékesítette fel magát. Stilikon, Theodosiusnak igazi, vagy állítólagos rendeleteinek fedezete alatt, vissza adta az elkobzott javakat, felfüggesztette a számüzetési rendeleteket, ¹⁾ először Eugeniusnak kevesbbé gyanúba kevert cimborái kapták vissza méltóságaikat és hivatalaikat, majd azután a többiekre került a sor. A történelem megmutatja, mint haladt fokozatosan előbbre az engedmények adása a szerint, a mint a szenvedélyek lassanként csillapultak.

397-ben Symmachus fia kapja a prétori méltóságot, Florentinus ugyanazon évben Róma prefectusa, Atticus pedig konzul, az előző évben Valerius Messala ült Italia prefecturájának prétori székén; mind ezen személyiségek buzgó pogányok voltak. Ennyi példa daczára is meglephette a világot, midően azt látta 399-ben, hogy Nicomachus Fla-

¹⁾ *Cod. Theod.*, XV. tit. XIV. I. 12 et 19.

vianus fia, az utóbbi háború legfőbb szítója s a keresztyének szenvedélyes ellenfele hivatik el Róma prefecturájára, a mely méltóságot még Eugenius ígérte meg neki.¹⁾ Fontos törvények bocsáttattak nemsokára ki, hogy e személyes rendszabályok hatása biztosíttassék.

A püspökök, a megelőző császárok kegyeletét felhasználva, apránként igen fontos engedményt csikartak ki a magok részére, nevezetesen tüzetesen egyházi jogszolgáltatást, a mely egyelőre csakis a papságra szorítkozott, de később a papságról a hívőkre is kiterjesztetett. Ezzel megteremtették az egyházi törvényszéket s a birodalmat két társadalmi osztályra szakították, melyeknek egyike keresztyén, a másika pedig pogány volt s mindegyik saját törvényekkel és törvényszékekkel rendelkezett. Stilikon eltörölte ezt a szabadalmat, vagy legalább a papság védelmezésének igazságos és méltányos határait szorította vissza.²⁾ Azonban kárpótlásul s a katholicismus panaszainak eloszlatása végett a papokra és püspökökre vonatkozó nem egy rendszabályt eltörölt, melyet a városi, majdnem általában pogányokból álló tisztviselők bosszú és üldözési szellemből Eugenius kormányja alatt alkottak; ilyenek voltak példának okáért, a rendkívüli megadóztatás, megszüntetése a kivételnek egynémely *pizkosnak* nevezett szolgálat teljesítése alól, mely a társadalom magasabb osztályaira nem vonatkozott, továbbá minden neme a boszantásoknak, a melyektől még Róma püspökét sem kimélték meg.³⁾ E rendetlenségek mind megszűntek.

¹⁾ *Cod. Theod.*, XIV. tit. X. I. 4. — Symmach., *Ep.* VII. 95.

²⁾ *Cod. Theod.*, XVI. tit. XI. I. 1.

³⁾ *Cod. Theod.*, XVI. tit. II. I. 30., XI. tit. XVI., *de Extraordinariis sive sordidis muneribus.*

Még más elégtételt is nyert a catholicismus, azon kemény büntetések által, melyeket a törvény bizonyos fajta ereztnökségekre szabott, akár azért, mert veszedelmesnek találtattak, részint erkölcstelenségek miatt, mint a minők a manicheusok, részint lármás magokviselte miatt, mint a minők a donatisták voltak; ¹⁾ azonban megjegyezhetjük, hogy Stilikon az arianus felekezetet kimélte, a mely számos választottal dicsekedhetett, úgy Italia északi vidékein, mint a barbar segítő csapatok között.

A szenátussal szemben tiszteletteljes és elismerő magaviseletet tanusított. A fontosabb ügyekben mindig annak tanácsához folyamodott, példának okáért, ha békekötés, vagy háború-kezdés, ujonczozás vagy adóbehajtás, ²⁾ vagy a keleti birodalomhoz való viszony megállapításáról volt szó, holott az előtt a fejedelmi tanács elégnék tartatott a legfőbb érdekek elintézésére és a szenátus lassan-lassan valami municipalis város közgyűlésének színvonalára süllyedt alá. Stilikon még azt is akarta, hogy bizonyos, polgári előjogaiban gyökerező vallásos szertartások gyakorolhatási szabadságát is megtartsa, a nélkül azonban, hogy e miatt Theodosiusnak a régi vallás gyakorlására vonatkozó meg-szorító rendszabályait hatályon kívül helyezte, vagy azon segélyösszegeket számára megadta volna, a melyeket ez a vallás hajdan az államtól kapott.

Egyébiránt Róma lakosságának kedvét egyik tétével sem nyerte meg annyira, mint azon sejtetett szándékával, hogy egykor a császárt és a császári kormány székhelyét

¹⁾ *Cod. Theod.*, XVI. v. 35. és 37.

²⁾ Neglectum Stilicho per tot jam saecula morem
Rettulit, ut ducibus mandarent proelia patres.

Claud., *de Laud. Stilich.*, I. v. 328., 329.

vissza telepíti Rómába, hogy ekkép a Caesarok tekintélyét felüdítse az által, hogy azt, úgyszólván, az örök városhoz kötött emlékek által megacézolja. Az aristocratia örömujjongással fogadta nagylelkű eszméit és udvarába csődült, Symmachus is bátorította ez irányban, ¹⁾ Claudianus dicsérő énekkel magasztalta, a szenátus pedig szobrainak felállítására szavazott, ²⁾ a mely tömjénezések Flavius Stilikonra egészen részegítőleg hatottak, mindamellett alapjában véve a rómaiak szemében ő azért mindig csak a véletlen-szülte római maradt, sőt még ennél is kevesebb, nevezetesen félbarbar, vandal.

Az a fenhéjázó latin aristocratia, melyet hivatalaiba, gazdagságába s régóta csak híréből ismert hatalmába visszaállított, mihelyest biztosságban érezte magát, azonnal felvette ismét régi döllyfét a keresztyén fejedelmek s gyűlöletét a keresztyénség iránt, s újra alattomosan boszantani kezdte azt gúnyolódás, fenyegetés, rágalmak s a vidéken terjesztett állítólagos jóslatokból álló csatározásaival, a melyekhez az eretnekek, zsidók és bölcselők még egyéb fajta zajutésekkel csatlakoztak. Ha nem ordítoztak is többé akkép, mint Tertullianus idejében: »esik az eső! oroszlánok elé kell vetni a keresztyéneket!« de az ilyeseket hangosan kiabálták: »ezek az emberek s ezeknek az embereknek az istene oka a bajoknak!« A nép között oly tartalmu jövendölést terjesztgettek, hogy Szent Péter bűbájoláshoz folyamodott, hogy Krisztust háromszáz hatvanöt évig imádtassa, de ezen idő elmúltával a keresztyénségnek vesznie

¹⁾ Itaque Domino nostro Honorio divinae stirpis Augusto beneficiendi semper addis calorem. Symm., *Ep.*, IV. 12. — V. ö. *Ep.* 7.

²⁾ Gruter. p. 412. num. 3. et 4.

kell. ¹⁾ Ennélfogva, ha a Jézus Krisztus halálát időszámlálásunk 33-ik évére tették, akkor az új vallás bukásának a 398-ik évben be kellett volna következnie. Több se kellett ennél a pogányság vakmerőségének felszítására, a mely minden felől készült a keresztyének megrohanására.

Stilikon ez üzelmek ellensúlyozásául oly rendeletet bocsáttatott ki gyámfiával, a mely Nyugaton mindenféle áldozati szertartást kereken eltiltott. A jelenet erre egészen megváltozott, ekkor meg a keresztyének fegyverkeztek fel a végből, hogy a pogányság romba döntésének munkáját teljesen befejezzék: megrohanták a pogány templomokat, összetördelték a szobrokat, erőszakkal elvették az istenek szolgálatára szánt birtokokat, a tartományi tisztviselők eltűrték, vagy egyenesen magok vezették az ily fosztogatást, melyet végre a kormánynak mégis be kellett tiltania. ²⁾ Ily változatos fordulatokon ment keresztül a belügyi kormányzat, a Theodosius halálát követő öt év alatt, a melyből kitűnik, hogy a közbocsánat által a vallási és polgárháború gyújtó anyagai nem semmisítették meg, hanem annak kitérőre csak későbbi időre hátráltatott a külháborútól való félelem, vagy az azzal járó zavar következtében. A külre megszerzett béke a belső zavarok számára nyitott csak minél tágasabb teret.

III.

A 400-dik év Stilikon konzulságával nyílt meg, a mely majdnem jelentékeny politikai eseménynyé nőtte ki magát. A kormányzó ezúttal ölté magára először a trabeát,

¹⁾ Aug., *de civitate Dei*, XVIII. 53., 54.

²⁾ *Cod. Theod.*, XVI. tit. X. I. 15., 18.

mivel a hatalom látszatával nem sokat törődött, hanem igenis annak a valóságával, ekkoráig gyámfiának engedte át saját dicsőségének fényét, a diadalmeneteket, a konzulságokat, de most azt hitte, hogy annak a békének, melyet Italia élvez legelső perczeivel, az ő sora következik. Egyébiránt Stilikon konzulsága nagyon alkalmoszerűleg jött közvetlen az Eutropiusé után, a mely a 399-ik év első hónapjaiban kezdődött és végződött, tiszteletreméltó ellentétet képezett ez a Nyugatra nézve s majd csaknem olyannak látszott, mint Rómának győzedelme Konstantinápoly felett. Az események sajátságos találkozása folytán, a mi egyébiránt inkább véletlennek köszönhető, nem pedig a két fejedelem egyetértési szándékának, Keletnek erre az évre választott konzula szintén Eutropiusnak egy másik ellensége volt, tudniillik Aurelianus prefectus pretorio, a heréltnek bírāja és kivégeztetője.

Stilikon a trabeát Milanóban öltötte fel rendkívüli pompával rendezett ünnepély közepette, s a nyugati világ leghirnevesebb egyéneinek jelenlétében: Symmachus maga is részt vett benne a patricius fiatalság virágával; azután az ünnepély folytatódott Rómában, a hol a szenátus és a nép nagy kiabálással követelte, hogy a konzul jelenjen meg. ¹⁾ Jóllehet újdonság volt ez a dolog, de azért a császár szívesen beleegyezett; ő maga azonban nem távozott el Milanóból. Róma tehát féligmeddig visszaszerezte azon jogát, hogy a konzult hivatalába iktathassa. Bármily csekélynek látszott is ez a diadal, mindazonáltal még is nagy esemény válhatott belőle, lehető következményeinél fogva s a

¹⁾ Peractis consularibus festis, Romam revertor; quo se amplissimus magistratus, venturum protinus, genero adstipulante, promisit. Symm., *Ep.*, IV. 31.

magistratus Claudianust szólította fel annak dicsőítésére. A költő és pártfogója már öt év óta nem találkoztak az örök város falai között, vagyis a csüggedés és rémület azon napjai óta, a mely az ősihez ragaszkodó rómaiakra a Hideg Folyónál végbe ment csatavesztésre következett; itt találkoztak tehát újra az öröm és reménység rövid ideig tartó perczeiben. Claudianus egyidejűleg énekelhette muzsájának mind a két bálványát, u. m. Stilikont és Rómát, és a bámulat által lelkesített hazafias lantja csakugyan sohasem hallatott sem nemesebb, sem büszkébb hangokat, mint ezen alkalommal.

Dicsérő költeménye kibővített és átdolgozott alakban maradt ránk *Stilikon dicsérete* czimű munkájában. Claudianus önnön maga is helyet foglal benne, még pedig a katonához és költőhöz illő büszkeséggel; az a szerep, a melyet magának oszt: az Enniusé, a ki egy másik hőst szolgált, mint katona s énekelt meg, mint költő. »Midőn Scipiő, így szól, a győzelemről győzelemre haladva, sebesen végig rohant a világon, Ennius folyton oldala mellett tartózkodott. De midőn a hadi kürtök közepett a harczmezőkön bolyongott: a diadal kivívása után ismét kezébe kapta lantját: s a gyalogos, csak hogy őt hallgathassa, letette fegyvereit, s a lovas azon véresen tapsolt neki. Később, midőn a két Karthágó legyőzője, a diadalt ünneplők kocsiján bevonult Róma falai közé: Ennius akkor is ott volt vele. A győzelem magával hozta egyúttal a múzákat is, és a költő koszorúja a katona borostyánát is képezte.« ¹⁾

Azt várná az ember, hogy e költeményben, mely a

¹⁾ Advexit reduces secum Victoria Musas,
Et sertum vati Martia laurus erat.

Claud., *de consul Stilich*, Praef., v. 19, 20.

Kapitoliumban, vagy a Forumon mondatott el, a Rómában. vagy Rómáról szerzett költemények nélkülözhetetlen anyagát, az istenek és hősök szellemeinek fölidézését találja: valóban szerepelnek is benne, még pedig jó számmal s egész nagyszerűségekben; de nem találjuk benne azt az ellentétet, a mely újabbkori izlésünk szerint, annak valódi drámai jelleget kölcsönözne. Claudianus ebben semmi czélzást nem tesz Stilikon eredetére; nem mondja, hogy Scipió vandál volt. Kétségkívül az egyiptomi római, a ki alkalmasint Virgil után a legnagyobb latin költő, semmi furcsaságot sem talált abban, hogy a birodalomban született, s a Tiberis partjain növekedett vandal, a ki húsz év óta harczolt Rómáért, s annak régi tábornokaival bátran megmérkőzhetett, csak olyan jó római hős legyen, mint bárki más, de az örök városban nem minden ember gondolkozott ekképen.

Ez az észrevétel természetyszerűleg térít bennünket e költeménynek egyik szép, sőt szerintünk tán a legszebb részletére, a melyben Claudianus egy oly Rómának képét tünteti fel, a melyet bizonyára sem a Cincinnatusok, sem a Scípiók, de sőt még Augustus kortársai sem fogadtak volna el a magokénak, tudniillik, a polgáriasító Róma képét, a mely csak azért hódította meg a világot, hogy az egész emberiséget egy családdá tegye. »Mennyire megközeledte te az isteneket, — így szólt Stilikonhoz — te, a ki mint konzul örököl e város fölött, a melynek párja nincs az ég alatt, melynek terjedelmét a szem be nem láthatja, hatalmát az elme el nem képzelheti s dicsőségét a nyelv el nem beszélheti!¹⁾ Nézz ide: ennek hét halma nem az

¹⁾ Qua nihil in terris amplectitur altius aether;
Cujus nec spatium visus, nec corda decorem
Nec laudem vox ulla capit

Claud., *de Consul. Stilich.*, v. 131 et sequ.

Olympus hét övét képviseli-e, mig emlékoszlopainak aranyozott csúcsai fényesség tekintetében vetekednek a csillagokkal, a melyeket tetejük érint? Királynő ez ép úgy törvényeinél, mint fegyvereinél fogva, mert ha hatalmát minden emberre kiterjesztette, körfalai mindnyájok számára a jog bölcsőjeül szolgáltak. Ő az, a ki nem annyira urnő, mint inkább anyaképen legelőször tárta ki keblét a legyőzöttek előtt, s isteni lelkének közlése által melengeté az emberi nemet, s polgárokká tette azokat, a kiket megfékezett s kegyeletes kötelékkel füzte magához a legtávolabb eső vidékeket is. Mindnyájan, bárkik is vagyunk, az ő békés uralmának köszönhetjük, hogy mindenütt hazánkra találunk. A római, a nélkül, hogy hazáját el kellene hagynia, meglátogathatja Thulet, a világnak ezt a véghatárát; kedvére ihatja a római folyókból akár az Orontes, akár a Rhóné vizét: mi tehát, mint a világegyetem lakói, tartozunk neki azzal, hogy mindnyájan csak egy ugyanazon nemzet kívánjunk lenni.«¹⁾

A mint az új konzul visszatért, Honorius meglátogatta vele Italia északi vidékeit. Márczius 27-én Altinóban találjuk őt, augusztus, szeptember és október hánapok alatt meg Brixianban, Aquileában, főleg pedig Ravennában, a hol leghosszabbra terjedt időzése. Ravenna ez időtől fogva kezdett versenyezni Milanóval, a császári kormány székhelye felett. A tengeri városnak ez a kedvelése, a melyet szárazföldi oldaláról meg nem lehetett közelíteni, holott Milanó minden barbar beütésnek útjában akadt, úgy látszott, hogy az ifju fejedelem és miniszterének titkos terveivel áll összeköttetésben. Nemsokára csakugyan azt tapasztalta a világ, hogy teljes béke idején a katoná-

¹⁾ Quod cuncti gens una sumus

Claud., *de Consul. Stilich.*, v. 159.

szedés a legtulzóbb szigorúsággal hajtatik végre, és hogy a katonai szolgálat alól való fölmentetés nemcsak a papok, hanem még a halottak eltemetésével megbizott testületek tagjaira vonatkozólag is felfüggesztetett; ¹⁾ ekkor mindenki azon kérdés fölött töprengett, miféle háború veszedelme fenyegetheti az országot s a szemek önkéntelenül Alarik felé fordultak, mint oly ellenség felé, a melylyel egyedül kelle még Italiának leszámolnia. És csakugyan ő ellene foganatosította Stilikon ezeket az elővigyázati rendszabályokat, sőt még több másokat is, ennek az évnek folyamában.

Az a hányattatás, melyen a keleti római világ egy év óta átesett, mint az afrikai zavarok lecsillapítása, Eutropius bukása, Tribigilde gótjainak fellázadása Galatiában, az a háború, melyet Gainas csapatai Thráciában, sőt egészen Konstantinápoly kapujáig folytattak, mindez egészen megváltoztatta Alarik helyzetét illyriai kormányzóságában. Úgy látszott, hogy Arkadius maga sokkalta több zavarba bonyolódott, mintsem hogy még ő támaszthatna zavart másnál, ennél fogva a gót király nem tudta, hogy mit csináljon népével és így megint fölvette saját felelősségére a barbar főnök szerepét. Egyébiránt ez a különös római tisztviselő, különben is kimerítette ez alatt a reá bizott tartományt; úgy a foglalat, mint a leigázottakat éhhalál fenyegette, ezenfelül minden valószínűség szerint semmi segítséget sem várhatott többé Byzanczból, és így a szükség arra kényszerítette, hogy más tanyát keressen magának egy oly gazdag tartományban, a mely még ellenséges fosztogatásoktól kárt nem szenvedett: és ime Italiánál mind a két keresett föltételt feltálhatta. Alarik tehát abba kötött, ott ólálkodva azon határ

¹⁾ *Cod. Theod.* VII., tit. XX. de *Veteranis*. I. 12.

körül, a hova őt a keleti kormány vetette, úgy, hogy majd előre haladt, majd hátra vonult, mint az a fenevad, a mely a juhakolt készül megrohanni. E különböző mozdulatok s hadseregéből néhány rabló bandának megjelenése, Stilikon aggodalmait eléggé igazolták, úgy hogy ez méltán helyezte védelmi állapotba a venetiai városokat. Végre a 400-adik év őszén, Alarik, a kit az Alpeseiken minden akadály nélkül keresztül hatoló hun bandák sikere felizgatott, egész Aquilejáig előre hatolni merészkedett s ott némi rablást is megkísértett, de midőn azt látta, hogy a vidéket eléggé jól őrzik, ismét saját tanyahelyére tért vissza.

Eleget látott arra, hogy a további előhaladást meg ne kockáztassa; de rövid kirándulásából azt az elolthatatlan vágyat hozta magával vissza, hogy Görögországot minden áron oda hagyja. Alarik, mint afféle heves, világra szóló kalandokról ábrándozó fiatal ember, mialatt durva társai csak a rablásokról álmadoztak, a ki a kezei közt levő állatias erőben büszkélkedett, nem kevesebbé vágyódott azon tisztességekre, gazdagságra, tekintélyre s mind arra, a mit csak a polgárisultság nyujthat, de a mit a barbar élet nem ismer, Alarik — mondóm — két ellenkező eszme között hányódott, tudniillik, hogy vagy mint római uralkodjék Rómán, vagy hogy mint hódító és teljhatalmu úr összetiporja azt. Ez volt az ő története és örökös ingadozásainak titka az alatt a tiz év alatt, a melyet a nyugati birodalomban eltöltött. Azt mondják, hogy Eutropius, mikor őt Italia közelébe helyezte, ismerte mind azokat a szenvedélyeket, a melyek ezt a gyúlékony természetet izgalomba ejthették. Stilikon szerencséje boszantotta őt; úgy, hogy Rómát csakis ennek a vandálnak személyében látta maga előtt, nem egyszer csak azért óhajtotta megbüntetni, hogy

barbárra bizta magát, kiváltképen olyan barbárra, a ki más, nem pedig Alarik.

Faja ösztöneihez való ezen vissza-visszatérése közben még egy más gondolat is érlelődött meg benne, egy vad, de égető gondolat, mely miatt soha nyugtát nem lelte: s ez abból állott, hogy nevét oly szentségtörő cselekedethez fűzze, a mely megdöbbentse az egész világot, hogy erőszakot tegyen a sérthetetlen városon s letépje a nemzetek királynője fejéről koronáját. Ezzel a gondolattal addig gyöttrődött, hogy utóbb azt hitte magáról, hogy a sors őt egyenesen e borzasztó küldetés végrehajtójának szánta; úgy érezte magát, mintha csak valami gonosz szellem szállta volna meg, a mely időnként gyötreni kezdte, s a mely utoljára is diadalmat vett rajta. De azon idő szerint még csak azon jártatta eszét, hogy Italiába minél kevesebb kockázattal férközhessék be valami módon. Minthogy a keleti császár iránt vállalt kötelezettségei alól körülbelöl felmentve érezte magát, a nyugatival igyekezett valamiféle összeköttetésbe lépni, hogy lábát annak birtokaiban megvethesse s később majd a körülményeket hasznára fordíthassa. Egyszer műveletlenül hagyott földeket kért Italiában, máskor meg azért könyörgött, hogy engedtessék meg nekie, hogy Ligurián át Galliába költözzék, s azt ígerte, hogy ezt a nagy prefecturát minden kultámadás ellen megvédi, kétségkívül a magister militum czimmel, a melyben, föltette, hogy megerősítik; ekkép aztán Arkadius szolgálatából, méltóságban emelkedve, ment volna át a Honoriuséba. Stilikon méltó aggodalomba esve, néha úgy látszott, mintha beleegyeznék kérésébe, majd különböző ürügyek alatt, visszavonta ígértét, mivel csak azon volt, hogy valamikép időt nyerjen. Később e miatt nehezteltek is rá, s akadtak a rómaiak közt még

olyanok is, a kik őt a gótokkal szemben hűtlenséggel vádolták, a kiknek együgyűségét és őszinte becsületességét, a mint magokat kifejezni merészelték, megcsalta. ¹⁾

Alarik a maga részéről, jöllehet az alkudozást folytatta, szintén készült a háborúra. Hallatszott, hogy iszonytató mennyiségű fegyver és élelmiszer-készletet szerez össze Epirusban és Thessáliában, úgy, hogy az által egészen tönkre teszi azt a vidéket: ebből állott az ő búcsuvétele. Erre a dardaniai alpeseken keresztül Pannoniába szállt alá, akár azért, hogy Gainasszal, a zsoldos vezérrel összebeszéljen, ha még az netalántán tartaná magát, akár azért, hogy a Duna völgyében foglalkozás nélkül heverő karokkal hadseregét erőteljesebbé tegye. ²⁾ Gainasra magára vonatkozó terveivel már elkésett, mert annak a feje a 401-ik év januáriusának 3-ikán Konstantinápolyba vitetett, de csapatainak szétveretése folytán számtalan kalandor maradt foglalkozás nélkül, a kik mindnyájan Alarik köré sereglettek. A gót királynak Pannoniában való időzése még azzal a haszonnal is járt, hogy a Felső-Duna barbárjait felizgatta, a kik Noricum és Vindelicia síkjain fegyvert ragadtak, s a rhetiai alpesek hegyi lakóit magok előtt üzték, úgy, hogy a minden oldalról ostromlott római helyőrségek nemsokára fogoly módjára zárattak váraikba.

Alarik azt a szándékot forgatta elméjében, hogy a keleti Alpeseken való átvonulását a nyugati Alpesek felől

¹⁾ Alaricum, cunctamque Gothorum gentem pro pace optima et quibuscunque sedibus suppliciter ac simpliciter orantem, occulto foedere fovens, publice autem et belli et pacis copia negata, ad tenendam terrendamque rempublicam reservavit. Oros., VII. 38.

²⁾ Sumpto exercitu per Pannonias..... Jornand. *de Reb. Get.* 29.

támasztott oldaltámadással fedezi, hogy Milanót kettős támadás hálójába bonyolítja s ekkép a római haderőt megosztatja. A háború valósággal ki is tört hirtelen Rhétiában, a 401-ik év tavaszán, úgy, hogy Italiát egész készületlenül lepte meg, ennélfogva Stilikon a körüle táborozó légiök egy részét küldte sebtiben oda. Egyúttal Gallia katonai kormányzóihoz is azt a rendeletet intézte, hogy a mi harezképes csapatuk csak van, akár a rajnai táborokban, akár Britanniában, mind azt haladéktalanul indítsák útnak, hogy Noricumot hátúlról megtámadva, a lázadást gyorsan elnyomhassák. A közben elrendelte, hogy Rómának századok óta csak imigy-amúgy fentartott falai kijavittassanak; sőt még a körfalakat meg is nagyobbította, vagy legalább a leggyengébb helyeket új védművekkel láttatta el. Az idő foga megkimélte számunkra azt a feliratot, a mely e nagy munkákról értesít bennünket, a melyek, a mint abban mondatik »Stilikon tanácsai szerint hajtottak végre.« ¹⁾ Az örök város példájára Italia többi városai is siettek a falaikon támadt réseket kijavítani és sánczaikat védelmi állapotba helyezni; sőt valószínűleg Ravenna is akkor láttatott el oly erődítvényekkel, a melyek, ha a szükség kívánná, azt a császári kormány és a császár menedék helyévé tehetnék.

¹⁾ A következő feliratot helyezték a Tiberisen túl fekvő *Portuensis*-nek nevezett kapu fölé:

»Ob instauratos urbi aeternae muros, portas ac turres, egestis immensis rudibus, et suggestione V. C. et illustris militis, et magistri utriusque militiae, Stiliconis, ad perpetuam nominis, etc.«
Stilicon neve eltörlődött.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Alarik megveretése Pollentiánál. — Stilikon halála.

Babonás borzalmak s a római társadalom futása a rhetiai lázadás hírére. — Stilikon leveri a forradalmat. — Alarik Milanó ellen vonul; visszahúzódik s pusztítja Venecziát. — Honorius Ravennában. — Hadi tanács a gót táborban. — Alarik megveretése Pollentiánál. — Stilikont a haza megmentőjéül kiáltják ki. — Honorius diadalmenetben vonul Rómába. — A hunnok betörnek Itáliába s Fesulánál megveretnek; Radagais halála. — Gallia elvezetése. — Az alánok betörése. — A pártok összeszövetkeznek Stilikon ellen; azzal vádolják, hogy a birodalmat a barbároknak szolgáltatja át. — Olympius. — Alarik a nyugati birodalom szövetségese. — Arkadius halála. — II. Theodosius. — Pavia kiraboltatása. — Stilikont Ravennában Honorius rendeletéből kivégzik.

402—408.

I.

A háború, a mely, úgyszólván, majdnem csak Itáliában tört ki, nagy hirtelenséggel, s azok a rendkívüli intézkedések, a melyeket e miatt Stilikon foganatosított, általános ijedelmet idéztek elő. Erődíteni Rómát! Tehát Róma veszedelemben forog; tán be is veszik, tán le is rombolják; vége most már a birodalomnak! vége az emberi nemnek! Ekkor aztán felsorolták mind azokat a jósjeleket, a melyek

egy év óta az elvakultabbak előtt is feltárták a végzetes sorsfordulat bekövetkeztét: ilyenek voltak példának okáért a kő- és véreső, az erdőknek önmagoktól való kigyuladása, a mennykőcsapások, a nap- és holdfogyatkozások; egy szóval, az ég által adatni szokott jelekből semmi sem hiányzott.¹⁾ Egy méhraj valamelyik legio zászlójára szállt le s elkezdte oda sejteit építeni: nyilvános jele ez annak, hogy a római hadsereg megveretik, s a birodalom a nemzetek sokaságának zsákmányául szétdarabolódik. Végre a legújabb időben avvagy ki nem látta, hogy egy üstökös csillag, kelet legvégső határán, a Cepheus csillagképből kiindulva, végig haladt az égen, hogy északon a Nagymedve és az Ökörpásztor között, a gótok lakta vidék fölött, aludjék ki, hogy ekkép mint valami halotti fáklya azt az utat rajzolja le, a melyet Alariknak kell majd követnie?

A babonás félelmet betetőzte az az utolsó, mindenestre rendkívüli, de akkoriban senki által kétségbe nem vont esemény, a mely Milanóban és pediglen egyenesen Honorius szemei előtt folyt le. A fiatal fejedelem, kísérei társaságában a várostól némi távolságra, lovait jártatta, midőn két dühös farkas bukkant ki a szomszédos erdőből s a lovakra rohant. Azonnal körbe kapták és vadászdárda meg lándzsadöfésekkel leterítették őket, de a mint mondják, felhasított oldalaik közül frissiben levágott s még vonagló két emberi kéz bújott elő. »Baljóslatú előjel! — így kiáltottak föl némelyek: a nőtényfarkas, Romulus dajkája, a fejedelem lábai előtt múlik ki!« — »Nem, nem, vetették ellen a többiek: ezek a farkasok a római vérrel megtöltöz-

¹⁾ Atque hoc, ait, portendisse stellam quae instar gladii apparuerat. Philostorg., XI. 7. — Claud., *de Bell. Getic.*, v. 277. et sequ.

ködött barbárok képviselői: íme elestek a mi csapásainktól; adja isten, hogy az előjel teljesedjék!« ¹⁾

Ekkép harczolt folyton az egyik kitalálás a másikkal s a hiszékenység saját álmokképeivel gyötörte magát. Ez alkalomból természetesen nem mulasztották el, hogy fel ne emlegessék a Róma keletkezésénél tapasztalt jósjelt, a tizenkét sast, melyeket Romulus a Palatinus hegyen észlelt, s azt a magyarázatot, melyet a toszkániai madárjós felőle adott, hogy ez a tizenkét sas azt jelenti, hogy a város tizenkétszáz esztendeig áll fenn. Ime azonban a XII. század még csak közepe felé járt. Erre aztán megoszlottak a vélemények: mindenki saját kedvencz kortana szerint számítgatta, vetegette az örök város esztendeit, és hogy a félelmet okadatolják, azt mondja egy abból a korból való férfiú, a ki e részleteket reánk hagyta, hogy »az egyik sas repülését megrövidítették.« ²⁾ A keresztyének előkelői, mert a köznép mindenütt egyforma, lenézőleg mosolyogták meg a pogány társadalom aggodalmait. »Mit törődtök meséitekkel, ezt mondták nekik; Róma elvész, ha Isten akarja, s ha nem akarja, hogy elveszszen: fenmarad. Ha Isten elhatározza romlását, az azért történik, mert akkorára betölti vétkeinek mértékét.« A hazaszeretet erőfeszítéseit épp oly kiméletlenül ostromolták, mint a babonaságból eredő félelmet. A város falait javító polgárokhoz ekkép szóltak:

¹⁾ Malus interpres rerum metus omne trahebat

Augurium pejore via, truncataque membra,

Nutricemque lupam, Romaë regnoque minari.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 258. et sequ.

²⁾ Tunc reputant annos interceptoque volatu

Vulturis, incidunt properatis saecula metis.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 265., 266.

»Egyedül Isten az igazi védőbástya és oltalom; kérjétek őt, hívjátok segítségül a szenteket, ez többet ér, mint bástyáitok. Jericho falai újak és erősek voltak: de azért az első trombita harsogására menten összeomlottak.«¹⁾ A két társadalom ily magatartást tanusított egymással szemben: az egyiknél félelem uralgott, de azért volt benne némi tevékenység, a másiknál a világi dolgok megvetése és a megaláztatásokban és szenvedésekben való leverő megnyugvás.

A kicsinyhitűség ezen napjaiban, főleg a felső társadalmi osztály nyújtott fájdalmas látványt: Rómában, úgy mint másutt is, csak a menekvésre gondolt ez. Rövid idő múlva, a merre a szem nézett, mindenütt csak utazási előkészületeket, az utakon végig vonuló málhácsszekereket s a kikötőkben megrakodott hajókat látott; mindenki ott hagyta házáat, javait, hogy Sicziliába, Corsikába, Sardiniába, sőt akár valami sziklazátonyra menekülhessen: daczoltak a tengerrel, a szelekkel, csakhogy minél előbb hátok mögött hagyhassák Itáliát. A gazdagoknak ez a szökése elkedvetlenítette a népet, úgy, hogy Rómában zenebona támadt miatta. Honorius nem várt addig, míg maga marad, hogy a gyáva terv pártfogói mellé csatlakozzék. Méltatlan tanácsadói azt ajánlották neki, hogy vezesse a hadsereg egy részét

1) Nunc opus adjutore Deo, solusque timendus
Ipse intra muros turris tibi, qui sine muris
Murus erit
. Fidant legionibus illi,
Perfugioque parent reparatis moenia muris,
Nulla salutiferi quibus est fiducia Christi:
Nos crucis invictae signum et confessio munit.

Paulin., *Poemata.*, XXVI. v. 103. et sequ.

Galliába s ott rendezze be kormányát, akár Lyonban, akár Arlesben. Ezt a tervet titkon főzték ki s már kiviteléhez fogtak, a midőn Stilikon, katonához illő megvetéssel s valódi rómaihoz méltó boszankodással útjokat állta. Claudianus, a ki ezt a jelenetet, minden titkolózást kerülve, festi le számunkra, ha nem is szóról-szóra, de legalább fővonásaiban tudtunkra adja azoknak a szavaknak értelmét, a melyeket a kormányzó, nemes haragjában, száján kiszalasztott.

Ugyancsak fennen hangoztatták azokat a veszedelmeket, melyek az ellenség bántalmainak kitétetett gyermekeket és asszonyokat fenyegetik: »de hát talán én — így kiált fel — levetkeztem az emberi természetet? Nincsenek-e nekem is nők és gyermekeim, a kik a világon mindennél kedvesebbek előtttem, vagyis inkább, egyenesen bennök van életem. Nohát, ezek mellettem maradnak, s én őket, bármi történjék, Rómára bizom: győzzünk bár, avagy legyőzettesünk, mi nem hagyjuk el egymást.« ¹⁾ Ezt az elutazási szándékot ő nemcsak gyávaságnak, hanem egyenesen árulásnak tekintette. »Hogy hogy! — ekkép szól tovább — merésznél valaki a hazát a védő karoktól megfosztani! A császár azt parancsolná, hogy legióink szökjenek meg! Ő elhagyná Latium szent földjét, hogy a Saone partján kereszen menedékhelyet! Mily látvány lenne az, ha ekkép a római birodalom székhelyét a Rhóne mellett, Rómát pedig a barbárok kezeiben látnók! És talán azt hiszitek, hogy ez

¹⁾ Hic conjunx, hic progenies, hic carior omni
Luce gener: pars nulla mei subducta procellae.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 308., 309.

a fej nélküli birodalom fenn birna állani? ¹⁾ Nem, nem, a gyáva siránkozások és a felesleges fogadalmak nem csillapítják le a zivatart, a matrózok nyögései nem mentik meg a veszni induló hajót Hanem bátorodjatok fel újra, minden kar dolgozzon együttesen, a hajónépség közös erőfeszítésre csatlakozzék a kormányoshoz: akkor mindnyájan megmenekülünk; a vitorlákhoz, a kötelekhez, az árboczokhoz! Senki meg ne szökjék, senki ne egyenetlenkedjék. Merjünk harczolni és győzedelmeskedünk. Nem most történik első ízben, hogy a cimberék és teutonok Liguria mezeit megkövérítik.« Stilikon magatartása kétségkívül épp úgy ráriasztott gyámfiára és gyámfia tanácsadóira, mint szavai: az izgatók elhallgattak s a költőnek, mint a jelenet történetírójának szavai szerint »a császár ott maradt Itália jövő sorsának kezese gyanánt.« ²⁾

E közben Alarik, miután hadseregét fölfrissítette, útnak indult a Száva völgye felé, hogy Itáliát még a nagy hidegek beköszöntése előtt elérhesse, mivel akkoriban már az ősz vége felé járt az idő. Az út, a melyen haladt, a Sirmiumból Aquileába menő legiók hadi útja volt, tehát a fő közlekedési vonal Konstantinápoly és Róma között. Ez Emona és Nauport, ma Laibach és Ober-Laibach városokon vezetett át s az Alpesek déli lábainál, az Isonzó rétségeibe torkollott. ³⁾ Minthogy a rhetiai hadjárat kelleténél

¹⁾ Scilicet Arctoïs concessa gentibus urbe
Confidet regnum Rhodano, capitique superstes
Trauncus erit?

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 299. et sequ.

²⁾ Tantoque sui stetit obside fati.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 318.

³⁾ Per Sirmium dextro latere quasi viris vacuum intravit Italiam.
Jorn., *de Reb. Get.*, 29.

hosszabbra nyúlt, Stilikon nem mehetett Alarik elé, hogy azt a Hideg Folyó partjain, a Júli-Alpok nagy csatamezejénél várja: hadseregének egyik része szintén távol volt, pedig Milanót sem akarta véletlen megrohanás veszedelmének kitenni. Ennélfogva szokott gyors elhatározásával, a mely lángeszében az eszélyesség és módszeres eljárás számításaival párosult, arra tökéltte magát, hogy személyesen megy e szerencsétlen háború bevégzésére, s csapatainak visszahozására, mivel azzal bízatta magát, hogy mindent bevégez, mire a gótok Venecziát elérhetnék, vagy legalább mielőtt onnét kiindulhatnának.

A kormányzó elrendelte, hogy Milanó, a hova a császár bezárkózott, kellő védelmi állapotba helyeztessék s erős helyőrséggel láttassék el; azután gyorsan a Como tavához sietett, s azon dereglyén néhányad magával áthajózott. A hegy lábánál a közönséges útnál meredekebb s járhatatlannabb, de úti céljához gyorsabban elvivő mellék-ösvénynek vágott. Az Alpeseeknek ezt a részét a korai fagy már hóba borította s az út nem járt minden veszedelem nélkül: mind a mellett Stilikon megkoczkáztatta lóháton, majdnem egyedül menve, még élelmiszereket sem víve magával, hanem csak abból élt, a mit imitt-amott talált s éjszakai tanyául majd valamelyik barlangba, vagy pásztorkunyhóba tért be. ¹⁾ Csodával határos megjelenése még magasabbra fokozta a legiók bátorságát; de ezzel nem érte be, hanem látni akarta önmaga az ellenséges csapatokat, megjeleneni előttök, hogy őket ügyének megnyerje. Azok közül a barbárok közül, a kik-

¹⁾ Aut pastoralis jacuit sub culmine fultus
Cervicem clypeo

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 355., 356.

ből e csapatok állottak, némelyek szövetségesképen ő alatta harczoltak; másokkal mint fővezér csatázott, tehát mindnyájan ismerték. Azok úgy tekintették, mint Stilikont a ró-mait; emezek mint Stilikont a vandalt, a barbárok legelsőjét, legnagyobbját. Közeledtére csakugyan mindnyájan leteszik fegyveröket. Stilikon visszaadja azokat nekik. »Jőjjetek velem, így szól hozzájuk és legyetek a birodalom katonáivá.« Az alkalomszerűleg kiosztott pénz elősegíti szavainak csábító hatását. Minapi ellenségei közül kiválogatja a legbátrabbakat s legjobb indulatúakat s azokat saját csapatai közé bekebelezi. A galliai legiók is megérkeztek már kevéssel az előtt. Mindezen elemekből jó és erős hadsereget szervez, a melynek azt parancsolja, hogy kövesse; azután lovasságának zömével elősnek indul, s leszáll a hegységről azon az úton, a mely a Como tavának keleti oldalán s az Adda balpartján huzódik végig.

De bármily sietséggel vitetett is keresztül ez a kaland, azért mégis néhány hétig eltartott, s ez idő alatt Alarik megérkezett. Minthogy mindenről, a mi történt, tudósították az italiai, vagy barbár kémek, a kiket gazdagon fizetett, Stilikon elutazásáról s távolléte céljáról is értesült, ennél fogva rögtön azon tervet gondolta ki, hogy a császárt elragadja. »A félelem által meglepetve s minden segítségtől elzáratva, így gondolkozott magában, minden föltételemet elfogadja Honorius, a mit csak kényem kedvem szerint eléje szabok.« ¹⁾ Tehát a helyett, hogy a venecziai, vagy emiliai

¹⁾ Spem vano terrore fovens, si forte remotis
Praesidiis, urgente metu, qua vellet, obirem
Conditione fidem

— Claud., *de Sexto consul. Honorii*. v. 477. et sequ.
Honorius beszél itt ekképen.

városok megostromlásával vesződött volna, erőltetett menekben Milanó ellen vonúl. Már akkor az Adda hídját s a folyó két partját foglalta el, mikor Stilikon az éjszaka beálltával, előcsapataira bukkant. E találkozás és a síkon csillagok gyanánt fénylő őrtűzek sokasága tudatták a kormányzóval, hogy mi történt. Ennélfogva hátra felé fordult, valamely előtte ismeretes átjárót keresve, annak neki hajtja lovát, lovasai ugyanezt teszik s a folyam sebessége daczára sikerül nekik a túlsó partra eljutniok. A zajra elősiető barbárok a folyó két partjáról záporkép lövöldözik rájuk nyilaikat s hajító dárdáikat; azonban hála az éjszakai setétségnek, senkit sem sebesítenek meg.

A nap épen pirkadni kezdett, midőn a kis csapat Milanó alá érkezett. Az örök, a nyargaló lovak által fölvert porfelhőt észrevéve, azonnal riadót fűnek. A népség minden oldalról a falakra fut. »Ellenségek-e ezek, vagy jóbarátok?« ezt kérdezték egymástól, midőn észrevették a kormányzó sisakját beárnyékoló bokrétát. Ezen felül, hogy még inkább fölismertesse magát, egész a kőfal lábáig előre halad, leveszi sisakját s megmutatja hófehérségű fejét, mert Stilikonnak már férfikora derekán agg emberre valló hajszíne volt. ¹⁾ A falakról feltörő örömkialtás azonnal elterjed az utczákon, a tisztviselők a kapukhoz sietnek, és Stilikon ujjongó sakságtól körülvéve ér a császári palotába: a város bizton hitte, hogy meg van mentve. ²⁾

¹⁾ Donec pulvereo sub turbine sideris instar
Emicuit Stilichonis apex, et cognita fulsit
Canities

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 458. et sequ.

²⁾ Gavisa repens per moenia clamor
Tollitur IPSE VENIT !

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 460., 461.

Valósággal meg is volt, mert Stilikonnal visszanyerte a római sereg bizodalmát, a gótokét pedig csüggedés szállta meg. Mikor Alarik azt látta, hogy terve kijátszatott, attól tartott, hogy most meg őt zárhatják körül az Alpeseokról leszálló s a várost védő legiók, ennél fogva eszélyesen visszavonúlt s hadiszállását Venetiában ütötte fel, a hol mindent pusztítani kezdett. Stilikon ezt a pihenési időt s az utána jövő legiók megérkeztét arra használta, hogy bizonyos rendszabályt foganatosítson, a melyet, Honorius jellemét tekintve, nélkülözhetetlennek talált. Ugyanis Milanó sokkal veszélyesebb állomás volt, mintsem e fiatal fejedelmet s a félelmökben halálos verejtéket izzadó herélteket ott hagyhatta volna; Ravenna alkalmasabb helyül kínálkozott, s a nagy Theodosius fia, a meglábolthatatlan mocsárok fedezete alatt, ott megnyughatott.¹⁾ Stilikon oda is kísérte őt s csapatainak egy részét a Pó innenső vidékén helyezte el, hogy ekkép a Ravennába vezető utakat, főleg pedig a Rómába vivőket fedezze, azon esetre, ha a gótok a bolognai útvonalon, a mitől tartani is lehetett, az Apennineken áttörni igyekeznének.

A kormányzó által foganatosított rendszabályok összesége abból állott, hogy egyfelől a császárt, másfelől a fővárost, a birodalom fejét és szivét védelmezze, s Alarik mozdulatait szemmel tartsa, bevárva, még ez a rendezetlen hadsereg önmagától fölemésztődik. E czélból magokra kellett hagynia a venetiai és liguriai városokat, hogy védekezzenek, a hogy tudnak; Stilikon habozás nélkül meg is tette ezt, s a következmény megmutatta, hogy igaza volt. Alarik

¹⁾ *Cod. Theod.*, VII. tit. XIII. I. 15; XII. VI. 29.; VII. XVII. I. — V. ö. Gothofred., *Chronogr.*, p. 145.

a keleti Transpadanába némileg bezára'va, jóllehet azt kénye-kedve szerint rabolta, pusztította, mindazonáltal mégis megújította alkudozásait Honoriussal. A balth föltételei mindig ugyanazok maradtak, csak hogy most még szemtelenebb követelözéssel lépett fel, mint a multban: »készséggel ajánlkozik arra, hogy a nyugati császár szolgálatába lép, ezenfelül szokása szerint azt kérte, hogy akár Itáliában tüzzenek ki számára tanyahelyet, akár Galliába küldjék, hogy ott a nyugati tartományokat a birodalommal ellenséges lábon élő barbárok betörései ellen védelmezze.«

Jóllehet a gótok teljesen urai voltak annak a vidéknek, de azért helyzetök nem volt ment sem a fáradalmaktól sem a veszedelemtől: minden lépten-nyomon mély folyókra, zárt városokra, vízzel elárasztott síkságokra bukkantak, a melyeknek segítségével a lakosság néha megbirta magát védelmezni. Midőn kocsijaik zsákmánynyal megteltek s a tavaszi meleg érezhetővé kezdett válni, a hadsereg egy része kedvét vesztette s szeretett volna Illyriába térni vissza. Alarik ennek makacsan ellene szegült s minthogy nem egy befolyásos főnök az indulás mellett nyilatkozott, a király sátora alatt haditanácsot tartottak, a melynek viharos tanácskozásáról a közönség is értesült, úgy hogy ez úton Claudianus egyik leghámúlatraméltóbb képéhez szerzett anyagot. A költő elég tiszteletet parancsolónak festi ezt a kortól meggömbített, vörhenyeges, lefüggő hajú, beforradt sebhe-lyekkel borított arcú, bőrbundákba öltözött ¹⁾ barbárokból álló tanácsot: mint a mely színe javát képezte azoknak az

¹⁾ Crinigeri sedere patres, pellita Getarum

Curia: quos plagis decorat numerosa cicatrix.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 481., 482.

embereknek, a kik félszázadon keresztül borzalommal töltötték el az egész Keletet, megölték egy császárt s a művészet kincseitől fosztották meg Görögországot. Mindegyik elefántcsont fogójú, hosszú lándzsát tartott kezében, a mely egyúttal botja, fegyvere és rangjának jelvénye gyanánt szolgált.

A tanácskozás szónoka, a ki a gótok legidősbjei s legtekintélyesebbjei közé tartozott, a költő szavai szerint Alarik dajkáló apja, gyermekkori gyámja és a későbbi időben hűséges katonája volt. Ő volt az, a kinek keze az első puzdrát annak a fiatal embernek vállára akasztotta, a ki az napság királya volt. Mindezen cziménél fogva azt hitte, hogy jogot formálhat arra, hogy egy kissé szabadabban szóljon hozzá, s ezúttal egyszersmind a közjó érdekét is ohajtottotta volna védelmezni. »Alarik, ekkép szólt hozzá, már harmincz tél elmúlt azóta, a midőn népünk a Dunán átkelt ¹⁾ s ez idő alatt sok megpróbáltatáson ment keresztül; de szerencséje soha nem forgott nagyobb veszedelemben, mint most, ha ugyanis makacson ragaszkodik ahhoz, hogy itt maradjunk. Az ifjúság heve forr ereidben s az ragad tévútra: hallgass a tapasztalat tanácsaira. A helyett, hogy föltett szándékod szerint, előbbre merészkednél, siess innét visszafelé, mielőtt az ellenség rajtunk ütne; az új zsákmány csábító hatása miatt ne tedd ki veszélynek azt, a mit már megszerezteél; ne tégy úgy, mint az a farkas, a mely magát a juhakolba csukatja, hogy egyszeriben adja meg az árát a multban elkövetett összes tolvajlásainak. Ez a szöllő-

¹⁾ Si numero non fallor, ait, tricesima currit

Bruma fere, rapidum postquam tranavimus Istrum.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 489., 490.

hegyekben gazdag Etruria, ez a Tiberis folyam, ez a Róma, melyeknek nevei soha ki nem szakadnak szádból, hogy mik legyenek? ¹⁾ azt én nem tudom; de ha őseink szóhagyományának hihetek, mindig keserűen megbánta vakmerőségét az, a ki ez ellen a város ellen hadat viselni merészkedett. Az istenek laknak abban s azt mondják, hogy természet fölötti tüzek védelmezik bástyáit; valami ismeretlen hatalom sújtja le villamával azt az ellenséget, a ki hozzá közeledni merészkedik. Vajjon Róma-e ez maga, avagy talán az ég? Mi közünk hozzá. Inkább azon jártassuk eszünket, hogy Stilikon rettentő hadsereggel leselkedik ellenünk, s jussanak eszünkbe Arkadiában szenvedett vereségeink.»

Meglehet ez utóbbi szavak mélyebb sebet ejtettek Alarik szívéen, mint a többiek együtt véve. Ennélfogva szikrázó szemmel, haragtól vonagló ajkakkal, hirtelen felugrik és bántalmazza azt az öreget, a kit az előtt atyjának nevezett: »Ha az agg kor, a mely érzékeidet megdermesztette, nem vette volna el eszedet, így dörgött rá, gyáva szavaidat nem hagynám büntetés nélkül. ²⁾ Hogyan! te azt a tanácsot mered nekem adni, hogy fussak! Mikor a keleti császár rám ruházta Illyriára vonatkozó jogait, mikor ez a nemzet engem ismert el fejének, mikor ura és birtokosa vagyok húsz római városnak, te azt akarod, hogy rabszolgáimtól kérjek menedékhelyet, s a futásnak gyalázatát tárjam sze-

¹⁾ Quid mihi nescio quam proprio cum Tibride Romam
Semper in ore geris?

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 505., 506.

²⁾ Si non mentis inops fraudataque sensibus aetas
Praeberet veniam, nunquam haec opprobria linguae
Turpia Danubius me sospite ferret inultus.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 521. et sequ.

meik elé! Nem, nem, atyáink isteneire esküszöm! menekülőképen nem látom soha viszont azokat a helyeket, a melyeket győzőkép jártam be. Itália földjét, a melyet bírok, nem hagyom el többé soha; ha győzők: uralkodom benne; ha legyőzetem, csontjaimnál fogva akkor is benne maradok.¹⁾ Mit beszélsz te nekem az istenekről, a kik Rómát védnék! nekem meg azt parancsolják az istenek, hogy foglaljam el. Ez a mit mondok, nem mese, sem pedig álom; mert sokan hallották, épp úgy, mint magam, a mint valami szózat a szent liget belsejéből illetéknép kiáltott rám: »menj Alarik, menj az Alpeseken túl; még ebben az évben elérkezel a városhoz; pályafutásodnak itt kell megállapodnia.«²⁾ Megyek tehát előre, engedelmeskedem az isteneknek: ez az én megingathatatlan határozatom!« E szavakra a tanács nagy zajongás közt széteszlott.

Ilyeténkép hangzik Claudianus elbeszélése, a melyet akkor szerzett, a midőn Alarik csak alighogy elhagyta Itáliát. Semmi okunk sincs rá, a miért mint afféle költött mesét, elvetésre méltónak tartanók; mert semmi nem egyéb ez, mint a közszájon forgó elbeszélés, egy kissé kiszínezettebb alakban, történeti tény ez, a régi történetírók módjában egy kissé költőileg felöltöztetve. Azon se ütközzék meg senki, hogy Alarik, jóllehet keresztyén, mégis az iste-

¹⁾ Hanc ego vel victor regno, vel morte tenebo.
Victus humum

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 530., 531.

²⁾ Hortantes his adde Deos: non somnia nobis
Nec volucres, sed clara palam vox edita luco est:
»Rumpe omnes, Alaric, moras; hoc impiger anno
»Alpibus Italiae ruptis penetrabis ad Urbem.«

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 544. et sequ.

tenekről beszél; hadseregében igen sok pogány találkozott, de meg különben is a gótoknak annyira durva s annyira újdonsült keresztyénsége nagyon is rakva lehetett pogány formulákkal és emlékekkel. Mindenesetre pedig önkéntelenül is csodálkozás lepi meg az embert, ha olyan írásból, a mely nyolcz évvel az előtt adatott ki, hogy Alarik Rómát elfoglalta, ezt a barbár királynak tett állítólagos jövőmondást olvassa, hogy elhatol az örök városig s ott szakad majd pályafutásának vagy pediglen életének vége. E meglepő jövődőlés teljesülését a körülmények végzetszerű láncolata 410-ben idézte elő, de azt nem tagadhatni, hogy csakugyan beteljesedett.

II.

A gótok királya nem határozhatta magát többé másra, minthogy előre menjen, mivel hátrálni nem akart; és ezt bátran meg is tette. Végig vonúlt Ligurián, de úgy, hogy Milanót mindenesetre kikerülte, átment a Pón s egyidejűleg közeledett az Alpesekekhez és az Apenninekhez. Stilikon rövid távolságban nyomon követte. Némi habozás után Alarik az alpesvidéki Liguriában Pollentiánál foglalt állást, a hol úgy látszott mintha bevárni akarná a csatát, a melyet addig szorgalmasan kikerült. Minthogy a nyugati Apennin hegyszorosait s a Cotti Alpesekeit hatalmába kerítette, e helyzetében uralkodott a tenger melléki Etrurián Rómába, s az Allobrogokon át Galliába vezető utak felett. Ha győz, választhatja az első utat; ha legyőzetik, a másodikon hátrál és még vesztes fél korában is a Nyugat nagy részének birtokában marad; így számította ki a dolgot, de Stilikon látott a szitán s a római sereg azonnal kiterjeszkedett Pollentia síkján, szemben a gótokéval. A római sereg a

birodalom hadierejének színe-javából állott, u. m. legiókból, a gót segítőtársak egy hadtestéből, a melyet a pogány Saul, a ki maga is gót volt ¹⁾ s a Hideg Folyónál vívott csatában Theodosius egyik tábornoka és végre nagyszámú alán lovasokból álló szárnyból, a kiket saját nemzeti főnökük vezetett.

Minthogy Alarik beleszokott a barbárokkal való élésbe, a kiknek mestersége abból állott, hogy a legtöbbet ígérőnek adják el magokat: ennél fogva mindig volt pénz kezei között. Azt már említettem, hogy az itáliaiak közül sok kémet szerzett magának; minden eshetőségre számítva a segítő csapatok hűségét is igyekezett megingatni, sőt még a római katonához is merészelt ajánlataival járulni. Azt mindenki elképzelheti, hogy azokban a napokban, a midőn a két sereg, úgy szólván, érintkezett egymással, még nagyobb mérvben folytatta vesztegetési kísérleteit, legalább Stilikon fülhegygyel hallva a dolgot, a segítő társak ellen gyanút táplált magában. Minthogy gyanújával Saul, mint afféle kipróbált jellemű egyént meg nem támadhatta, az alán főnököt vette vele célba, a kinek minden lépte-nyomát szorgos figyelemmel kísérte: a következmény elégtételt szolgáltatott a derék segítőtárs részére azon bántalmaztatásért, a melyet érdemetlenül szenvedett. A két hadsereg husvét szombatján állott szemben egymással, a mely a 402-dik évben április ötödik napjára esett: ²⁾ Alarik már felütötte táborát, Stilikon kijelölte a magáé nyomát, és úgy az egyik, mint a másik fél veszteg maradt a következő napig.

¹⁾ Taceo de Alarico rege, de infelicibus bellis apud Pollentiam gestis, cum Barbaro et pagano duci, hoc est Sauli, belli summa commissa est. Oros., VII. 37.

²⁾ Oros., VII. 37.

Pollentia, a mely a Tanaró közelében, azon a helyen fölül feküdt, a hol ez a folyam a Sturával összeszakad, a császárság emelkedésének idejében jelentékeny municipium volt s még az V-ik században is fontos városnak ismerték. ¹⁾ Keletről a Tanaró mellett, Asti irányában végig húzódó terjedelmes erdőségre támaszkodott, a melyen egy kis patak folyt keresztül, a mit elég furán Urbisnak vagy Urbsnak, vagyis magyarán mondva *fővárosnak* neveztek. ²⁾ Ezt a különös elnevezést később az Alarikra vonatkozó jóslat kimagyarázására használták, mert a pogányok meggyőződése szerint, a jövődőlés, még ha barbár eredetű volt is az, nem maradhatott hazugságban: a balth elhatolt egész a *fővárosig*; hatol-e még távolabbra is? A csata különböző mozdulataiból azt következtethetjük, hogy Alarik Pollentiával szemben ütötte fel táborát, és hogy annak jobb szárnya az erdő sűrűjének kezdetére támaszkodott, balját pedig a folyó fedezte. Középen valószínűleg, még pediglen a gótok szokása szerint, sánczkarókból és kocsikból alkotott kerítés mögött volt a sajátképi tábor, s ebben őrizték a király feleségét és gyermekeit kincstárával együtt, valamint a hadsereghez tartozó többi családokat és a zsákmányt.

Stilikon átellenben ütötte fel a magáét, hogy így ellensége elől az Alpesekekhez juthatás útját elfogja s őt az erdő és folyó közé zárja. A kelő nap ebben a helyzetben találta őket. Erre a napra esett, a mint már fentebb mondtuk, a husvét ünnepe, a keresztyén ünnepek legkiválóbbika; és mintha csak a vezérek hallgatag egyetértés folytán meg-

¹⁾ Ferrar., *Dict. geograph.* 1670. t. II. p. 339.

²⁾ Pervenit ad fluvium, (miri cognominis) Urbem.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 555.

egyeztek volna abban; hogy a nap szentségét vérontással be nem fertőztetik, semminemű mozgás nem mutatkozott sem az egyik, sem a másik táborban. Sőt a rómaiak még egész biztossággal teljesíthették vallásos kötelességeiket, s egy kortárs kifejezése szerint »imádhatták istennek oltárait; ¹⁾ de ezt a nyugalmat hirtelenséggel nagy zenebonával kísért kiabálás szakította félbe: a gót segítő sereg gyalogsága megkezdte a csatát. Vajjon az ellenség ingerelte-e őt erre, vagy magától támadt csatakedve? Vajjon Alarik gótjainak a Saul gótjai iránt táplált ellenszenve idézett-e elő egyelőre fenyegetéseket, azután a két sereg előőrsein összeütközéseket, vagy pedig a katholikus ügynek pogány védelmezője üzött-e gúnyt a keresztyének lelkiismereti aggodalmaiból, mikor számára jó alkalom kínálkozott a verekezésre? azt nem tudta meg a világ soha. A történelem csak azt bizonyítja, hogy a római főhadvezér tudta nélkül történt ez a fegyverfogás. ²⁾

Ha már egyszer a csata elkezdődött, Stilikon nem vonhatta ki magát belőle, ennélfogva megfuvatta a csatára hívó kürtöket. A legiók csatarendbe sorakoztak, az előttök vitt labarum után, melyet az első cohors sárkánytartója hordozott, s mindegyik keresztyén a kereszt jelét vonta homlokára, részint mentő eszköz, részint vallásos cselekmény gyanánt. ³⁾

¹⁾ Hujus adoratis altaribus

Prudent., *Contra Symm.*, II.

²⁾ Sauli improbitate reverendissimi dies et sanctum Pascha violatum est, cedentique hosti propter religionem, ut pugnaret exortum est. Oros., VII. 37.

³⁾ Et, cruce fronti

Inscripta, cecinere tubae: prima hasta dracones

Præcurrit, quae Christi apicem sublimior offert.

Prudent., *Contra Symm.*, II.

Stihkon lovon nyargalt végig a gyalogság és lovasság sorain, lelkesítő szavakat intézve a tisztekhez és legénységhez, a segítő csapatok főnökeinek pedig utasításokat adva. Midőn az alánok parancsnokához érkezett, dicséret és bátorítás helyett egyenesen gyanúsító és gorombáskodó szavakat intézett hozzá. Ez alacsony és gyenge testű ember volt, de a kit a természet nagy szívvél és megtörhetetlen tetterővel ajándékozott meg.¹⁾ A tábornoktól szenvedett gyanúsítás daczára elnyomta boszankodását, de szemei sötét vilámokat löveltek. A támadás perczében minden erejét összeszedve, zászlóaljainak int, hogy kövessék s azután hanyatt-homlok a gótokra rohan, ott a hol soraikat legtömöttebbeknek látja. Csatarendjüket áttöri, csapataikat össze-vissza zavarja s egymaga egyszerre húsz ellenséggel viaskodik; de teste csakhamar csupa merő sebbé válik. Stilikon e vakmerőségen megijedve, azt a rendeletet küldi hozzá, hogy térjen vissza: Kaukasz gyermeke engedelmeskedik, visszajő, megmutatja sebeit s főnökének lábaihoz hull, holtan és megigazulva.

E közbejött esemény miatt majdnem minden elveszett, mert a vezetőjétől megfosztott alán lovasság nem tudva, hogy mihez fogjon, megfordítja lovát s széjjel züllik. Sőt az egész hadsereget magával ragadta volna, ha Stilikon egy legiónak élére nem áll s a már magokat győzőknek hívő gótokat fel nem tartóztatja s a segédcsapatoknak időt nem enged arra, hogy ismét összeszedelőzködjének. A csata újra kezdődik; de ugyancsak kemény és véres napi munka

¹⁾ Cui natura breves animis ingentibus artus
Finxerat, immanique oculos infecerat ira.

Claud., *de Bell. Getic.*, v. 584., 585.

volt ez. Stilikon mindenütt a fenyegetettnek látszó pontokat kereste fel s a katona és fővezér szerepét derekasan betöltötte. Bizonyos, szerencsésen eltalált hadi mozdulat a legiókat egészen Alarik táboráig juttatta, a melyet megtámadtak és be is vettek; ekkor a gót király elveszítette batorságát és jelt adott a visszavonulásra.

A barbárok összes hadizsákmánya a győző hatalmában maradt: arannyal, ezüsttel, drága szövetekkel, díszedényekkel, szobrokkal megrakott kocsikból állt ez, nem is csoda, mert hiszen Görögország kirablásának képezte gyümölcsét. A futó gótok a rómaiak lábai elé szórták a kincseket, hogy üldözőiket feltartóztassák; azonban a legionarius inkább gondolt a gyilkolásra, mint a fosztogatásra. Stilikon szemeiben Alarik felesége volt a legbecsesebb zsákmány, a kit gyermekeivel együtt kerekeken mozgó házában fogtak el.¹⁾ A táborban egész sereg görög és itáliai foglyokat is találtak, a kiknek bilincseit ez a győzelem széttörte. A mint e szerencsétlenek, hosszas szenvedéseik után, szabad lábra helyeztetek, azt sem tudták mint fejezzék ki örömlüket, úgy, hogy szabadítóik térdeit karolták körül s csókokkal borították vértől csepegő kezeiket.

Ez idő alatt Alarik a Tanaró mentén vonúlt vissza, s az erdőtől fedeztetve Asti városába menekült. Stilikon kiugrasztotta onnét s a *fővárosnak* nevezett kis patak partjain új csata keletkezett, a melyben szintén a rómaiak győztek. Ekkor Alarik átment a Tanarón s az Apenninek egyik kerek halmán, rendkívül előnyös helyzetben, elsánczolta ma-

¹⁾ Sed pignora nobis

Romanus carasque nurus, praedamque tenebat.

Claud., *de Sexto consul. Honorii.* v. 297., 298.

gát. Nagyon bajos lett volna őt onnét kivenni, ezenkívül az esetleges csatavesztés, vagy a balthnak valamely kétségbeesett lépése Toscanát, sőt magát Rómát is veszélybe döntötte volna: ennélfogva Stilikon jónak látta fülét nem dugni be a békeajánlatok előtt. Sőt hogy bebizonyítsa, hogy a kiegyezést őszintén óhajtja, visszabocsátotta a barbárhoz elfogott nejét és csak gyermekeit tartotta magánál. A béke föltételeit Stilikon önmaga állapította meg, és pediglen úgy, hogy túlságos keményeknek ne találtassanak. Akkép egyeztek meg, hogy Alarik ugyanazon az úton vonúl ki Itáliából, a melyen oda bejött, a nélkül, hogy legcsekélyebb bántalmat, vagy kárt tétetni engedne: ígéreteinek hűséges megtartásáért gyermekeinek kelle kezesekül szolgálniok.

Ennélfogva legyőzöthöz illő magatartással ismét átalment a Pón s megállapodás nélkül újból végig vonúlt Ligurián. A római hadsereg jó rendben s a győzőnek teljes önbizodalmával követte, s szilárdan eltökélte magát arra, hogy a gótokat mind egy lábíg kiirtja, ha kedvök kerekednék az egyezés megszegésére. E közben záporkép hullott a megaláztatás minden neme, erre a még csak a minap is oly büszke emberre; a szökés mind inkább elharapózott hadseregében; a katonák visszakövetelték tőle zsákmányaikat és családjaikat s napról-napra túrníe kellett azoknak szemrehányásait, a kiknek tanácsát visszautasította. ¹⁾ Majdnem szinte elviselhetetlen kinokkal gyötörte őt főleg az az elméjéből ki nem verhető gondolat, hogy menekülőkép kelljen megjelennie saját kormányzóságában, Illyriában. Úgy, hogy nem is birta magát tovább türtőztetni, a mint visszavonulá-

¹⁾ Infensi comites; odere propinqui.

Claud., *de Sexto consul. Honorii.* v. 315.

sában a Mincio és Adige közé érkezve, az erős védőbástyákkal biró Veronában oly eszközt pillantott meg, a melylyel a harczot újra kezdheti és talán a szerencsét ismét a maga részére fordíthatja: ennél fogva sebtiben oda huzódik, bezárkózik és fittyet hány Stilikonnak.

Ekkor a háború újra kezdődött az Adige partjain, még pedig mindkét részről egészen elkeseredetten, s majdnem úgy, hogy egyik sem irgalmazott a másiknak. Az ostrom elhúzódott; az éhség és dögvész befészkelte magát a szerencsétlen városba, a melytől főleg a gótok szenvedtek, úgy hogy majdnem lázadássá nőtte ki magát elégedetlenségök főnökük ellen, a ki őket gögjének ennyire feláldozta. A kétségbeesett Alarik észrevétlenül elhagyja a várost s az Adige völgyébe menekül, hogy onnét Rhetiába, vagy ha lehet Galliába juthasson; ¹⁾ de Stilikon minden oldalról elzárja útját. Fellegvár gyanánt felmagasló természetes sziklák közé oroslán módjára behúzódva, hasztalan daczol Alarik a római katonák fenyegetéseivel, a kik lánczra vert fiait eléje vezették, mintha csak szeme láttára akarnák megölni; ²⁾ hiába játszik ki minden cselfogást, ver vissza minden erőfeszítést, az éhség ezen buvóhelyről is kiűzi, mert már lova is arra szorúlt, hogy fahéjjal csillapítsa éhségét. Ekkor megmaradt erőit összeszedve, rést vág a rómaiak hadvonalán és sikerül elmenekülnie, a nélkül, hogy Stilikon őt feltartóztatni merné vagy birná. Így végződött a pollentiai hadjárat.

¹⁾ Occulto tentabat tramite montes
Si qua per scopulos subitas exquirere posset
In Rhaetos, Gallosque vias

Claud., *de Sexto consul. Honorii.* v. 230. et sequ.

²⁾ Captivaeque pignora monstret.

Claud., *de Sexto consul. Honorii.* v. 243.

Róma tehát megszabadult a legnagyobb veszedelemtől, a minőben évszázadok óta csak forgott: minden római szív érezte ezt, s minden ajk a haza szabadítójául üdvözlé Stilikon-t. A pogányok ép úgy, mint a keresztények, Claudianus a költő ép úgy, mint Prudentius a költő, felcsapott a köz hála tolmácsolójának, amaz a régi istenek nevében, emez a Krisztus nevében: érzelmök alapjában véve egyezett; a két vallásfelekezet testvérileg szorított egymással kezét, midőn a közös veszedelemből kiszabadult. A keresztyén Róma ezt mondta, hogy »a mi Stilikonunk« ¹⁾, a pogány Róma pedig, hogy »az én Scipióm, az én Mariusom«. ²⁾ A pártok elhallgattak, hadd beszéljen helyettök maga Itália.

Még ekkor nem vitatták, hogy nem Alarik, hanem Stilikon szenvedett vereséget Pollentiánál; hogy Alarik, arianus létére hű és kegyes keresztyén, a ki nem akar hűvét napján harczolni, míg az istentelen Stilikon szívbeli örömmel törte meg ez ünnep szentségét, vagyis inkább áruló módon megtörette az által, hogy a harcz vezetését pogány tábornokra bizta; és hogy végre Stilikon maga hívta Alarikot Itáliába, abból a szándékból, hogy a császárt minél inkább elnyomhassa, és hogy a hadjárat folyama alatt tizszer is megsemmisíthették volna a barbárt, hanem Stilikon mindig menekülni engedte, hogy Róma lerombolására fentartsa. ³⁾

Később ilyeneket beszéltek, irtak s bocsátottak közre ;

¹⁾ Atque parens Stilicho

Prudent., *contr. Symm.*, II. v. 710.

²⁾ Nec magis insignis Pauli Mariique triumphus. Claud., *de Bell. Getic.*, v. 126. — V. ö. *de Consul Stilich.*, praefat.

³⁾ Taceo de Alarico rege cum Gothis suis, saepe victo, saepe concluso, semperque dimisso. Oros., VII. 37.

még ekkor ilyet képzelni sem mertek volna; az igazságtalanság, a háladatlanság ideje nem következett még be erre a férfúra, a kinek érdemei nagyon is újdonaúj keletűek voltak. A dicsőségre, a mely őt akkor körülvette, semminemű árnyék nem vetődött. Ezt a dicsőséget óhajtotta volna, legalább részben, vejjével megosztani, az által, hogy őt is a szenátus kértére Rómába vitte magával, hogy így a keresztjén császárok és az istenek városa közt a békét helyreállítsa. Honorius a győző sereg kíséretében csakugyan el is ment oda, s bevonulása diadalkocsin történt, a melyben Stilikon fennállva foglalt helyet mellette.¹⁾ Konstantin óta azon alkalommal történt negyedik ízben, hogy Krisztust imádó caesar Julius Caesar és Augustus városát meglátogassa. Bizonyos tiszteletteljes érzelemtől vezettetve, a melyért Róma hálás köszönettel viseltetett iránta, Honorius nem engedte, hogy a szenátorok gyalog menjenek kocsija előtt, jóllehet a szentesített szertartás ezt hozta volna magával, hanem azt rendelte, hogy nőtestvére Placidia és sógora az ifjú Eucherius menjenek ott egymás mellett. Italia megmentője mindenható volt; abban a perczen senki sem mert ellene szegülni vágyainak és ő visszavonhatatlanná kívánta tenni azt a házasságot, a melyet oly nagy buzgalommal ohajtott; s ezt az által vélte elérhetni, ha világ szemei látára saját fiát s Theodosius leányát, mint jegyespárt mutatja be egymás mellett. Stilikonnak alkalmasint nem a legjelentéktelenebb győzelméül róható fel, hogy e büszke

¹⁾ Tum tibi magnorum mercem Fortuna laborum
Persolvit Stilicho; curru quum vectus eodem
Urbe triumphantem generum florente juventa
Conspiceres

Claud., *de Sexto Consul. Honorii*, v. 578 et sequ.

fiatal lány makacsságát megtörnie sikerült; azonban ez is lett utolsó diadala.

III.

Úgy látszott, hogy Róma valósággal kibékült a keresztyén császárokkal: Honorius ott vette föl hatodizben a konzulságot a 404-ik év januáriusának 1-én, s a törvények keltezése azt tanúsítja, hogy az év nagy részén át ott is lakott: pedig nevezetes és ritka kivételkép esett meg az, hogy a római törvények Rómából kelteztessenek.¹⁾ A szenátus szerette volna, ha őt mindenkorra ott tartóztathatja, s a költő, mint a közhangulat tolmácsa, az örök várost beszélgetve, ekkép mert szólani a fejedelemhez: »Száz év folyt el azóta, hogy a Caesárok elköltözködtek falaim közül: e húsz lustrum alatt csak háromszor volt alkalmam viszontláthatni őket²⁾ s mindannyiszor azzal a látvánnyal leptek meg, hogy kocsijok kereke római vértől piroslott, mintha a jámbor anya örömét lelné gyermekei gyászában. Megengedem, hogy azok, a kik elbuktak, zsarnokok voltak; de azért elvesztésök mégis csak sebet ejtett az én keblemen. Nem szerez becsületet az ugyanazon haza gyermekei fölött kivívott győzelem, a kik az imént még ugyanazon zászló alatt testvérek voltak; a bukás pedig méltó a szájalomra. Caesar büszkeséggel emlegette Galliában vívott csatáit, de Pharsalusról nem beszélt soha! A te diadalmi jeleid, óh fejedelem! tiszták a polgári vér szennyétől; ezek a dühös barbártól hódíttat-

¹⁾ Gothofred., *Chronogr.*, *Cod. Theod.*, ad ann. 404.

²⁾ His annis, qui lustra mihi his dena recensent
Nostra ter Augustos intra pomeria vidi.

Claud., *de Sexto Consul. Honorii*. V. 392, 393.

tak, meg ennél fogva engesztelő áldozatúl szolgálnak azon véres diadalmenetekért, a melyek falaimat gyászba borították!« ¹⁾ E szép és búskomor szavak kétségkívül minden szív hurjait megrezegtették. Egy kis nemes bátorságnál több valami kívántatott ahhoz, hogy valaki ilyeket mondjon el Theodosius fia előtt, mert ha ő elfogadta, és, a mi valószínű, ha ezeket egyenesen Stilikon diktálta: akkor valóságos politikai nyilatkozat fontosságát öltötték magokra s a jövőre nézve a szabadság nyilvánosságos zálogául szolgáltak.

E közben Róma régi joga visszaszerzésén igyekezett; Milanó pedig új joga megtarthatása mellett harczolt. Ez a város, a mely a Diocletian által felállított tetrarchai szervezetben Italia augusztusának székvárosául tüzetett ki, egy század óta Nyugat fővárosának tekintette magát. Ennél fogva, mihelyt a háború bevégeződött: azonnal küldöttséget menesztett Ravennába, hogy az a római küldöttséggel, a császárra és a birodalom székhelyére vonatkozó jogigénye tárgyában megmérkőzzék; Milanó joga százados birtokláson alapult, mint ezt a városi tanács által szerkesztett emlékirat bőven kifejté, a melynek élő szóval való támogatását a küldöttség fejére, a konzuli hivatalt viselt Mallius Theodorusra bízta. ²⁾ Milanó védekezése nem győzött ugyan a Rómáé felett, de azért a két város folytatta a küzdelmet, még pedig ugyancsak nagy élénkséggel, a mi a municipális gögből és érdekből eléggé kimagyarázható. Honorius

¹⁾ justisque furoris

Externi spoliis sotes absolve triumphos.

Claud., *de Sexto Consul. Honorii*, v. 405, 406.

²⁾ Theodorus enim, vir illustris, Mediolanensium legatione suscepta, eniti dicitur, ut senatus petitionibus provinciale desiderium praeferatur. Symm., *Ep.* VI. 53.

úgy egyeztetette ki a küzdő feleket, hogy Ravennát választotta tartózkodási helyül, a mely város sokkal jobban illett félénk jelleméhez és gyermekes foglalkozásaihoz, mint Milánó, a melyet folytonosan a hirtelen való megrohanatás veszélye fenyegetett, vagy pedig Róma, a hol utóvégre is rosszúl érezte magát Theodosius maradéka, a fenhéjázó, konok, és helyzeténél, vagy kötelességénél fogva sokistentimádó nemességgel szemben.

A következő évben, — mivel a bajok egyre-másra tornyosultak Stilikon feje fölé, mintha csak lángeszét próbára akarnák tenni, — újabb s még az eddigieknél is nagyobb, a birodalomnak nem keleti, hanem északi részéről kiinduló veszély feledtette el a rómaiakkal Alarikot, s a pollentiai nap ijedelmeit. A hunok, a Dnieper pusztaságainak urai, a honnét a keleti gótokat elkergették, ellenállhatatlan erővel haladtak a birodalom határai felé. Szekértáboruk, a melyben királyuk székelt, minden évben egy lépéssel előbbre haladt a Duna mentében. Ez úttal a Kárpátok által képezett nagy amphitheatrumban tartózkodtak s a Tisza mocsarai között azt az uralmat alapították, a mely oly sokáig csapáskép súlyosodott Európára. Mindenki hátrált vagy megfutott ez utálatos hordák előtt, a melyekben a germán képzelet az alvilági szellemeknek a boszorkányokkal való tisztátalan közösüléséből származott démonok seregét vélte látni.¹⁾ A hátra szorított, helyeikből kitolt mindenféle fajú népek összezsúfolódtak a Duna völgyében s ott lábatlankodtak, akadékoskodtak és sarkát tiporták egymásnak. Mint a háborgó tó, a mely magának útát váj: úgy a nemzeteknek ez a keletről és északról szorongatott tömege is

¹⁾ Lásd *Attila, fiai és utódai története* czimű munkám I. köt.

nyugat és délfele szaggatta át gátjait. A kivándorlásnak két nagy folyama képződött, az egyik, mely Pannonián keresztül az Alpeselek felől fenyegette Italiát, s a másik, mely a Duna mindkét partján fölfelé haladva, Gallia felé törekedett.

Az első áradat, mikor senki sem várta volna, a tridenti Alpeseleken át Liguriára rontott, még pedig oly hirtelenséggel, hogy az átjárók elzárásáról sem intézkedhettek idejében. ¹⁾ Ez férfiak, nők s gyermekekből álló, mindenféle népfajokhoz tartozó s mindenféle barbar nyelvjárást beszélő, zürzavaros néptömeget képezett. ²⁾ Némelyek szerint kétszázezerre, ³⁾ mások szerint négyszázezerre rúgott volna köztük a fegyveres férfiak száma, ⁴⁾ a kiket kétszáz főnök kormányozott, a kik viszont bizonyos Rodogaise, vagy Radagais nevű hadi királynak engedelmeskedtek. ⁵⁾

Radagais gótnak született, de neve bizonyos vendzláv istenségre, Radegastra, a háború és hódítás istenére vall, a kinek tiszteletére szentelte magát alkalmasint a kalandoroknak ez a főnöke, mivel tényleg pap és király volt. Legalább naponkint azt látták, hogy e zordon istenségekhez fordul tanácsért, naponkint egész buzgósággal s egyik áldo-

¹⁾ Repentino impetu Oros., VII. 37.

²⁾ Ex transistrianis et transrhenanis Celticisque, Germanicisque nationibus collecti. . . . Zosim., v. 26.

³⁾ Nam fuisse in populo ejus plus quam ducenta millia Gothorum ferunt. Oros., VII. 37. — Marcellin. com., *Chron.*

⁴⁾ Radagaisius (Ραδογαΐσιος) ex transistrianis et transrhenanis Celticisque, Germanicisque nationibus collectis, hominum quadringentis millibus, ad transeundum se parat. Zosim., v. 26.

⁵⁾ Gothorum, qui cum Radagaiso erant, primarios viros Optimatos appellatos ait, duodecim fere millium numero. . . . Olimpiod., *Fragm.* 9. (*Fragm. historicoe Graec.*, t. IV. p. 59. Ed. Didot.) — August., *serm.* 105.

zatot a másik után öli le számukra, sőt egyenesen azzal dicsekedett, hogy olyan hekatombát készít nekik, »a mely sok időre lecsillapítja az emberi vérré való szomjazásukat,¹⁾ ez a hekatomba, a római nép lett volna, a melyet mind egy lábíg kiirtani szándékozott. És valóban, mintha csak nyugton sem maradhatott volna addig, míg fogadását végre nem hajtja, meg sem pihent Felső-Itáliában s a rablással sem vesztegette idejét, hanem nagy napi menetekben egyenesen annak az útnak tartott, a mely az Apennineken és Etrurián át Bolognából Rómába vezet. Serege az előhaladás megkönnyebbítése szempontjából, három hadtestre oszlott, a melynek első s legnagyobb számú népségből álló része felett ő maga parancsnokoskodott.²⁾ E betörésben minden váratlannak, gyors és ellenállhatatlannak mutatkozott.

Stilikonnak, a ki ezúttal csakugyan meglepetett, csak annyi ideje maradt, hogy Páviába bezárkózhatott, a hol figyelő állást foglalva, azon igyekezett, hogy a Felső-Itáliában szétszórva levő erőket maga köré csoportosítsa. Így aztán valami harmincz légiót összegyűjtött, de a mely abban az időben csak mintegy harmincz ezer, a nemzeti csapatokhoz tartozó, emberből állott,³⁾ a melyhez csatlakozott Sar vagy Sarus, ezen [csodával határos erejével egyenlő bátorságu barbar óriás parancsnoksága alatt egy osztály gót gyalog-

¹⁾ Omnem Romani generis sanguinem diis suis propinare devoverat. Oros., VII. 37.

²⁾ In tres partes per diversos principes diversus exercitus . . . Prosper., *Cron.*

³⁾ Erant autem legiones triginta cum aliis sociorum auxiliis, quae ab Alanis et Hunnis impetrare poterat. Zosim. v. 26.

ság, ¹⁾ továbbá egy hun lovas hadtest Uldinne, e nemzet királyai egyikének vezérlete alatt s néhány alán zászlóalj. ²⁾ Mihelyest Stilikon az ellenségnek Bologna és az Apennin felé való vonulását észrevette, azonnal maga is sietve útnak indult, hogy a tengerpart mentén Toscana síkjaira érjen s ha lehetséges Radagaist a hegyekről való leszállás közben meglepje; de bármily gyorsaságot fejtett ki: későn érkezett, Radagais már akkor Flórencz előtt állott, a melyet ő maga ostromolt, míg hadseregének másik két osztálya a messze vidékre oszlott széjjel, hogy onnét zsákmányt és élelmi szert szerezzen.

Flórencz, a végső szükségtől szorongattatva, már arról beszélt, hogy megadja magát, midőn a városnak egyik előkelő polgára, a tisztviselőket fölkeresve, azt adta tudokra, hogy neki a mult éjjel Ambrosius püspök megjelent s azt a rendeletet adta, hogy ne tágitsanak holnapig, mert az lesz a szabadulás napja. Ez az ember vendégül fogadta hajdan házába Milanó püspökét, a ki néhány évvel ez esemény előtt meghalt s a florencziek örömet üdvözölték tűzhelyök védelmezőjéül azt a szentet, a ki egykor vendégek volt. Ennél fogva akár azért, mert a tisztviselők a megjelenés igaz voltát elhitték, akár pedig azért, mert hazafias érzelmök azt parancsolta, hogy még egy végső erőfeszítést kísértsenek meg, a sánczok védelmezéséhez újból hozzáfogtak s a következő napig várakoztak. Másnap csakugyan megjelent Stilikon a város alatt. ³⁾ Radagais ezúttal a maga részéről szín-

¹⁾ Sarus qui et robore corporis. Oros., VII. 37. — Zosim., v. 34.

²⁾ Adsunt Uldin et Sarus, Hunnorum et Gothorum duces, praesidio Romanorum. Oros., VII. 37. — Uldint néhány író Virdiniusnak nevezi, Zosimus pedig Uldesnek (Ουλδης).

³⁾ Altero die, adveniente Stilicone . . . facta est de hostibus victoria. Paulin., *Vit. s. Ambros.* 50.

tén meglepetve, csak imigy-amúgy kísérlette meg a harczot. De a mint a római sereg harczvonalából elüzte, és kardjával hátát folyton kaszabolva, a felső Arno felé üldözte, ¹⁾ összezarodott hadseregével azon volt, hogy minél előbb a Flórencztől három mértföldre fekvő Fesulaebe, ma Fiesole, eljuthasson. ²⁾ Itt, a nélkül hogy szétszórta csapatainak időt engedett volna a hozzá való csatlakozásra, az Apennin végső emelkedéseit képző egyik hegyen elsánczolta magát. Stilikon nem igyekezett azon, hogy őt onnét erővel kiverje; hanem beérte azzal, hogy záró vonallal vette körül, mint a hogy Alarikkal cselekedett Arkadiában, a Pholoe hegyénél.

A florenczi csata élénken és szerencsésen hajtatott végre; a legiók feddhetetlen vitézséget tanúsítottak; mindamellett a nap dicsősége Sarus gyalogságát s a hun könnyű lovasságot illette, mivel az a vidéken széjjel száguldozva, minden barbárt levágott, a kit csak elől-utólérhetett, a többieket pedig széjjelszórta. Radagaisnak a kopár és meredek, vízben és élelmi szerekben szűkölködő hegy tetején körülfárt hadseregét csakhamar az éhség és szomjúság kínjai lepték meg. ³⁾ Éppen erre számított Stilikon, a ki azt akarta, hogy az ellenség önmagában emésztődjék föl s a római katonát minden hevedése daczára sánczaiban tartóztatta, a hol a bor, pecsenye bőviben volt. Ennélfogva csakis nagyon jelentéktelen veszteségeket szenvedett, míg a barbárok, mintha csak valami gyászos látvány játszódna le szemeik előtt, az éhségből dögvészbe s a dögvészből a kétségbeesés örültségébe estek. A szegény szerencsétlenek még csak har-

¹⁾ Barbaros nec opinantes adgressus. Zosim., v. 26.

²⁾ Rhadagaisum in Fesulanis montes cogit. Oros., VII. 37.

³⁾ Ducenta milia hominum inopum consilii et cibi in arido et aspero montis jugo. Oros., VII. 37.

csolni sem próbáltak, maga a ragály és a félelem elég volt arra, hogy naponként ezrivel hulljanak rakásra. ¹⁾

Radagais, a vezér, örült borzalom által megragadtatva, mintha csak valami boszúló istenség keze nehezednék rá, csakis a menekülésen jártatta esztét s haldokló katonáit cserben hagyva, álöltözetben sikerült neki a római hadvonalon keresztül jutnia. De elfogták, fölsímtették s visszahozták a hegy lábához, a hol népe szeme láttára fejét vették. ²⁾ Ekkor minden bevégződött; a barbárok kegyelemre megadták magokat; de közülök százezren heverték Florencz síkján, vagy Fesulae völgyeiben; a többi elsoványodva, elbetegedve a rabszolgavásárookra vitetett meghalni, a hol lánczczal nyakukon zsufolták össze őket. Az emberi árucikk, a történetirók előadása szerint, akkor oly potom árra esett alá, hogy a hadifoglyokat, mint valami állat-csordát, tömegesen adták el fejenként egy tallérért. ³⁾

Róma kétszer megmentetve, a bámulás újabb ujjongatásaival üdvözölte szabadítóját és atyját. Az úton megállították a katonákat, hogy őket gallyakkal és virágokkal megkoszorúzzák, a szenátus a fesulaei győzelem emlékezetére diadalkaput emeltetett. ⁴⁾ Stilikon ezzel sze-

¹⁾ Tanti illi tamque immanes hostes esurientes ac sitientes languentesque confecti sunt. Oros., VII. 37.

²⁾ Rex Radagaisius, solus spem fugae sumens, clam suos deseruit atque in nostros incidit; a quibus captus, ac paulisper retentus, deinde interfectus est. Oros., VII. 37. — Marcellin. com. *Chron.* — Aug., *de Civitate Dei.* v. 23.

³⁾ Tanta vero multitudo captivorum Gothorum fuisse fertur, ut vilissimarum pecudum modo, singulis aureis passim greges hominum venderentur. Oros., VII. 37. — Marcellin. com. *Chron.*

⁴⁾ Ob hanc victoriam Stilicho, cum exercitu ab omnibus prope modum coronatus redibat; quum praeter omnem spem formidatis

rencsájének tetőpontjára jutott; de kedvencz költője megmondta, hogy:

..... Tollantur in altum
Ut lapsu graviore ruant.¹⁾

E jövendölés csakhamar beteljesedett.

Radagais betörése úgy vonúlt át Itálián, mint a hogy némely forgó szél, mely több rémületet, mint pusztítást hagy maga után; de útja közben azt a titkos húrt érintette, a mely ennek a századnak mindennemű szenvedélyeit fölébreszté. E pogánynak, az északi istenségek küldöttének meglepő és zord alakja, a ki nem tudni, honnét érkezett, hogy mintegy boszút álljon a délszaki istenekért; Radegast vagy Thor e főpapjának, a ki az elhagyatott Jupiternek vigasztalásul hekatombát ígért imádóiból, ez örökös áldozatok, a melyeket ismeretlen szertartások szerint ismeretlen istenségekhez intéztek, az égnek ez a barbársága, a melyet a földével idéztek föl, mindez erősen megingatta a babonás képzeletet.

Róma azt hitte, hogy vesztének indúlt. Azon egész idő alatt, míg ez a háború tartott, útczáin egyebet sem látott a szem, mint férfi- és asszony-csapatokat, a kik ördögösök módjára, mintha csak a furiák üldöznék őket, lótottak-futottak, vagy a megcsonkított szobrok felé kiterjesztett karokkal térdepeltek. A pogány templomok mohosúlt boltívei alatt folytonos nyögdécselés hallatszott. »Mikép állhatnánk ellent az oly ellenségnek, a ki áldoz, mi, a kiket

periculis Italiam liberasset. Zosim., v. 26. — Mabill., *Analect.*, IV. p. 485. Lutet., 1685.

¹⁾ Minél magasabbra hág valaki, annál nagyobb esik. Claud., *in Ruf.*, I. v. 22., 23.

megakadályoznak az áldozhatásban?«¹⁾ így kiáltottak föl dühösködve a pogányok, mialatt káromkodásba, átkozódásba és fenyegetőzésekbe törtek ki a Krisztus vallása és Konstantin utódainak törvényei ellen. A keresztyének viszont a magok részéről nem kisebb lelki zavarodottságba estek: a gyengék és kétségeskedők aggodalommal várták, hogy a háború a két vallásfelekezet között döntsön, az erősebbhitűek pedig borzadozva néztek szembe azzal az erkölcsi hatással, a melyet a harci bukás a világ hitére nézve előidézne.

De mikor a fenyegető veszedelem, mint valami álom, eloszlott, a keresztyének a magok részére követelték annak a győzelemnek dicsőségét, a melynek hasznaiban ők osztakoztak; minél gyorsabb, teljesebb és váratlanabb volt az, annál inkább úgy tetszett nekik, hogy az egyenesen őket illeti, mert különben is annál inkább megfelelt annak a titokteljes aggodalomnak, a mely általában minden kedélyt annyira megzavart. A ki az ő elmélődők szerint, a florenczi és fesulaei eseményekben mást látott volna, nem pedig istennek kezét, a ki a barbár pogányokat azért irtotta ki, hogy a római pogányokat megszügyenítse,²⁾ az nemcsak, hogy a pogányságnak kedvező tévelygésben leledzik, hanem még ennél is többen, egyenesen istentelenségben. E rendszer előtt Stilikon dicsősége és szolgálatai valóságos akadálylává nőttek ki magokat, ugyanazért minden módon azon voltak, hogy azokat elsekélyesítsék, eltöröljék, vagy pediglen kereken eltagadják. Az e célból kieszelt s maig is olvasható elbeszélések úgy tüntették fel ezt a tábornokot és a római hadsereget, mintha csak a győzelemnek pusztá szemlélői

¹⁾ August., *de Civitate Dei*. v. 23.

²⁾ Non sinit Deus rem potentiae suae virtutem hominum . . . videri. Oros., VII. 37.

lettek volna, mert még csak kardjokat sem kelle kivonniok, halottjok, sebesültjök pedig egyetlenegy sem akadt, hanem csak ettek, ittak, mulattak, — Orosius elbeszélése szóról-szóra így hangzik — mialatt az ég minden dolog elvégzését magára vállalta. ¹⁾ Jaj lett volna annak, a ki Isten ellenében részt követelt volna magának a dicsőségből. Stilikon tehát hallgatott. A mint a vallásos szenvedélyeknek ilyenkép az első lökés megadatott, a vitakedv, a mely úgy látszott már mintha kialudt volna, ismét megújult elkeseredettséggel ébredt fel. Egyfelől Symmachus tanítványai, másfelől pedig Ambrosiusé kezdték újra a harczot. Maga Augustinus is tollat fogott s mindenféle alakban, kötött és kötetlen beszédben vitatták ismét az ó-világ amaz életkérdését, hogy tudniillik a keresztyénség annak vesztére vagy megmentésére keletkezett-e?

IV.

A pártok tehát a vallási viták tüzes fegyvereivel kezökben újra alakultak. Az áldozatokat eltiltó rendelet végrehajtása különben is csak nagy zavarok és igen gyakran a végrehajtók erőszakoskodásából keletkezett harczok mellett eszközöltethetett. Nagyszámú pogány-épületet árverésen adtak el Galliában és Afrikában, s Carthago régi büszkesége, a Venus Celestis temploma, melyet a város püspöke jóformán rohammal foglalt el, keresztyén templommá alakíttatott át. ²⁾ Ez a példa egészen föllelkesítette az itáliai híveket és a pap-

¹⁾ Non disposita in bellum acies fuit, non caedes acta, non sanguis effusus, non postremo . . . damna pugnae eventu compensata victoriae: edentibus. bibentibus, ludentibus nostris . . . tanti illi tamque immanes hostes . . . confecti sunt. Oros., VII. 37.

²⁾ Prosper., *de Promission.*, III. 37.; *Opp.*, Colon. Agrip., 1630. p. 150., 151.

ságot, a kik Honorius katolikus tanácsosait lágymelegséggel, sőt majd csaknem árulással vádolták. A Keletről jövő hírek, úgy látszott, mintha a legtúlzóbbaknak adnának igazat. Itt Chrysostomus János, a kormány és törvények mellőzésével, egyenesen a pusztá őrserégét buzdította a bálvány-imádás kipusztítására. Az ő szavára a világtól elfordult s félig vad barátoknak egész serege rontott elő pörölylyel és emelőrúddal kezében a remete-lakta pusztákról s végig száguldozott Palesztina vidékein, az istenek templomainak mindenütt csak a romjait hagyva maga után. ¹⁾ »Ime — így beszéltek Ravennában és Milanóban — ekkép kellene szolgálni a vallás ügyét!« Úgy, hogy a keleti barátok borostyánai nem egy nyugatinak az álmát rabolták el.

A pogányok viszont a magok részéről, hogy isteniszteletök tárgyait biztosságba helyezték, házaikban, vagy kertjeik sűrűjében rejtekhelyeket készítettek; néha bálványaikat félreeső barlangokba szállították át, a melyeknek száját szederindával titkolták el, de azért a parasztok tudtak rólok, ²⁾ máskor meg a világi nézőjátékok alkalmával, a melyeket főleg éjszaka adtak elő, tüntették fel hirtelenséggel az istenek képmásait és hozták színre a tiltott áldozatokat. ³⁾ Több helyen a végletekre kényszerített pogány népség fegyvert ragadott s leöldökölte a keresztyéneket; ⁴⁾ az üldözés maga után vonta a boszúállást s a vallásos rajongásra a másik fél is vallásos rajongással felelt.

¹⁾ Lásd: Chrysostomus Sz. János és Eudoxia császárné című munkámat. — Theodorit. v. 29.

²⁾ Prosper., *de Promission.*, III. 38. p. 151.

³⁾ *Sermo de tempore barbarico* (August., *Opp.*, t. VI. col. 608. ed., Benedict.)

⁴⁾ August., *Ep.* 50., *Opp.*, t. II. col. 116.

Mindenki beláthatja, hogy a kedélyeknek ily túlfeszültsége mellett Stilikon kormánya és óvatos mérsékeltsége nemsokára senkit sem elégitett ki: úgy, hogy azt pogányok és keresztyének együttesen ostromolták. A polgárháborúk hagyományait mind tanúkül idézték ellene, és a sokistenhivők titkos gyűléseiben csak úgy emlegették, mint a kapitolium megrablóját, a sibylla könyvek elpusztítóját, szentségtörőt, szülegyilkost, »a ki Neróval együtt megérdemli a poklot, sőt még Nerónál is bűnösebb, mert Agrippina fia csak anyját ölte meg, Stilikon pedig Rómát, az emberiség anyját.« ¹⁾ Ekkép beszél róla ránk maradt verseiben Rutilus a gall költő, a ki néhány évvel később Róma prefektusa lett s a hívő pogányok közé tartozott. A keresztyének összejövetelein még kevesebb kimélettel viseltettek iránta, s ott támadásaikat oly összhangzólag, oly erkölcsi tekintélyvel bírták intézni, a minő amazokban egyáltalán nem lehetett. Minthogy pedig azt az embert, a kit a valódi pogányok annyira gyűlöltek, pogánysággal vádolni nem merték: helyette fiát, Eucheriust, vádolták vele. ²⁾

E fiatal ember, a ki éppen tizenhetedik évébe fordúlt, a legfelvilágosultabb s a legteljesebb római nevelésben részesült, úgy, hogy annál különbet ez a század nem adhatott volna; de minél tökéletesebb volt az, minél hírnevesebbek voltak a világi tudományokban azok a tanítómesterek, a kiket az apa rangja és dicsősége a fiú közelébe vonzott, a

¹⁾ Omnia Tartarei cessent tormenta Neronis,

Hic mundi matrem perculit, ille suam.

Cl. Rutil., *Itiner.*, II. v. 57. et 60.

²⁾ Eucherium filium suum paganum. Marcellin. com. *Chron.* —

Eucherium filium suum sicut a plerisque traditur, jam inde Christianorum persecutionem a puero privatoque meditantem. Oros., VII. 38.

keresztyének véleménye szerint, annál inkább beszennyeződött a pogánysággal Eucherius nevelése. Az ékesszólás, a bölcsészet, a költészet tanítója, a sokistenhívésen alapuló rendszerek vagy művek magyarázója, ha egy kissé bámúlta példányait, természetesen ő is abba a gyanúba keveredett, hogy szintén pogány; a mestertől pedig csak egy lépésnyire esik a növendék, s Claudianusnak Szeréna családjában való folytonos tartózkodása a gyanút egész természetesen a valóság látszatával ruházta föl. A pártok tehát, a nélkül, hogy a dolog felvilágosításával vesződni érdemesnek tartották volna, egyenesen elhatározták, hogy Eucherius nem lehet egyéb pogánynál. Sőt némelyek annyira mentek, hogy fenyegető nyilatkozatokat idéztek tőle a keresztyénség ellen. Azt mondták róla, hogy mint afféle újabb Julian, azt ígérte volna mestereinek, a főpapoknak és a sophistáknak, hogy trónraléptét a pogány templomok visszaállításával s a keresztyén templomok lerombolásával fogja megünnepelni; ezek pedig viszont a magok részéről arra kötelezték magokat, hogy hálából nemsokára megszerzik neki Theodosius trónját. ¹⁾ Mindent szemrehányásképen hordtak föl e fiatal ember ellen, még atyja népszerűségét s azon őszinte törekvését is, melylyel ez utóbbi a vallásos türelmet létesíteni igyekezett. Nem akartak ezekben egyebet látni, mint a sokistenhívők körül ügyesen kivetett csábítási eszközt és csel-szövényt, hogy a császárt elveszítsék s Eucherius-t tegyék császárrá. E kettős vád folytán azt remélték, hogy ugyanazon hálóban foghatják meg az apát fiával együtt.

Csakhamar ismét egy más fegyver jutott a pártok

¹⁾ Restitutione templorum et eversione ecclesiarum imbuturum se regni primordia minabatur. Oros., VII. 38.

kezére, a melyet álnok ügyességgel használtak föl. Már hét éve mult annak, a mióta Mária a feleség és császárnői ketős czímet viselte s ezen egész idő alatt a terhességnek sem jele, sem reménysége nem mutatkozott soha nála. A közönség gonosz indulata nem sokat törődött vele, hogy e házasság terméketlenségének ő-e az oka, vagy pedig ellenkezőleg Honorius mellőzésének vagy tehetetlenségének róható fel inkább: abból is Stilikon ellen kovácsoltak vádat. Azt állították, hogy Szeréna, csakhogy megszerezhesse fia számára azt a trónt, a mely után annyira áhítozott, vejével oly mérges folyadékot itatott meg, a mely nála a férfúság forrásait kiapasztotta.¹⁾ Abban a korban, a midőn a boszorkányságban és bájitalokban való hit általánosan uralkodott, a midőn még maga a törvény is, az által hogy a magicus műveletek és bűvölés-bájolás ellen oly rendkívüli szigorúságú büntetésekkel lépett fel, azoknak való létezését bizonyítani látszott, az ily mendemonda, melyet a közönyösek még csak lehetőnek tartottak, az ellenségek előtt már teljes bizonyosságú ténynyé vált. Mások viszont, a nélkül hogy a tényt tagadták volna, legalább oly magyarázatát kívánták adni, a mely által némileg a bűn gondolatát mintegy eltávoztatták.²⁾

Most, midőn a bájitalokban többé nem hiszünk, midőn a lehető föltevéseket részrehajlás nélkül fontolóra vesszük s midőn az emberi szív legtitkosabb redőit is kikutatjuk, ön-

¹⁾ *Potionem ei prae buisse, qua procreandae subolis facultas adimeretur. Philostorg., XII. 2.*

²⁾ *Nacta mulierem, quae rebus hujusmodi remedium adferre sciret, ejus opera perficit, ut filia cum principe quidem viveret, ac tori ejusdem consors esset, verum ille nec vellet, nec posset ea, quae matrimonium requireret, implere. Zosim., v. 28.*

kéntelenül is azt kérdezzük, hogy vajjon Stilikon és Szeréna magoktartása által nem szolgáltatottak-e némi anyagot e rágalomra; vajjon mikor azt látták, hogy Theodosius egyesesen leszármazó nemzedékét kihalás veszélye fenyegeti ebben a csenevész fiatal emberben, nem gondolkoztak-e akképen, hogy ez esemény bekövetkeztére jó lenne előkészülniök s azt fiok hasznára fordítaniok. Az ily számítás, föltéve, hogy létezett és a politikai összeesküvés vagy a fejedelem ellen való gyűlöletes összeesküvés között sokkal nagyobb a különbség, mint hogy a történelem valami nagy súlyt helyezhetne rá. A sok istenthivő történetírók, bármily ellenséges állást foglaljanak is el különben a kormányzó ellen — pedig akárhány van közöttök, a ki ellenséges indulattal viseltetik iránta, — sem a cselszövés, sem a Honorius személye ellen szándéklott merénylet vádját nem emelik ellene.¹⁾ Ebben főleg a keresztyén párt keze működését kell szemlélnünk.

Placidia kétségkívül egész megelégedéssel legeltette szemeit ezeken a családi zavarokon, a melyek igazat adtak neki azért, hogy Eucheriushoz feleségül menni vonakodott, vagy legalább megerősítették föltett szándékában. Minél inkább erőltette Szeréna a dolgot, hogy ezen házasságot rá tukmálja, annál inkább kötelességének ismerte Honorius testvére, hogy azt visszautasítsa. Hasztalan kürtölték ki a jövődő házasságot a hír mindennemű nyilvánulás-módjainak, hasztalan hurczolták meg személyesen a házasságra kárhoztatott áldozat gyanánt fitestvére kocsija előtt, hasztalan mutogatták Claudianus költői képeiben a flammeummal fölékesítve, a mint szűzi homlokát Eucherius csókjai

¹⁾ Stilicho nullius indigni adversus Imperatorem consilii sibi conscius. Zosim., v. 32.

elé nyújtja: ¹⁾ ő megingathatatlan maradt s személyes ellen-szenve támogatására, rajongó katolikus érzelmeit hívta segítségül. Ez az ellenzékeskedő állapot gyámja családjában mind inkább kidomboríthatta jellemének férfias tetterejét, mialatt a kor oly szépséget fejlesztett ki nála, a mely hivatva volt arra, hogy majd egykor úgy a barbár, mint a római világot lábai elé borítani kényszerítse. Atyjához hasonló buzgó katolikus, a Theodosius névre büszke s a maga erejéből uralkodásra vágyó hajlamai mellett érezte, hogy az uralkodó pálcza egyszer csak kihull majd a gyenge Honorius kezéből, ennél fogva alkalmasint jó eleve készült hozzá, hogy azt azonnal felragadja. Még tizenkilenczedik évét sem töltötte be és a katolikus egység pártja máris benne helyezte legszilárdabb reménységét. A cselszövénny Honorius körül fondorkodott, a politika pedig Placidia után kezdett járni.

Minthogy e két egymással szorosan összekapcsolt vád közül, a melylyel Stilikont elveszíthetni remélték, a főbbik, az összeesküvés bűne semmi módon fenn nem tartható, a második önmagától elesik. A kor szelleméhez képest valójában esztelen cselekedetet követ el Stilikon, ha Eucheriuszt pogánynya neveli, a nélkül hogy egyúttal vallásos forradalomtól kísért összeesküvést is ne forgatott volna elméjében, s ha egy perczre fölteszszük is az összeesküvést, eljárását akkor sem találjuk sokkal okosabbnak. E nemegyesen hitehagyottság által elidegenítette volna magától Stilikon a keresztyének egész sokaságát, a nélkül hogy a gyenge és őt lenéző kisebbséget megnyerte volna, a melynek boszúvágyát

¹⁾ Eucherius trepido jam flammea sublevat ore
Virginis

Claud., *de Laud. Stilich.*, II. v. 358., 359.

nálánál senki jobban nem ismerte; de a két vád, bármily valótlan színű volt is különben, azért csak karöltve haladt egymással, aggodalomba ejtve egyfelől a Theodosius ház barátait, másfelől pedig a katolikus egység hiveit. Bekalandozták ezek a birodalmat egyik végétől kezdve a másikkig, nagy püspökök s nagy tudósok tisztelt neveinek czége alatt, a kiket hitők iránt való buzgóságuk s azon vágyuk, hogy attól minden veszedelmet eltávoztassanak, hajlandókká tettek arra, hogy ellenfeleik rovására sok képtelenséget elhiggyjenek. A püspökök, a kik eleintén Ambrosius példáját követve, közeledtek Stilikonhoz¹⁾ később eltávoztak tőle. A ravennai udvar körében bizonyos titkos kormány-féle képződött, a mely készen várta azt az alkalmat, hogy azonnal hatalmába kerítse az ifjú fejedelmet, mihelyest ez bátorságot vesz magának arra, hogy gyámságának végső bilincseit lerázza nyakáról. Stilikon közönyösnek mutatkozott e támadások iránt; ő mindenek előtt kiválólag katona volt, ennél fogva önbizalmából merítette erejét. Midőn barátai szemeit felnyitni igyekeztek, türelmetlen hitetlenséggel utasította őket vissza.²⁾ Neki folyton szüksége volt arra, hogy Róma háladatosságában és gyámfiának ragaszkodásában higgyen; kiváltképen pedig azt nem akarta megvallani maga előtt, hogy szerencse-csillaga elhomályosodott.

A következő 406-ik év Gallia elvesztésével köszöntött be, a mely az Itáliát megmentő győzelemnek szomorú ellentétét képezte. A barbár kivándorlásnak az a második folyama, a melyet föntebb úgy mutattunk be, a mint a Duna völgyén fölfelé igyekezik, hogy leszálljon a Rajna völgyébe

¹⁾ Paulin., *Ambros. Vit.*, 34.

²⁾ Zosim., v. 30.

s onnét Galliára vesse magát, Köln táján kelt át a Rajnán, a nélkül, hogy, úgyszólván, ellenállásra talált volna, annyira üresek s annyira elnéptelenedettek voltak már akkor a rajnai állandó táborok. E folyamat az alánok vezették s útközben a svévek s asting-vándalokkal növekedett számuk, a mely utóbbiak viszont a siling-vándalokat, a birodalom szövetségeseit és Stilikon honfitársait csábították magokhoz.¹⁾ A mint a bandák a határokon átléptek, egész Galliát hosszában végig barangolva a Pyrenék és a Loire között ütötték fel tanyáikat, hogy így folytonosan kényekkedvők szerint fenyegethessék Hispaniát és Galliát, ezt a két gazdag tartományt.²⁾ A zavarnak betetőzésére, még a britanniai legiók is fellázadtak, s egy közkatonát, a kinek nevét kedvező jós jelűnek találták — mivel Konstantinnak hívták³⁾ — császárú kiáltottak ki s ráerőszakolták Galliára is, a mely őt elfogadta, később Hispánia szintén úgy cselekedett: ezzel a nagy Alpesekeken-túli prefektura elszakadt Itáliától. E siralmas esemény fájdalmas jajkiáltást csalt ki a római világ kebeléből.

A barbárok könnyedén átjöhettek a galliai határokon, mivel onnét a csapatok elvonattak; azonban ugyanezen csapatok Itáliában voltak azon megbizatással, hogy a birodalom középpontját védelmezzék: ezek győzték le Alarikot s ezek semmisítették meg Radagaist. Midőn ezeket

¹⁾ Vandali Suevis et Alanis permixti, superatis hisce locis, nationes transalpinas vastarunt. Zosim., VI. 3.

²⁾ Gentes Alanorum, Vandalorum, multaeque cum his aliae, Francos proterunt, Rhenum transeunt, Gallias invadunt, directoque impetu Pyrenaeum usque perveniunt. Oros., VII. 40.

³⁾ Constantinus ex infima militia ob solam speciem nominis in Britannia, tyrannus exoritur. Prosp. Chron., — Oros., VII. 40.

Stilikon Rajnamelléki tanyáikról kivonta, csakis a szükség kényszerítő hatalmának engedelmeskedett, mivel a barbárok lakta Pannonia s a Keleti birodalommal egyesített Illyria a Nyugat számára többé katonát nem szolgáltatott. Mind a mellett mégis nem csupán előrelátás-hiánnyal, hanem egyenesen árúlással vádolták. Róma megmentőjét úgy tüntették fel a világ előtt, mint a ki hitszegő módra megnyitotta a birodalom határait a barbárok előtt, sőt még biztogatta volna is őket, hogy csak törjenek be oda, hogy a zavar kedvező alkalmát felhasználva, annál könnyebben bitorolhassa majd a császári trónt. Ezt a rágalmat ismételték szüntelen, bizonyosan azért, mert úgy számítottak vele, hogy annál inkább megrémíthetik a félénk Honoriust. És bármily képtelennek tetszett is, hogy egy győzelmes hadvezér, a kinek csak egy szavába került volna, hogy egy gyermeket trónjáról letaszíthasson, előnyösebbnek tartsa magára nézve a várakozást s a közben azzal mulassa magát, hogy veszni engedje az államot, csak hogy abban a tisztességben részesülhessen, hogy azt minduntalan megmenti; mindazonáltal ez a hiedelem széltiben hosszában elterjedt és sokan készakarva vagy akaratlanul elfogadták.¹⁾ Augustinus is hitt benne, Jeromos pedig, az itáliai híreknek távoli visszhangja, ezt írta betlehemi remetesége belsejéből: »ez a félbarbár az, a ki a birodalom ellen fordítja a birodalom kincseit és erejét.«²⁾ — »Minket rabol meg, hogy a barbárokat

¹⁾ Stilicho, regnum inhians, Alanorum, Suevorum, Vandalarumque gentes, donis pecuniisque illectas, contra Honorii Imperium excitat Eucherium filium suum, paganum et adversus Christianos insidias molientem, cupiens Caesarem ordinare, Marcellin., com. *Chron.* ad ann. 408.

²⁾ Scelere semibarbari qui nostris contra nos opibus ar-

zsolddal elláthassa, ezt mondta Orosius. Mit törődnék ez vele, ha az egész emberiségnek vérét ki kellene is ontania, csakhogy a bibort egy pillanatilag egyetlen fának vállain láthassa.« ¹⁾ Midőn e sorokat olvassuk s mikor az azon korból való iratokat átfutjuk, önkéntelenül is megborzadunk az emberi vakság és elfogultság láttára s fájó érzéssel kísérijük azon zivatarnak fejlődését, a mely sebesen tornyosodik azon utolsó ember feje fölé, a ki még képes lett volna helyt állani a római névért.

A Stilikon személye ellen intézett egyenes támadások, s a majd győző, majd legyőzött barbároknak ismételt betörései, újlag azon kérdésre vonták a figyelmet, a mely fontosságra nézve egyenrangú volt a vallásos kérdéssel, s ez nem volt egyéb, mint a barbárok ügyére, azok jogaira, s azon társadalomban való helyzetökre, a melynek véreket szentelték, vonatkozó kérdés: egyidős volt ez a kérdés magával Rómával, a mely fölött szakadatlanul vitatkoztak s többnyire mindig a kard élével döntötték el, de a mely azért időnként borzasztó erővel ki-kitört. A IV-ik században a barbárok voltak ezek az idegenek, tekintet nélkül arra, hogy minemű helyzetet foglaltak el a római társadalommal szemben, lettek légyen bár segítők, gyarmatosok, vendégek vagy szövetségesek, minthogy minél inkább beolvadtak, minél inkább rómaiakká váltak, annál követelőbbben léptek fel szabadalmaik érdekében; de az ősi, kizárólagos és féltékeny quiritarium szellem mindig útjokat állta, az ujonnan jöttekkel alkudozva, vitatkozva a tér felett.

mavit inimicos. Hieronym., *Ep.* 91., *ad Ageroch.*, *Opp.*, t. IV. p. 749. ed Bened.

¹⁾ Ut unum puerum purpuram indueret, totius generis humani sanguinem dedit. Oros., VII. 38.

Egyszer a szenátus szólalt fel a római méltóságok állítólagos lealacsonyítása ellen; máskor meg a legiókat szállta meg a féltékenység szelleme, a melyek rossz szemmel nézték, hogy segítő társaik bizonyos jutalmazásban részesülnek: ilyenkor aztán a tábor fellázadt, azt kiabálva, hogy »*halál a barbárookra*,« s a mogbódúlt katonaság összevagdalta tábornokait vagy császárait. Így veszett el akkoriban Gratianus.¹⁾ E csiklandós előítéleteket szították fel Stilikon ellen; azt állították, hogy Theodosius barátja csakis a barbároknak bizik, csakis ezek számára osztogatja kegyeit, sőt még a Róma ellenségeiül fellépő barbárokat is kiméli, mint ezt Alarik példája mutatja, a kit menekülni engedett, midőn megsemmisíthette volna. Az a *félbarbár* féle sértő elnevezés, a melyet ellenségei felkaptak ellene, tábori jelszó gyanánt keringett a legiók között, s a minden úton módon bűjtogatott római katona, lassanként elidegenedett attól a főnökétől, a ki sok ideig büszkeségét képezte. A dolgok természetes visszahatásánál fogva viszont a barbár katona ragaszkodott mindinkább Stilikonhoz, s e nagy ember ellenségei egyenesen azt cselekedték az ő érdekében, a minek elkövetésével magát vádolták. Ennélfogva egy olyan párt alakult, a mely a barbárok egyenlőségét védelmezte a nemzeti párt kizárási törekvéseivel szemben.

Az a párt, a mely a szövetséges barbároknak, az állami méltóságokra vonatkozólag a rómaiakkal szemben való egyenlősítését védelmezte, sokkal szorosabban összekapcsolódott a vallásos pártokkal, mintsem az első szempillantásra

¹⁾ A részletekre vonatkozólag lásd: *Gallia története a római uralom idejében* című munkám II. k. I. X. II. fej. — Zosim., IV. 38. — Aur. Vict. Ep. 47. — Oros., VII. 34. — Prosp. Chron. — Marcel. Chron. — Socrat., v. 11.

gondolná az ember. A gótok, a kik a birodalmat szolgáló barbárok között a legnagyobb fontosságra vergődtek, keresztyének voltak, hanem a Mesiába való bebocsáttatásuk egyenes föltételei értelmében arianus keresztyének. A többiek a pogány vallások valamelyikéhez ragaszkodtak: de katholikus egy sem akadt köztök. Ennélfogva őket is sújtották a Theodosius vallásos törvényei; azonban az eltölt harmincz év alatt sokkal nagyobb hatalomra és büszkeségre tettek szert, mint hogy akármelyik római császár kedvéért vallásuk megváltoztatására hajlandók lettek volna. Egyébiránt Theodosiusnak a pogányokra és eretnekekre vonatkozó törvényeit sohasem alkalmazták rájuk, a nemzeti párt ohajtása daczára, a mely hangos kiabálással követelte, hogy vetessenek azoknak alá. Ebből láthatjuk, hogy a cél közösségénél fogva mint találkozhatott össze a nemzeti párt s a katholikus egység pártja; másrésről pedig hogy a dissidens vallásfelekezetek mint érthettek egyet a barbárokkal; és így azt is megérthetjük, hogy a hamu alatt titkon izzó szenvedélyek lángra lobbanásakor mikép vált Stilikon mintegy a barbárok egyenlőségét s a vallások egyenlőségét vitató két párt természetes fejévé, mialatt a két más párt szintén közeledett egymáshoz s beleolvadt ugyanazon szövetségbe.

A kormányzónak legveszedelmesebb ellenfele, az ellene intézett katonai párttoborzás legfáradhatatlanabb ügynöke, bizonyos Olympius nevű egyén volt, a ki felsőbbbrangú tisztséget viselt a palota-örségben, e mellett nagyravágyó képmutató volt, a ki Stilikonnak köszönhette szerencsáját,¹⁾

¹⁾ Qui per Stilichonem Imperatori familiaris factus fuerat. Olympiod., *Fragm.* 2. (*Fragm. Historic. Graec.*, t. IV. p. 58. ed. Didot.)

s a ki rendkívüli jámborság s a világtól való teljes elfordultság álarca alá rejtette kiolthatatlan hatalmi vágyát.¹⁾ Azon czélból, hogy a csapatok bizodalmába furakodjék, egyik megszokott mesterfogása abból állott, hogy a beteg katonák szobáiba látogatott el, a melynek örve alatt a kedélyhangulatokat tanulmányozta, s bizalmas nyilatkozatokat ejtett el és cselszövényeinek hálóját vetegette ki. Színlelt kegyességénél fogva bejutott a püspökök, sőt még a császár kegyébe is, a ki arra kérte, hogy imáiban emlékezzék meg róla; levelezett Augustinussal is²⁾ és minden tehetetlensége daczára, a melynek számtalan tanújelét adta, a mikor később Stilikon örökségét megkaparította, a miniszterrel ellenséges állást foglaló párt közepette fontos egyéniség s a cselszövény főmozgató rugója vált belőle.

V.

Stilikon lánge sze, a helyett hogy meghajlott, vagy magát bűnnek eresztette volna, még inkább új lendületet vett a zavarok és támadások súlya alatt. Valami látszólag különös számítás folytán egyenesen ott kereste a birodalom üdvét, a hol annak veszélye rejlett, s midőn úgy tetszett, hogy a barbár nemzetek Róma vesztére összeesküdtek, ő arról álmodozott, hogy a barbár világ legrettentőbb képviselőjét teszi meg védelmezőjévé. A segélyforrásokban kiemeríthetetlen Alarik csakhamar kiheverte Pollentiánál szenvedett vereségét; a barbárok könnyen felednek s Ra-

¹⁾ Qui, sub specie pietatis christianae, magnum intra se malitiam tegebat, atque hominem se frugi modestumque simulans Zosim., v. 32.

²⁾ August., *Ep.* 96. et 97. *Opp.*, t. II. col. 260., 261., 262. ed. Benedict.

dagaisnek egész Flórenczig, majd csaknem Róma szomszédságáig megejtett gyors előnyomulása sokkal inkább ösztökélte a dunamelléki kalandorok kivánságát, mint a mennyire két leveretés bátorságukat lelohasztotta. A mint tehát a balth előbbi helyzetét újra elfoglalta s ismét oly félelmessé nőtte ki magát, mint a minő 402-ben volt: megzavarhatatlan lelki nyugalommal fogott ismét hozzá előbbeni alkudozásaihoz: főtétele mindig a régi maradt, nevezetesen, hogy magát és népét a nyugati birodalom rendelkezése alá bocsátja s kívánata szerint készséggel folytat háborút akár Görögországban Arkadius ellen, akár Galliában a foglaló zsarnok, vagy az ott pusztító barbárok ellen. Mindössze csak annyit kívánt ennek fejében, hogy magister militummá kineveztetési okmányt állítsanak ki számára, fegyverkezési költségeire pedig pénzt küldjenek. Minél komorabb színt öltöttek Róma ügyei s minél sürgetőbben lépett föl a gót király, annál inkább érezte, hogy Stilikon azon a ponton áll, hogy engedni lesz kénytelen. Végre, a 408-dik év kezdetén, hivatalos követséget küldött hozzá Ravennába, fővonásaiban megállapított szövetségi szerződéssel ellátva, a melyet ezúttal mind a két fél komolyan megvitatott.¹⁾ Az a vakmerőség, szívósság és katonai ügyesség, melyet a gót király a pollentiai hadjárat alkalmával kifejtett, kivívta számára legyőzője becsülését. Sőt Stilikon titkos hajlandóságot érzett magában ez iránt a másik lángeszű barbár iránt. Az ő szemeiben, a fennálló körülmények között, a római politika remekelt volna azzal, ha ily férfiút, ilyen néppel együtt vehet keze alá s őket arra

¹⁾ Alarichus e Norico legatos ad Stilichonem mittit, pecuniam poscens. Zosim., v. 29.

használja föl eszközül, hogy a Nyugat számára annak elvesztett tartományait visszaszerezze és Rómát ismét a világ fejévé tegye.

A szövetségekötési tervezetben kitüntetett két eshetőség közül, mely szerint a gótok vagy az Alpeseiken túl küldessenek, vagy pedig arra használtassanak, hogy a görög tartományokat ismét a római törvény hatósága alá tereljék, kétségkívül a másodikat lehetett volna a legkönnyebben megoldani, mivel azzal, hogy Alarik tanya-helyére visszavert, csak a birtoklás címét kellett volna megváltoztatni, hogy az egész tartomány, úgyszólván, kardcsapás nélkül az egyik kormány kezéből a másikéba menjen át. Mivel Itáliának folyton szívéen feküdt ennek a pompás vidéknek elvesztése, a melyért a legközelebbi időben Rufinus és Eutropius ellen két háborúra vállalkozott, Stilikonnak véleménye szerint ezen kellett volna kezdeniök a dolgot. Szerinte majd foglalkozhatnak később Galliával, sőt még az a lehetőség sem volt kizárva, hogy azzal a zsarnokkal, a ki ezt a tartományt birtokolta, barátságosan kiegyezhetnek. Ennélfogva első sorban Illyria felől alkudoztak,¹⁾ és habár a császár még nem is írta alá az egyezséget, jöllehet egészben véve helybenhagyta, mindazon által a magister militum kinevezési okmány átadatott a gót királynak, sőt a kellő hadi segítséget is biztosították számára. Ily kötelezettség föltétele mellett útnak indult Alarik Epirius felé, a hol Stilikonnak kellett volna hozzácsatlakoznia, hogy a nyugati birodalom nevében ezt az országrészt birtokába vegye. A kormányzó éppen már indulni készült, mikor Honorius-

¹⁾ Alarichum evocaverat Stilicho, ut Honorio Illyricum armis teneret. Olympiad., *Fragm.* 3. p. 58. ub. supr. — Zosim., v. 26.

tól levele érkezett, a ki kereken megtiltotta neki, hogy Itáliát elhagyja. A rendelet oly határozott, oly parancsoló hangon szólott, hogy nem mert ellenkezőleg cselekedni. Azzal egyidejűleg Szerenától is adtak át számára egy levelkét, a ki arra kérte őt, hogy ne lobbantaná lángra a polgárháború üszkét s ne fegyverkeztesse egyik testvért a másik ellen: erre fejét lehajtotta s érezte, hogy minden elveszett.

Nem sok fejtörésbe kerülhetett annak kitalálása, hogy mit tesz majd azonnal Alarik, mihelyest azt hiszi, hogy kijátszották. Jóllehet már átment Epirusba, de azonnal visszatért előbbeni útján, s néhány mérfölddel az itáliai határon innen, fenyegetőleg és dölyfösen táborot ütött. A császártól fegyverkezése és kivonulása fejében kárpótlásul 4000 arany fontot követelt.¹⁾ Stilikon, jóllehet a követelés jogosultságát teljesen elismerte, mindazonáltal saját igazolása végett a szenátus elé kívánta a dolgot terjeszteni. Ott azután igen heves vita támadt fölötte, a miből kitűnt, hogy mily alattomos ingerültséggel és kimagyarázhatatlan féltékenységgel viseltetik ez a testület iránta, a mely feltámadását egyenesen neki köszönhette. Stilikon saját füleivel hallhatta ekkor, mint feddik a római méltóság nevében azért, hogy nem indított inkább rögtön háborút, mintha a háború lehetséges lett volna. Egyik szenátor valóságos Grachushoz, vagy Catohoz illő hangon így fakadt ki: »a mit te itt tanácsolsz, óh Stilikon, az nem béke, hanem szolgasági szerződés!«²⁾ Erre aztán valamelyik templomba

¹⁾ Pecuniam poscens, tum ejus morae nomine, qua se suasu Stilichonis aiebat in Epiris haesisse, tum hujus in Italiam et Noricum profectionis causa. Zosim., v. 29.

²⁾ Non est ista pax, sed pactio servitutis . . . Zosim., v. 29.

menekült, mivel életét féltette, vagy legalább úgy tetette, mintha féltene. A miniszter nagy lelki nyugalommal fölfejtette tervét, Alarikkal szemben vállalt kötelezettségeit s a császár ellenszegülését, a kinek levelét fölmutatta s azzal végezte beszédét, hogy a hibát Szerenára toltá, a ki tiszteletreméltó szándékból a két fejedelem között fentartani akarta a békét: ¹⁾ pedig »biztos voltam a siker felől, úgy, hogy a keleti Illyria mai napság már a mienk volna.« A szenátus kijelentette, hogy a fölvilágosítás folytán meggyőződött e dolog felől; de azért oly magatartást tanusított, a mely egyáltalán nem szolgálhatott Stilikon megnyugtására.

Bizonyos családi esemény, úgy látszott, mintha helyreállítaná a császári család kebelében a rendkívül felzavarodott békességet. Mária császárné, Stilikonnak az az idősbik leánya, a kinek a költészet oly aranyos napokat és a Caesarok hosszú sorára való kilátást jövendölt, eléggé homályos módon a 407-dik év folyamán meghalt, mialatt a császár másodizben tartózkodott Rómában. Annyit elért, hogy a vaticáni sírboltba az auguszták bíborával fölékesítetten szállott alá, de a feleség üres nevén kívül mit sem vitt oda magával. ²⁾ Minthogy Honorius hirtelen beleszeretett Thermaniába, Mária húgába, azt akarta, hogy a következő évben feleségül vehesse. ⁴⁾ Stilikon annyira vonakodott ettől a dologtól, hogy leányát csak nagy ügygyel-bajjal kaphatta meg tőle Honorius, de csak azért, hogy azt is nemsokára

¹⁾ Culpam in Serenam confert, quae amborum principum concordiam sartam servari voluisset. Zosim., v. 29.

²⁾ Zosim., v. 28. — Aringhi, *Roma subterr.*, II. 95. p. 173. — Mabill., *Itiner. Ital.* p. 145.

³⁾ Zosim., v. 28., 35., 37. — Olympiod., *Fragm.*, 2. p. 58.

messze űzze magától s mint a másikat szűzen és eltaszítottan küldje a halálba. ¹⁾

A politikában ugyanilyen féktelen szeszély és tehetlenség elegybelegyéből állónak mutatkozott ez a fiatal ember. Egyszer csak hirtelenében azt látta a világ, hogy mintha csak maga előtt is szégyelné magát, lemond a már nagyon is hosszúra nyúlt gyermekség mulatságairól s azon igyekszik, hogy valahára férfivá legyen. Ennélfogva bucsút vett madárházától, a hol saját császári kezeivel táplálta kedvencz tyúkját *Rómát*, ²⁾ s azt a tervet forgatta elméjében, hogy elmegy a táborokba, hogy a katonáknak Theodosius fiát bemutassa s a hadsereget Stilikon befolyása elől elhódítsa; később aztán, mikor tette került volna a dolog, saját semmiségének öntudata ismét erőt vett rajta, tette-rejét elvesztette és fájdalmas bakugrásai csak még engesztelhetetlenebb gyűlöletet hagytak benne azon kéz ellen, a melyet magáról lerázni nem tudott. De aztán mohón is kapott a miniszterére szórt mindennemű rágalmon. A szelíd és anyai gyengédségű Szeréna folyton azon munkálkodott, hogy ezt a felfortyanó természetet lecsillapítsa: a Theodosius-házban ő képviselte a béke szellemét; Placidia viszont a háború szelleme volt.

Ez események folyama közben Arkadius meghalálózott, a keleti birodalom örököséül, még nyolcz évet is alig betöltött fiát, II. Theodosiust, hagyva maga után. Soha szebb alkalom nem kínálkozhatott volna a Nyugat számára a végből, hogy a két birodalom közt az egység ismét vissza-

¹⁾ Ambo virgines. Marcellin. com. *Chron.*

²⁾ Gallus gallinaceus quem immensae magnitudinis *Romani* vocabat. Procop., *Hist. Vandal.*, I. p. 6. ed. H. Grot., *Amst.* Elzey. 1655.

állíttassék, s jó szolgálatok és bölcshartfogolás fejében meglehet azt is kieszközölhették volna a byzanci udvartól, hogy önként visszaadja azokat a görög tartományokat, a melyek után Honorius annyira epekedett, sőt úgy látszott, mintha ez maga is belátná ennek a dolognak lehetőségét, mert egyenesen azt ajánlotta, hogy ő maga személyesen megy el Konstantinápolyba unokaöcsésének beiktatási ünnepélyére; azonban mielőtt útnak indult volna, csapatai fölött hadiszemlét akart tartani, valamint azt is föltette magában, hogy elébb a segítő-seregeket ravennai és bolognai tanyáikon s a legiókat paviai táborukban meglátogatja.¹⁾

A kormányzó ellenezte ezt a tervet,²⁾ részint eszélyességi okokból, mivel a fejedelem távozása arra bátoríthatná Itália ellenségeit, hogy azt alattomban megrohanják, részint pedig gazdasági tekintetből, mivel a kincstár kongott az ürességtől. Stilikon azt állította, hogy neki kellene oda utaznia, és mivel Alarik szomszédsága folyton aggasztotta, azt tanácsolta a császárnak, hogy küldje a gót királyt ez idő alatt, római csapatok kíséretében s római tábornokok felügyelete alatt, Galliába hadakozni, hogy ezt a nagy prefekturát visszahódítsa. Honorius úgy tette magát, mintha nézeteihez csatlakoznék s két levelet adott át neki, az egyiket Alarik, a másikat Theodosius számára, de azért tovább is csak folytatta körútjára való előkészületeit.³⁾ Stilikont ez a dolog végtelenül megdöbbenette. »Akadályozd meg ezt az utazást minden áron, így szólt hozzá egyik

¹⁾ Visendi exercitus et benigne compellandi causa. Zosim., v. 30.

²⁾ Verum, quum jam iter arrepturus esset, persuasit Honorio Stilichon ut in Italia remaneret. Sozom., IX. 14.

³⁾ Datis ad Orientis Imperatorem et Alarichum litteris, Bononia discessit. Zosim., v. 31.

assessora, bizonyos Justinianus nevű, körmönfont ügyvéd s jó tanácsadó, akadályozd meg, mert különben elvesztél.« És mivel a kormányzó akár büszkeségből, akár gyengeségből ezt a tanácsot visszautasította: »jól van tehát, így kiáltott föl a másik, Isten veled, mert nekem semmi kedvem sincs arra, hogy veled együtt veszszenek el!« ¹⁾

A körút Stilikon ellenére csakugyan megtörtént, és Olympius, a mint a fejedelem fülét teljesen hatalmába kerítette, egész kénye-kedve szerint ürítette bele lelkének összes méregkészletét. Ekkor a támadás homlokvonala egészen megváltozott: most már nem a nyugati birodalom trónját óhajtotta fia számára, hanem a keletiét; ha Konstantinápolyba akar menni, azt csak azért teszi, hogy Theodosiust nagybátyja katonáinak kezeivel meggyilkoltassa. ²⁾ És még ha beérné Kelettel! De ime már Galliában is készül megvetni lábát azzal, hogy titkos szövetségesét és alvezérét Alarikot oda küldi. E szakadatlanul ismételt beszédek a császár gyáva lelkét utóvégre is megingatták. E közben a hadsereg, a mely előtt ez a visszavonás nem maradhatott titokban, napról-napra élénkebb részt vett abban. Általában véve a segítő-sereg Stilikonnak fogta pártját mivel annak ügye az övével összeesett, a legiók viszont merőben ellenkező indokból Olympius felé hajlottak. Ravenában oly magaviséletét tanúsított a gót segítő-sereg, hogy Honorius vonakodott az ottan való megállapodástól; a bolognai úton pedig kísérete lázadt fel, úgy, hogy kénytelen

²⁾ Veritus ne propter familiaritatem pessum cum fortuna Stilichonis iret, ab eo discessit. Zosim., v. 30.

¹⁾ Ut, Theodosio minori morte per insidias structa, regnum Eucherio filio suo traderet. Zosim., v. 32. — Sozom., IX. 4. — Philostorg., XII. 2.

volt Stilikont odarendelni, lecsillapításuk végett.¹⁾ Paviában három napig időzött, a nélkül, hogy a római csapatok előtt mutatkozni mert volna; Olympius pedig ez alatt, — a történelem megőrizte számunkra ezt a részletet — arra használta az időt, hogy a beteg-szobákat²⁾ sorba látogassa és meggyújtsa azt a kanóczot, melynek az aknát föl kelle robbantania. A negyedik nap megtartotta a császár a szemlét a palota előtt, s a legiókhoz szónoklatot intézett: azt ajánlotta figyelmökbe, hogy minden perczben legyenek készen arra, hogy Alarik keleti gótjainak társaságában Galliába indulhassanak.

Ekkor aztán kezdetét vette a zenebona: a katonák egyelőre a galliai prefektura hivatalnokait rohanták meg, a kik állomáshelyökről megszökve, a császár közelébe menekültek; ezután az itáliai tisztviselőkre kerítették a sort, az udvarnak azon előkelő személyiségeire, a kiket a kormányzó barátainak tartottak s mindnyáját lemészárolták. Honorius megrémülve, rabszolga-öltözetben menekült el a palotából. A gyilkosok dühe csakhamar örülséggé fokozódott, úgy, hogy a város tisztviselőit, a lakosságot, a házakat megrohanták: mindent kiraboltak s az utcákat a vér és holttestek özöne borította el. Olympius arra használta fel a rejtekében félholtra vált fejedelem rettegettségét, hogy elébe terjesztette a Stilikon megöletését meghagyó rendeletet, úgy tüntetvén fel azt előtte, mint a lázadásnak egyedüli orvos-szerét; Honorius vonakodás nélkül aláírta.³⁾

E közben a Bolognába rendelt miniszter azon vette magát

¹⁾ *Arcessitus fuit ab eo Stilicho ut eos castigatos compesceret.* Zosim., v. 31.

²⁾ *Milites adversa valetudine laborantes invisens.* Zosim., v. 32.

³⁾ *Olymp. ap. Phot., p. 180. b.*

észre, hogy a segítő-sereg osztályainak tisztjei mind nagyobb-nagyobb számmal sereglének köréje; ott azután tanácsot tartottak a páviai, még teljes bizonyossággal nem tudott események felett s elhatározták, hogy csapataikkal kivonúlnak a legiók megtámadására, ha netalán igaz, hogy azok a fejedelem életére törtek, ellenkező esetben pedig, hogy a vétékeseknek és azok felbújtogatóinak megbüntetését követeljék tőlök. Azonban a mikor megtudták, hogy Honorius él, és hogy már a rend is kezd helyreállni, Stilikon megváltoztatta véleményét: semmi módon nem birta ugyanis elhinni, hogy Honorius az ő halálát akarhatná; »és különben is, ezt veti hozzá az a történetíró, a ki ezeket az eseményeket elbeszéli, ráuszítani a barbár katonát a római katonára az ő szemében veszedelmes és istentelen dolognak látszott.«¹⁾ E változást rossz néven vették a segítő társak s ezért élénk szemrehányásokat is tettek neki: azonban azzal sem törődött, hanem szállására ment, a melyet hű kísérei a hunok őriztek; de éjnek évadján Sarus egy kis gót csapatot maga mellé véve, megtámadta a sötétség óltalma alatt a hunokat, azokat széjjel kergette, Stilikon málháit kifosztogatta s behatolt egészen annak sátorába, a nélkül hogy bántalmazta volna, a hol ez gondolataiba merülve, még virasztott s talán Brutuskép szellemét látta, a mint az távozik tőle.²⁾ Elszorúlt szívvél s ezt a megrohantatást nem felejthetve, a kormányzó, napkeltekor Ravennába indult; útközben még azt is ajánlotta azon városok tisztviselőinek, a hol barbár kezéseket tartogattak, hogy zárják be kapuikat s védelmez-

¹⁾ Barbaros denique Romanum in militem immittere, neque pium, neque tutum esse putabat. Zosim., v. 33.

²⁾ Ad tentorium ejus pergit, in quo tum degens, quod futurum esset speculabatur. Zosim., v. 34.

zék magokat azon esetre, ha a segítő társak falaik előtt mutatkoznának.

Még legfőlebb csak egy vagy két napot tölthetett Ravennában, midőn este felé katonai kísérettel ellátott udvari futár érkezett hozzá, s a mint mondták, a fejedelemtől leiratot hozott számára. Stilikon tanácsosabbnak vélte, ha egyelőre biztosságba helyezi magát, ennélfogva a székesegyházba menekült, a mely menedékhelyi joggal rendelkezett.¹⁾ A püspök nemsokára hozzá érkezett s másnap reggelig ott maradt vele. Mihelyest pitymallani kezdett, katonák nyomultak be az egyházba s biztosították a kormányzót a felől, hogy az a rendelet, melyet a tiszt hoz s melynek ők a végrehajtói, csupán csak azt parancsolja, hogy fogják el s jól vigyázzanak reá; ²⁾ ugyanazon nyilatkozatot ismételték a püspök előtt, sőt ezen felül még esküvel is bizonyították. E biztosításra kiment a templomból Stilikon; de mihelyest az ajtó becsukódott utána, azonnal egy második levelet húzott elő köpenyege alól a küldött, a melyet addig ott rejtegetett s annak tartalmát fönsszóval felolvasta: mely szerint meghagyatott, hogy Stilikon patricius, nyilvánságos rabló s a császárnak és birodalomnak ellensége, azonnal megöletessék.

Ez alávaló árulásra mindazok, a kik csak ott voltak, a barbár segítő-seregek katonái, a miniszter barátai, kliensei s rabszolgái közül, pedig elég nagy számmal voltak, mint-hogy a kíváncsiság vagy a szeretet oda vonzotta őket, önkéntesen csatasorba szedelőzködtek, hogy a kíséretre rohan-

¹⁾ Christianorum ecclesiam intempesta nocte ingressus est Stilicho. Zosim., v. 34.

²⁾ Non imperatum esse sibi a principe, ut eum necarent, sed tantum ut custodirent. Zosim., v. 34.

janak és őt megszabadítsák; azonban részint tekintetével, részint szavával feltartóztatta őket, sőt még kardja markolatát is megragadta fenyegető magatartással. Azután azt látták, hogy egy római tiszt kezeibe adja magát, a ki őt letérdepeltette és fejét sajátkezüleg levágta.¹⁾ Ezt a tisztet Heraclianusnak nevezték. Ez a gyönyörű hőstett alapította meg szerencsáját, mivel néhány év múlva Afrika kormányzójává tették érte. Miután a családfő ekkép lesújtatott, a család is széjjel zúllott. Szeréna Rómába menekült, a hol elrejtőzött; Thermantia a császári palotából elűzve, anyjához ment siránkozni; Eucherius szintén eljutott az örök város falai közé, a hova menekültek mindazok, a kik csak Stilikonhoz ragaszkodtak; de Placidia sem maradt távol.

Ilyen véget ért az az ember, a kit minden másnál méltóbb joggal utolsó rómainak nevezhetnénk. Ez az utolsó római, vandal volt. De ő rómainak tartotta magát, s még Róma ellenére is makacson az akart maradni; ebből állt nagyravágása, ebből nemeslelkű balgasága. Rómának viszszaszerezte ő belső békéjét, fölelevenítette szenátusát, megajándékozta hadi dicsőséggel, megajándékozta irodalmi dicsőséggel, költői koszorúján ő virágoztatta az utolsó borostyánt, és Róma jóllehet folyton hizelgett neki, mégis eltaszította magától. Hajdanában egész készséggel fogadta az ővénel sokkal csekélyebb szolgálatokat, s a nálánál csekélyebb hirnevű embereket, de minél inkább öregedett, annál ridegebbé vált, mint azon főrangú nemes házak, a melyek hatalmuk teljében megnyilnak a polgári érdem előtt, de

¹⁾ Variis Stilicho minis et terrore proposito, ab hoc eos conatu revocavit, et quodam modo cervicem ipsemet gladio praebuit. Zosim., v. 34.

mikor már semmisekké váltak s az élet valódiságáról az emlékezet nagyralátására szálltak alá, büszkén bezárúlnak előtte. A barbárok ellenben, a kiket Stilikon megtagadott, egész makacson testvérökül tekintették; akarata ellenére megmenteni igyekeztek; azok szerették, azok megsiratták.

Egyedül az a politika, a melyet ő megalapítani akart, eszközölhetette volna azt, hogy a római társadalom rázkódás nélkül essen keresztül utolsó és termékeny átalakulásán, azon tudniillik, a melyből az újkori nemzeteknek kellett volna megszületniök. Ő utána nem akadt többé olyan barbár, a ki hajlandó lett volna lemondani eredetéről s azon erőről, a melyet abból meríthetett, csakhogy ennek a háládatlan társadalomnak hasznára lehessen. Még később is akadtak ugyan Rómának önkéntelen bámúloi vagy érdekhajhászó védelmezői a germánok fiai közül; de hogy a barbárság nagyravágását abba helyezze, hogy az övé lehessen, hozzá fiúi szeretettel ragaszkodhassék és saját nemzetiségét egész tűzzel megtagadja; hogy ilyesmit lásson még valaha: azt nem érdemelte többé.

Egyébíránt a két világ közti kibékülésnek ezen oktanúl feláldozott képviselője, ügyéhez méltó eltemettetésben részesült. A római katonák diadalmi mámorukban megrohanták mindazon városokat, a hol barbár nők vagy gyermekek kezesekül őriztettek s mind egy lábíg kard élére hányták e szerencsétleneket. Ez utálatraméltó kihívásra az összes segítő-seregek kebeléből kitörő borzasztó bosszúkiáltás képezte a méltó feleletet. Egyetlenegy nap alatt harmincezer derék harczos törte össze a római zászlót, a ki eddig tiszteletben tartotta és védte azt, s ment, hogy fölkeresse Alarikot Illyria hegyszorosai közt; három hónappal később Alarik Róma kapui előtt állott.

TIZEDIK FEJEZET.

Alarik első izben ostromolja Rómát.

Honorius eltaszítja magától feleségét, Thermantiát, s lefejezteti Eucheriuszt. — Stilikon vagyonát elkobozzák. — Olympius magister officiorummá neveztetik. — Újabb vallásügyi törvények: a püspökök polgári törvénykezése; a pogány templomok és áldozatok eltöröltetése. — A barbár katonatisztekre vonatkozó törvények. — Thermantia halála. — Claudianust megfosztják méltóságaitól. — Honorius nem fogadja el Alarik békés ajánlatait. — A góthok Róma ellen indulnak. — Az örök várost védelmi állapotba helyezik. — Szerenát börtönbe vetik és börtönében megfojtják. — Róma első ostromoltatása. — A szenátus követséget küld a gót táborba. — A városra kirótt váltságdíj. — Alarik megszünteti Róma ostromát és Etruriába vonul.

395—396.

I.

Végre tehát Honorius felszabadúlnak érezte magát: gyámnokát megölte, napát pedig menekülni kényszerítette, csakhogy ugyanazon sorsot elkerülhesse, feleségét meg előzte a palotából, hogy később Ravennából is előzze.¹⁾ Heréltjei bizonyára azt mondták erre neki, hogy most már férfi. Csak még Eucheriuszal nem számolt le. Stilikon fiát egy csapat

¹⁾ Uxorem Thermantiam, augustali dejectam solio ... Zosim., v. 35. — Marcell. comit. *Chron.*

barbár segítő társ ragadta el, mialatt atyját öldökölték, és egészen Róma kapujáig kísérte, a hova az be is menekült; Szeréna is sietett, hogy minél előbb hozzá csatlakozhassék. Midőn később azt látta Eucherius, hogy az új miniszternek Olympiusnak kémei házról-házra üldözik s mint valami zsákmányt körülfogják, egy templomban húzta meg magát, a mely menedékhelyi joggal rendelkezett.¹⁾ Ekkor aztán azt hihette, hogy most már biztosságban van; azonban a katolikus egység pártjának feje épp oly kevésbé tartotta tiszteletben a keresztyén szentegyházat, mint a pogány templomot, ha érdekének vagy szeszélyének akadályául szolgáltak; ennélfogva egy, császári pecséttel megerősített levélben azt parancsolta, hogy onnét fegyveres erővel vonsozlják ki a szökevényt. A menedékhelybe tehát a katonák behatoltak, a szentélyt megsértették s a foglyot, kezét lábát összekötözve Ravenna felé útnak indították.

Ott már akkor készen várta valami tessék-lássékféle törvényszék, a mely holmi tessék-lássék ítélettel fejesztésre ítélte. Az ügykezelés rendes menete azt hozta volna magával, hogy a határozat magában Ravennában hajtassék végre, de a dolog másképen történt: a császár úgy rendelte, hogy Eucheriusnak Róma falain belül kell lefejeztetnie.²⁾ Mi ok birhatta őt erre: babona-e vagy pedig kiszámított kegyetlenség? Attól tartott-e, hogy a fiúnak az apa vérétől még

¹⁾ Barbari qui una cum Stilichone erant, assumpto ejus filio, statim abscesserunt, cumque Romam appropinquassent huic permiserunt ut in templum quoddam, quod jure asyli fruebatur, confugeret. Philostorg., XII. 3. — Fuga Eucherium in ecclesiam quamdam Romae delatum. Zosim., v. 35.

²⁾ Filium Stilichonis Eucherium Romam adduxerunt, mandato principis interficiendum. Zosim., v. 37.

meleg földön kiontott vére túlságosan nagy erővel talál föl-
támadni ellene, hogy boszút kérjen az égtől fejére, vagy
pedig talán jó atyafiságának s hálájának jeléül kívánta Sze-
rénát meglepni fia lefejeztetésének látványával? vagy talán
végre arra számított, hogy e példák által megfélemlítheti
Róma lakosságát, a mely nem titkolta el se Stilikon veszte
fölött érzett fájdalmát, se gyilkosaitól való elidegenedését?

Valószínűleg mind a három ok összeműködött Hono-
rius elhatározásának létrehozatalára, de még egy negyedik
is hathatott reá. Nevezetesen, a mint mondtuk, feleségét el-
űzte palotájából, vagy legalább lakó osztályából, a nélkül,
hogy ez neki bárminemű szemrehányásra okot szolgáltatott
volna ¹⁾ — a történetnek gondja van rá, hogy ezt tudunkra
adja; — azonban mivel azt tartotta, hogy még így is na-
gyon közel van hozzá, jobbnak látta, ha egyenesen anyjának
küldi vissza; nos tehát ez az alkalom egész természetesnek
tetszett előtte arra nézve, hogy ugyanazon fedezet alatt ki-
sértesse a nőtestvért egész Rómáig, a mely annak halálra
ítélt testvérét oda hurczolja. Mikor ebben a határozatban
megállapodott, egy kisdéd, jól fölfegyverkezett vitézekből álló
csapatot szerveztek, s két meghitt heréltjét, Terentiust és
Amantiust bizta meg azzal, hogy az örök város falai között
Thermantiát, anyjának, Eucheriust pedig a hóhérnak szol-
gáltassák által.

Ez események éppen abban az időpontban történ-
tek, a mikor Alarik serege Itáliába újra benyomúlt, mint
ezt majd később meglátjuk. A fedezet eleintén egész nyu-
godtan ballagott előre; de a mint néhány napi menet után,
az Apennin túlsó oldalára érkezett, ott ennek a hadsereg-

¹⁾ Nulla tamen idcirco suspicione gravatam. Zosim., v. 25.

nek élelmet felhajtó embereivel akadt össze, a kik Stilikon hajdani csapatainak romjaival összekeveredve, az egész vidéket bekalandozták. Az ütközet elkerülhetetlenné vált, melyben a rómaiak megverettek: Eucheriust az összecsapás alkalmával megszabadították, vagy pedig maga szökött meg őreinek kezei közül. E szép fogásnak ugyancsak megörültek a barbárok és már foglyukat Alarik felé vezették, mikor a rómaiak előbbi nyomaikon visszatérve, vitézül visszaadták a kölcsönt s foglyukat ismét visszahódították. Az út további folyamát azután háborítatlanul tették, meg s a rájuk bízott kettős záloggal Rómába szerencsésen elérkeztek. Terentius pontos és szörszálhasogató szolga módjára teljesítette ott küldetését: addig nem indult visszavivő útjára, míg csak Eucherius fejét lehullani nem látta s a császárnét anyja kezei közé nem szolgáltatta.¹⁾ Mindazonáltal attól ugyan szorgalmasan óvakodott, hogy ugyanazon úton térjen vissza, a melyen jött, annyira félt a barbárokkal való újabb találkozástól. Az ostiai kikötőben fölszerelt hajó vitte őt vissza urához, Campania és az Abruzzók partjai mentében haladva, a ki tett szolgálatait bőkezűleg a főkamarási méltósággal fizette meg; társa Arsaces, a palotai herélték között a második rangfokozatra emeltetett: mindkettő Honorius bizalmas tanácsadójává lett, a miért gáztetteinek oly hű eszközei tudtak lenni.²⁾

E közben Stilikon gyilkosai, a siker első mámorában

¹⁾ Quum autem et in his eunuchi fecissent, quod jussi fuerant, et Thermantiam, Honorii conjugem, matri reddidissent Zosim., v. 37.

²⁾ Magno vero commodo reipublicae futurum ratus Imperator, si hos eunuchos qui Thermantiam matri reddiderant et Eucherium interfecerant, pro tam fortibus factis remuneraretur. Zosim., v. 37.

mindennémű helyeket elfoglaltak, a nyugati birodalom mindennémű méltóságain magok között megosztozkodtak. Olympius a magister officiorum czíme alatt mindjárást azt a teljhatalmat ragadta magához, a melylyel azelőtt áldozata rendelkezett.¹⁾ Heraclianus, az a római tisz, a ki a kormányzó kivégeztetésekor oly jól betöltötte a hóhér szerepét, ez alávaló szolgálata jutalmául az afrikai tartományok kormányzóságát kapta. Ezeket Bathanarius, Stilikon nőtestvérének férje igazgatta.²⁾ A mint Heraclianus a császár rendeletével Karthagóba érkezett, Bathanariust elfogatta, megölette s annak helyét menten el is foglalta. E nyomorútnak keze alatt tartotta Olympius Rómát, a melynek élelmezése attól fogva saját kénye-kedvétől függött.

Azonban még azzal nem érte be teljesen, hogy a főhatalmat gyilkosság árán kezei közé kerítette, hanem igazolnia is kelle e gyilkosságot a világ előtt s Honoriuszt meggyőznie a felől, hogy csakugyan megmentetett. Olympiusnak e végből összeesküvésre lett volna szüksége: ennélfogva hozzálátott, hogy azt föl is fedezze s a vétkeket hallatlan vakmerőséggel kutattatta. Legelőször is két tekintélyes és a császár személyéhez kötött személyre tette ki a czélt ú. m. a jegyzőikar fejére Péterre, és Deuterius főkamárásra. Midőn ezek mint Stilikon bizalmas emberei és merényletének czinkostársai törvény elé idéztettek, legelőször is nyilvánosan kihallgattattak, azután pedig a vallatás egész szigorának vetették őket alá. Mivel ezek a tisztos férfiak a kinza-

¹⁾ Olympius quidem ipse magistri potestatem accipiebat: cetera princeps in eos distribuebat, quos Olympius testimonio suo commendasset. Zosim., v. 35. — Olympiod., *Fragm.* 8. p. 59. *ub. supr.*

²⁾ Eam provinciam Heracliano tradidit, qui manu sua Stilichonem interfecit. Zosim., v. 37. — Tir. Prosp., *Chron.*

tások közepette egész hősie szilárdsággal tanúskodtak, úgy a kormányzó, mint a magok ártatlansága mellett, Olympius botütésekkel verette őket agyon. ¹⁾ További kísérletei sem arattak nagyobb sikert. Haszontalan válogatta áldozatait az emberek bármiféle osztályából, azért a hóhérok semminemű vallomást s a magister officiorum a keresett összeküvésnek semminemű tanújelét sem csikarhatta ki.

Mivel ekkép Olympiusnak a kivégzések nagyban való folytatására irányuló terve, a vádlottak bátorságán hajótörést szenvedett, a vagyon-elkobzásokra adta fejét, a melynek körét annál inkább kiszélesítette, minél inkább növelte gazdagságát boszúja kitöltése közben. Egy rendelet, a mely még maig is megvan, kijelenti, hogy a császári kincstárra száll a *rablónak*, az *állam ellenségének* és minden *czinkostársainak* vagyona. ²⁾ Ez utóbbi, határozatlan jelentésű szó alá foglalhatták azután nem csak Stilikon régi barátait, hanem azokat is, a kik hivatalos tényeinél közreműködtek s parancsainak engedelmeskedtek akkor, a mikor joga volt a parancsolásra, és bizonyos, könnyen előre látható értelembővítés mellett mindenkit alá lehetett vonni, a ki csak Olympiusnak ellene állott vagy nemtetszését vonta magára.

Mindenek előtt a *rabló* vagyonát vetették zár alá; jószágigazgatóit a legszigorúbb büntetés terhe alatt felhívták, hogy jelentsék be mind azt, a mi ingó vagy ingatlan vagyonnal csak birt, valamint azt a helyet is, a hol azok

¹⁾ Quaestioni publicae subjecti, de Stilichone quid dicere coguntur, sed quum nihil haberent . . . ad mortem usque fustibus eos caedi curavit. Zosim., v. 35.

²⁾ Praedoni publico, vel ejus filio, ceterisque satellitibus. *Cod. Theod.*, IX. et XLII. I. 22.

feltalálhatók, ¹⁾ és hogy, mindennemű lehető eltitkolásnak eleje vétessék, a rendelet megsemmisítette azokat az adós leveleket, a melyeket valamely harmadik személy az elítélt rovására netalántán bemutatathatott volna. ²⁾ Stilikonnak ismert barátai, valamint azok is, a kiket egy vagy más okból a czinkostársak osztályába soroztak, hasonló rendszabályokkal sújtattak. A kincstári tisztviselőktől a legnagyobb szigorúságot követelték, úgy, hogy a kiméletet, sőt még az igazságosságot is oly színben tüntethették föl ellenök, mintha azzal hivatalos mulasztást követtek volna el a száműzöttekkel való czimborálás, vagy összejátszás céljából. Heliocrates a sacrarum largitionum főkezelője, a kit a Róma belterületén való elkobzásokkal bízta meg, némi mérsékletességgel járt el hivatalában, a melyért a történelem dicséretét érdemelte ki, és ime egyszer csak azon vette magát észre, hogy Olympius előtt bevádolták. Minthogy jól tudta, mit várhat azoktól a parancsolóktól, a kiket szolgált, nem vesztegette a maga igazolására idejét, hanem a milyen gyorsan csak tehetett, valamelyik templomba menekült. ³⁾

A száműzetés, a belebbezés, a bebörtönöztetés karöltve járt a vagyon-elkobzásokkal. Különösen Stilikon régi katonáit nézték gyanús szemekkel; ezeknek még azon esetre is megtiltották a Róma, vagy Ravennába való bemenetelt, ha mint agg harczosok szabályszerű elbocsátó levelöket megkapták, sőt még ha kedvezés nélkül jutottak

¹⁾ *Cod. Theod.*, IX. tit. XLII. I. 20.

²⁾ *His omnem repetendi viam iubemus esse praeclusam. Cod. Theod.*, IX. tit. XLII. I. 22.

³⁾ *Ob humanitatem miseris praestitam poenas luiturus . . . nisi forte quamdam in ecclesiam christianorum se recepisset. Zosim.*, v. 45.

is hozzá: ha pedig netalán a tilalmat megszegték, deportáltattak.¹⁾ Mindenkit elfogott a rémület. A katolikus párt győzelmi mámorában elmerülve, még e bűnökre is mentséget talált, vagy pedig enyhítő körülményeket hordott fel mellettök, hogy ne kelljen miattok pirulnia. »Az egyház és a fejedelem, így szól hozzánk e párt történeti képviselője Orosius, olesó áron mentettek meg ekkép néhány gonosztévő megbüntetése által.«²⁾ Ellenben a sokisten-hívő írók nyelvezete komor és fájdalomteljes. »A gonosz szellem uralkodott ezen időben a jó szellem távolléte következtében, a ki a földről eltávozott; az zavarta kénye-kedve szerint összevissza az emberi dolgokat.«³⁾

E kegyetlenségek s a legmagasabb szerencsék porba döntésének segítségével, a vallásos ellenhatás duzzadó vitorlakkal hajózott tova. Olympius, mihelyest a magister officiorum rangjára fölemelkedett, azonnal felhívást intézett a püspökökhöz, a legtekintélyesebbeket kérve, hogy neki tanácsokat adni ne terheltesse, ezen felül minden kérést meghallgatott s az egyházi küldöttségeket tettetett alázatossággal fogadta. Legelső tényeinek egyikét az képezte, hogy Hippo püspökének Augustinusnak írt, a ki azonban csak arra szorítkozott, hogy kegyességét s azt a jót, melyet az egyházzal cselekedni szándékozott, megdicsérte, de magayiseletére vonatkozólag semmi tervezetet sem terjesztett eléje.⁴⁾ Akadtak azonban nálánál hevesebb férfiak, a kik őt erőszakos visszatorlási útra ösztönözték.

¹⁾ *Cod. Theod.*, IX, XLII, 20; VII., XXI, 4.

²⁾ Ita minimo negotio, paucorum poena, ecclesiae Christi cum Imperatore religioso et liberatae sunt et vindictae. Oros. VII. 38.

³⁾ Malus genius qui tunc . . . in solitudine numinis conturbabat universas res humanas. Zosim., v. 35.

⁴⁾ August., *Ep.* 96. et 97., *Opp.*, t. II.

Valósággal csakhamar azt látta a világ, hogy a valósi törvények megdőbbentő gyorsasággal jelennek meg egymás után, úgy, hogy néhány hónap alatt, a Theodosius halála után Stilikon által behozott türelmi rendszernek hirtetve se maradt többé. Stilikont a 408-ik év augusztus 23-án gyilkolták meg, és már a november 14-én megjelent törvény kizárta az udvari és katonai tisztségekből a pogányokat és eretnekeket; ¹⁾ december 13-án egy másik törvény visszaállította és kibővítette a püspökök polgári igazságszolgáltatási jogát ²⁾ és hat nappal ez után egy harmadik a pogány templomok lerombolását rendelte el, a tisztviselők hivatalos működését egyházi férfiakéval helyettesítve. ³⁾ Egyidejűleg megkettőztetett szigorúsággal tört ki az üldözés a zsidók, eretnekek, főképen pedig a donatisták ellen, a kik a kormányzó halálakor ismét fölemelték fejöket, mintha az nekik hozott volna szabadságot. ⁴⁾ Augustinus arra kérte Olympiust, hogy éreztesse meg jól ezen felekezetieskedőkkel, hogy a szabadság csak a katolikusokat illeti meg, az egységi elvnek ez is egyik következménye volt. ⁵⁾ Az általam éppen az imént idézett három törvényt tekinthetjük a legfőbbeknek. Minthogy hatásuk és céljuk egyenlő mértékben politikai és vallásos, és a bekövetkezendő eseményekkel különben is szoros összefüggésben állottak, néhány perczre megállapodom e törvények mindegyikénél, hogy megmutassam, minő magatartást és szellemet árult el a győző pártmindjárt a Stilikon bukására következő napokban.

¹⁾ *Cod. Theod.*, XVI. tit. v. I. 42.

²⁾ *Cod. Justin.*, I. tit. v. I. 8.

³⁾ *Cod. Theod.*, XVI. tit. X. I. 19.

⁴⁾ *Cod. Theod.*, XVI. tit. v. I. 44. et 45.

⁵⁾ August., *Ep.* 97. *Opp.*, t. II. col. 262.

Főntebb ¹⁾ már szólottam a püspökök polgári jogszolgáltatásáról, ezen egyházi törvényszékről, a melyet Gratianus és Theodosius elég eszélytelenül, a római társadalom kebelébe csúsztatott. Stilikon törvényei ezt pusztá békebirósággá szállították alá s ezen felül hatáskörét jelentéktelen fontosságú ügyekre szorították. A deczember 13-iki törvény visszaadta neki régebbi valóságos törvényszék jellegét, sőt még fontosabbá tette az által, hogy e törvényszéket olyanná tette, a melytől föllebbezni sehova sem lehetett, ezen felül majd csaknem minden polgári ügyre kiterjesztette hatáskörét, a mi által a püspök a tartományi kormányzók fölé emeltetett és a prefektus pretoriókkal tétetett egyenranguvá. ²⁾ Mindamellet még ez a túlságos szabadalom sem támasztott a papság körében valami lelkesült háládatosságot. A papság nem akarta ezt úgy tekinteni, mintha a fejedelem teljhatalmából engedélyezett jog lett volna, hanem úgy nézte, mint a papi jelleggel együttjáró jognak visszaállítását. Az igazság istentől származik, ennélfogva ki szolgáltatathatná ki a földön jobban, mint a papi fejedelmek, a kik kötnek és oldanak még az égben is? Vajjon Szent Pál nem azt ajánlja-e a hiveknek, hogy vitás ügyeket ne vigyék a világi törvényszék elé, hanem hogy világi dolgaik bíráiul tegyék a szenteket, a kik ítéletet tesznek fel egész az angyalokig, vagy pedig, hogy válaszsák bíráikká egyenesen az egyház legjelentéktelenebb tagjait.

A szent Pál írásaiból vett okokra, azt felelhetne volna bárki is a nélkül, hogy azért keresztyénységét levetkezné, hogy az apostol intése jó lehetett a szükkörü, tiltott, üldözött egyesületek számára, a melyeknek első és legfőbb köte-

¹⁾ Lásd főntebb a 289. lapon.

²⁾ *Cod. Justin.*, I. tit. IV. 1. 8.

lessége abból állott, hogy öröködjének tagjaik felett és őket a kor ellenséges áramlata ellen védelmezzék, de nem illet a polgárilag szervezett nagy társadalomra, a melyben a válásnak is meg volt ugyan a maga helye, de nem úgy, hogy mindent gyomrába temessen. Egyébiránt semmi sem ellenkezett annyira a római társadalmi renddel, mint ez a második állam az államban, ez a jogszolgáltatás, a mely a fejedelem kiátkozása által, mikor idejét látta elszakadhatott a fejedelemtől, holott a császári kormányzat elmélete szerint, a törvény egyenesen a fejedelemtől ered, a ki maga a királyi népnek képviselője, vagyis inkább annak egyenes megtestesülése. De bármint legyen is a dolog, annyi tény, hogy a nép merő kíváncsiságból, vagy hizelgésből, sőt talán attól való féltében, hogy gyanúba találják keverni, ezen új törvényszék elé csődült, a polgári bíró törvényszéke nem látott többé keresztyént, mert a tömeg a püspöki szék köré csoportosult. Ez utóbbi, püspöki botjával kezében, azzal töltötte idejét, hogy a perekben ítél, az ügyvédek kihallgatta, a törvényeket tanulmányozta, a népek vallásos oktatásának és saját lelki épülésének nagy kárára. Augustinus keserűen panaszkodik e miatt, és majdnem szinte átkozza ezt az aranyos lánczot, a melylyel őt a püspöki nagyravágyás megterhelte, ezt a robotot, a mint ő nevezi, a mely előli, elémészti azt az időt, a melyet az isteni dolgokra kellene szentelnie. »Oh! ekkép kiált fel, mennyivel jobb szeretném, ha naponként néhány órát valami jó monostorban tölthetnék, saját kezeimmel dolgozva, olvasva, imádkozva, magamat a szent könyvek tanulmányozására szentelve, mintsem hogy a viták, az ügyvédi furfangosság, a perek e gyűlöletes zajában éljek Miért nem mondhatom a szent írás

szavaival: távozzatok el tőlem ti gonoszok, hogy az én Uram és Istenem parancsolatját teljesíthessem!»¹⁾

A pogány templomok és áldozatok eltörlésére vonatkozó deczember 19-iki törvény mindazon erőszakos cselekedetek szentesítését képezte, a melyeket a püspökök és barátok, a polgári közigazgatás mellőzésével, sőt egyenesen annak ellenére, az utóbbi tíz év alatt az ős nemzeti isten-tisztelet ellen elkövettek. Célunkra elég, ha annak néhány főbb intézkedésére rámutatunk, hogy bárki is megítélhesse, hogy a sokistent-hívők még mindig nagy tömegére minő hatást gyakorolhatott. »A templomok jövedelmei és gabona-illetéke a katonaság ellátására fordítatott.²⁾ A templomokban, kápolnáknak vagy egyéb helyeken még található bálvány szobrok talapzataikról ledöntetni s összetöretelni rendeltettek.³⁾ A nyilvános pogány templomok elkoboztattak és polgári czélokra alkalmaztattak;⁴⁾ a magánosok pogány templomait, vagy kápolnáit, magoknak a tulajdonosoknak kellett lerontaniok.⁵⁾ Az ünnepélyeknek, vagy játékoknak a babonáskodás által megfertőztetett helyeken, vagy valamely szentségtörő szertartás tiszteletére szándéklott mindennemű megülése szigorúan eltiltatott.«⁶⁾

¹⁾ O quanto taedio turbarum, turbulentarum et quanto desiderio divinatorum eloquiorum dictum est: »Declinate a me maligni, et scrupulorum mandata Dei mei.« August ... in *Psalm.* 118.

²⁾ Expensis devotissimorum militum profuturæ. *Cod. Theod.*, XVI. tit. X. I. 19.

³⁾ Simulacra ... suis sedibus evellantur. *Cod. Theod.*, XVI. tit. X. I. 19.

⁴⁾ Ad usum publicum vindicentur. *Cod. Theod.*, XVI. tit. x. I. 19.

⁵⁾ Domini destruere cogantur. *Cod. Theod.*, XVI. tit. x. I. 19.

⁶⁾ Non liceat ... exercere convivia ... *Cod. Theod.*, XVI. tit. v. I. 19.

E törvény valami egészen új rendelkezést is tartalmazott, s ez abból állott, hogy a helybeli püspöknek hatalmat adott arra, hogy a benne foglaltató intézkedéseket egyházi karhatalom által foganatosíthatja, de úgy, hogy azért a polgári hatóságok szintén felelősek maradnak érte. Ez utóbbiak, hanyagságuk esetén, húsz arany font pénzbirssággal büntetettek, ezenfelül alantas közegeikre hasonló birság szabott. Ekkép a prefektus alantas közegeinek felügyelete, alantas közegei pedig vele együtt a püspöké alá vettek. Az eretnekekre és a zsidókra vonatkozó két más törvény halálbüntetést szabott mindenkire, a ki erőhatalommal zavarná meg a katolikus vallás gyakorlását, azok pedig, a kik tantételeit nyilvános helyen megtámadnák, deportatióval fenyttek. ¹⁾

E kegyetlen bánásmód, a melyet századunk vallásos szelleme, valamint szintén a szabadság szelleme is egyaránt kárhoztat, teljesen megegyezett az V-ik század katholicismusának irányeszméivel; nagy doktorok izgattak behozatala mellett s kijelentették, hogy annak alkalmazása igazságos és üdvösséges. A hippói püspök, a szóban forgó törvényeket védelmezve, így ír szakadár tisztai társai egyikéhez: »Istennek egyháza kétféle, egyaránt veszedelmes, bár egymással merőben ellentétes ellenségeket ismer, úgymint olyanokat, a kik magokat nyíltan ellenfeleinek vallják, és a közönyösöket. E törvények, a melyeket te kárhoztatsz, lánczokra verik az előbbenieket, mint a bolondokat szokás, a második osztályba tartozókat ellenben fölrázzák, s a végveszélylyel fenyegető álmokórságból kimentik őket, hogy az egység java felett való örökösre kényszeríttessenek. Mi is nem

¹⁾ *Cod. Theod.*, XVI. v. 44.

egybe vertünk lelket, s távol attól, hogy ezért bennünket kegyetlenséggel vádolnának, sőt inkább ma köszönettel halmoznak el, hogy őket a halál álmából kiragadtuk.« ¹⁾

A barbar tisztekre vonatkozó november 14-iki törvény ugyanolyan zavart idézett elő a római hadseregben, mint a minőt a másik kettő a polgári téren megteremtett. ²⁾ Mert, a mint már említettük, ez a nem katolikus tiszteket rangfokozatuktól fosztotta meg, vagy legalább eltiltotta őket attól, hogy a fejedelem előtt rangjuk jelvényeivel jelenjenek meg, ³⁾ vagyis megfosztotta őket méltóságaiktól, jöllehet fizetéseiket meghagyta: e szerint mintegy rendelkezési állapotba helyeztetiek. Minthogy a Róma szolgálatában álló barbar tisztek többnyire mind eretnekek, vagy pogányok voltak, ez a rendszabály a római katona-pártnak szolgáltatót elégtételt, de egyúttal a hadseregnek azt a szervezetét, a melyet a közszükség mintegy félszázad óta állandósított, teljesen felbomlasztotta. E vén barbar tábornokok, a kik Julianus, Valentinianus, Theodosius csatáiban részt vettek, a kik Stilikon alatt Radagaist feltartóztatták, Alarikot pedig Pollentiánál megverték, becsületökben és vagyonukban megtámadtatva, parancsnoki övüket letették s nem jelentek meg többé a palotában. Sokan teljesen oda hagy-

¹⁾ Quid illud alterum genus morbi gravissimi, eorum qui turbulentam quidem audaciam non habebant, sed quadam vetusta socordia praemebantur nonne salubriter regula temporarium molestiarum excutiendi erant, ut tanquam de somno lethargico emergerent, et in salutem unitatis vigilarent? Quam multi ex ipsis nunc nobiscum gaudentes. August., *Epist.* 93. *ad Vincent.*

²⁾ *Cod. Theod.*, XVI. tit. v. I. 41.

³⁾ Lex promulgata fuit, quae in aula cingulo vetaret eos uti qui Christiani non essent. Zosim., v. 46.

ták a római szolgálatot s a gótokhoz mentek át; mások Italiában maradtak ugyan, de elégedetlenkedtek s elvonultságukban jobb napok után sohajtoztak. Sarus, a gót, a ki döntőleg folyt be Pollentiánál az Alarikon vett győzelem kivívására, sokkal büszkébb lévén, mintsem hogy magát ellenségének vesse alá, de a rómaikat sem szolgálhatva többé, a vele rettenthetetlenségben mérkőző barbárokból szervezett csapattal a síkságra vette magát s ott saját szakállára folytatta a háborút, de úgy, hogy mindkét hadsereggel szemben semleges maradt. ¹⁾

Ez a siralmas helyzet végre felnyitotta Honorius szemeit, úgy, hogy a kizárási törvények következményeit beláthatta. De mivel azt hivatalosan vissza vonni nem merte, nehogy a katolikus pártot s a római katonai pártot együttesen nyakára zúdítsa, legalább azon mesterkedett, hogy annak hatását a gyakorlati kivitel alkalmával szelídítse, azonban igen számos barbar tábornok egész büszkeséggel visszautasította azt a félig meddig való jóvátételt, a melynél a teljes kegyvesztést többre becsülték. Ezek közé tartozott bizonyos Generide nevű egyén is, a kit a történet úgy mutat be, mint bátor, becsületes, önzetlen és Theodosius családja iránt régi ragaszkodásáról ismeretes férfiút. ²⁾ Ezt az embert szerette Honorius és örömet elbeszélgetett vele. Minthogy Generiden a kizáratási törvény érzékeny sebet ejtett, parancsnoki állásáról leköszönt, házába elzár-

¹⁾ Apud se Barbarorum multitudinem satis ad resistendum idoneam habebat. Zosim., v. 36. — Sarus se nec imperatoris Honorii, nec Alarichi partibus adjungens, cum exiguis Barbarorum copiis in Piceno commoratur. Zosim., VI. 13.

²⁾ Indole ad quovis genus virtutis praeclara praeditus, et alienissimus ab avaritia. Zosim., v. 36.

kozott s az udvarba nem tette be többé lábát. Honorius e miatt szemrehányással illette, midőn egykor találkozott vele. »Miért nem láttatod magad többé és tisztviselő létedre miért nem jelensz meg a palotában a kitűzött időben, s rangod követelmenye szerint?« ¹⁾ »Caesar, ekkép felelt neki a barbar, én engedelmeskedem a te törvényednek, mert nem vagyok keresztyén.« Mivel a császár azzal mentegetőzött, hogy az ő törvénye a Generide fajta emberekre nem vonatkozik, ennél fogva bátran megjelenhet a palotában, így felelt egész határozottsággal a barbar: »nem úgy van, a te törvényed arra ítél bennünket, hogy parancsnoki övüinktől megváljunk s ezt meg is tettük, én el nem fogadok soha oly kivételt, mely a többiekre nézve sértést foglalna magában.« ²⁾

Honorius szívesen gyógyította volna azt a bajt, a melyet törvénye előidézett, de már elkésett vele. A hadsereg összes kereteiben már a tapasztalatlan s a győző párt támogatásán kívül egyéb érdemmel sem rendelkező római tisztek foglalták el a barbar tisztek helyeit. Turpillio parancsnokoskodott a lovasság, Varannus a gyalogság felett, oly két ember, kik a történetíró szavai szerint: »egyébre valók sem voltak, mint hogy az ellenséget felbátorítsák, saját csapataikkal pedig bátorságukat vesztessek.« ³⁾ A mi a fejedelmi testőrséget illeti, a melyben a császári katonaság színe, java szolgált, ezt meg Valensre bízták, a ki inkább

¹⁾ Quum autem princeps ab eo peteret, ut quando in magistratuum numero esset, ordine locoque suo ad palatium accederet. Zosim. v. 46.

²⁾ Respondit se honorem illum non accipere, qui ad omnium teneret injuriam, quotquot militia propter hanc legem spoliati fuissent. Zosim., v. 46.

³⁾ Duces exercitui dedit eos, qui suis comptentum in animis hostium excitare possent. Zosim., v. 36.

illett be közkatonának, mint tábornoknak, megfontolás nélküli bátorságával, s a ki többet ártott a birodalomnak hevességével, mint a többiek gyávaságukkal.

Mialatt a római társadalom a kérlelhetetlen visszahatás zsákmányául oda dobatta, alapjaiban ekkép ingadozott, és Stilikon neve a pártok minden tulzásainak ürügyül használtatott, hát a szegény kormányzó családjával mi történt a közben? Szeréna, leányával Thermantiával egyesítve, Róma valamelyik zugában elvonulva élt. E két trónjavesztett királyné együtt hullatta könnyeit, az egyik meggyilkolt férjét és saját szemei előtt kivégzett fiát siratta, a másik szó nélkül nyelte le az eltaszítatás gyalázatát. Mind a mellett bajaik mértéke még nem tölt be teljesen, valami újabb sorscsapás, még pedig az előbbenieknél is gyászosabb, fenyegette a hajdani, annyi sok dicsőségnek eme szerencsétlen maradékait. Thermantiának túl kelle élnie anyját. Ő csak a 415-ik évben halt meg ¹⁾ és kegyes kezek a Vatikán sírboltjai alá, testvére Mária mellé szállították át. Mindkettőnek ugyan az a végzet jutott osztályrészül, és utoljára sírjokat is megosztották, a mint megosztották hajdan ugyanazon ember fekvő helyét s meg is váltak tőle mind a ketten, a nélkül, hogy feleségekké lettek volna; ²⁾ azonban Honorius hasztalan fosztotta meg Thermantiát a fejedelmi tisztességtől, a halál vissza adta azt számára. Nevezetesen császárnői köpenyben és császárnői ékességekkel temették el, úgy, hogy midőn tizenegy század multával a Vatikánban rendezett ásatások sírja fölfedezésére vezet-

¹⁾ 415-ik év július 30-án.

²⁾ *Chron. Alexandria.* p. 716.

tek, csontjai között bibor és arany foszlányok közé keveredve több maroknyi igazgyöngyre akadtak.¹⁾

Stilikon családjáról nem beszélhetünk a nélkül, hogy hozzá ne csatolnók Claudianust, a kinek hirneve hőseétől elválaszthatatlan. Hármás mineműségében, mint barát, pogány és költő, neki kellett a borzasztó visszahatás egyik első áldozatának lennie. Claudianus, mint költő, a ki Juvenalissal a satirában bátran megmérkőzhetett, sok irigységet és haragot vont fejére, a mi fölött csak nevetett, míg hatalommal és pártfogókkal rendelkezett, de bezzeg nem is kimélte aztán a világ, mikor azt látta, hogy mindenkitől elhagyatott és tehetetlen. Mint pogány, még pedig »megátalkodott pogány«²⁾ Orosius szavai szerint, a pogány világra, elhanyaglásakor sokkal nagyobb fényt vetett s a sokistenhívők sokkal nagyobb buzgalommal idézték, mintsem a keresztyének mélységes gyűlöletét kikerülhette volna. Hargudtak reá végre, nemes pártfogója, Szeréna iránti barátságáért is, és Honorius, a kit oly nagyszerűen megénekelt, még csak védelmére sem méltatta. Az udvarból elkergették, javaitól megfosztották, családjában szerencsétlenné tették, barátaiban üldözték, a kik közül többeket kivallatás alá vetettek, hogy ha őt is bajba keverhetnék, és végre feleségétől is elszakították, a kiről nem beszél többé.³⁾ Csakis a

¹⁾ Aringhi, *Roma subterr.*, II. 9. §. 12. p. 174. — Mabill., *Itiner. Ital.*, p. 145. — Thermantia császárné sirboltját 1543-ban fedezték föl.

²⁾ Paganus pervicacissimus. Oros., VII. 23.

³⁾ Gratia diffluxit, sequitur feralis egestas ;
Desolata domus, caris spoliatur amicis :
Hunc tormenta necant, hic undique truditur exul.

Claud., *Epist. I. ad. Hadrianum* v. 23. et sequ.

hadseregben viselt tisztí rangjától nem fosztották meg, talán azért, hogy némi kis kenyere mégis maradjon.

A történet névszerint is megemlíti egyik ellenségét, a ki mindnyája közt a legkegyetlenebb, a legengesztelhetetlenebb gyűlölettel viseltetett iránta, s az az ember a költőnek földije volt, mert vele együtt Alexandria városában született. Adrianus, így nevezték ugyanis a szóban forgó egyént, Theodosius és fiai uralkodása alatt tekintélyes állásokat töltött be. A világ nagy tehetségű, az ügykezelésben fáradhatatlan serénységű embernek ismerte, de azt is tudta róla, hogy saját haszna keresésében nem nagyon lelkiismeretes. Claudianust az a szerencsétlenség érte, hogy még abban az időben támadta meg ezt az embert, a mikor gúnyjának nyilai viszonzás nélkül maradtak. Egyszer ugyanis Adrianusnak végzetteljes éberségét a becsületes Mallius Theodorusnak, a ki 399-ben volt konzul, restségével vetve össze, ezt a csipős epigrammot írta rólok: »Mallius éjjel-nappal az álomnak hódol, mialatt az egyiptomi viraszt, hogy kifoszthassa a mi szent s a mi nem szent egyaránt. Itália népei! imádkozzatok az egekhez, hogy Mallius fölébredjen s az egyiptomi elalhassék valahára!«¹⁾ De az egyiptomi nem alhatott el s a mint Stilikon meggyilkoltatása után prefektus pretorióvá lett, gonosz álmatlanságát a poeta megrontására használta fel, a kit odáig juttatott, hogy bocsánatkérésre kelle lealázkodnia. Még maig is megvan az a levél, a melylyel Claudianus üldözőjét lefegyverezni megkísér-

¹⁾ Omnibus hoc Italiae gentes, exposcite votis

Mallius ut vigilet, dormiat ut Pharius.

Claud., *Epigr.* XXX.

lette. De hasztalan, levelének nem lett semmi sikeré.¹⁾
 »Büntetésem mérték fölötti, így ír hozzá, bocsáss meg a
 földre sújtott ellenségnek. Ime könyörögve borulok lábaid
 elé: bevallom bűnömet, bocsánatomért esdeklek. Achilles,
 még lángoló haragjában is tiszteletben tartotta Hektor holt-
 tetemeit: Orestes le bírta csillapítani anyja boszúló szelle-
 meit; Sándor elérzékenyült, mikor azokat a királyokat látta,
 a kiket trónjaiktól megfosztott; sőt foglyának Porusnak több
 népet és tartományt adott vissza, mint a mennyit tőle elfog-
 lalt: ime látod hazánk alapítója ismerte a kegyelmet. . . .
 Én elvesztettem tekintélyemet, javaimat; a borzalmas sze-
 génység vett üldözőbe, házam pusztá, legkedvesebb barátaim
 elragadtattak tőlem. Az egyik a hóhér kezei között leheli
 ki életét, a másik száműzetésben tölti nyomorúlt napjait.
 Mit várhatok még, mitől retteghetek még? Mikor az
 ember ellenségét széjjel tépheti és kiszakíthatja a lelket be-
 löle: haragja lecsillapúl. Még a vad állatok is eltávoznak a
 lábaik alatt heverő prédától. Milyen ellenséged lehetek én
 tenéked? Az alacsony halom Boreas csatáihoz nem méltó
 szintér; az ég tüze nem állapodik meg a fűzfa feje fölött s
 a mennydörgés istene nem tiszteli meg villámával a földön
 kúszó szederindát, a mennykő csapásai magas tölgyeket és
 százados szilfákat keresnek. . . . Bárcsak Alexandria vá-
 rosa, közös bölcsőnk, hallaná meg panaszaimat; bárcsak
 Pharos, a melyet a hajók már a távolból jeleznek, megin-
 dúlna verseimen; bárcsak a Nilus, könyektől áztatott arcát

¹⁾ Excessit jam poena modum: concede jacenti
 Et adsum; veniam confessus crimina posco.

Claud., *Epist.* I. v. 11. 12.

habjai fölé emelve, siratná meg eltemettetésemet száma nélküli partjain!« ¹⁾

E szép és szomorú versek sem menthették meg. Sőt ellenkezőleg, bizonyos görög író néhány elejtett szavából az tetszik ki, hogy a Nyugatot oda hagyta s hazájától elszakadva haló földjét abban a keleti birodalomban találta fel, a melynek Stilikon után legrettegettebb ellensége volt.

II.

Alarik a római kormányval kötött egyezsége értelmében már útban volt Epirus felé, de mihelyest a Stilikon megölettetésének neszét vette, azonnal visszavezette seregét Norikumba, még pedig egyenesen Itália határára. Ott erősen elsánczolta magát, de látszólag békés magatartást tanúsított, mialatt alvezére és nőtestvérének férje Ataulf a Duna partjaira ment, hogy ott a pannoniai gótokból és hunokból második hadsereget toborozzon számára. ²⁾ Tábora nem sokára megtölt a római helyőrségekből megszökött barbárokkal, a kik nagyszámú csapatokban jöttek hozzá, egymásután boszút kérve megölt feleségeikért, s gyermekeikért, boszút tábornokukért Stilikonért, s haragjokat Alarik góttjai szívébe is átplántálták.

Ennyi vad szenvedély közepette is megőrizte ez a főnök hidegvérét, azt hajtva szüntelen, hogy ő a birodalom szövetségese, és hogy ő nem lesz az első, a ki az esküdt hű-

¹⁾ Nostra gemat Nilus numerosis funera ripis.

Claud., *Epist.*, I. v. 58.

²⁾ Hunnorum Gothorumque copias haud aspernandas. Zosim., v. 37.

séget megrontja. ¹⁾ És valóban megint hozzá fogott az alkudozáshoz, mintha csak semmi változáson sem esett volna át a római kormány azon szerződés óta, melyet Stilikonnal Ravennában kötött a Keleti Illyria elfoglalása végett. »Ha a császár, ekkép beszélt, lemond görög tartományainak birtoklásáról, melyeknek előre biztosított s már foganatba is vett meghódításának a gótok fegyverei által kellett volna megtörténnie, azért mind ennek daczára e nép királyának négyezer arany fonttal tartozik, kikötött hadikárpótlás és befektetett fölszerelési költségei fejében. Alarik ezzel beérné és mivel Rómának nincs többé szolgálatára szüksége, elhagyná Norikumot és sógorához csatlakoznék Pannoniában.« ²⁾ A mi pedig magister militumi címét illeti, a melyről Keleten lemondott, hogy a Nyugat szolgálatába léphessen át, úgy szintén azon kitüntetésekről is, a melyeket Honorius minisztere ünnepélyesen megígért számára, ezúttal egy szó említést sem tesz, hanem e fő követelési címet gondosan más kedvezőbb alkalomra tartogatja. Az új egyezség biztosítására, a melynek alapvonásait jelezte is, a gót király kezesekül nemzete előkelő személyiségeit igéri a császár számára, ő pedig a maga részére név szerint kijelölt két római kezest kívánt ú. m. Jasont, Illyria prefektusának Joviusnak fiát, s az ifjú Aetiust, ³⁾ Gaudentiusnak fiát, a

¹⁾ Pacem adhuc bello praefert, induciarum memor, quae Stilichone vivo factae fuerant. Zosim., v. 36. — Sozom., IX. 6.

²⁾ E Norico in Pannoniam copias abducturum. Zosim., v. 36. — Olymp. ap. Poth. c. 80. p. 180.

³⁾ Obsides dari, Aetium et Jasonem, illum Jovii hunc Gaudentii filium. Zosim., v. 36.

ki már három évet töltött nála ily minőségben, midőn Epirust megszállta.¹⁾

Ez az izenet, a mely Alarik táborából szeptember vége felé indúlt Ravennába, az udvart és a kormányt igen nagy zavarban, de még ennél is nagyobb elvakultságban találta. Olympius a küldöttek előtt Stilikon legyőzőjének büszke magatartásában mutatkozott, Honorius pedig, a ki azt hitte, vagy erővel elhitette magával, hogy a gót király egyetértett ipjával az iránt, hogy őt a trónról letaszítsa, ajtót mutatott a küldötteknek, még pedig úgy, hogy a ki egyezésre a legcsekélyebb reményt se hagyta fenn.²⁾ Kimondatott ezzel a háború, még pedig az azonnal kezdődő háború, a melyet, mint egy azon korból való történetíró mondja,³⁾ »ki lehetett volna kerülni, ha egy kis pénzzel fegyverszünetet vásárolnak«, mivel a barbárok mindig beleesnek ebbe a csapdába; de ezt a pártkérdésekbe bonyolított kormányt valóságos örület fogta el, úgy, hogy igazán szívbéli örömmel idézte elő a külháborút, éppen abban a perczben, a midőn a szövetséges barbárok kiűzése által a római hadsereg idegeit tépte széjjel.

Valójában se Turpillio, se Varanus nem az az ember volt, a ki az elzüllött csapatok önbizalmát fel birta volna serkenteni, Vigilantiusnak a palota-őrség élén való állása pedig csak arra való volt, hogy a bátor és kipróbált főnökök alatt való szolgáláshoz szokott katonaságot rossz hírbe

¹⁾ Greg. Tur., *Hist. Francor.*, II. 8.

²⁾ Quum Alaricus missis ad Honorium legatis, de pace repulsam tulisset. Sozom., IX. 6.

³⁾ Vel differendum erat bellum, induciis modica pecunia quadam impetratis. Zosim., v. 36.

keverje. ¹⁾ Olympius mind ennek daczára hozzá látott, hogy sereget vonjon össze, a melyet Ravennába a mocsárok és a helyet körülfogó csatornák mögé helyezett el; ezenkívül még Itáliában katonaszedést is rendelt, de sikertelenül. A folytonosság szelleme és az értelmes irányadás hiányzott ennél a kormánynál épp úgy a kicsiny, mint a nagy dolgokban: a csapatok mozdulata merő véletlen szerint, az összesre való tekintet nélkül, eszközöltetett, úgy, hogy az északi erősített városok legtöbbjéből kivonták a helyőrséget; az Alpesek szorosait Alarik előtt szabadon hagyták; sőt még az Apenin torkolatainak elzárása se jutott eszökbe, a melyek ennél fogva a Rómába vezető utat megnyitották az ellenség előtt. Az összes foganatosított rendszabályoknak csakis egy céljok volt: tudniillik az, hogy bevehetetlen buvó helyökön megvédjék Honoriust, minisztereit és herélteit; Rómát és Itáliát ellenben vesztökre hagyták.

Mikor Alarik ekkép a jog látszatát a maga részére térítette, minden tétovázás nélkül megindult hadseregével, és a nélkül, hogy sógorának megérkeztét bevárta volna, épp oly nagy sietséget fejtett ki az itáliai határ elérésében, mint a milyen lassúságot láttatott odáig. A mint Itáliába belépett, Aquilea mellett úgy elvonúlt, hogy annak ostromlását meg sem kísérlte; Concordia, Altinum, Cremona szintén nem tartóztatták fel: s ez utóbbi város mögött átkelt a Pón, a nélkül, hogy egyetlenegy ellenséges katonával találkozott volna. »Majdnem azt hitte az ember, így szólnak a történetírók, hogy valami katonai ünnepélyt szemlél,« ²⁾ oly nagy

¹⁾ Duces exercitui dedit eos, qui sui contemptum in animis excitare possent, equitatu Turpillione, pedestribus copiis Varano praefecto itidemque domesticorum alae Vigilantio. Zosim., v. 36.

²⁾ Velut in festa quadam celebritate. Zosim., v. 37.

rendet és szabályosságot tüntetett fel a barbárnak felvonulása, s oly nyugodtan viselte magát az a népesség, a mely között tova haladt. A Pó jobb partján, Bologna közelében bevette és lerombolta Oecubaria fellegrát, a melynek vi-téz és lelkesült őrsége úgy látszik, hogy akadékoskodott útjában s visszavonulásánál is akadékoskodhatott volna; ¹⁾ azután a ravennai mocsárok szélén egész Ariminum kapu-jáig haladva, a császári hadsereghez mintegy kihívást inté-zett, de a melyet ez utóbbi el nem fogadott. Mindamellett itt egyebet nem tett, mint hogy nyugodtan tovább vonúlt, Ravennát bal felől hagyva; de már Ancona felé s egész a picenumi határig kegyetlenül pusztította a vidéket, úgy, hogy leégetett, kirabolt s szétrombolt mindent, csakhogy ne maradjon semmi utána, a miből az ellenség magának élel-met szerezhessen. Ezután az Apennin azon szorosán haladt át, a mely a Nera völgyébe, innét pedig a Tiberisébe vezet. Ez volt a főélelmezési útvonal Rómától az Adriai tenger felé: jelentékeny városok, erős várak szegélyezték ezt egész hosszában; az előbbieneket kirabolta, az utóbbiakat pedig lerombolta. ²⁾ Mindenki futott előle; a lakosok elrejtőzköd-tek, a helyőrségek a menekülő lakosság egy részével Ró-mába huzódtak vissza. Így rohant végig Felső-Etrurián egész Narnia környékéig, a mely sokkal fontosabb hely volt, mintsem elfoglalását mellőzhette volna. ³⁾

Alariknak ez a vonulása, a mint Róma elfoglalására megy, a nélkül, hogy ellenállásra akadna, a borzadályosság-nak és titokzatosságnak valami sajátságos jellegét viselte

¹⁾ Quoddam ad castellum Bononiae venit, quod Oecubarium vocant. Zosim., v. 37.

²⁾ Obvia castella cuncta dum oppidis diripit. Zosim., v. 37.

³⁾ Sozom. IX. 6.

magán. Őt magát is növekvő izgatottság lepte meg, minél inkább közeledett a dicsőség, a hatalom s az egész világ tisztelte által megszentelt e falak felé. Valami szentségtörő mámor-félébe esve, úgy érezte magát, hogy e név hallatára ismét fölelevenülnek lelkében a barbárnak eredeti ösztönei, a rombolási vágy s az a büszkeség, hogy kardja élével vágja ketté annak a városnak életfonalát, a mely magát öröknek hirdette, fölelevenül annak a rendkívüli rablásnak gondolata, melynek párja nem akad a történelemben, a világ összes kincsei elrablásának, melyeket tíz század óta itt halmoztak fel az emberek. El lángoló gondolatok tüzenél képzelő tehetsége egészen felmagasztosult; azt hitte, hogy ismét hallja, sőt hallotta is azokat a hangokat, a melyek hajdan Pannoniában, a szent erdők magányában háborgatták, a midőn arról az egyedüli dicsőségről álmodozott, a melyet akkor felfogni birt, tudniillik a rombolás és pusztítás dicsőségéről.

Azt mondják, hogy valamelyik napon, az Apennin zordon völgyeiből jövő remete ¹⁾ állott volna útjába s könyekkel szemeiben esdeklett előtte, hogy ne követne el merényletet az emberiség városa ellen, hogy kimélné meg a világot a bekövetkezendő példátlan szerencsétlenségtől. »Akaratom ellenére megyek, így felelt volna állítólag, a balth, egész lelkizavarodottságra valló tekintettel; valaki van körüllem, a ki előre ösztönöz s folyton ezt kiabálja fülembe: eredj, foglald el Rómát.« ²⁾ Katonái sem igen voltak

¹⁾ Probum quemdam monachum . . . Sozom., IX. 6. — Fertur virum quemdam venerabilem, professione monachum . . . Socrat., VII. 10.

²⁾ Cui Alarichus respondisse dicitur se non sua sponte aggredi; sed quemdam sibi assidue molestum esse, qui ipsum urgeat, Romam-

belsejökben nyugodtabbak. Minthogy gyermekkoruk óta folyton olyan csodás elbeszélésekkel, vagy ijesztő mesékkel tápláltattak, a melyeknek Róma képezte tárgyát: nem voltak tisztában vele, hogy a nemzeteknek ez a királynéja, a kit imádtak s a kinek földjét külső ellenség soha meg nem fertőztette — legalább a gótok azt hitték, — nem inkább isten-e, mint város. Sokan abban a meggyőződésben éltek, hogy falai villámokat szórnak. ¹⁾

Narnia előtt e babonát bizonyos természeti esemény még jobban megerősítette, jöllehet Narnia és Róma között roppant nagy volt a különbség. Azon perczben, a melyben Alarik megrohanta ezt a várost, a mely meredek s csaknem megmászhatatlan meredek sziklára épült, a melynek lábát a Nera mosta, hirtelenséggel egyike azon zivataroknak keletkezett, a melyek az Apennin vidékén ősztájban oly gyakoriak, még pedig ugyancsak borzasztó erővel tört ki a vihar. Narnia úgy tűnt fel, mintha körös-körül tűzláng övezné s a mennydörgés robaja, melyet a távoli visszhangok megsokszorozottak, úgy látszott, mintha az egész természetnek fenekestül való felfordulását akarná az embereknek tudtára adni. A gótokat oly páni félelem ragadta meg, hogy elfutottak, úgy, hogy még Alarik is, meglehet ugyanazon benyomás hatásának engedve, szintén csak Oriculumnál állapo-

que expugnare jubeat. Sozom., IX. 6. — Cui Alarichus: »Ego inquit non sponte eo proficiscor; sed nescio quis quotidie me sollicitat ac stimulat ita dicens: Perge urbem Romam vastaturus.« Socrat., VII. 10.

- ¹⁾ Jactata procul dicuntur in hostem
Fulmina, divinique volant pro moenibus ignes;
Seu coelum, seu Roma tonat.

Claud., *de Bell. Getic.*, 509. et sequ.

dott meg.¹⁾ Egyéb említésre méltó esemény nem zavarta azután útját egész Róma kapujáig. Az örök várossal szemben azon a síkon ütötte fel táborát, a mely ezt a nagy várost észak felé köríti és délnyugot felé folytatódva, a Tiberis mentén egész a kikötőig elnyult. E helyzetében, minthogy a folyó elzárása hatalmában állott, a városnak a Tiberis torkolatánál elhelyezett élelemtáiraival való közlekedését fenyegette, sőt szükség esetében ki is éhezethette volna azt.²⁾

E barbár hadseregnek megjelenése majdnem meglepte a szenátust és a népet, mivel még oly hamarosan nem várták. Mindenki rendszeresen folyó háborúra számított, tehát csatákra, ostromokra s a hadseregnek és az itáliai népségnek valami olyasféle védekezésére, mint a minőt a pollentiai és fesulai napok alkalmával kifejtett; de semmiféle hadsereg sem mutatta zászlaját, semmiféle ellenállás nem tartóztatta fel ezt a diadalmi menetet, és az ellenség egyszerre csak ott termett. A rendetlenség amaz őrjöngése folytán, melybe a várost az utóbbi politikai események taszították, a gótok előhaladásáról is csak a menekülők, parasztok vagy katonák megérkezte folytán értesültek, a kik ott magoknak menedékhelyet kerestek; a szenátus semminemű értesülést, semmi utasítást nem kapott a császári kormány részéről, senki sem merte a parancsnokságot kezébe ragadni s a tisztviselők semmiről nem gondoskodtak. Mindent az ellenség szemei előtt kellett nagy sietve cselekedniök, elintézniök.

Mindenekelőtt az állami fegyvertárakat kerítették ha-

¹⁾ *Quam (Narniam) praetergrediens Alarichus haud quaquam cepit.* Sozom., IX. 6.

²⁾ *Ingenti agmine Barbarorum ad ripas Tibris apposito, ne alimenta civibus importarentur ex portu.* Sozom., IX. 6.

talmokba, fölfegyverkeztették a népet, a bástyákat hajító gépekkel, kövekkel s egyéb dobható fegyverekkel szerelték fel; végre pedig az ügyetlen és félénk népséget beleoktatták a hadigépek kezelésébe; de mind ez majdnem vaktában s minden irányadás nélkül történt. Annyi tény, még pedig ha a történelem nem bizonyítaná, merőben hihetetlen tény, hogy még a felől sem voltak tisztában Róma falai között, hogy ki annak a barbár seregnek a vezére, a mely Etrurián keresztül vonúlt és most a Tiberis partján táborot ütött. ¹⁾ A jobban értesültek azt állították, hogy Alarik; mások szerint Stilikonnak valamelyik régi tábornoka, a ki az Olympius által szabadon bocsátott hajdani segítő társakat vezeti vagy Sarus vagy más akárki; némelyek szerint egyenesen maga Stilikon, a ki nem halt volna meg. »Hűséges katonái által megmentetve, azt mondták ezek, összegyűjtötte szét-szórt csapatait s most haraggal eltelve azért jött, hogy nekik Rómát és a szenátust átszolgáltassa.« Alarik, igen sokak előtt, csakis barátjának, a hajdani kormányzónak helyettese, vagy alvezére lett volna; a ki csak azért akarja bevenni Rómát, hogy azt neki adja át. ²⁾

E hírek kétségkívül képtelenek voltak, de Olympius párthivei csak azért is terjesztették, hogy a népet felizgassák, és máris árulásról kezdtek kiabálni: »Rómát eladták, halál az árulókra!« A szenátusban általában az a meggyőződés uralkodott, hogy a gót királylyal gyűlt meg a bajuk; de lett legyen bár ez Alarik, Sarus vagy Stilikon, az a

¹⁾ Non enim certo Romanis constabat, an adhuc ipsemet Alarichus adesset, et an ipse Romam obsideret. Zosim., v. 40.

²⁾ Quippe nonnihil eos sparsa prius fama solabatur, hunc alium esse qui Stilichonis partibus faveret, et ipsum ad urbem adduxisset. Zosim., v. 40.

gyanú mégis fenforgott, hogy az ellenség vezérének a város falain belül tudósítójának kell lennie. »Mikép merészkedhetett volna ekkép, ezt hajtották mindenfelé, egész Itália szívéig előnyomúlui, holott a római sereg háta mögött van, előtte pedig az iszonytató nagy város, ha a siker felől biztos nem lenne, ha az árulás mindent előre el nem készített volna.« Az árulás eszméje, mint rendesen történni szokott, ezúttal is csakhamar uralkodó eszmévé vált a nép alsó rétegeiben, a honnét a szenátusba is elhatolt. A mint azután elvképen elfogadták, azt kezdték kutatni, kik lehetnek az árulók, s a gyanú valami végzetes lejtőre jutva, Szerenára, a kormányzó nejére irányult, a ki csendes elvonúltságában, a hol leánya mellett sirdogált, semminemű cselekvénybe, semminemű pártviszonyokba nem avatkozott. A történet egész ünnepélyességgel nyilatkozik ártatlansága mellett;¹⁾ de az elfogult elmék nem akartak hinni benne. Az ellene támasztott lárma nemsokára oly pokoli zajjá növekedett, hogy a szenátusnak is meg kelle rajta indulnia, s nem hiányoztak oly lelkiismeretlen emberek, látszatra ravasz politikusok, de a valóságban irigyek, vagy félenkek, a kik a nélkül, hogy a bünténynyel törődtek volna, a nélkül, hogy annak vizsgálatával vesződni kívántak volna, hogy a vádlott valóban bűnös-e vagy nem, azt ajánlották, hogy példát kell mutatni az ellenség elrettentésére. »Minél feltűnőbb lesz a példa, annál üdvösebb lesz a belőle vonható tanulság, kétségkívül így okoskodtak ez ügyes emberek: Alarik, vagy ha ő nem, bárki más, ha látja, hogy cselszövénye fölfedeztetett, bizodalját veszti s visszatér azon az úton, a melyen jött.«²⁾

¹⁾ Erat autem haec suspicio reapse falsa; nam nihil hujusmodi Serenae ad animum acciderat. Zosim., v. 38.

²⁾ Alarichum ipsum, Serena de medio sublata, discessurum ab

E különböző érzelmek hatása alatt Theodosius leánya s annak a barbárnak szerencsétlen özvegye, a ki a szenátusnak tekintélyét, a birodalomnak erejét visszaállítani igyekezett, a ki Róma örökkévalóságát régi törvényeiben akarta valahogy megaczélni, egyszóval Szeréna, lakásából kiragadtatva, börtönbe vettetett, mint oly bűnös, a ki Rómát a barbároknak elígerte. Az ilyesmit legmagasabb fokú fel ségsértési bűnnek tekintették. Az efféle bűnpereket rendszeren a fejedelem jelenlétében szokták tárgyalni, mint a ki legelső bíró azon kérdésben, hogy fenyegeti-e veszedelem az adott esetben saját méltóságát, vagy pediglen az államot; de a fejedelem ezúttal távol volt, Ravennával minden összeköttetés megszűnt, míg az időt ugyancsak sürgősnek találták. A nehézség tehát eléggé nagy volt, midőn azt bizonyos személyiség váratlan megjelenése eloslatta. Ez a személyiség a Theodosius ház egy másik képviselője, Galla Placidia volt, a két császár vérszerinti testvére, Euchérius menyasszonya, Szerénának növendéke és ellensége, egyszóval, Stilikon életében, bátyja udvarában a katolikus pártnak éltető lelke.

Miféle különös végzetnél fogva lehetett ott ily válságos perczben ez a fiatal leány, távol palotájától s azon személyektől, a kiket azzal biztak meg, hogy örködjének fölőtte? Miféle érdek vezethette Rómába, mikor Ravennában biztosságban volt? Bármily vakbuzgó lett légyen is hitében, s bármennyire óhajtott is boszút állani annak hosszú megaláztatásaiért, mindamellet még sem hihetjük, hogy azért jött volna ide, hogy jegyesének kivégeztetésén jelen

Urbe; quod nemo superaturus esset, a quo ille sibi proditum iri Urbem sperare posset. Zosim., v. 38.

legyen s annak, a ki anyja helyett anyjául szolgált, szenvedéseiben gyönyörködjék. Akármint legyen is a dolog, annyi tény, hogy ott volt; megjelent a tanács előtt; Szerenát árulással vádolta, s az ő nyilatkozatára a szenátus egyhangulag kimondotta a vádlottra a halálos ítéletet.¹⁾ Stilikonnak özvegye börtönében megfojtatott.²⁾

A történelem minden más korszakban kutatta volna az emberi szenvedélyek szövedékeiben az ártatlan illetén feláldoztatásának okait: kimagyarázta volna, hogy mint halt meg, akár politikai érdek, akár családi torzsalkodás, akár valamely, sok időn át lábbal tiport, csillapíthatatlan gőg szülte boszú következtében; de az V-dik században az eszméknek nem ez a logikája uralkodott. Akkor mindenütt és mindenben valamely isten, vagy valamely gonosz szellem kezét látták az emberek: akármilyen döntő eseményt, köz- vagy magán-sorscsapást, a kortársak mindenekelőtt az ég vagy pokol rendelete teljesülésének tekintették. E téren pogányok és keresztyének szívesen fogtak kezét egymással, a minthogy az említett körülmények alkalmával csakugyan éppen ez a dolog is következett be: minden párt a maga szempontja szerint magyarázta az eseményt, a melyet a földi dolgok birodalmában meghagyni egyáltalán nem akartak.

Egyébiránt a halálnak az a neme, a melynek Szeréna áldozatul esett, különben is számos babonás gondolatot ébresztett az elmékben. Váltig emlegették most, hogy ifjúságának tündöklő napjaiban, a midőn atyját, a pogányság

¹⁾ Censuit pariter et universus senatus et Placidia Serenam esse necandum quae praesentium malorum auctor exstiteret. Zosim., v. 38.

²⁾ Laqueo cervices praebuit elidendas. Zosim., v. 38. — Suffocatam periisse Serenam. Olympiod., *Fragm.* 6. *ub. supr.*

legyőzőjét, Rómába kísérte, mily büszkén, boldogan és sértegetően látták tipródni a legyőzött istenségeken. A mint akkor Vesta templomába lépett, a melynek égését csak az imént oltották el, az istennő nyakáról lekapta az igazgyöngyfűzért, hogy a magáéra illessze, s mivel az egyik öreg vestapapnő szentségtörő tolvajlását bátran szemére merte hányni, Szeréna őt ezért inasaival kikergettette a templomból.¹⁾ A pogányok fölemlegették most ezt a szégyenletes cselekményt, a melyet nem feledtek el s a diadal örömrésztével tették hozzá, hogy »Vesta gyöngy-füzére az csakugyan, a mi utoljára is megfojtotta!«²⁾ Még egy másik emlékezet is csatlakozott ehhez, tudniillik a Stilikonra vonatkozó, a ki szintén másik rabló tényével szentségtelenítette meg a kapitolium kerítését, mivel leszedette azokat az arany lemezeket, a melyek kapuit kívülről ékesítették.³⁾ E szerint, így szóltak, a büntetés sánta lábon járt ugyan, de azért el nem maradt; a boszúálló fúriák korbácsa elseperte ezt az egész családot, a mely egy perczben oly annyira kevélykedett. A pogány történetírók által összegyűjtött e komor ítéletnyilvánulások képezik az ő írásaikban a halotti beszédet Szeréna fölött. A mi a keresztyéneket illeti, ezek hallgatnak halála körülményeiről: mert úgy látszott, hogy ellenfeleiknek volt igazuk.

1) Quumque vetula quaedam, ex virginibus reliqua Vestalibus, hanc impietatem in os ei exprobrasset, tam contumeliis illi gravibus illusit, quam abigi per comites eam pedissequos jussit. Zosim., v. 38.

2) Laqueo cervices praebuit elidendas, quibus Divae mundum injecerat. Zosim., v. 38.

3) Rutel., *Itin.* II. p. 140.

III.

Szeréna halála nem vetett véget semminek. Alarik nem távozott el: sőt ellenkezőleg még szorosabban körülzárta a várost, a hol az éhség csakhamar érezhetővé kezdett válni. A hatóság kénytelen volt a népnek kiosztott gabona mértékét előbb felére, később pedig harmadára szállítani le; e miatt fellázadt a nép, a gazdagok házeit kirabolta s Hilariust a prefectust összevagdalta.¹⁾ Ez az orvosság azonban nem gyógyította meg a bajt; mert az éhség, utódjának, Pompejanusnak kormányzata alatt csak még inkább növekedett. A ragályos nyavalyák kitörése sem soká váratott magára, a mi aztán a nyomort tetőpontjára emelte. E szomorú körülmények között két asszony, a kiket hajdan a császárnői korona ékesített, névszerint Laëta, Gratianus császár özvegye²⁾ és ennek anyja Pissamena, a keresztyéni szeretetnek oly példáját szolgáltatatta, a melyet még a pogányok is dicsérettel jegyeztek föl: ők ugyanis palotájokat kórházzá alakították át, a hol a szegényeket naponként élelemmel látták el. Ily nemes módját találták ki e nők annak, hogy azt a járandóságot elköltsék, a melyet a császári kincstár asztaltartásukra kiutaltványozott.³⁾

¹⁾ *Vit. S. Melaniae junioris.* §. 14. ap. Surium, december 31.

²⁾ Gratianus 374-ben Constantiát, Constans császárnak leányát, a ki apja halála után született, vette feleségül; ez férjhezmenetele után néhány év múlva meghalt; később Laetát vette el, a ki 383-ban lett özvegygyé. *Amm. Marcel. XXIX. 409. l.* — *August., de civit. Dei.* v. 25. — *Sozom., VII. 13.*

³⁾ *Non pauci, quae harum mulierum erat humanitas, ex earum domo famem solabantur. Zosim., v. 39.*

Minden újabban elfolyó óra újabb szenvedéseket hozott magával és Róma prefektusát már-már a kétségbeesés kerülgette, a mikor bizonyos, Etruriából származó s a gótok közeledése által a városba szorított emberek jelentkeztek nála azzal az ajánlattal, hogy ők oly menekülési eszközzel ismertetik meg, a mely szerintök csalhatatlan. A toskanokat minden időben ügyes madárjósoknak és varázslóknak tekintették, s ez a hitelök nem hogy fogyott volna, hanem inkább azon mértékben növekedett, a mint a pogányság a csodahajhászat s a pogány istentisztelet a titkos tudományok gyakorlásának ingoványába tévedt. Pompejanus tehát könnyen kitalálhatta, hogy természetfölötti műtételekről van szó és jóllehet vallására nézve keresztyén volt, mindamellettt megengedte, hogy ezek az emberek bővebb magyarázatba bocsátkozzanak, s érdeklél hallgatta beszédöket. Akkor aztán azt az ajánlatot tették neki, hogy a barbárok táborára oly égi tüzet hullatnak, ha akarja, hogy néhány óra alatt vagy elpusztítják, vagy széjjel szórják egész hadseregöket. »Eszközeink biztosak, ezt mondták neki, sőt a legközelebbi időben még meg is próbáltuk: mi vagyunk ugyanis azok, a kik azt a borzasztó zivatart támasztottuk, a mely elől a gótok elfutottak, midőn Narniát ostromolták.«¹⁾ Ekkor aztán azon szertartások részletes elősorolására tértek át, a melyek szerint a szentesített szertartások szabványai alapján, a varázslatnak végre kellene hajtania.

Pompejanus, bátor magoktartása által meglepetve,

¹⁾ Homines, qui Romam e Tuscia venerant, et oppidum quoddam aiebant, cui nomen Narnia, praesentibus se liberasse periculis, perque nuncupata numini vota, cultumque patritum, tonitruis et fulgetris immanibus elicitis Barbaros abegisse. Zosim., v. 41. — Id a se factum jactabant Narniae. Sozom., IX. 6.

arra is ráállt, hogy velők együtt megnézzék, mit mond erre a főpapok könyve; a melyben azt találta, hogy ha azt akarja, hogy a műtétel teljes sikert arasson, bizonyos áldozati cselekményeket kell végrehajtania, bizonyos ünnepélyes szertartásokat teljesítenie a Kapitoliumban, a Forumon s a város főbb terein, még pedig a szenátus jelenlétében.¹⁾ Minthogy azonban az ily hivatalos jellegű áldozáshoz a teljes gyűlés közreműködése kívántatott: ezzel mindjárt nagy nehézségre bukkantak. Első sorban ugyanis a pogány áldozatokat s az azokkal járó szertartásokat tiltották az állam törvényei, főkép pedig a legújabb törvény, a mely végrehajtásukat a polgári hatóság felelőssége s a püspökök felügyelete alá helyezte; másod sorban a szenátusban nem uralkodott közmegegyezés a pogány istentisztelethez való ragaszkodásra vonatkozólag: mert egy kis keresztyén töredéket is számlált kebelében, a mely elég heves, gazdag s születésök és befolyásuknál fogva tekintélyes tagokból állott. Kérdés volt tehát, ha vajjon ez beleegyezik-e abba, hogy az ily hitével s az állam törvényeivel ellenkező nyilvános föllépésben részt vegyen?

Erre, az igaz, bárki is azt felelhette volna, hogy a szenátus a császári kormány által teljesen magára hagyatva, szabad cselekvési jogát visszanyerte, és hogy ez a kormány minden katolikus hajlamai daczára sem vehetné rossz néven, ha Róma a római vallásból származó ilyen utolsó menekvés eszközhez folyamodik, és hogy utóvégre is a nép méltó joggal boszankodhatnék, ha tisztviselői mereven személyes indokokból, bajának legvégső orvosszerét visszauta-

¹⁾ Nisi publice consueta sacrificia fierent, senatu in Capitolium adscendente. Zosim., v. 41.

sitanák és ha a gyenge kisebbség érzelmei igen hevesen ellene szegülnének a nagyobb szám ohajtásának. Efféle gondolatok cikáztak Pompejanus elméjében, a toskan jó-sokkal folyó értekezése alatt; végre elbocsátotta őket azzal a biztatással, hogy majd próbára teszi ügyességöket; azonban mivel saját felelősségére való tekintetből mindenek előtt Innocentius pápával, a római egyház tényleges fejével ki-vánt beszélni, nyomban annak palotájába indult.

Szent Péter utódainak lakása akkor tájban már ko-rántsem hasonlított ahhoz a szegényes kunyhóhoz, a mely-ben Róma első püspöke a Vaticán lejtőin, vagy a zsidó városrészben, a legaljasabb népség e tanyáján, lakhatott. Azon időben, a melyről beszélünk, már a művészetek min-dennemű csodáival feldiszipott palotában laktak, a hol semmi sem hiányzott abból, a mi az életet előkelővé és finommá teheti. Ha kimentek, csakis selyembe és aranyba öltözködve, négy lótól vont tündöklő kocsin mutatkoztak, s visszatér-tökkor olyan ebéd várt reájok, a mely keresettségben és bőségben felülmulta a császárok lakomáit.¹⁾ Ez a kép, a melyet a IV-ik század közepéről Ammianus Marcellinus történetíró rajzol, még igazabb volt Theodosius fiai alatt, midőn a keresztyén papság az állam legmagasabb méltósá-gaival egyenrangú tisztviselőséggé tétetett. Ezt nem azért mondjuk, mintha Róma akkori püspöke túlzott mértékben kizsákmányolta volna azt a helyzetet, a melyet maga a catholicismus nagysága teremtett; a dolog koránt sem így áll. Ugyanis Innocentius, ez a tudós és szerény ember, be-

¹⁾ Ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedant-que vehiculis insidentes, circumspecte vestiti, epulas curantes profu-sas, adeo ut eorum convivium regales superent mensas. Amm. Marcel., XXVII. III. 14.

lülre saját egyházának fegyelmi kérdéseivel foglalkozott, kívülre pedig azokat a zavarokat igyekezett lecsillapítani, a melyeket Keleten Chrysostomus Jánosnak zsarnoki szelleme támasztott.¹⁾ Innocentius Alba városában, valószínűleg régi nemzetségből származott²⁾ s a legőszintébb s a legfelvilágosultabb vallásos meggyőződését azzal az élelműséggel s azzal a kormányzásra termett képességgel bírta párosítani, a mely az itáliai ősi fajt minden időben jellemezte. A világi érdekek határ-területén Innocentius szívvel-lélekkel római volt, legalább annyira, a mennyire a szenvedélyes harczok e korszakában keresztyén az lehetett: még a pogányok is elismerték ezt az érdemét.³⁾ Midőn a gyenge és ingatag Pompejanus, ezzel az egész világ által tisztelt emberrel közölte azt a bizalmas nyilatkozatot, a mit csak az imént kapott, kétségkívül azon czél által vezéreltetett, hogy a katholikus egyház fejére tolja azt a felelősséget, a mely természetesen a városi prefectus vállain nyugodott, vagy legalább arra számított, hogy kiviheti, hogy együtt oszta-kozzanak meg benne.

Innocentius átlátott a szitán, de a helyett, hogy ezért felbosszankodott volna vagy pedig beleegyezésével részeséget vállalt volna azokban a cselekményekben, a melyek az ő szemei előtt szentségtörő örültségnél nem egyebek, akképen felelt, hogy ő nem ellenkezik ugyan azzal, a mit nálánál egyebek a közszabadúlásra vonatkozólag hasznosnak ítélhetnek, azonban ezt csakis oly föltétel alatt teszi, hogy a szertartásnak ne legyen állami jellege. Ekkép ügye-

¹⁾ Lásd *Chrysostomus Szent János és Eudoxia császárné* című munkám. I. VI. és VIII.

²⁾ Anastas., *Vit. Innocent.*

³⁾ *Opinioni suae salutem Urbis anteponeus.* Zosim., v. 41.

sen kivonta magát a számára vetett tórból, mert felelete folytán a pogányok nem vethették azt a keresztyének szemére vádképen, hogy az ő elvesztésökön törik a fejüket s az ellenséggel czimborálnak, más részről pedig a püspök biztos lehetett a felől, hogy egy keresztyén se mocskolja be magát az ily ünnepélyeken való megjelenése által. Azonban ily feltétel mellett mivé vált a szenátus közreműködése, a melynek a madárjós kikötése szerint egy szívvel lélekkel kellett volna történnie? A keresztyéneknek semmi okuk sem volt rá, hogy eszöket ezen törjék, a felől pedig biztosak lehettek, hogy püspökük soha oly kötelezettséget nem ró reájok, a mi a hitehagyottsággal fölért volna. Ekkép ütött ki az Innocentiustól kért útbaigazítás.

Önkéntelenül is azt kérdezzük erre, mit cselekedett most Pompejanus, a kinek helyzete e pap ügyes magatartása folytán csak még inkább csiklandóssá vált. A történetírók eltérőleg nyilatkoznak e tárgy felől. Egy keresztyén író ugyanis azt állítja, hogy az áldozatok megtörténtek, de nem lett semmi foganatjuk: ¹⁾ egy pogány ellenkezőleg azt mondja, hogy Pompejanus letett rólok s szélnek eresztette a toskán madár-jósokat. ²⁾ Bármily ellenkező legyen is azonban ez a két állítás, mind a mellett kiegyeztethetjük őket, ha elfogadjuk, hogy a dolgot csakugyan végrehajtották, de nem hivatalosan, a szertartás szabályai szerint, a mi által a varázslat minden hatásosságát elvesztette, úgy, hogy a keresztyének csakugyan elmondhatták a pogányoknak: »a ti jósaitok csalóknál nem egyebek,« viszont a pogányok

¹⁾ Verum istos nihil Urbi profuturos fuisse exitus declaravit. Sozom., IX. 6.

²⁾ Hominibus illis e Tuscía valere jussis. Zozim., v. 41.

azt felelhatték, hogy megvonták tőlök a cselekvési képességet. A kérdés tehát eldöntetlen maradt.

E közben semmi segítség nem érkezett Ravennából, sőt még erre vonatkozó komoly ígélet sem, ezenfelül a közlekedés is napról-napra nehezebbé és ritkábbá vált a két főváros között. Minthogy ekkép Rómát a császári kormány cserben hagyta, kénytelen volt maga gondoskodni róla, hogy a bajból mi módon menekedhessék. A szenátus azt határozta, hogy követséget küld a gótok táborába. Ennek tagjai közé nagy hivatalok viselése által híressé vált két magas rangú személyt is beválasztottak, úgy, mint a spanyol eredetű Basiliust, a ki néhány évvel az előtt a főváros prefektusa volt, s a jegyzői kar hajdani tribunját, bizonyos János nevű egyént, a ki mérsékeltségre hajló, békéltető modorú ember volt s e mellett Alariknak személyes ismerőse. ¹⁾ A mint a város falai közül küldetésökhöz illő ünnepélyes menetben kivonúltak, megjelentek a gót táborban, a hol e tények fő-főtörténetírójának megjegyzése szerint, meggyőződhettek róla, hogy csakugyan Alarik az, a ki e hadsereg fölött parancsnokoskodik, a mint már elébb is sokan állították, és hogy Róma a barbárok legfélelmetesebbjét látja benne maga előtt. ²⁾

A küldöttek nyugodtan és szilárdan adták elő megbízatásukat, a melyet honfitársaik reájok ruháztak. A szenátus azt izente, hogy ő a békét ohajtja ugyan, de kész a háborúra is, és hogy az egész nép, a megszámlálhatatlan

¹⁾ Joannes velut Alaricho notus et partium conciliator. Zosim., v. 40.

²⁾ Pudit eos ignorantiae, in qua tamdiu populus romanus versatus haesisset. Zosim., v. 40.

sokaságú nép, föl van fegyverkezve, a fegyverforgatásba begyakorolva, és csak azt óhajtja, hogy csatára kelhessen. Alarik egész idáig félbeszakítás nélkül hallgatta a szónokot, de az utolsó szónál nem türtőztethette többé magát. »Annál jobb, ekkép kiáltott fel, sokkal könnyebb akkor kaszálni a szénát, ha sűrű a fű, mint mikor ritka« ¹⁾ s ezzel hangos hahotára fakadt. Mikor a békeföltételekre fordították a beszédet, szemtelenségét s gunyolódásait kettőzött mértékben folytatta, és fogadkozott, hogy addig meg nem szünteti az ostromot, míg csak a város összes arany és ezüst készletét, valamint a benne találtató bútorokat és idegen rabszolgákat neki át nem szolgáltatják. »Hát aztán! ezt kérdezte tőle a megdöbbenő követek egyike, mi nekünk mit hagysz?« — »Életeteket«, volt a gót király felelete. ²⁾ E kemény szavakra eltávoztak tőle a rómaiak, hogy a szenátusnak az értekezés lefolyásáról szóló tudósításukat megvigyék.

A mint az ostromlottak, minden kétséget kizárólag megtudták, hogy csakugyan Alarik áll előttök gótjaival, kétszeres erővel fogta el őket a félelem, mintha csak valami váratlan hír közöltetett volna velök. A nép és szenátus ettől fogva folyton azokon az eszközökön törte az eszét, a melyekkel a barbár haragját lecsillapíthatnák. Tüstént második követséget indítottak útnak, s újabb, hosszas tárgyalások után abban egyeztek meg, hogy az ostrom megszüntetik azon föltétel alatt, ha a város 5,000 arany fontot, ³⁾

¹⁾ Spissius, inquit foenum rariore facilius saecatur. Zosim., v. 40.

²⁾ Τας ψυχας. Zosim., v. 40.

³⁾ Ha egy arany font értéke 900 arany frank, egy font ezüst értéke 75 frank : akkor az egész pénzbeli hadisarcz 6.750,000 frankra tehető.

s 30,000 ezüst fontot fizet s ezen kívül szolgáltat még négy ezer selyem tunikát, három ezer, bíbor színre festett olyan juhbőrt, a melyet mellvért gyanánt a gót tisztek viselni szoktak, s három ezer font fűszereket. A szerződés biztosítására Alarik a legelőkelőbb római családok kebeléből válogatott kezeseket kívánt a maga részére. Ha ezt megteszik, azt ígérte, hogy nemcsak békében él a köztársasággal, hanem szorosán szövetkezik is vele s Róma rendelkezésére bízza népét bármi néven nevezhető ellensége ellen.¹⁾

A szenátus lekötölte magát, de a császár még nem, holott csak az ő aláírása tehetné az egyezményt szabályszerűvé. Honorius a hadisarczot illetőleg vonakodás nélkül megadta azt, mivel tudtára a követelt pénz úgy sem az ő kincstárából kerül ki; mert, minisztereinek állítása szerint, az örök város gazdagsága úntig elégséges kötelezettségének teljesítésére. Mind a mellett, mikor végrehajtásra került a sor, akkor vették csak észre, hogy a dolog korántsem oly könnyű, mint a hogy a császári udvarnak hinnie méltóztatott. Mivel a város pénzforrásai kimerültek, a szenátus pénztára csakhamar kiürült, s ennél fogva a szenátorok a magok részéről, vagyonuk arányában, személyesen voltak kénytelenek adót vállalni magokra. Egyik társukat, Palladiust választották meg, abból a célból, hogy kinek-kinek járulékát megállapítsa; azonban akár azért, mert a gazdagoknak sikerült vagyonuk némely részét eltitkolniok, akár azért, mert annyi forradalom és nyomorgattatás után, csakugyan nagyobb részök szegény sorsra jutott, ez úton-módon nem

¹⁾ Alarichum non solum pecunias, verum etiam nobilium filios obsides accipere velle, et hoc modo non tantum pacem, sed et belli societatem cum Imperatore initurum. Zosim., v. 42.

sikerült az egész összeget előteremteniök; mindazonáltal elő kellett, hacsak romlásukat, még pedig teljes romlásukat kikerülni óhajtották.

Ekkor a tisztviselők utolsó segélyforrásul arra határozták magokat, hogy a templomokat és az istenek szobrait fedő arany, ezüst díszítéseket leszedetik, s a szenátus ennek nem szegült ellene. A lelkestül-testestül pogányok azt tartották, hogy e rendszabálynál kegyetlenebbet már kigondolni sem lehetett volna, »a melyet, mint történetírók mondják, egyenesen az a gonosz szellem sugalt, a melynek szeszélye akkor a világot igazgatta.« ¹⁾

Valójában, a sokistenhívés tanai szerint, az istenségeknek bizonyos szertartások által fölszentelt jelképes ékeségei hatalmuk lényeges alkotó részét képezték: a levetkőztetett bálványok lélektelen szobroknál s holt istenségeknél nem voltak többé egyebek. Az olvasztó kemenczékbe szánt tömör arany- vagy ezüst-szobrok közé, valamely kimagyarázhatatlan véletlen folytán, a harczy erénynek, a vitézségnek, a *Virtusnak*, az ősi Róma ez első istenségének szobra is oda került. A félelem kényszerítő nyomása következtében, a szenátus és a prefektus még erre nézve sem tettek kivételt. A nemzeti vallásra ezzel a tettökkel mérték a halálos csapást azok, a kik annak fentartásával dicsekedtek, s igen sok rómainak ezzel osztottak széjjel utolsó hazafias ábrándjai. Most már elmondhatták: »mindennek vége; Róma eltaszítja magától a vitézséget, a mely annyi évszá-

¹⁾ Sceleratus ille Genius, qui tunc sortitus res humanas erat. Zosim., V. 41.

zadon át éltette s önmaga idézi elő végveszedelmét.« ¹⁾ A történelem a sokistenhívő írók műveinek néhány lapján fentartotta számunkra e titkos, de azért mély fájdalomnak visszhangját.

A váltságdíj egy részét azonnal átadták, a többinek lefizetésére határidőket állapítottak meg. Alarik a lakosságnak három napot engedett, a mely alatt táborába mehettek, hogy magokat élelemmel ellássák s kijelölte a városnak azon kapuit, a melyeken kijönniök és visszatérniök megengedettik; hasonlóképen a Tiberisen való hajózást is szabaddá tette. A kiéhezett lakosság maradék drágaságát is eladta a barbároknak, hogy kenyeret kaphasson s e cserekereskedés által Róma gazdagságának ismét másik része jutott a gótok kezére. A gót király, csakhogy nemeslelkűségét fitogtassa, a kikötött díj lefizetése előtt megszüntette az ostromzárat s Etruriába vonúlt, hogy ott várja be teljes kielégíttetését, mind a váltságdíj kiegészítő részére, mind a kezesek átadására vonatkozólag.

A szerződés egyik pontjában kikötetett, hogy a városban találtató barbár rabszolgák szabadon bocsáttassanak: azok tehát, a kik akartak, szabadokká lehettek s a legnagyobb rész közülök az ostromlókhoz csatlakozott. Mi alatt ezek az események folytak, történt, hogy holmi gót portyázók, a Tiberis mentén leszállva, egy, Rómába szándékozó gabona-szállítmányt feltartóztattak s kiraboltak. Alarik példásan megbüntette a rablókat, azt mondva, hogy e gantzett akarata ellenére vitetett véghez. Ebből állott

¹⁾ Quidquid fortitudinis atque virtutis apud Romanos superabat, extinctum fuit. Zosim., v. 41.

utolsó ténye, midőn az örök város alól eltávozott, a melynek kincseit és isteneit társzekerein magával vitte.

Mialatt az Apenninek nyugati oldalán ezek az események folytak, Honorius Ravennában nyolczadik konzulságához tette meg az előkészületeket, a melyet akkora pompával ünnepeltek, a mekkorát a császári kincstár szűkölködő állapota megengedett. A nagy Theodosius második fia nyitotta meg tehát, unokaöccsével, II. Theodosiussal, Kelet konzula és császárával egyetértőleg az új 409-iki évet.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Attalus a szenátus császára.

Honorius nem teljesíti híven a szerződési föltételeket, e miatt Alarik portyázókat küld Róma falai alá. — A szenátus küldöttséget meneszt a császárhoz. — Attalus. — Olympius kegyvesztettsége és bukása. — A vallásos párt ellen visszahatás támad. — Jovius Stilikon politikájához tér vissza. — A ravennai udvar alkudozásba ereszkedik Alarikkal. — Alarik végső izenete a császárhoz. — Róma második ostroma, Alarik hatalmába keríti a kikötőt. — A nép és a tanács Honorius trónvesztettnek nyilvánítják s Attalust kiáltják ki császárnak. — Attalus a gótok ellenőrzése mellett szervezi kormányát. — Alarik római fővezér. — Az afrikai hadi vállalat. — Honorius és Attalus alkudoznak egymással; az alkudozás félbenszakadása. — Alarik ostromzár alá fogja Ravennát s aztán ismét visszatér toskanai tanyájára. — Tertullus konzulsága. — Az alkudozás újból megkezdése. — Alarik a világ szeme láttára lerántja Attalusról a császári köpnyeget és Róma ellen vonúl.

409—410.

I.

Így folyt le az első sorsfordulat abban a nagy drámában, a melynek az örök város kiraboltatásával kelle bevégződnie. A gót király megkapta követeléseinek főtárgyát, vagy legalább látszólagos főtárgyát: a pénzt. Megfizettette magának azt a kárpótlást, a melyben Stilikonnal a görögországi hadivállalat fejében megegyeztek, sőt a balsikerű hadjárat költségeihez tetemes kárpótlási összeget kapcsolt azért a másikért, a mit az imént Róma kapuinál fejezett

be; azonban még egy másik pont mindig vitatásra várt, és pedig alapjában véve a legfontosabb, jöllehet az alkudozások alkalmával ezt csak úgy felületesen érintették. Népének arany és zsákmány utáni szomja kielégített; de az ő személyes nagyravágyása nem, valamint abban sem állapodtak meg, hogy a birodalommal szemben mily végleges állapot biztosíttatik számára. Minthogy Alarik a keleti Illyriának magister milituma volt, abban a perczben, a midőn Arkadius császártól megvált: ez állásának nem kelle változnia azért, hogy urat változtatott: a ravennai szerződésben ez a föltétel határozottan kikötöttetett. Mi történjék a gót néppel most, a midőn fölfegyverkezési költségeiért kárpótoltatva, Itália szívében tanyáz, mi történjék királyával, Alarikkal? a ki nem birt többé se római kormányzósággal, se tiszti ranggal, se évjárulékkal, vajjon visszakéri-e megint a Kelettől azt a magisterséget, a melyről a Nyugat kedvéért lemondott, vagy pedig a megbékélt, vagy legyőzött barbár szerepét fogadja-e el Itáliában, a kinek egyéb tennivalója sincs többé, mint hogy erdeibe visszatérjen? Ime éppen ezt a dolgot nem akarta s éppen azért csuszattatta végtelen ügyességgel a szenátus elé terjesztett föltételei közé azt a nyilatkozatát, hogy ő jó indulattal viseltetik a rómaiak iránt, sőt egyenesen fel is ajánlja népét a birodalom ellenségei ellen való hadakozásra. ¹⁾ Győzelmes hadsereg vezére részéről, a ki váltságföltételeket szabott az örök város elé, az ily barátság elfogadása is veszedelemmel járt, de visszautasítása még nagyobbat okozhatott volna: ennélfogva a szenátus egy szót sem szólott felőle.

¹⁾ Cum Romanis in aciem proditurum adversus quemvis, qui esse hostili vellet in eos animo. Zosim., v. 42.

Stilikon halála határozott czélt szabott a gót király nagyravágyása elé, s ez abból állott, hogy e nagy hadvezér helyét foglalja el a Nyugati birodalom haderejének kormányzóságában; és pediglen az ily nagyravágyást részéről nem is minden alap nélkül táplálta, mivel annak viszonzásául ő olyan barbár hadsereget szolgáltat a birodalomnak, a melynél vitézebb nem akadt széles e világon. Mindenki így fogta fel a dolgot és sokan helyeselték a vásárt; egyébiránt az ostrom után, sőt még az ostrom alatt is, olyan kiméletes bánásmódot tanusított Róma lakosai iránt, hogy azzal a szenátus és a nép egy részének jóindulatát megnyerte a maga részére. A mi pedig Alariknak Etruriában való magatartását illeti, az olyan volt, mint a minő az elégedetlen tábornoké szokott lenni: a ki kormányától elégtelt vár, nem pedig olyan, mint az ellensége, a mely az ellenséges országot sanyargatja.

Ravennában, jöllehet a dolgok állását ott éppen olyan jól felfogták, mint Rómában, éppen ellenkező kedélyhangulat uralkodott: ott jobb szerették Alarikkal a háborút, mint a békességet. Az udvar félt e lángeszű barbártól, a ki ha egyszer beléphetett volna a kormányba, kétségkívül mindent lábai alá tipor; Honorius fellázadt azon gondolat ellen, hogy egy vandál gyámnoksága alól most meg egy góté alá kerüljön; s a római tábornokok pártja visszautasított minden olyan engedményt, a mely az idegen tábornokok befolyását ismét visszaállíthatta volna. Olympius pedig e közben, szerepéhez hiven, a katholikus párt nevében, nagy zajjal hirdette mindenfelé, hogy ezzel az Arianus királylyal és néppel az eretnekség, a pogányság és mindennemű istentelen tudomány árasztja el az államot. Ennélfogva semmit sem haboztak a felett, hogy e békeszerződés megkötését

minden lehető eszközökkel megakadályoztassák. E szerződés, jóllehet már a császár aláírta, mindazonáltal nyilvános helyeken a legkeserűbb bírálatoknak vettetett alá. Még némi pénzösszeget kellett volna kifizetniök, de a mit már a szenátus nem birt előteremteni: ennek kiszolgáltatását a császári kincstártól kérték. Honorius a kérés teljesítését határozottan megtagadta; még kezeseket is kellett volna átszolgáltatniok, de a császár kijelentette, hogy egyetlen egyet sem szolgáltat át.¹⁾

Alarik irkált, sürgetőzött, az egyezség teljes végrehajtását követelve, az esküvel lekötött becsület nevében: azonban csak ürügyekkel áltatták; ezért minél inkább telt az idő, ingerültsége annál inkább növekedett. Ennek aztán utoljára is az lett a vége, hogy Rómát újabb ostrommal fenyegette, s falai alá, a környék pusztítására, portyázó csapatokat küldött. A riadalom általánossá vált: a leggazdagabb családok indulni szándékoztak, hogy a várost oda hagyják, mielőtt az utak elzáratnának előttök. Ez aggasztó körülmények között elhatározta a szenátus, hogy küldöttséget meneszt Ravennába, a mely a császár és annak kormányára elhatározására nyomást gyakoroljon s kérje őket, hogy vagy fegyverezzék le Alarikot a szerződés hűséges teljesítése által, vagy pedig oly sereget küldjenek ellene, a mely őt Itáliából kikergesse.

A megválasztott küldöttség három tagból állott, a kiket a legmagasabb rangú patriciusi házak tagjai közül

¹⁾ Caeterum pace cum Alaricho nondum confirmata, quod Imperator nec obsides dedisset, nec postulatis omnibus satis fecisset. Zosim., v. 44.

szemeltek ki.¹⁾ Ezek voltak: elsőben is Cecilianus, Afrika hajdani vicarius, Augustinus barátja, catechumenus keresztényen, a ki egész addig feddhetetlen életet folytatott,²⁾ habár, mint később megmutatta, a boszú és nagyravágyás utálatos bűnök elkövetésére ingerelhette: abban az időpontban Olympius embere volt s kineveztetése abból a célból történt, hogy ha lehet, általa a mindenható miniszter a szenátus ohajtásának megnyeressék. A második küldöttről Maximilianusról semmi egyebet nem tudunk, mint hogy a gazdagságáról híres magasrangú hivatalnoknak Marinianusnak volt a fia. A mi a harmadikat illeti, a ki elbeszéléseink folyamában még fontos szerepet játszik, erről hosszabbban kell beszélnünk, hogy alaposan körvonalazzuk azt a jelleget, a melyet e küldöttségre nyomott, s azt a pártérdeket, a melyet abban képviselt.

Priscus Attalus, — így hívták őt tudniillik, — a római szenátor méltóságára emelt gazdag jóniai polgár,³⁾ kora nemes embereinek tökéletes példányképeül szolgálhatott, a kik csillogók, szellemesek, belsőleg többnyire hitetlenek s divatból pogányok voltak. A görög rhetorok modorára valló könnyed s néha nagyon is áradozó beszédképessége által némi szónoki névre tett szert;⁴⁾ holmi aprólékos szerelmi verseket is készíttetett, a melyeket lant kíséretében szokott

¹⁾ Ab senatu legati Ravennam mittuntur: Cecilianus, Attalus et Maximilianus. Zosim., v. 44.

²⁾ *Cod. Justin.*, I. at. 4. — Gothofredi *Chronol. Cod. Theod.*, p. 147. — August. *Ep.* 60. *Opp.*, t. II.

³⁾ Philostorg., XII. 3.

⁴⁾ Attalus orationem habuit prolixam et admodum splendide elaboratam. Sozom. IX. 8.

eldalolni, ¹⁾ ezenfelül ugyanazon időben, bizonyára kevesbbé sekélyes tárgyak felett, levelezett is a komoly Symmachussal, a ki őt fiának nevezte. ²⁾ E tökéletes, jóakarátú s mindenki iránt nyájas patriciust az előkelő társaság bálványozott kedvenczévé avatta. A megtiszteltetések, a melyekben részesült, szintén hathatósan közreműködtek különféle tehetségeinek élénk világításba való helyezésére, úgy, hogy sokaknak véleménye szerint, mindenre igényt formálhatott. Vallásos hite azonban még mindig megoldatlan talányt képezett, ³⁾ vagyis inkább az akkoriban nagyon elterjedt azon közönyösök osztályába tartozott, a kik a keresztyén hitfelekezetek s a sokistenhívés azon finomított tanai között ingadoztak, a mely, úgyszólván, háromnegyedrészen irodalmi volt, mivel a Homér művei csodálásán s a titkos tudományokon kapkodó veszedelmes elmekórságon alapúlt. Arra csak később határozta magát, hogy nyílt hitvallástéttel a keresztyénséghez csatlakozzék, és pediglen majd meglátjuk, hogy miféle föltételek alatt.

E könnyelmű s a világi sikerek által elkapatott embert szintén az a seb rongálta, a mely ezt az egész társadalmat megmételyezte, tudniillik a bibor felölthetésének lázas vágya, a mely a cézárok köpönyegét, úgy szólván, megállapodás nélkül, oly számos és sokszor valóban oly méltatlan vállakra szállította. De habár ilyen ember volt is, a minőnek festeni igyekeztünk, minden tévedésével és hibáival egyetemben, mindazonáltal ő foglalta el a küldöttségben az

¹⁾ Zosim., VI. 7. — Olympiod., *Fragm. ub. supr.*

²⁾ *Filium nostrum Attalum, spectabilem virum.* Symmach., *Ep.* II. 81. — *Ep.* VII. 27., 54. et 113.

³⁾ Philostorgus szerint pogány volt. XII. 3.

első helyet, állítólagos érdemei, régi szolgálatai és tényleges befolyásánál fogva.

A küldöttek Ravennában a leghizelgőbb s a leggyűnyorosabb fogadtatásban részesültek. Személyöket mindenemű előzékenységgel és kitüntetéssel halmozták el; azonban az örök város szenvedéseinek festményén, a melyet Attalus és Cecilianus ékesszólása még feltünőbbé kívánt tenni, az udvaroncok a helyett, hogy megindultak volna, inkább majd csaknem hangos hahotára fakadtak. A mi a jövőtől való félelmet illeti, ezt még alaptalanabbnak találták, mint a múlt felett való panaszokat. »A veszedelem korántsem oly nagy, hogy miatta a római nagyság néhány nyomorúlt barbár előtt való meghunyászkodásra alázza le magát. Nem áll-e még fenn a birodalom? Nincs-e még itt a császár? Honorius, a ki gyermekkora óta győzelmekhez szokott, a ki a gótoktól elvett diadaljelek közt neveltetett és tápláltatott, szemtelen főnöküket nemsoká hagyja büntetés nélkül.« Ily hányaveti nyilatkozatok keringtek, valószínűleg, minden száj által visszhangoztatva, a hízolgők és heréltek ezen udvarában, s midőn a követek tettetve, mintha e kérkedést igazság-számba vennék, azt kérdezték, hogy hol van hát az a sereg, a melyet Alarik ellen szándékoznak küldeni, mindenki néma lett, mint a hal.

A császár, hogy hazafias aggodalmaikat eloszlassa, a segítség helyett, a melyet sürgetni jöttek, oly méltóságokat tukmált reájok, a miket nem kívántak. Minthogy éppen tisztújítás ideje volt, Mallius Theodorusról Cecilianusra ruházta a prefektus pretoriói hivatalát, a ki e miatt Ravennában is maradt. Attalus a *sacrarum largitionum* kezelője

czímével küldetett vissza Rómába Heliocrates helyére,¹⁾ a kit hivatalától megfosztott Olympius, mivel a száműzöttek irányában kiméletet tanusított. Maximilianus szintén Rómába tért vissza, de azt nem tudjuk, hogy milyen minőségben. A ravennai udvar azt hitte, hogy e szégyenletes vesztegetések által minden bajt megorvosolt. Egyébiránt Honorius éppen akkoriban kötötte meg a szövetséget Constantinus zsarnokkal, Gallia, Britannia és Hispania tényleges birtoklójával is; nevezetesen testvérévé és tisztvislőjévé fogadta az által, hogy a császári paláttal felruházta, azon föltétel alatt, hogy az Alpesek túlsó oldalán lakó népségeknek általa Itáliába vezetett derekas hadserege, mikor éppen nem várná Alarik, ennek nyakába zúdúl s a Róma ostromoltatásával járó bajoknak véget vet, a nélkül, hogy az itáliai császár miattok kellemetlenségnek tenné ki magát: ez köttetett ki elismertetésének díjául.

Alarik, a kit mindenkor alaposan értesítettek mindenről, csakhamar megtudta, hogy mi történt Ravennában: értesült a követség nevetséges eredményéről, Gallia zsarnokának elismertetéséről s azon segítségről, a melyet ennek fejében adni tartozott, és hogy még egyéb segítség érkezését is várják, a melyet Honorius a keleti császártól kért, és végre, hogy nemsokára megérkeznek azon hatezernyi emberből álló kitűnő csapatok, a melyeket Dalmátiából hívtak be.²⁾ Tüstént belátta ebből, hogy a római tábornokoknak

¹⁾ Romam ingressus Attalus, Heliocratem ea cura liberat, quae illi a principe fuerat auctore Olympio commissae. Zosim., v. 45.

²⁾ Visum est principi quinque dalmaticos militum ordines, de suis excitis sedibus, ad Urbis custodiam arcessere. In his ordinibus erant hominum sex millia. Zosim., v. 45. — Egy legio létszáma tehát 1200 emberre szállt alá.

az a czéljok, hogy őt táborába zárják, a mozgósított itáliai sereg és a Galliából érkező közé szorítva; ennél fogva nem vesztegetheti az időt, ha azt akarja, hogy elégtételt szerezzen magának, és pedig szükség esetén erőhatalommal, a római szerződés végre nem hajtatásáért. Egyébiránt Ataulf-tól is elég rossz hírei érkeztek, nevezetesen, hogy csak nagyon kevés újonczokat szerezhetett a dunamelléki barbárok közül, és hogy éppen e perczben kel át az Alpeseken, Itáliába törekedve.

Alarik azt a rendeletet küldte hozzá, hogy siettesse jövetelét, hogy Constantinus csapatait megelőzze; de Ataulf a hegyekről való leszálltában, az Isonzónak azon síkjain, a melyek Pannoniát Venetiától elválasztják, olyan akadályra bukkant, a melyre egyáltalán nem számított. Egy félig-meddig a különböző városok összevont helyőrségeiből, fele részben pedig Ravennából oda rendelt csapatokból álló sereg tartózkodott Felső-Venetia lapályain, Olympius vezérlete alatt,¹⁾ a ki maga is részt vett a harcban s eléggé jól verekedett valami háromszáz hun lovasból álló csapat élén. Alarik meglepett és megvert alvezére ezerszáz halottat hagyott a csatatéren, mindazonáltal sikerült neki Etruriába eljutnia. Olympius visszatért Ravennába, e csekély sikeren egészen felfuvalkodva, a mely annyira-mennyire helyreállította tekintélyét.

Azon időben, a midőn a háború ekkép az Alpeselek lábánál megkezdődött, Honorius útnak indította Róma felé azt az öt legiót, a melyet Dalmátiából berendelt, jóllehet csak az imént szálltak partra. Ezeknek kellett a Rómába visszatérő két követnek kíséretéül szolgálniok s egyúttal az

¹⁾ Olympius qui dux erat palatinorum ordinum. Zosim. v. 43.

örök város helyőrségét szaporítaniok. Valens, a comes domesticorum vezette őket, a mi eléggé nehéz feladat volt, mivel hosszú s a gótoktól háborgatott utat kellett megtenniök. Ez a vitéz, de hányaveti és könnyelmű katona csakugyan bele is esett a számára Alarik által vetett törbe. Legióit tönkreverték, minden embere vagy elveszett, vagy letette a fegyvert, úgy, hogy csak valami száz főnyinek sikerült elmenekülnie, a kik aztán Attalussal Rómába eljutottak. ¹⁾ A másik követ, Maximilianus, a foglyok között maradt. Jó fogás volt ez Alarik részére, a ki házának gazdag voltát ismerte s fejeváltságát harminczezer darab aranyra szabta, a mit atyja rögtön le is fizetett. ²⁾

E közben az első miniszter, akár azért, hogy a politikai szenvedélyeket, a melyek már-már csillapúlni kezdtek, ismét életre keltse, akár azért, hogy az új elkobzások által magát pénzsükségéből kiszabadítsa, akár végre azért, hogy Honoriust még jobban magához láncolja, az ifjú fejedelemnek Stilikon és annak emlékezete ellen táplált gyűlöletének felszítása által, Olympius mondjuk, újra szőnyegre hozta a hajdani kormányzó összeesküvési ügyét. A vallató kutatások, a vádaskodások, kivégeztetések újra kezdődtek épp úgy, mint kormányzásának első napjaiban. A vakmerő miniszter, a fejedelem iránti hűségének örve alatt, megtámadott mindenkit, a ki csak hitelét megingathatta az által, hogy a kiegyezésről és békéről szólni mert, mivel az udvar

¹⁾ Vix centum fuga dilapsi sunt, quorum in numero et ipse dux erat. Nam is cum Attalo, qui ab senatu missus ad principem fuerat, in urbem profectus incolumis evasit. Zosim., v. 45.

²⁾ Maximilianus autem, quum in hostium manus incidisset Martiniano patri venditus est triginta milibus aureorum pro eo solutis. Zosim., v. 45.

körében olyan párt kezdett alakúlni, a mely a szenátussal való kibékülés, és Alarikkal, méltányos föltételek alatt való kiegyezés mellett buzgólkodott.

E szülemelő párt élén két testvér, két császári jegyző vagy titkár, Marcellianus és Salonius állott s a mint látszik, nem egyszer kárhoztathatták azt a végzetes irányt, a melyet Olympius az ügyeknek adott: ez a prefectus pretorio kezébe szolgáltatta őket felségsértési bűnnel vádolva, mintha a rabló Stilikonnak párthivei s czinkostársai lettek volna.¹⁾ E tiszteletreméltó férfiakat kínpadra vonták: bot- és korbácsütések alkalmazása mellett igyekeztek őket olyan bűnnek megváltására bírni, a mi nem létezett, s a melyet szájok kimondani vonakodott. A kínzás halálukat okozta, de ártatlan vérök az üldöző fejére hullott. Általános felháborodás keletkezett ellene. Hasztalan igyekezett az álszenteskedő azon alárcza alá elrejtőzni, a mely oly gyakran megvédelmezte; a nem alkuvó vallásos párt vakbuzgósága mindinkább elhidegült főemberei képesség-hiányának s az általok megalapított kormány tehetetlenségének láttára.

Mindazonáltal a közvélemény feljajdulása még nem lett volna elégséges Olympius megbuktatására, hacsak valami hallatlan ügyetlenség által a palota két legújabb kegyenczekké vált heréltjét maga ellen nem böszítette volna. A politikai forradalmak közepette ugyanis, másnemű forradalmak is folytatták pályafutásukat a császári előszobákban, a hol az emberek kölcsönösen rágalmazták, csalták és helyökből kiszorították egymást. Terentius és Arsaces, az első miniszter teremtményei, miután több hónapig bitorolták a

¹⁾ In jus ducti sunt Marcellianus et Salonius fratres, inter notarios principis militantes. Zosim., v. 44.

fejedelem ruhatárát és belső bizodalját, más náloknál ügyesebbek által mind kettőből kiszorítottak, a kik aztán természetesen az első miniszter ellenfeleivé váltak.

Ez elpuhult és gyáva udvarnál jobban kellett tartani valamelyik heréltnak ellenséges indulatától, mint az Alarikétól, s a császár, napról-napra az Olympius ellen emelt vádaktól zaklattatva, utóvégre elhatározta magát arra, hogy őt áldozatul ejti. ¹⁾ Ez egy nap egészen megdöbbenve hallja, hogy hivatalától megfosztatott, és minthogy kitalálta azt a kezet, a mely reá ezt a csapást mérte, s minthogy tudta, hogy ez a kéz meg nem bocsát, sebbel-lobbal valamely fedett bárkát szerzett magának, a mely aztán Dalmátiába áttette. Az új kegyenczeket ez a diadal távolról sem elégítette ki: holmi katonai zavargás, melyet alattomban az ő emberek szítottak, riadalomba ejtette az egész Ravennát, úgy, hogy ennek folytán szélesebb körű engedményeket csikarhattak ki Honoriustól. A hadsereg, a fellázadtak szája által, két tábornoknak n. m. Turpillio és Vigilantiusnak, továbbá két kamarásnak ú. m. Terentius és Arsacesnek fejét követelte.

Ekkor az új heréltek pártjából bizonyos Jovius nevű hatalmas egyéniség jelent meg a katonák előtt, hogy azoknak haragját mintegy lecsendesítse, holott meglehet éppen ő volt az, a ki őket felbújtogatta: szónokolt előttök, egyezkedett velök, hogy a katonai fegyelem nevében megmentse a két tábornoknak, tisztitársainak életét: s kegyelemképen kinyerte tőlök, hogy tehát csak deportáltassanak; de a

¹⁾ Quum autem eunuchi palatini Olympium apud principem insimulassent, velut auctorem eorum casuum, qui reipublicae adversi accidissent; tantum effecerunt ut ei magistratus abrogaretur. Zosim., v. 46. — Olympiod., *Fragm.* 8.

mint a parttól némi távolságra eltávoztak velök, a hajón, a mely őket elszállította, vagy összevagdaltattak, vagy a tengerbe dobattak. ¹⁾ A mi pedig a herélteket illeti, a kiket nem tartottak érdemeseknek arra, hogy vérok kiontassék, ezek közül az egyik Milanóba száműzetett, a másikat pedig a nyugati birodalom területéről eltolonczolták a keletrómai birodalom valamelyik pontjára. Ez a forradalom azt a következményt vonta maga után, hogy a császár kezén lábán megnyügözve, Eusebius főkamrás kezébe, a birodalom pedig Joviuséba szolgáltatott át, a ki a kormány gyeplőit prefektus pretorio és patricius czímmel ragadta magához. ²⁾

II.

Ezzel teljes visszatérés állt be a multhoz, s heves visszahatás támadt Olympius törvényei s a nem alkuvó válásos párt kényuralma ellen. Mindazokat, a kik e párttal közelebbi, vagy távolabbi összeköttetésben állottak, kiküszöbölték a közhivatalokból. A november 14-iki törvény által tiszti övüktől megfosztott barbár tábornokok, rangjok jelenyeivel ismét megjelentek az udvarnál, még pediglen most már nem pusztán holmi türelmi rendelet, hanem egyenesen törvényes jogaik értelmében. Generide bátor becsületességének jutalmául oly kormányzóságot kapott, a mely magába ölelte Rhetiát, Norikumot, Dalmatiát és Pannoniát, ezenfelül még az itáliai határ őrizete is rábizatott. A császári testőrség tiszteit is kicserélték: Jovius úgy intézett s sza-

¹⁾ In navim conjecti, ab iis necantur, qui eos avehebant. Zosim., v. 47.

²⁾ Jovius, praefectus praetorii et patricii dignitate cohonestatus. — Eusebio cubiculi praeposito creato. — Zosim., v. 47., 48.

bályozott mindent a fejedelmi udvarban, mintha csak egyenesen ő maga lett volna a császár. Ugyanígy járt el a polgári és vallási törvények hatáskörében is.

Azok az óriási szabadalmak, a melyekkel Olympius intézményei a katolikus püspököket felruházták, egymásután eltöröltettek, az egyházi jogszolgáltatás előbbeni határaitra szorítottatott vissza. Szigorúan megtiltatott mindenkinek, hogy az eretnekek és pogányok lelkiismereti szabadságán erőszakoskodni merjen, a végből, hogy őket a katolikus hitre térítse, s a dissidens keresztyén felekezetek csakhamar visszanyerték gyülekezési szabadságukat. ¹⁾ Attalus, jóllehet még mindig pogány volt, a *sacrarium largitionum* kezeléséből Róma prefektusává mozdíttatott elő, a mi a fenforgó körülmények között amannál sokkal jelentékenyebb állásá emelkedett. Jovius a belügyekre vonatkozólag egész mohósággal vette fel újra Stilikon politikáját: a vallásos türelem rendszerét, a pártok közötti egyensúly fentartását, a hadsereg újra szervezését a barbár tisztek visszahívása által; a külügyekre vonatkozó céljai még szélesebb körűek s még merészebbek voltak. Csak az a kár, hogy Jovius nem az az ember volt, a ki Stilikon s jelleme sem állt annak a munkának színvonalán, a melyre vállalkozni merészkedett.

Jovius patricius egyike a legcsodálatosabb történelmi jellemalakoknak, a jó és gonosz ezen korszakából, a melyben a világ jövője a jelen nyomorai között képződött, a melyben az emberek kicsinysége lealacsonyította a legnagyobb dolgokat, a melyben még a legszentebbek is azt látták, hogy eszközeik méltatlansága által czáfoltatnak meg és mocskoltatnak be. Sem származását, sem hazáját nem ismerjük:

¹⁾ Labb., *Concil.*, t. II. p. 1121. — *Cod. Theod.*, XVI. v. 51.

egyébiránt ezt a nevet abban a korszakban több kiváló egyéniség is viselte. Ez minden valószínűség szerint nyugati volt és Symmachussal való bizalmas összeköttetése, a ki örül felmagasztaltatásán, azt gyaníttatja velünk, hogy a pogány vallás hívei közé tartozott.¹⁾

Jovius alapjában véve következetlen és könnyelmű ember volt, jóllehet eszélyes, behizelgő modorú, az ügyek kezelésében járatos, sőt még némi hazafias felbuzdúlásra is képes volt egész addig, a meddig személyes érdeke nem forgott koczán. Valódi helyét a ravaszság terén találta, bár szemeszöktiben néha elhatározottságot és bátorságot is tanúsított. A byzanczi udvarnál még hősnek is bevált, de az emberek legutolsójának találták volna minden olyan korszakban, a melyben az eszmékhez való ragaszkodásnak s a czélok önzéstelenségének némi becsét tulajdonítanak. Ha lelke belsejében osztozott is Stilikon politikai nézeteiben, a kinek növendéke volt, ezt a kormányzó bukásakor olyan jól el tudta titkolni, hogy Olympiusnak aggódó éleslátása csalódott benne, s arra, hogy napfényre lépjen vele, a hatalomra való kilátás és holmi heréltnek élénk gyűlölete kívántatott. Ilyen ember volt Jovius honfitársaival szemben, a mi pedig a keleti gótokhoz való viszonyát illeti, ezekkel Epirusban találkozott, a hol Alarikkal barátságot kötött, a miker ez a barbár főnök ott kormányzószkodott.²⁾ Kölcsönös bizalmasságuk bizonyára semmi kívánnivalót sem hagyott fenn, mert a római az által valóságos befolyást nyert Alarik szellemére, viszont Jovius is a maga részéről hona leg-

¹⁾ Interfuit publicae utilitatis, ut tibi majora negotia crederentur. Symmach., *Ep.* VIII. 30. — V. ö. VIII. 49.; IX. 56.

²⁾ Quod in Epiris Alarichi hospes et amicus factus fuisset. Zosim., v. 48. — Sozom., IX. 4.

több államférfiánál jobban fel birta fogni ennek a jövőendő rómainak egy kissé vad nagyságát, a ki azért folytatott háborút a rómaiak ellen, hogy valamikép rómaivá lehessen.

Ez érzelmek ismét fölelevenültek Honorius új minisztere szívében, mikor azt látta, hogy ő van hivatta arra, hogy az állam politikájának, a gótokkal való viszonyában irányt szabjon: az a rendszer, a melyet a ravennai udvar tanácsában a legjobb, vagyis inkább az egyedüli jó gyanánt hirdetett, a béke rendszere volt, azon ajánlattal, hogy a két nép közeledjék egymáshoz és Alarikot fogadja kebelébe a császári kormány. ¹⁾ E gondolatát azután oly meleg hangon s még azt is hozzá tehetjük, oly igazi meggyőződéssel védelmezte, hogy végre azzal hizelgett magának, hogy az ifjú fejedelmet sikerült nézete számára megnyernie. Alarik, a ki mindenről értesült, ezúttal szentül hitte, hogy nagyra-vágása czélját elérte és már előre is római miniszternek, főfőhadvezérnek s pátriciusnak álmodta magát.

Mindazonáltal, a maga részéről azért ő sem aludt feje alá tett kezekkel. Mikor a szenátus követségének nevetséges eredménnyel való végződése után azt látta, hogy ez a gyülekezet nemcsak érdekében, hanem még tán inkább méltóságában sértve érzi magát, néhány befolyásos szenátor közbenjárása mellett közvetlen érintkezésbe lépett vele s a tegnapi ellenségek most panaszaikat s kárhoztatásaikat egyesítették Honorius kormánya ellen. A szenátusnak a gótok vezérével a ravennai udvar háta mögött szervezett ezen összeköttetése, a melyet Alarik kezdeményezett s tartott fenn szorgalmatosan, megmagyarázza, ha egészben nem is, de legalább részben, azokat az eseményeket, a melyek csak-

¹⁾ Zosim., v. 48. — Sozom., IX. 7.

hamar bekövetkeztek. Abban egyeztek meg, valószínűleg kölcsönös összebeszélés folytán, hogy a szenátus még egy másik követséggel tenne kísérletet, a mely most már az elébbeninél is ünnepélyesebb föltételeket, és valami ultimatum-félét terjeszszsen a császár elé. ¹⁾

Ez a követség éppen javában alakulóban volt, midőn a ravennai palota-forradalom közbejötté mindennemű kiegyezési reményeknek tág kaput nyitott. A történelem nem említi világi emberekből álló tagjait; hanem azt tudjuk, hogy Innocentius pápa is részt vett benne, akár úgy, hogy önkéntesen csatlakozott hozzájuk, akár pedig akkép, hogy Róma városa választotta meg a vallásos nehézségekre vonatkozó kérdések könnyebb megoldhatása céljából. ²⁾ Mikor a követség indulni akart, Alarik nem szorítkozott csupán arra, hogy számára pusztán menedéklevelet küldjön; hanem egyenesen azt ajánlotta, hogy egész Ravennáig elki-sérteti őket, minthogy a vidéket a mindennemű seregekből alakult rablóbandák háborgatták. A szenátus elfogadta az ajánlatot s a meglepő látványosságok ezen korszakában, a következőben is gyönyörködhetett a világ, hogy a római szenátus küldöttei a gótok védelme alatt mentek kérelmezni a császártól, hogy Róma városa jogosíttassék fel arra, hogy a gótoktól úgy szabadíthassa meg magát, a mint neki jónak látszik, és hogy a nyilvános eskü ne szegessék meg. A követek útközben másokkal találkoztak össze, a kik Ravennából Alarik táborába igyekeztek: ezek Jovius ré-

¹⁾ Quum enim pacem princeps differret et pactis conventis haud satisfaceret, senatus quidem pacis causa legatos iterum ad principem mittit. Zosim., v. 45.

²⁾ Cum quibus et Romanus episcopus proficiscitur. Zosim., v. 45. — Sozom., IX. 7.

széről arra kérték fel a miniszter hajdani barátját, hogy jöjjön el Ariminumba, a hol ha ő is beleegyezik, az előzetes béketárgyalások megkezdetnének. Jovius szintén ígérte, hogy oda megy s részt vesz az alkudozásokban. Alarik nem sokat kérette magát, hanem hadseregének egy osztályával azonnal útnak indult; Jovius találkozott ottan vele s az értekezések megkezdődtek. ¹⁾

Ekkor az éleselméjűségnek és ravaszságnak valóságos harczát vívta meg a barbár és a római, holott alapjában véve mindenik ugyanazt a dolgot akarta elérni. Arra készen lehetett mindenki, hogy Alarik követeléseit jól felcsigázza, hogy legalább a kevesebbet annál inkább megkaphassa. Valósággal úgy is történt, mert tekintélyes pénzsösszeget s bizonyos mennyiségű élelmiszereket követelt évi járulékképen a maga és népe számára, valamint azon jogot, hogy Venetiában, a két Norikumban és Dalmátiában lakhassanak. Jovius egyenesen az ő tollba mondása szerint írta meg ezeket a föltételeket, hogy azután Ravennába küldje; azonban a hivatalos sürgöny mellé még magánlevelet is csatolt, a melyben kitüntette, hogy az efféle követelésekben mily kemény és veszedelmes dolgok foglaltatnak Itáliára nézve: ennélfogva azt tanácsolja, hogy Alarik egyszerűen csak a kétféle katonaság magister militumává neveztessék ki. »Alarik elfogadja ezt, úgy vélekedék Jovius, megnyerette azon kegy által, a mely után annyira áhítozott, a többire nézve pedig engedékenynyé válik s lemond az elfogadhatatlan föltételekről.« ²⁾

¹⁾ Alaricho principis et Jovii litteris adsenso, et Ariminum profecto, celeriter eo Jovius quoque se contulit. Zosim., v. 48. — Sozom., IX. 7.

²⁾ Ut hoc modo delinitus, de conditionum asperitate nonnihil

Honorius minisztere azt hitte, hogy urát e mindenek között legfontosabb engedményre a lehető legjobban előkészítette, ennél fogva a császár beleegyezése felől kételkednie eszébe sem jutott, hanem teljes biztosságban várta annak a feleletét. Csalatkozott. Távolléte alatt a személyes ellenszenv ismét az állam érdeke fölé kerekedett, úgy, hogy Honorius hallani sem akart többé Alarik felől, s a heréltek, a mint e szeszély változást észrevették, egész lelkesültséggel tapsoltak neki, mialatt Theodosius fiának szilárdságát és méltóságos magatartását az egekig magasztalták. Jovius közvetítő ajánlatát tehát gyalázattal elvetették, vakmerőségét megdorgálták s a császár az övének megfelelő bizalmas levélben egészen kemény kifejezésekkel ezt írta neki, hogy »ő, mint afféle prefectus pretorio, legjobban ismerheti a birodalom jövedelmeit, ennél fogva legjobban megállapíthatja annak a tartásdíjnak és élelmiszereknek a mennyiségét, a melyet a gót királynak kiutalványozhatnak, de se hivatal, se kitüntetés nem adatik soha ennek a királynak, valamint a nemzetéhez tartozó bármely más egyéniségnek sem.« ¹⁾

Ez a sürgöny, a melyben Eusebius főkamárás valószínűleg remekelt írásmódjával, magától érthetőleg, nem olyan természetű volt, hogy Alarik tudomására jusson; azonban mivel a futár, a ki hozta, a gót király jelenlétében

remitteret, ac tolerabilibus moderatisque legibus pacem faceret. Zosim., v. 48.

¹⁾ Auri quidam et annonae modum ut ipse statueret aequum esse qui et praefectus esset praetorii et publicorum tributorum copiam facultatemque perspectam haberet; at dignitatem aut ducis officium nunquam se vel Alaricho vel ejus gentilibus esse concessurum. Zosim., 4. 48.

adta át Joviusnak, ez utóbbi az ily éleselméjű embernél, s egy ily udvar miniszterénél megbocsáthatatlan szeleburdisággal, vakmerőn felszakította s fenszóval olvasni kezdte a levelet. ¹⁾ No hiszen lett is neki borzasztó színpadi hatása. Jovius bódultában alig hitt szemeinek; a mi pedig a gót királyt illeti, ezt a nála már szokásos vad düh-kitörés rohama lepte meg, azt kiáltva, hogy »ez a hivatalok és méltóságokból való kizáratás nemcsak reá, hanem népére nézve is sértés, e szerint kötelességét mulasztaná, ha rögtön bosszút nem állana érte«; ²⁾ ennélfogva ³⁾ azon nyomban kiadta a rendeletet, hogy csapatai legyenek készen a Róma ellen való vonulásra. Jovius, a saját élete miatt is aggódva, a mint tudott, bucsút vett e rettenetes baráttól, és sebes vágatva visszatért Ravennába.

Az egyik veszélytől tehát megszabadult, de csak azért, hogy talán meglehet, még amannál is rosszabb másikba esék; íme alkalmasint ilyen gondolaton törte eszét útja közben. Mert valósággal mi is történhetik majd azzal a balszillagzat alatt született emberrel, a ki olyan tanácscsal állott elő, a mely szerinte elfogadható ugyan, de azért mások mégis becstelennek, lealázónak s a fejedelem becsületére és biztosságára vonatkozólag sérelmesnek nyilvánították? Minthogy Joviust még legmelegebb párthívei is úgy fogadták az udvarnál, mintha csak ellenség s áruló lett volna: azonnal készen volt elhatározásával. Vitázás nélkül

¹⁾ Satis inconsulte coram universis Barbaris. Sozom., IX. 7. — Hanc epistolam quum Jovius accepisset non seorsum apertam sed audiente Alaricho legit. Zosim., v. 49.

²⁾ Quasi confestim factam sibi totique genti suae injuriam ulturus. Zosim., v. 49.

³⁾ Illico signo tubae dato, versus Romam contendit. Sozom., IX. 7

beismerte, hogy hibázott, hogy a fejedelemnek igaza van, hogy Alarik és a gótok nemcsak a birodalomnak, hanem neki is halálos ellenségei; ennél fogva tovább menve, mint mind azok, a kik őt távollétében ostromolták, azt ajánlotta, hogy nyomban indítsák meg a háborút. Sőt ezenfelül még esküt is tétetett Honoriussal, hogy soha békét nem köt Alarikkal, s ekkor kiterjesztett karokkal a trón felé közeledve, maga is hasonló fogadást tett a fejedelem fölszentelt fejére esküdve. A jelenlevő tisztek nyomban követték példáját, azután pedig a császári csapatok összes tisztei, úgy, hogy az egész hadsereg azon vette magát észre, hogy örök és irgalom nélküli háborúra kötötte le magát esküvel.¹⁾

Alarik ettől fogva fölmentve érezte magát a császári kormány iránti minden kimélet alól, mind a mellett húzta-halasztotta elindulását, mintha még mindig habozott volna. Azon perczben, a mint az utolsó lépést megtenni szándékozott, valami titkos borzadály vett rajta erőt: »Rómát egyáltalán nem akarta elfoglalni,«²⁾ azt mondja egy azon korból való történetíró. Midőn azon a ponton állott, hogy oly hosszú időn át ápolt s rendkívül kedvessé vált reményével ekképen szakít, mert Róma elpusztításával le kellett neki mondania arról, hogy valaha az övéi közé számíthassa magát, a gót király még egy utolsó gyógyszerhez folyamodott. A szomszédvárosok püspökeit végső ajánlattal küldötte ugyanis Honoriushoz. Megbizta ezeket, hogy kérnék nevében: »ne engedné meg, hogy az a város, a mely ezer

¹⁾ Honorium sacramentis obstrinxit . . . simul et ipse, principis tacto capite, jusjurandum praestat, et a caeteris, quotquot erant cum potestate, consimile quiddam exigit. Zosim., v. 49. — Per salutem principis et ipse juravit. Sozom., IX. 7.

²⁾ Zosim., v. 50. — Sozom., IX. 8.

évig uralkodott a világegyetem nagy része fölött, idegen fegyverek által romboltassék el, és hogy annyi bámulatra-méltó épület hamuvá tétessék. A béke többet ér s Alarik ennek a kedvéért belenyugszik a legmérsékeltebb föltételekbe is. Nem kívánt többé se méltóságokat, se hatalmat; lemondott azokról a tartományokról, a melyeket az előtt követelt, a két Noricum kivételével, a melyek különben is alig szolgáltatnak valami adót a köztársaságnak, mivel a barbárok gyakori pusztításainak voltak kitétetve. Oda telepítené népét, s a fejedelem kapcsoljon e jótéteményhez oly mennyiségű évi élelemszer-járulékot, a minőt czélszerűnek talál, Alarik e tekintetben bölcseségére bizza magát. Ezenkívül a gót király még előbb tett tartásdíj követeléséről is lemondott, mindazonáltal hajlandónak nyilatkoztatta magát arra, hogy a rómaiakkal szoros barátságot köt, társuk lesz békében és háborúban s kötelezi magát arra, hogy fegyverre kél érdekökben a birodalom mindennemű ellenségei ellen.« ¹⁾

Ilyen izenet vivésére vállalkoztak a püspökök, és ha a történelem szó szerint nem idézné, el se hinnők, hogy Alariknak védő beszéde oltalmazta Rómát a nyugoti birodalom császára ellenében. Váratlan szabadulási alkalom volt ez, a melyet mérséklete a római kormánynak ajánlott, de a római kormány ezt is, mint a többi, visszautasította. Azok az esztelenek, a kik Honoriust környezték, elhatározták a háborút, s annál inkább ragaszkodtak elhatározásukhoz, mert azt hitték, hogy ezt a hatalmas ellenségeket megfélemlítették: »Semmi béke — így kiabáltak gőgösen — mi megesküdtünk arra, hogy vele soha békét nem kötünk. Ha az esküt Isten nevére tettük volna, akkor még csak

¹⁾ Zosim., v. 50. — Sozom., IX. 7.

remélhetnők, hogy esküszegésünket megbocsátja, de a fejedlem fejére esküdtünk, ennél fogva még csak eszünk ágába sem fordulhat meg, hogy megszegjük!«¹⁾ A püspökök egészen megzavarodva távoztak s az esemény hírét megvitték a gót táborba; Alarik ekkor jelt adott csapatainak az indulásra.

III.

A mint Alarik Róma falai alá érkezett, a hol seregének Etruriában maradt zöme is csatlakozott hozzá, izenet útján azonnal tudtára adta a szenátusnak szándékait: azt rendelte, hogy Honorius császár letétessék, mivel nem méltó arra, hogy a bibort viselje, helyébe más választassék, és hogy a szenátus a trónvesztett császárnak azonnal hadat izenjen, mert különben a gótok követ kövön nem hagynak abban a városban, a mely magát öröknek hirdeti. Felhívásának támogatására legderékabb embereiből álló csapatával lehaladt a Tiberis jobb partján, a folyó torkolatánál levő kikötőhöz, a mely Róma élelmiszer-készletét tartalmazta.

Ez a kikötő, melyet Augusztus a célból épített, hogy a római világ különböző vidékeiről a gabonaszállításra rendeltetett hajócsapatokat magába fogadja, több rendbeli mesterséges medenczéből állott, melyekbe a tenger vize behatolt, partjaikon pedig az árúczikkek raktározására szolgáló terjedelmes épületek emelkedtek. Ide halmozták fel, érkezések aránya szerint, a római nép napi fogyasztására szolgáló gabonát, szalonnát, bort és olajat, a melyet

¹⁾ Quippe si Deo praestitum fuisset jusjurandum, fortasse negligi posse, permittendo benignitati divinae facinoris impii condemnationem. Zosim., v. 51.

azután öszvérektől vont bárka-csapatok szállítottak fel egész a városig. Az első császár által épített ezen telepet azután folytonosan nagyobbíttatták: Claudius, Trajanus és Septimus Severus.¹⁾ Lassankint egész kis város képződött a környéken ugyanazon Portus nevezete alatt,²⁾ a mely a szóban forgó korszakban mind népességénél, mind eléggé jó védművekkel való fölszerelésénél fogva, a gyors megrohanásnak ellenállhatott. Alarik tehát rendszeres ostrom alá fogta és csak néhány napig tartó futó-árok készítése után vehette be. A raktárakat nem bántatta, hanem azt írta a szenátusnak, hogy ha tüstént teljes elégtételt nem szolgáltatnak neki, mindent prédára ereszt. Ha ez a rablás megtörténik, kitör az éhszükség Rómában. A mint ezt megtette s a kikötőt kellő erősségű őrséggel ellátta, visszatért a város elé, hogy ott a szenátus feleletét bevárja.

Alarik gyors megjelenése miatt nem maradt a tisztviselőknek elég idejük arra, hogy a várost élelmiszerekkel elláthatták volna: a belső raktárak üresen álltak s a szükség beköszöntött. — A szenátus alkudozást kísértett meg, de minden észrevételére, minden kérésére Alarik csak ezzel az egy szóval felelt: »Tanácskozzatok.« — Minthogy a szenátus a hiábavaló könyörgést megunt, tanácskozott s valószínűleg a nép is, a mely az éhségtől félt és császáraihoz nem valami nagyon ragaszkodott. — Mily csodálatos

¹⁾ Sveton., in *Claud.*, v. 20. — Dion Cass., LII. 949. — Juvenal. Satir., XII. 16. — D'Anville, *Mem. de l'Acad. des inscrip.*, t. XXX. p. 198.

²⁾ Portum vocant navale urbis Romae. Sozom., IX. 6. — Is vero Portum occupavit; id autem est maximum navale urbis Romae, tribus portibus constans, et in parvae urbis magnitudinem extensum. Philostorg., XII. 3.

felfordulása a világi dolgoknak: íme Róma népének külső ellensége adja vissza az ostrom és az éhség kettős nyomása alatt azt a politikai jogot, a melytől a polgári forradalmak megfosztották, azt a jogot, hogy urait maga válaszsza!

A tanácskozás eredménye felől semmi kétség sem forogott fenn, de nem is foroghatott. — Miért áldozta volna fel magát Róma egy oly fejedelemért, a ki azt egészen nyugodt szívvvel áldozta fel, széttépve azt az egyezséget, a mely által önnön maga a saját költségére mentette meg magát? Így érzett, így gondolkozott a nép. — A mi pedig a szenátust illeti, a melynek többsége Theodosius házát gyűlölte, ez meglehet nem minden titkos gyönyörűség nélkül szemlélte a bosszú azon alkalmának kínálkozását, a melyet a szükség mintegy igazolni látszott, úgy, hogy akár hány pogány a jelen bajok közepett már szintén a közeli megszabadulásnak hajnalpirját üdvözölte.

Tehát egy, a legünnepeleyesebb alakba öltöztetett szenátus-végzés Honorius császárt trónvesztettnek nyilvánította ¹⁾ s ez a fennálló szabályok szerint a kerületi népgyűlések elé terjesztetett, a melyek azután helyben is hagyták. Az új császár választása már komolyabb nehézségeket támaszt, hatott volna: de Alarik azokat is gyorsan elsímította az által, hogy a szenátusnak, kijelölés végett, a város prefectusát Attalust ajánlotta, mint olyan jelöltet, a ki a legfőbb rangra legméltóbb s a ki neki is kedves embere. A joniai e megtiszteltetést annak a felette bizalmas összeköttetésnek köszönhette, a melyet a gótokkal Ravennából való visszatérte

¹⁾ Instituta deliberatione omnibus adsensus est, quae Alarichus imperaverat. Zosim., VI. 6. — Sozom., XI. 8., 9. — Philostorg., XII. 3. — Olympiod., ap. Phot., p. 180., 181.

óta fentartott azon bizonyos körülménynél fogva, a melyet nyomban elbeszélek.

E varázsló epicureusnak az a kedve kerekedett egy napon, hogy beáll keresztyénnek, s e czélból az ariánus felekezetet választotta, mint olyat, a mely politikai pártjától nem szakította el. — Bizonyos más számításnál fogva, a mi azt árulta el, hogy inkább világi célokat tart szeme előtt, nem pediglen mintha felvilágosúlt vallásra volna szüksége, azt akarta, hogy a gótok püspöke Sighe-sar — nemzetének legkitünőbb egyházi személye, a kit a rómaiak Sighesariusnak neveztek — keresztelje meg és valószínűleg, hogy az is térítse ki. ¹⁾ E *bundás* egyháznak, ²⁾ a mint csufszágból elnevezték, püspöke, a ki Alarik táborát minden kalandozásában követte, szerezte magának azt a kiváló érdemet, hogy megtéríthessen egy római szenátort, sőt még talán ennél is nagyobb érdeme, hogy oly görög sophistát téríthetett meg, a kinek szörszálhasogatásokon táplált szelleme Chrysostomus és Augustinus minden oktatásának ellent birt állani. Nagy dicsőség volt ez a barbár hittudósokra nézve, de főleg az újdonsült keresztyén számára vált hasznos előkészületté, a kinek nagyravágyása meglehet már a jövő után puhatolódzott.

Alarik elhatározása tehát Attalust mindenre készen találta, elég keresztyénnek arra, hogy a gótok tetszését megnyerje, de nem elég keresztyénnek arra, hogy a sokistenhivők nem tetszését vonja magára. Mivel maga is azt hitte, hogy e nyomorúlt rómaiban, a ki a vallásos meg-

¹⁾ A Sigesarío, Gothorum episcopo, fuerat baptisatus, et idcirco et omnibus ipsis et Alaricho gratissimus habebatur. Sozom., IX. 9.

²⁾ Pellita ecclesia. Hieronym.

győzésekkel ily olcsó vásárt csapott, minden tervére nézve készen engedelmeskedő eszközre teszen szert, úgy ajánlotta jelöltségét a szenátusnak, mint a mely minden érdeket kielégít. Egyébiránt Attalus nemzetségének fénye, gazdagsága, személyes érdemei, a népnél valamint a főrangúaknál egyaránt nagy befolyásánál fogva, mindazon föltételeket egyesítette magában, a melyek császárrá való választását kívánatossá tehették: ennél fogva az ő neve került ki a szenátus szavazóurnájából s a népnek kerületi gyűlései, a melyeket kétség kívül szintén megkérdeztek, minden ellenvetés nélkül megerősítették a választást.

Ezen egész idő alatt Alarik megbizottai a választás eredményét várva, a város kapui előtt tartózkodtak. Ekkor aztán bevezették őket s kijelentették urok nevében, hogy Priscus Flavius Attalust a római nép császárául ismerik el. Attalus megjelent és azok szemei láttára, bíborköpenyeget borítottak vállaira, fejét pedig gyöngyfüzérből álló diadémmal vették körül.¹⁾ E díszöltözetben azon arany és drága kövekkel ékesített curulis széken foglalt helyet, a mely a császárok trónjául szolgált, a mikor Rómában tartózkodtak s minden idővesztegetés nélkül kormányra szervezéséhez fogott. Legelőször is a gótok jelöltjéhez illőleg azoknak osztályrészét adta ki. Alarik a mindkét rendbeli katonaság magisterévé neveztetett, épp úgy, mint régente Stilikon; sógora Ataulf a comes domesticorum tisztét kapta, a mi által a római csapatok színe-java

¹⁾ Exceptis Alarichi legatis, Attalum, praefectum urbis, sublimem in augusto solio, purpura coronaque cinctum, collocant. Zosim., VI. 7. — Diadema et purpuram addidit, caeteraque imperii insignia. Procop., Hist. Vandal., I. — Philostorg., XII. 3.

és a fejedelem őrizete bízott kezére.¹⁾ Azután a római pártokra került a sor, a kiknek képviselőit szintén beválasztotta Attalus tanácsába. János lett magister officiorummá, Lampadius prefectus pretorióvá, Marciánus városi prefectussá, Tertullus pedig a következő évre konzullá jelöltetett ki; mindezen emberek határozott pogányok, vagy igen kétes jellegű keresztyének voltak.

Lampadius ez utóbbi osztályba tartozott. Ez a legvastagabb babonáskodással megmértelyezett katolikus, a ki a varázslókkal és csillagjóslokkal társalkodott s maga is a csillagöktől kért tanácsot, mind ennek daczára azért Augustinusnak is barátja volt, a ki, csakhogy megtérítesse, tudományos leveleket írt számára a végzetről s a csillagjósolás téves voltáról. Lampadiusnak a catholicizmussal ellentétes állást elfoglaló ezen minisztériumban való jelenléte mutatja, hogy a tudós tanító fáradtsága mennyire kárba vészett. A mi Tertulust illeti, ő nem igen rejtegette hitvallását. Nálánál alig akadt Rómában vakbuzgóbb, vakmerőbb és harczkészebb pogány, a ki daczból, vagy bigott büszkeségből mindig készen állt azoknak a babonás szertartásoknak túlkajtására, a melyekről még a valódi meggyőződéssel bíró sokistenhívők is többnyire lemondtak, úgy, hogy ő a pogány-pártra nézve ugyanannyi veszedelmet rejtett magában, mint a mennyi biztosítékot képezett számára. Az ő kijelöltetése adta meg főleg az új kormány-nak színezetét. Az alsóbbrendű tisztviselők ugyanolyan módon s ugyanazon célból választattak, mint ezen főfőszemélyiségek.

¹⁾ Alarichus magister utriusque militiae constituitur, Ataulfus vero frater uxoris eius, comes domesticorum equitum. Sozom., IX. 8.

Mikor Attalus ekkép a gót tisztek ellenőrzése mellett kormányát szervezte, eltávozott a kuriából, hogy az éjet a Palatinus-hegyén, a caesaroknak annyi nagy ember képmásával benépesített palotájában töltse.¹⁾ »Ez az árnyék-császár«,²⁾ a mint egyik kortársa nevezi, nyugodtan aludt az alatt a fedél alatt, a mely egykor Augustusnak, Trajának s Marc-Aurélnek szolgált tanyájául.

Másnap összegyűlt a szenátus. Attalus ott hosszú beszédet tartott, gazdagon meghintve annak a dagályos beszédmódnak virágaival, melyet a latin szónoklat a kisázsiai és syriai görög rhetoroktól kölcsönzött. Beszélt arról a boldogságról, a melyet Róma jövőre élvez, beszélt hajdani nagyságáról, a melyet majd visszaszerez számára: a nyugati birodalom nemsokára visszahódítja egykori határait; e végből azonban előbb Britanniát kellett volna leverniök, Galliából s Hispaniából pedig a barbárokat és zsarnokokat kiűzniök; sőt a Keletet is vissza akarta téríteni a Nyugat törvényei alá s kieszközölni azt, hogy Róma, mint hajdan volt, ismét a világegyetem egyedüli feje legyen.³⁾ Ekkor aztán alkalmasint ékes szavakba öltöztetett kitérést eresztett meg Alarikra s gótjaira, a kik nélkül a régi római birodalom visszaállításának ez a vállalata meg nem eshetett volna, mivel Alarik képezte annak a lelkét, népe pedig a karjait.

¹⁾ Regio cum satellitio pergit ad Palatium. Zosim., VI. 7.

²⁾ Inane Imperii simulacrum. Oros., VII. 42.

³⁾ Postridie, senatum ingressus, orationem singularis arrogantiae plenam habuit, qua se Romanis universum orbem terrarum acquisiturum, et his etiam alia majora, magnifice jactat. Zosim., VI. 7. — Orationem habuit prolixam et splendide elaboratam, qua senatui promittebat se patria omnia conservaturum et Aegyptum insuper et universum Orientis Imperium Italii subjecturum. Sozom., IX. 8.

Egyébiránt a gót király, a ki a szenátus császára alatt magister militum rangra emelkedett, ettől szintén nem sokban eltérő tartalmú beszédet tartott, még pedig ő, a mit mondott, őszintén mondta. Mindnyájan ugyanazon ábrándképet rajzolták magoknak a testvéri szövetséget s vállvetett erőfeszítés sikere felől, a melynek Róma képezte volna tárgyát. A birodalom javára szentelt önfeláldozó közreműködés ezen érzelmét, a melynek Ataulf, Placidia iránti szerelmének varázsa alatt, később hangot is adott, kétségtelenül érezte akkor Alarik is, a dicsőség csábító hatása következtében. A nemzeti nagyság e tételéről, a mely a római kebelre már alig-alig hatott, Attalus minden valószínűség szerint a jelen nemzedéket sokkal inkább fölhevítő kérdésre, a vallásszabadság kérdésére ment át, vagy, hogy pontosabban fejezzük ki magunkat, arra a kérdésre, hogy minő elsőség adassék a tényleg tilalmas vallásfelekezeteknek a katholicizmus fölött, a mely azokat teljesen elnyomta, s oly terveket sejtetett, a melyek a pogányokat teljes vígságra hangolták. »Ez az ember, így szóltak egymáshoz, visszaállítja majd apáink vallásos szokásait, az ünnepnapokat, az áldozati szertartásokat, ¹⁾ az istenek ma-holnap ismét visszatérnek.«

A sokistenhivőknek adott zálog fejében, az új császár rendeletéből, eltüntették érmeiről a labarumot, a mely Konstantin óta a császári pénzeket ékesítette s a helyett a Győzelem képét verette rájuk ezen büszke feliratok kíséretében: »Győzelem a rómaiaknak, visszaállítása a köztársá-

¹⁾ Illi, ducta conjectura ex Attali tum proposito et priori educatione, prorsus existimabant illum palam paganismum amplexurum, et ipsis templa patria restitutum, et ferias, et victimas. Sozom., IX. 9.

ságnak, dicsőség a birodalomnak, Róma örök, legyőzhetetlen.«¹⁾ De nemcsak a pogány közvéleménynek kereste ekképen kedvét, hanem ezzel egyidejűleg, az újdonsült arianus, hitsorsosait is azzal a reménynyel kecsegtette, hogy Arius egyháza nemsokára uralomra jut minden más keresztyén hitfelekezetek fölött s az államnak minden kedvezményét birtokába keríti, mint hajdan Constans és Valens idejében.²⁾ Ez az egész zagyva, tantételeiben egymással össze nem függő világ, a melyet csak egyetlen egy kötelék, a keresztyénség iránt táplált gyűlölet egyesített, izgatottságba esett s diadalordítózásokban tört ki.

De mindeneknél nagyobb örömbe estek a divatos babonákból élő szemfényvesztők, a varázslók, jövőmondók, csillagjósok vagy matematikusok — mind ezen szavak rokonértelmű fogalmat fejeztek ki; — az ő csordájok, melyet a keresztyének még inkább utáltak, mint az ősi pogányok, mindenünnét csődült a városba: úgy, hogy a ki látta, azt gondolhatta volna felőlök, hogy valósággal ostrommal veszik be. Ezek és beavatottjaik a lefolyt forradalmat a közboldogság korszakának nyilvánították, s ezt a jelszót ismétlik még egy század múlva is a pogány írók. »Csupán egyetlen egy család, így szólt e tárgyban Zosimus, az Aniciusoké, a római családok leggazdagabbika vonúlt félre az útból s úgy látszott, mintha a közboldogságban saját kegyvesztettségét szemlélné.«³⁾ Az Aniciusok keresz-

¹⁾ Eckel, *Doctr. nummor.* — Mionnet, *Descript. des medailles antiq.*

²⁾ Hi vero Ariani se primatum in Ecclesiis, sicuti tempore Constantii ac Valentis, rursus consecuturos arbitrabantur. Sozom., IX. 9.

³⁾ Solam illam familiam, qui Anicii dicuntur, quae publice videbantur universis conducere, mordebant, quod fere inter omnes ii

tyének voltak, ennélfogva elégedetlenségöket fölfoghatjuk; de a történetíró téved, mikor ezt az előkelő házat úgy tünteti föl, mintha csak ez lett volna az egyetlen, a mely az új állapot ellen zúgolódott: mert több más, szenátori ház is kezét fogott az Aniciusokkal, jóllehet ezek ellenzékieskedésekben nem vallottak is oly határozottan színt, s Attalus kormányja ellen csakhamar tettelegességekben nyilvánuló zavarokat támasztottak.

Attalust elismerte ugyan császárának Róma, de nem ismerte még el Itália; magister milituma vállalkozott arra, hogy az által is elismerteti. s a dolgot Etruriával kezdte, a hol a gótok tanyáztak. E drámának, a melynek párját a történelemben hiában keressük, egyik valójában bolondos mellékeseményét képezte azután az a látvány, a mint a Róma ostromától visszatérő gót tisztek, az itáliaiaknak a szenátus iránt való engedelmesség tanát hirdették s rossz latinságukkal magyarázgatták, hogy az ő kedvencz császáruk sokkal inkább római, mint az a másik, mert ez a gótok segítségével visszaszerzi a birodalomnak hajdani jólétét: s mindezt azok az emberek beszélték, terjesztgették, a kiknek mellét az a biborszínre festett birkabőr fedte, a melyet az örök Róma váltságdíja fejében fizetett nekik. Az itáliaiak elfogadták, a mit csak tőlök kívántak; ugyanis köztők szintén azok a pártviszályok dúltak, a melyek Rómában, s ezen felül még nekik az idegen hódítók jármát is kellett tűrniök, a melytől, azt hitték, hogy haladéktalan engedelmeskedés által könnyebben szabadúlhatnak. Mindamellet úgy látszott, hogy Attalus kormányja e kibeszél-

solī magnas opes possidentes, felicitatem publicam permoleste ferrent.
Zosim., VI. 7.

hetetlen zavarok daczára is gyökeret ver, a Honoriusé pedig felbomlása felé közeledik, midőn a láthatár azon pontjáról, a honnét egyáltalán nem várták, oly ellenzéki szellem kerekedett, a mely, az emberek makacssága által növeltetve, ezt az imént megalakult kormányt szakadás veszélyével fenyegette. Nyomban elmondjuk, hogy mi forgott szóban.

IV.

Afrikát Stilikon meggyilkoltatása óta Heraclianus igazgatta, a szerencsétlen kormányzó hóhéra és egyszersmind Olympiusnak jobb keze: a mi más szavakkal annyit tett, hogy Róma élelmeztetése a szenátus halálos ellenségének, a vallásos türelem leghatározottabb ellenzójének és végre, hogy egy szóval mindent kimondjunk, egy gyilkosnak kényétől függött. Az a kérdés merült föl tehát, hogy mi történik majd akkor, ha az Itáliában lefolyt események híre Karthagóba megérkezik, ha Heraclianus egyidejűleg értesül Honorius letételéről, Attalusnak a császári trónra való emeltetéséről s Alariknak a nyugati birodalom hadseregének fővezérévé való megválasztásáról, annak az Alariknak, a kinek nevében 3 Stilikont megölte? E mindenkinek száján forgó kérdésre mindenki ugyanazt a feleletet adta: hogy Heraclianus tilalom alá veti az afrikai kikötőkben horgonyozó hajókat, megakadályoztatja a gabonaszállítóhajók elindulását s egy csapással mind az itáliaiakat, mind a gótokat éhhalál révére juttatja. Senki sem kételkedett a felől, hogy minden dolgát félretéve, ezt ne cselekedje. Az ily veszedelemmel szemben a közönséges józan okosság azt parancsolta, hogy egyetlen perczet sem vesztegetve, azonnal kezet kell vetni Afrikára, a melynek szándékait, föltéve hogy gonoszat forral, az új kormányzó féken tarthatja.

Alarik, a ki római főhadvezér voltánál fogva, Attalus tanácsosai közé tartozott, azt ajánlotta, hogy azonnal elküldi gótjainak egy osztályát, bizonyos Druma nevű tiszt vezérlete alatt, a ki értelmes, éber, vigyázó ember létére igen alkalmas volt arra, hogy az ily váratlan megrohanás vezérletével megbizassék, s ha ez sikerül, utána az ügyek rendes kerékforgásba hozatalához is értett. »A gót katona, így szólt Alarik, az ily természetű vállalat keresztül vitelére sokkal nagyobb biztosítékot nyújt, mint a római katona,¹⁾ mert ahhoz nem férközhetnek csábításaikkal azok a pártok, a melyek a birodalomban úgy a hadsereget, mint a népet felekezetekre szakították; ez nem ismeri Heraclianust s Honorius és Attalus között soha sem ingadozik.« Azt is állította, hogy e vállalatához válogatott emberekből álló nem valami nagyon népes csapat is elégséges,²⁾ minthogy különben sem lehet egyéb, ügyesen és élénken kivitt meg-
lepetésnél.

Alarik ezzel a nézettel állott elő; sokan helyeselték úgy a tanács, mint a szenátus tagjai közül, viszontag mások elleneztek. Minden más körülmény alkalmával s minden szövetséges, vagy segítő sereg vezére részéről egyszerűnek és természetesnek találták volna ezt az ajánlatot; de itt akaratlanúl is gyanút támasztott, és valóban fontos és megvitatásra érdemes volt ez a dolog. Mert ha egy részről sikert ígérőbbnek mutatkozott is a barbárokkal a vállalat, a kik legalább más zászló alá nem szegődtek volna, s ha a vállalat sikerülte nemcsak kíváncs, hanem valósággal szükséges volt az új kormány szempontjából, a melyet a

¹⁾ Documenta plurima fidei Zosim., VI. 13.

²⁾ Quingentos Barbaros. Sozom., IX. 8.

kudarcz megdönthetett, az által, hogy Afrikát az ellenzék támaszpontjává teszi, más részről a barbároknak ezen célra való alkalmazása oly veszedelmet rejtett magában, a melyet senki sem tagadhatott. A rómaiaknál ugyanis hagyománykép szállt firól-fira az a meggyőződés, hogy a nyugati birodalomra nézve sokkal nagyobb veszedelemmel jár Afrika elvesztése, mint az, ha Itáliának egy részét külellenség hadserege foglalja el, mert Róma Afrikából nyerte táplálékát, s ha Róma fennáll, a birodalom mindenkor fölemelkedhetik bukásából. De mi történik akkor, ha a barbárok, mint Afrika urai, ugyanazon időben Itáliát is hatalmuk alatt tartanák? A római név végromlása okvetetlen bekövetkeznék.

Ime ezen meggyőződésre alapították titokban az ellenzékieskedők visszautasító nyilatkozatukat, a kik közé tartozott Attalus is, még pedig első sorban, a ki magister militumának ajánlatát kereken visszautasította. Hogy a vitának véget vessen, azonnal útnak indította egy kis hajóssereg élén, bizalmas embereinek egyikét, Constantinust, a kit teljhatalommal ruházott fel s római katonákból álló csapatot adott melléje. Ugyanis azzal a reménységgel kecségtette magát, hogy az afrikai városok tisztviselőinek szóló levelével ellátott megbízottjának pusztja megjelenése is elég lesz arra, hogy e tartomány neki meghódoljon s Heraclianus bukása bekövetkezzék. Mikor némelyek e tekintetben kétségeskedni mertek, nagy titokzatosan azt felelte nekik, hogy a »siker felől nem búsul, mert a jósok kijelentették, hogy Afrika kardcsapás nélkül meghódol neki.«¹⁾ Ez az ok kielégíthette volna a vakbuzgó pogányokat; azonban ezek, mivel különben is a gyűlölet dolgozott bennök, s a katolikusok ural-

¹⁾ Spes amplexus, quas vates ei facerent, ac sine certamine se

mánál mindent előnyösebbnek tartottak, Alarik tervét pártolták, Attalusét ellenben élesen kárhoztatták.

Attalus, alapjában véve, nem volt rossz honpolgár: ennélfogva rettegve húzódott vissza azon perczben, midőn azt kellett volna végrehajtatnia, a mit hazájára nézve nagy veszelemnek tartott. És csakugyan azok, a kik őt jól ismerték, legújabb magaviseletében, bármily méltatlan volt is az, inkább a hiúság, mint az aljasság jeleit látták. Sőt midőn Alarik terveinek eszközévé vált, azt képzelte, hogy ő teszi inkább Alarikot a világra vonatkozó nagy terveinek eszközévé. Gőgje annyira terjedt, hogy magát a köztársaságra nézve nélkülözhetetlen embernek tekintette, s azt hitte, hogy a birodalomnak és a gótoknak több hasznot szerez, mint a menyit ő tőlök híz; a mely csalódásban bizonyára senkisémm osztozott vele, de Attalusban a legnehezebb megpróbáltatások közepette is megmaradt. Alarik ez ügyben oly látszólagos mérsékeltséggel járt el, hogy e miatt a szenátus kegyét s a történelemben a sokistenhivők dicsérő nyilatkozatait érdemelte ki. Ha véleménye mellett kardoskodik: maga is belátta, hogy ezzel alapot szolgáltatathat a gyanúra; hallgatott tehát, s alárendelt hivatalnoki minőségébe burkolózva, engedte, hogy uralkodója hadd cselekedjék. A békés vállalat tehát Attalus bizalmas emberének, Constantinusnak vezetése mellett csakugyan megindult, s a mint könnyen előre is kitalálhatjuk, Heraclianus éber őrködésén szépségesen hajótörést is szenvedett.

A gót király ekkor vette aztán észre, csakhogy na-

Carthagine totaque potiturum Africa persuasus. Zosim., VI. 8. — Usque adeo mente captus ut ne dubitare quidem dignaretur, sed plane sibi persuaderet se Afros jam, secundum praedictiones vatum habere subditos. Sozom., IX. 8.

gyon is későn, hogy az általa választott császár sem arra nem elég aljas, hogy neki vakon szolgáljon, sem arra nem elég eszes, hogy nélküle közös érdekeikben intézőkép szerepeljen. E miatt borzasztó haragra lobbant. Mindamellett se meglepetést, se sajnálkozást nem mutatott ezért a világ előtt, már akár merő megvetésből, akár büszkeségből, de talán azért sem, hogy hitelvesztessé ne tegye azt a kormányt, a mely csak az imént szülemlett meg. Hanem sátorában, az övéinek közepette csakugyan kitört elégedetlenkedő indulatja, s ekkor a legvadabb dühöngésre fakadt ezen akadékoskodó eszköz ellen, a mely kevesbbé aljasnak mert mutatkozni, mint a minőnek ő gondolta. Azt mondják, hogy bizonyos alkalommal, midőn táborában a gót főembereknek lakomát adott, levettette volna Attalussal császári köpönyegét s arra kényszerítette, hogy rabszolga öltözetben szolgáljon az asztal körül.¹⁾ Megeshetik, hogy ez az elbeszélés nem egyéb mesénél; de azért élethű képben mutatja be előttünk azt a megvetést, a melyet ez a barbár nép a saját kardjával megtett császár és kormánya iránt érezhetett.

Úgy számítják, hogy az imént említett vita körülbelül a 409-ik év júliusának közepe táján kerekedhetett. Augusztus kezdete előtt Alarik már mozgósította táborát. A Karthágó ellen tervezett vállalattal összeköttetésben ugyanis még egy másikon is jártatta eszét, a melynek Ravenna képezte volna tárgyát: hogy így, midőn Honoriusnak legfélelmesebb párthivét afrikai tanyáján megüznék, azzal egyidejűleg Theodosius fiát is megüznék ravennai tanyáján, hogy ekkor vagy hatalmukba kerítsék, vagy elkergetessék Itáliából. Ennek az egyidejűleg végrehajtott két hadműve-

¹⁾ Servili habitu prodire jussit. Socrat., VII. 10.

letnek kellett volna sikere által biztosítani az új kormány fennállását. Minthogy pedig az első nagyon kétség, sőt úgy szólván előre bukott ügygyé vált Attalus ostoba elhatározása miatt, Alarik belátta, hogy sietősen végre kell hajtania a másodikat, nehogy a kudarcz, a melynek bekövetkezését előre látta, az ostromoltakba új bizodalmat öntsön. Hűs- ges római magister militum létere, úgy állította össze se- regét, hogy fele részben barbár, másik fele részben pedig a szenátussal tartó nemzeti csapatokból álljon,¹⁾ sőt az Adria felé útnak indított lovasságának fővezérletét egyene- sen római tisztre, bizonyos Valens nevűre bizta. Attalus szintén kísérte a tábort, mint oly személy, a ki a vállalat- nak politikai jellegét megadta. Útjokban semmi akadályra sem találtak, sőt az Apenninek hegyszorosaiban Honorius csapatai részéről még csak valami színlelt támadással sem háborgattattak, úgy, hogy Alarik csakhamar beszállásol- tathatta császárárt Ariminumnak ugyanazon falai közé, a hol néhány hónappal azelőtt még ő tartotta főhadiszállását.

A szenátus hadserege büszke és ingerült magatartást tanúsított, míg Ravennában a legnagyobb levertség, vagyis inkább teljes semmivel nem törődés uralkodott. Honorius- nak és heréltsjeinek gyermekes vakmerőségét még gyerme- kesebb kétségbeesés váltotta fel. Theodosius fia folytonos készenlétben tartatott a Classis nevű városrész kikötőjében egy kis hajóssereget, hogy azzal, ha a szükség úgy kívánja, magát a keleti birodalomba vitethesse.²⁾ Elhatározását

¹⁾ Uno cum Romanorum ac Barbarorum exercitu. Zosim., VI. 8.

²⁾ Jam ad capessendam fugam paratus, non exiguam navium copiam in portum Ravennalem coegerat. Zosim., VI. 8. — Sozom., IX. 8. — Ut ad Theodosium proficisceretur, et apud eum viveret Procop., *Hist. Vandal.*, I.

napjában hússzor is megváltoztatta; most menekülni akart; útnak indúlt, de aztán oly sajnosan esett neki trónjától való elszakadása, hogy megint csak visszatért palotájába; körülötte ugyanilyen habozás, ugyanilyen gyávaság mutatkozott mindenfelé. A hadseregnél s az udvarnál semmi annyira izgatottságba nem ejtette az emberek képzelőtehetségét, mint a szenátusnak az a határozata, a melynek erejénél fogva Honorius letétetett s egy másik czézár ruháztatott fel azzal a névvel, a melynek még mindig eléggé nagy tekintélye volt; egész aggodalommal kérdeztették egymástól az emberek, melyik hát már most igazán a törvényes fejedelem s a kettő közül melyiknek tartoznak engedelmességgel. Úgy látszott, hogy maga Honorius is megdöbbsent e miatt.

A sok remegésnek az lett a vége, hogy a fejedelem azt hitette el magával, hogy ügye már veszni indúlt s nem segíthet másképp magán: mintha beletörődik az eseményekbe s elismeri Attalust, a mint már ugyanezen év folyamában Constantinust elismerte. Különben is nem első ízben történt már, hogy a világ azt látta, hogy a nyugati birodalom trónján három császár osztozott meg, a kik tisztitársakul s testvérekül tekintik egymást: egyébiránt Honorius egészen megkülönböztetett rangot is foglalt volna el közöttök születésénél és elsőbbségénél fogva, ennél fogva öcscsének, II. Theodosiusnak segítségével, valami kedvező alkalmat megragadva, visszavehette volna idővel azt, a mit most átengedett. Ilyen gondolatokkal tépelődött magában. A heréltek és udvaroncok bámúlva magasztalták urok mély bölcsességét: mert habár megesküdtek is, hogy soha nem tanácsolják neki a békét, de hiszen csak arra esküdtek, hogy az Alarikkal, nem pedig az Attalussal való kibé-

külést nem tanácsolják; illetéknép nem szegnék meg esküjüket. A byzantzi szőrszálhasogató bölcselkedés soha sem fogyott ki a kellő mentségből.

E határozatnak megfelelőleg azonnal követséget szerveztek, a mely Theodosius fiának ajánlatait Attalusnak Ariminumba megvigye. A követség oly ünnepélyes volt, mint a minőt egyik császár a másikhoz szokott küldeni. ¹⁾ Ott szerepeltek benne a ravennai kormány legelőkelőbb személyiségei, nevezetesen a császári questor Potamius, a jegyzői kar feje Julianus, Valens, a ki a ravennai hadseregnek magister militum címmel legfőbb parancsolója volt, és végre még maga Jovius is. ²⁾ Attalus még alighogy megtelepedett Ariminumba, máris bejelentette nála a követség jövetelét. Attalus tanácsosainak s minisztereinek közepette fogadta őket, diadémmal homlokán s bibor-köpönyeggel vállain, mint oly ember, a kinek nincs szüksége arra, hogy efféléket hozzanak neki. A követek egyike virágos szavakban adta elő küldetésök célját: »Honorius azt ajánlja, hogy társául fogadja Attalust; ha ez a kezdeményezés elfogadtatik, akkor testvér és tiszti társ elnevezéssel aláírt levelet ír hozzá, s az augustusok köpönyegével felruházza.« ³⁾ Sőt arra is kötelezte magát, hogy a keleti császártól kieszközli

¹⁾ Ceu ad Imperatorem legatis missis. Sozom., IX. 8. — Tanquam ab Honorio ad Imperatorem. Olympiod., *Excerpt.* ap. *Scriptor. Hist. Byz.*, Bonn.

²⁾ Jovianus (Jovius) praefectus atque patricius et Valens utriusque militiae dux, et Potamius quaestor et Julianus, notariorum primiciarius. Olympiod., *Excerpt.*

³⁾ Ab Honorio se se missos, ut cum illo de Imperii societate tractent Olympiod., *Excerpt.* — Imperii societatem offert. Sozom., IX. 8.

a beleegyezési nyilatkozatot, a mely az új fejedelemség törvényes felállítására okvetetlen megkívántatott.

Attalus megvárta, míg a szónok beszédét bevégzi s akkor válaszolt reá: »Ime meghallottuk, így szólt szemtelen hidegvérrel, a mivel engemet uratok kínál! No jó! én meg azt ígérem, hogy meghagyom életét, de csak azon föltétellel, hogy számüzöttképen valamely szigetre, vagy akár-mely más, tetszése szerint, választott számüzetési helyre költözik, ezenfelül pedig keze vagy lába leváгатik.« ¹⁾ Ekkor a jelenlevő tisztek valamelyike a büntetés súlyosbitását javalva, így kiáltott föl: »ez még mind kevés, a megcsonkítás nem kielégítő; hanem annál teljesebb kívántatik, nevezetesen olyan, a mely ne engedje, hogy férfiú maradhasson s egy-szersmind annak is útját állja, hogy valaha ismét császárrá lehessen.« ²⁾ Ez a kegyetlen ajánlat válasz nélkül maradt. Jovius újra fölvéve Attalussal a társalgás fonalát, azt a megjegyzést tette, hogy Honoriussal máris eléggé keményen bántak, mivel a császárságtól megfosztották. »Senki se fosztja meg azt, a ki önmaga lemond, ezt felelte élesen a szenátus császára, s azt el nem tűröm, hogy valaki előttem ilyen hangból beszéljen.« ³⁾ A küldöttek elhallgattak s

¹⁾ Concedere tamen se, ut insulam inhabitet malorum expers Honorius, vel alium certe quem velit locum. Olympiod., *Excerpt.* Privatum potius vitam eligeret, et extremorum membrorum abscissione totius corporis salutem redimeret. Philostorg., XII. 3.

²⁾ Ne nomen quidem Imperatoris Honorio relicturum ait Attalum, nec integrum corpus, sed in insulam relegaturum, et praeterea partem aliquam corporis mutilaturum. Zosim., VII. 8. — Lásd azt a magyarázatot, a mely S. Martinnak, Lebeau *Hist. du Bas-Emp.*, t. v. p. 354. általa kiadott művéhez tett jegyzetei közt találtatik.

³⁾ Attalus increpando nullum fere morem dixit ut spoliari di-

Jovius Ravennába távozott, de megígérte, hogy nemsokára visszatér.

Alarik nem volt jelen az értekezleten, — legalább a történetírók hallgatásából azt következtethetjük, — de egyebütt találkozott a küldöttekkel és hűtelen barátja, Jovius addig ügyeskedett körülé, míg nem sikerült vele régi boszúságát elfelejtenie. Mióta Attalus eszélytelen keménysége és faragatlan beszédmodora által látszólag minden barátságos kiegyezést lehetetlenné tett, Honorius minisztere mesterkedését és célját egészen megváltoztatta. Ekkor azt a czélt tűzte maga elé, hogy Alarikot elszakassza attól az árnyék-császártól, a kit magának teremtet, és hogy őt saját urával, a törvényes fejedelemmel kibékéltesse. Fejébe verte, hogy az a helyzet, a hova őt érdemei az eseményekkel együttesen eljuttatták, egészen más fényt vetne rá a nagy Theodosius fia alatt, mint azon nyomorúlt vásári komédiás mellett, a kit kíséretében magával hurczol. Alarik, a kinek ezzel kedvencz ábrándját ápolta s táplálta, ráfigyelt ugyan beszédére, de gondolatát nem nyilvánította, hanem mikor ennek az embernek éles elméjét s ügyességét Attalus tompa eszével összehasonlította, fölöttébb sajnálta, hogy miért nincs egy ilyen tanácsadó az ő oldalánál.

Jovius az ily titkos beszélgetéseik alkalmával semmi eszközt sem hanyagolt el Attalus tönkretételére, úgy, hogy nemcsak tehetséghiánynyal, hanem pártfogója iránti álnoksággal s fekete hálátlansággal is vádolta. »Hidd el nekem, így szólt több ízben a gót királyhoz, ez az ember csak felhasznál téged, de valósággal szíve mélyéből gyűlöl. Ha

cendus sit Imperator qui sponte suo Imperio se abdicaret. Olympiod., *Excerpt. ub. supr.*

vársz addig, míg tekintélye a te és a te néped segítségével megszilárdul: akkor majd meglátod, hogy mit cselekszik. Tudd meg, hogy irgalom nélkül kipusztít téged és fajodat s nem nyugszik addig, míg csak a te nemzedet meg nem semmisítettetik.« ¹⁾ E súlyos vádak nem tévesztették el hatását a már különben is ingerült Alarikra: ennélfogva csak engedte, hogy hadd beszéljen Jovius, a mit akar, sőt azt is engedte, hogy Theodosius fiánál dolgozzék érdekében, a nélkül, hogy ő csak egy lépést is közeledett volna, vagy magát bármire is lekötölte volna, és a ravennai prefektus pretorio nem távozott többé Ariminumból, a hol a barbár király kegye mentsvárul szolgált számára. Jóllehet folyton Honorius javára alkudozott, de azért minduntalan abbahagyott, majd meg ismét újra kezdett ajánlataival sikerült neki Attalus figyelmét kijátszania, a ki azt hitte, hogy megvesztegetheti azzal, ha a patricius czímet reá ruházza. Jovius elfogadta ezt, pusztá kitüntetésnek véve, de azért nem lépett ki Honorius szolgálatából. Ez a játék, a mint hosszabbra-hosszabbra nyúlt, a hadviselő felek közt bizonyos fegyvernagyvadás-félét teremtett. Úgy, hogy bármennyire sürgette is a dolgot Attalus, azért Alarik mindig talált olyan ürügyet, a mi miatt a harczt elodázhatta s a római hadsereg szintén őrizkedett annak előidézésétől.

A halogatás és a tétlenség a hazugsággal párosulva képezték az életerejét annak a keleti politikának, a melyet

¹⁾ Prorsus ad favendum Honorii causae se convertit, et Attalum maledictis apud Alarichum incessere non desiit; totus in hoc incumbens ut ei persuaderet Attalum, stabilito Imperio, primum Alaricho ipsi et omnibus ei generis propinquitatibus junctis insidias structurum. Zosim., VI. 9. — Alaricho non acquiescit Attalus, et vero maxime Joviani opera. Olympiod., *Excerpt.*

Theodosius fiai nyugaton meghonosítottak: nemsokára meggyőző bizonyítékot nyert effelől a világ. A dolgok egészen Alarik kívánsága szerint haladtak, s úgy látszott, hogy már a kedvező végkifejlés is közeledik, midőn Honorius hajlandósága hirtelen elhidegült. Ezen időtájban érkezett meg a híre az afrikai vállalat kimenetelének, a mely csakugyan akkép következett be, mint ahogy az okos emberek előre megjövendölték: Attalusnak küldötte katonai csapatával, vagy helyesebben szólva, kíséretével együtt, miután minden ellenállás nélkül kiszálltak hajóikból Karthago szomszédságában s a parton egy kevésbé előre haladtak, feleszmáru katonaságtól vétettek körül s mind egy lábíg levágattak: a szerencsétlenek ugyanis törbe estek. Ekkor Heraclianus elkobozta a gabonaszállító-hajókat s minden néven nevezhető kereskedelmi összeköttetést eltiltott Afrika és Itália között.¹⁾

Az a küldött, a ki ezeket a híreket Honoriusnak meghozta, egyúttal azt is jelentette, hogy Afrika tartomány pénzbeli ajándékot küld számára, a mit aztán Honorius rövid idő múlva csakugyan megis kapott. Könnyen elgondolhatjuk, hogy mindez ismét fölélesztette a fejedelem szívében a már majdnem teljesen elcsüggedt önbizodalmat: úgy, hogy a történetiró szavai szerint »úgy tettszett, mintha halálos álomból ébredt volna föl.«²⁾ Ennélfogva jóllehet nem szakította félbe az alkudozást, de sokkal lassúbbá és nehezkesebbé tette; úgy, hogy a gót király csakhamar észrevehette, hogy alkalmasint kijátszották.

¹⁾ Interea Heraclianus, interfecto Constantino, vigiles constituit in partibus et littoribus Africae, et mercatorum naves Romam proficisci vetuit. Sozom. IX. 8. — Zosim., VI. 8. — Philostorg., XII. 3.

²⁾ Quasi ex gravi sopore excitatus. Zosim., VI. 8.

E közben egyéb események tolultak előtérbe, a melyek figyelmét ezektől egy kissé elvonták, mivel szintoly aggodalmat gerjesztők voltak. Ugyanaz a hír, a mely Ravennában akkora örömet okozott, Rómában egészen ellenkező érzelmet keltett. A küszöbön álló éhszétségtől való félelem az egész lakosságon erőt vett: mert a nép azonnal érzi az éhséget, mihelyt annak bekövetkezte felől gyanúja támad. A város több kerületében zavargás támadt: a szenátust árúlással, vagy tapasztalatlansággal vádolták s Attalus nevét csak átok, szitok s fenyegetés kíséretében ejtették ki. Egy napon a nagy Cirkuszban lefolyt előadás alkalmával, a császárra mondatni szokott éljenzés közben egy hang a népből ezt a kiáltást hallatta: »legkegyelmesebb császár, szabad meg az emberhús árát is«; ¹⁾ a mely gyűlöletes szavakat azután karban sok ezer torok viszhangoztatta.

A tisztviselők, sőt maga a szenátus is, a kedélyek növekvő ingerültsége miatt aggodalomba esve, arra kérték Attalust, hogy haladéktalanul jelenjék meg Rómában, ha a bekövetkezendő nagy szerencsétlenségnek elejét venni akarja. Attalus tehát elutazott; de Alarik Ariminum falai közt maradt azon czélból, hogy Ravenna körülzároltatását szemmel tartsa, de legfőképen azért, hogy azt észlelje, a mi a fejedelem környezetében történik. A zivatar a látóhatár minden pontjáról tornyosodott e szerencsétlen nyugati birodalom egére. II. Theodosius, annak meggátlása végett, hogy a lázadás szelleme nagybátyja birodalmából az övébe át ne csaphasson, határait katonai záró vonallal vétette körül, úgy, hogy az itáliaiak a keleti birodalom területére

¹⁾ Pretium pone carni humanae. Zosim., VI. 11.

csak a ravennai udvar felhatalmazása vagy Honorius aláírása mellett léphettek át.¹⁾

V.

Attalus, megérkezésekor ugyanazon kérdést találta maga előtt, a mely néhány hónappal régebben a szenátust és egész Rómát oly élénk izgatottságba ejtette; sőt ez most az új körülmények között még súlyosabb alakban ismétlődött. Az éhség megakadályozására csak egyetlenegy eszköz mutatkozott, tudniillik Afrika meghódítása; sőt ez őrjöngő népség lecsillapítására sem találkozott több annál az egynél: nevezetesen minél előbb hadivállalatot kellett oda szervezni, vagy legalább mutatni, hogy abban fő a kormány feje. A kérdés tehát sürgetősen, soron kívül a szenátus tanácskozása elé terjesztetett.²⁾ Alarik, a kinek tanácsát kikérték, előbbeni ajánlatát ismételte, hogy a gót harczosok javából kiválogatott kisded sereg küldésék Druma vezetése alatt Karthagóba; a szenátus e tervhez csatlakozott, sőt ezen alkalommal nagyobb többségben, mint az első ízben; de Attalus ezúttal is ellene volt, még pedig annál nagyobb hevességgel, mivel majd csaknem magára maradt.

Került elő még egy másik vélemény is, nevezetesen az, hogy vegyes vállalat küldessék, a melyben a barbár csa-

¹⁾ Hoc enim et tyrannici furoris et Barbaricae feritatis occasio persuadet, et inter me dominumque et patrum meum Honorium, vicissim recurrente admonitione, convenit. . . . *Cod. Theod.*, VII. tit. XVI. de *Littorum et itiner. custod.* 1., 2.

²⁾ Romam profectus Attalus, senatum advocat; et consultatione proposita *Zosim.*, VI. 12.

patok és római csapatok egyenlő számban vennének részt: ¹⁾ de Attalus ezt is csak úgy ellenezte, mint a másikat. Mint-hogy a békés beavatkozás tervét föl nem adta és a megtörtént események daczára is azon meggyőződése mellett maradt, hogy egy kevés vesztegetéssel párosított barátságos eszközökre kell szorítkozniok, felszólította prefektus preto-rióját, hogy vállalná e szerepet magára, s e célból néhány hajóval együtt sok pénzt bízott kezére. Azonban ez nemcsak, hogy a megbízatást el nem vállalta, hanem ezen felül még a nyílt tanács-ülésben a következő, egész a szemtelenségig menő, kemény kifejezésekkel sorolta elő visszautasításának indító okait: »ez az ajánlat merőben eszeveszett. Ő ugyan nem megy oda, a hol Constantin az övéivel együtt megölette magát, hogy szintén kész szívvel megölesse magát s Itália pénzét Heraclianusra pocsékolja.« Attalus, a kiben csak úgy forrt a méreg, felugrott e szavak hallatára s a tanácskozásnak végét szakította, még mielőtt a gyülekezet határozatot hozott volna. Azt sem igen tudjuk, hogy ő maga mit csinált, de a történetírók néhány szavából az derül ki, hogy mindazonáltal talált oly előzékeny, vagy oly bolond emberre, a ki a kalandra rá adta a fejét, de a mely most másodszor sem sikerült jobban, mint első ízben. ²⁾

Attalus kétségkívül nem tárta fel gondolatainak legbelsőbb rejtekét, azonban a nélkül is olvashatott benne, a ki akart és csakugyan mindenki el is találta azt. Ha valami, úgy az a gondolat tüzelte őt, hogy daczoljon Alarikkal és a

¹⁾ Ut et Barbari cum Romanis militibus in Africam mitterentur, eorumque praefectura Drumae traderetur. Zosim., VI. 12.

²⁾ Commotus ad iram Attalus, quum per alios indicasset quid esset agendum, mittuntur in Africam cum pecuniis alii. Zosim., VI. 9.

gótokkal, s e daczt egész a gyűlöletig vitte; ezen felül az a vágy is dolgozott benne, hogy a világ előtt független embernek és úrnak mutassa magát. A saját felelőssége miatt aggódó szenátus tüzet s lángot hányt mérgében; a pogány párt azt hitte, hogy elárúrták és csakugyan az ő győzedelme az új kormány fennállásától függött, az új kormány fennállása pedig Afrika meghódításától: vajjon kell-e ily esetben annak visszaszerzési eszközeivel törődniök? A szenvedélyes emberek nem igen válogattak bennök; ha a barbárok megbizhatóbbak e tekintetben, mint a római katona, akkor nem gondolva az eshetőleges következményekkel, ezeket kell e célra felhasználniok.

Attalusnak ezt a makacsságát, a melyet ő hősiesnek tartott s a melylyel valószínűleg, mint hazafias cselekménnyel, büszkélkedett, a pogányok gyülekezeteiben ostobaságnak és örültségnek bélyegezték, s a császár meggondolatlan hányavetiségét magister militumának bölcsesége és mérsékeltségével állították szembe: a sokistenhívő írók még egy századdal később is így nyilatkoznak felőle. Az eszmék különös összezavarodottságánál fogva, a gót király sok itáliai szemében Róma érdekeinek valódi képviselőjéül mutatkozott: mindazonáltal ez a váratlan népszerűség korántsem szolgált neki kárpótlás gyanánt azért a boszúságért, a melyet Attalustól kellett szenvednie: »sőt egészen kétségbeesett miatta«, mint a történelem megjegyzi számunkra. ¹⁾

Ez egyetlenkedések visszahatása, a mint mindenki

¹⁾ Quo Alarichus cognito, graviter ac moleste rem ferens, de rebus Attali desperare coepit, qui soliditate quadam animi, nullaque nixus ratione, res inutiles temere moliretur. Zosim., VI. 9. — Procop., *Hist. Vandal.* 1.

előre láthatta, csakhamar mutatkozott is Ravennában, a hol az alkudozást félbeszakították: Jovius, az udvarból elűzetve, Alarik táborába menekült. Ugyanazon időben a római csapatok között is, a melyek a gótokkal együtt a szenátus hadseregét képezték, ingadozásnak, sőt egyenesen árulásnak jeleit vették észre. Alarik saját alvezére, a római Valens, a lovasság parancsnoka titkos közlekedést tartott fenn Honoriussal; a miért Alarik, mihelyest a dolog kitudódott, halállal lakoltatta.¹⁾ A gótok királyának minden ellene esküdött, még az évszakot sem véve ki, a mely nem engedte, hogy fegyveres támadást kísértsen meg e mocsárok közepette, a hol a folyók az őszi esőktől megdagadva, minden perczen kicsaphattak medreikből; ennél fogva e sokfelől rátorlodó nehézségek súlya alatt abban hagyta az ostromot, hogy Emilián és Ligurián át toscanai tanyájára vonúljon. Útközben aztán arra kényszerítette a tartományokat, hogy az új császár iránt hűségi esküt tegyenek, még pedig bizonyára nem azért, mintha Attalushoz valami nagy hajlandósággal viseltetett volna, hanem csak azért, hogy Honoriust ezzel is boszantsa. Egyedül Bologna mert neki ellene állani: a gót király elhaladt mellette, mivel méltóságán alólinak tartotta, hogy idejét s az övéinek véréit ily hitvány érdekért kockáztassa. Végre téli szállására érkezett, boszankodva önmagára, boszankodva főleg arra a kormányra, a melyhez legkedvesebb reményeinek sike-
rét fűzte.

A 410-dik év egészen rendkívüli kilátások mellett nyílt meg. Ravennában még csak fel sem avatták, a hol Hono-

¹⁾ Valens, equitum magister, occisus est, proditiōnis insimulatus. Zosim., VI. 10.

rius császár a sok zavarnak közepette elfelejtkezett arról, hogy konzult is kellene kinevezni; ennélfogva Attalus konzula, Tertullus nyitotta meg az évet Rómában és a maga nevééről nevezte el. Ez a vakbuzgó pogány megragadta a jó alkalmat, hogy kortársainak megmutassa, minő volt a konzul a régi időkben, és hogy kettős kihívást vágjon, úgy a keresztyének, mint a józan gondolkodású pogányok arczába, a kiket a vallásos rajongók lágyemelegséggel vádoltak. 1) Azt kereste tehát, hogy mit tettek volna helyében a hajdani Tertullusok, föltéve, hogy azoktól származik, és pontról-pontra ahhoz szabta magát. Azzal a komolysággal, a melyet a régi Róma madárjósai legnagyobb fényének s legnagyobb hatalmának tetőpontján sem mutathattak fel, szemlélte a tyúkok evését, vont köröket az égre az auguri bottal s szemlélte a madarak repülését. Ha maga nem nevetett is, nagy nevetséget támasztott annak az istentiszteletnek rovására, a melyet erőre kapatni szándékozott.

Az új konzul beszéde is egy színvonalra emelkedett tetteivel. Azt mondják, hogy e szavakkal kezdte volna a szenátushoz intézett szónoklatát: »Összeirt atyák! úgy szólok hozzátok e helyen, mint konzul és főpap: konzul, már vagyok, főpap, remélem, nemsokára leszek.« 2) Ekkép akarta mintegy a világnak tudtára adni a főpapság helyreállítását, melyet a keresztyén császárok eltöröltek, sőt a visszatorlási

1) Quid enim? numquid non consulibus et pulli adhuc Gentilium sacrilegorum more pascuntur, et volantis pennae auguria quaeruntur, ac paene omnia fiunt quae etiam quondam pagani veteres frivola atque irridenda duxerunt? Salvian., *de Gubernat. Dei*. VI.

2) Umbratilis consul Tertullus ausus est in curia dicere: »Loquor vobis Patres Conscripti, consul et pontifex, quorum alterum teneo, alterum spero.« Oros., VII. 42.

rendszernek egész sorozatát is sejtette némileg, a mely annál nagyobb aggodalmat szült, mivel szándékát rejtegetni iparkodott. A nyakas pogányok megéljenezték; a keresztyének ellenben remegtek, még pedig nem csupán azon üldözések miatt, a melyeket ez a szenvedélyes buzgóság számukra kilátásba helyezett, hanem egyenesen azon szerencsétlenségek miatt, a melyeket e cselekmények önnönmagokra való nézve, az igaz isten haragja következtében, a városra idézhetnek. Mivel mindezek a tisztviselők által, a nép nevében hajtattak végre, az egész nép felelőssé vált e miatt azon emberfölötti következményekért, a melyeket azok magok után vonhattak.

E vélemény közkeletüvé vált a keresztyének között, a kik már szintén látni vélték, hogy mint csap le Isten haragja a szentségtörő városra, mint hajdan Sodomára és Ninivére. »Mily bajokat nem rejt számunkra méhében az ilyen esztendő! így szóltak egymáshoz. Még hagyján, ha a gonosz cselekedet elkövetői csak magok büntetődnének! de a becestelen cselekedetet mindnyájunk nevében követték el, ennél fogva mindnyájan belekeveredünk a büntetésbe.« ¹⁾ Egyébiránt Tertullusnak és beavatottjainak hóbortjai az arianusoknak csakúgy nem tetszettek, mint a katolikusoknak, jóllehet amazokat politikai kötelékek csatolták a pogányokhoz és Sige-sar püspök nyöghetett bele gótjaival együtt. Alarik pedig az ügyét mindinkább-inkább rossz hírbe keverő ennyi ostobaságba belefáradva, sajnálkozva gondolt Honoriusra s arra a már majdnem megkötött, de

¹⁾ Illud est feralissimum et gravissimum, quod, dum consensu publico aguntur, error paucissimorum fit crimen omnium. Salvian., *de Gubernat. Dei*. VI.

azután szerencsétlenül ismét felbontott egyezségre. Azzal a barbáros türelmességgel, a mely megzavarodás nélkül vár s nyugodtan törekszik célja után, leste az alkalmat, hogy az összeköttetést megújítsa, elfelejtkezve a tegnapi kudarczról, vagy legalább úgy tettetve magát, mintha elfelejtkezett volna.

És csakugyan mutatkozott is, még pedig sokkal pompásabb, mint a minőt képzelni merészelt volna. A tél Theodosius fia számára csakis csalódásokat és előre nem látható zavarokat hozott. A mindennemű sürgőségtől szorongatott Honorius nagyon számított az afrikai pénzre, sőt kétségkívül ezenfelül még katonaságból álló segítségre is; azonban azt kelle hallania, hogy Heraclianus nem hogy segíteni akarná, hanem a helyett inkább azon dolgozik, hogy magát tartományában függetlenné tegye. Galliának új augusztusa némi katonaság élén csakugyan leszállott Liguriába; de Veronától hirtelen visszafordult, mivel megijedt azokon a híreken, a melyek Ravenna helyzete felől keringtek.

Ez a város valójában egy oly forradalomnak szolgált színteréül, a melyet a tábornokok a heréltek ellen támasztottak. Mivel Eusebius, a főkamrás, gyalázatot ejtett Allowig comesen, a palotaőrség parancsnokán, ez utóbbi óriás erejű barbár, torkon ragadta őt, a fejedelem szemeláttára s addig ütötte bottal, míg csak agyon nem verte; ¹⁾ de merényletét nemsokára ő is vérével fizette meg. Azon négyezer embernek megérkezése, a kiket a keleti császár küldött, nem birta megnyugtanni Honorius, a ki ismét régi rettegésébe esett vissza. Alarik tehát hajlandónak találta őt az értekezlet foglalának föl vételére, mikor mártius eleje táján seregével is-

¹⁾ Olympiod., *Excerpt.*, ap. *Scriptor. Hist. Byz.*

mét Ariminumba érkezett. A gót király két kezest hozott magával, a kiket egészen ellenkező irányban használhatott föl czéljára, úgymint saját császárárt Attalust, s az ifjú Placidiát, a kit a rómaikkal magának adatott át s a kivel táborában inkább királyné, mint fogoly gyanánt bántak.¹⁾ Attalust a háború, Placidiát pedig a béke kezeséül tartogatta.

Úgy látszott, hogy az egész élénkséggel ismét megkezdett alkudozások, végre-valahára a megoldás pontjára jutottak. Minden jel arra mutatott, hogy ez kedvező lesz: Placidia már azt látta, hogy nem sok idő múlva visszaadatik családjának, Alarik pedig szívében már Honorius második Stilikonjának mondhatta magát, midőn ennek a császárnak nevében azt a megjegyzést koczkáztatták Attalus magister milituma előtt, hogy szándékainak őszintesége felől még semmi döntő bizonyítékot nem szolgáltatott, ennélfogva a meddig csak maga körül tartja »színpadi császárárt«,²⁾ a mint Attalust elnevezték, a törvényes fejedelem mindig jogosan kételkedhetik szándéka becsületességében. A megjegyzés alaposságát nem lehetett eltagadni; Alarik szintén belátta annak erejét. De vajjon szolgáltatathatna-e a világ előtt döntőbb bizonyítékot, mint ha megfosztja ezt a bábembert attól a hatalomtól, a melyet egykor reá ruházott? Ennélfogva császári öltözetben, bizonyos, Ravenna kikötője szomszédságában levő helyre hozatta Attalust s ott Honorius és a római katonák, nemkülönben saját hadserege sze-

¹⁾ Placidia quoque, soror Imperatoris, cum Alaricho erat, vicem illa quidem obsidis modo quodam implens, ita tamen, ut omni honore cultuque regio frueretur. Zosim., VI. 12.

²⁾ Mimum . . . ludum Imperii. Oros., VII. 42.

meláttára letépte válláról a bíbor-köpenyeget s homlokáról a gyöngy diademet, s ezzel tudtára adta, hogy ismét magánzói állapotba sülyed vissza. Különös kegyből megengedte neki, hogy fiával együtt ezután is a gót táborban maradhasson, mert életök másutt nem lett volna bátorságban.¹⁾ Honorius e szerint diadalmaskodott: versenytársa még névleg sem létezett többé s a szenátus kormányát porba döntötte ugyan az a kéz, a mely azt megteremtette; az egyetértés megerősítésére tehát nem hiányzott egyéb a szerződés kölcsönös aláírásánál és a két fél eskületételénél.

A közben míg erre várakozott Alarik, egy napon a tábora és Ravenna között némi távolságra eső vidéket barangolta be, midőn egész váratlanul barbár rabló csapat rohan reá, kíséretét leöldösi, vagy széjjel szórja, előőrseit zavarba ejti, sőt majdnem sikerült neki öt magát is elhurcolnia: legalább ilyesmit következtethetünk a történetirók által használt eléggé homályos kifejezésekből.²⁾ E rablók Stilikon hajdani vezérének, Sarusnak bandájából valók voltak, a ki a gót királynak földije volt ugyan, de egyúttal

¹⁾ Extra urbem Ariminum..... diademate spoliat et exuit purpura; atque his ad Honorium principem missis, Attalum in omnium oculis ad privatam vitae conditionem redegit, apud se tamen cum Ampelio filio retentum, donec pace cum Honorio constituta, vitae incolumitatem eis impetrasset. Zosim., VI. 12. — Imperio dejicitur, manetque privatam apud Alarichum vitam degens. Olympiod., *Excerpt.* Quum universi extra urbem convenissent... Sozom., IX. 8. — Philostorg., XII. 3.

²⁾ Ad Alpes, locus hic plus minus LX. stadiis Ravenna distat... Sarus cum suis repente irrui quosdamque ex Barbaris interfecit. Sozom., IX. 9. — Inito adversus Alarichum proelio, eum superavit et ab urbe Ravenna longius fugavit. Philostorg., XII. 3. — Zosimus szerint Ataulf hadtestét támadta volna meg Sarus. VI. 13.

személyes ellensége is. A kormányzó meggyilkoltatása után Sarus kilépett a római szolgálatból s háromszáz elszánt barbárral az Apenninek közé véve magát, ott saját szakállára rablóhadjáratot folytatott. Azon hírre, hogy kiegyezés köttetik ellensége és Honorius között, ajánlkozott arra, hogy majd ő köti meg vele a maga békéjét, ha a császár reá ruházza azt a magister militum címet, a melyet már félig-meddig versenytársának adományozott. Sarus nagy és igazán megérdemelt hírnévvel dicsekedhetett a katonai kormányzat alsóbb fokain. Mint a végrehajtáshoz s a cselből való megrohanáshoz rendkívül értő ember, nagy haszonnal szolgált Theodosius alatt, sőt még a legújabb időben is ő volt az, a ki jólirányzott támadásával Radagaisnak Fesulanál való leveretését biztosította. Honorius tehát hallgatott ajánlatára; titkon elfogadta őt magánál Ravennában, a hol hosszas beszélgetést folytattak egymással.¹⁾ Ez a beszélgetés előzte meg azt a kelepcevetést, melylyel Sarus a gót királyt megfogni akarta.

Alarik a körülményekről csakhamar értesülve, azonnal belátta, hogy az egész dolog Honorius és a rablóbanda vezére közt végbement egyezés szerint történt, és hogy kibékülésök zálogául az ő fejének kellett volna szolgálnia. A hivatalos becsületszó illetén megsértése miatt se szemrehányásban, sem vádaskodásban nem tört ugyan ki, hanem arra esküdött meg, hogy elfoglalja Rómát s lepörköli az örök várost.²⁾ Azon nyomban ki is adta seregének az indulási

¹⁾ Philostorg., XII. 3. — Olympiod., *Excerpt.* — Sozom., IX. 9. — Zosim., VI. 13.

²⁾ Hinc igitur et metu simul et ira percitus, Alarichus eadem via revertitur . . . Reversus, Romam capit. Sozom., IX. 9.

parancsot, a mely gyorsan teljesített: ő maga türelmetlenségében szeretne volna, ha csapatai vonulásának éléje vághat. Az út, a melyet követett, ugyanaz volt, a melyet négyszáz évvel azelőtt az első Caesar megfutott, midőn a világegyetem felett való uralomról ábrándozva szintén Róma elfoglalására vonúlt: mint az, úgy a barbár király is, a ki a szenátus nevében a nyugati birodalom legfőbb hadvezére volt, Ariminumból indúlt ki; s mint az, ő is átlépett a Rubikonon s a koczka ezúttal szintén elvettetett.

Róma kiraboltatása. — Alarik halála.

Alarik harmadizben ostromolja Rómát. — A lakosság éhszükséget szenved. — Alarik árulás folytán behatol Rómába. — Proba Faltonia. — A város felgyújtatása s kiraboltatása. — Róma közprédára bocsáttatik három napon s három éjjelen át. — A gót hadsereg eltávoztása. — Honorius Sarust nevezi ki a Nyugat magister militumává. — Alarik Itália délvidékeit pusztítja s át akar kelni Siciliába; a vihar elrombolja hajóit Rhegiumnál. — Alarik halála. — A római főnemesség kivándorlása. — Afrika kormányzójának Heraclianusnak fosztogatásai és alávaló tettei. — Szent Jeromos. — Szent Ágoston.

410.

I.

A mint Alarik Róma felé közeledett, tömve találta a vidéket menekülőkkel, a kik a várost odahagyták; leginkább keresztyének voltak ezek, a kik az aljnép fölzendülésétől tarthattak, s különben is fő nélkül szűkölködtek, mivel Innocentius Ravennában maradt, a mi által megmenekült Róma tüzi veszedelmétől, mint az igazságos Lóth a sodomaitól. Ezt a hasonlatot egy azon korból való keresztyén író hagyta reánk.¹⁾ A gót király megérkezésekor semmi ajánlatot nem tett, semmi magyarázatot nem adott

¹⁾ Beatus Innocentius, romanae Ecclesiae Episcopus, tanquam justus Loth subtractus a Sodomis, occulta providentia Dei, apud Ravennam tunc positus, peccatoris populi non vidit excidium. Oros., VII. 39.

a rómaiaknak, hanem egyenesen felszólította a szenátust és a népet, hogy kegyelemre adják meg magokat, és hogy minél inkább jellemezze azt a háborút, a melylyel őket ezúttal megtámadta: a császári jelvényekbe felöltöztetett szerencsétlen Attalust tábora elé állíttatta s azokat róla újból letépvé, környezetéből is elkergette.¹⁾ Mikor császárárt így közvetlen Róma előtt s úgy szólván a szenátus szemeláttára elcsapta, maga is lemondott arról a magister militumságról, a melylyel őt ez a nemvalódi császár felruházta; ezenfelül hangos szavakkal kijelentette, hogy ő többé nem római s ezentúl nem is kíván az lenni, hanem a birodalommal szemben visszaveszi hajdani barbár szabadságát. Ilyen előzmények mellett indult meg ez a harmadik és utolsó ostrom.

A szenátus a maga részéről szintén belátta, hogy ennek a halálosan megsértett embernek szívében ismét a barbárság ütött tanyát a maga telhetetlenségével és kérlelhetetlen ösztöneivel, úgy, hogy többé szó sem lehetett a kiegyezésről, hanem élethalál harcra, vagy a végveszedelemre kelle készen állaniok. Ennélfogva egész határozottsággal a szükséges védelmi munkálat megállapításához fogott a nélkül, hogy bármi kívülről jöhető segedelem reményével áltatta volna magát. A lakosság tisztviselőivel egyetemben érezte, hogy magokon kívül másban nem helyezhetik többé reménységöket. Alarik, mint az Attalus kormányának egykori tagja, tudhatta, még pedig úgy, hogy becslésében alig tévedt néhány mérőnyivel, hogy körülbelül mennyi élelmi

¹⁾ Iterum imperavit (Attalus) ac rursum abdicare coactus est. Olympiod., *Excerpt.* — In hoc Alarichus Imperatore facto, infecto, refecto ac defacto citius his omnibus actis penequam dictis, mimum visit et ludum spectavit Imperii. Oros., VII. 42.

készlet van a város raktáraiban: ennél fogva azon kezdte a dolgot, hogy elzárta a Tiberist, hogy az éhség szintén közreműködjék a fegyveres erővel intézett támadások előmozdítására. A városi lakosság még azon nagyszámú római katonákkal is szaporodott, a kik a gótok táborát a Honorius és Alarik közt megtörtént szakítás után oda hagyták; de ezek is, jóllehet a fegyveres ellenállás magvát képezték, szintén csak szaporították a táplálásra váró szájak számát, s a szükség beálltának veszedelmét mozdították elő.

A tisztviselők kénytelenek voltak a kiosztott eleség mennyiségét szűkebb mértékre szorítani, még pedig folyton szűkebbre, holott ellenkezőleg mindig több-több munka és virasztás követeltetett a lakosságtól. Mindazonáltal ez a rendszerint semmivel nem törődő és gyáva népesség, a kikerülhetetlen veszedelemmel szemben visszanyerte bátorságát s a hősiesség bizonyos nemével szenvedett és engedelmeskedett. Az ostrom első hónapjai a legnagyobb nélkülözések között visszavert rohamok egész sorozatát tüntették fel. Az aléltságukban, vagy kísértetté soványodottságukban, a fegyverek súlya alatt is majdnem összeroskadni készülő emberek az ellenség előtt visszanyerték teljes életerejüket s meszsze kergették azt a város kapuitól, sőt leégették gépeit, még tábora sátrai alatt is. Alarik megdöbbenve, sőt majdnem megrémülve, hadiműveleteit egyszerű körülfárolásra szállította le s az első szerepet rettenetes segítő társának, az éhségnek engedte át.

A történelemből tudjuk, hogy az ostrom hosszasan eltartott ¹⁾ s ha annak külső sorsfordulatait nem ismerjük

¹⁾ Cum longa traheretur obsidio, nec Urbs aut vi, aut arte capi posset. Procop., *Hist. Vandal.* I.

is, de azon csapásáról tudomással bírunk, a mely bent az ostromlottakat pusztította. E szerencsétlenek, miután minden ehető eledelt elfogyasztottak, a legtisztátalanabb húsnek, ¹⁾ végtére pedig egyenesen emberhús evésére vetemedtek. »Egymást tépték szét az emberek, hogy táplálkozhassanak«, azt mondja borzasztó hideg vérrel egyik kortársuk. ²⁾ Egy anya saját szopós gyermekét ette meg. ³⁾ A népnek az a legalja, a mely még az ellenség fegyverei között sem kereshette halálát, buta levertségben emésződött: föl nem lázadt, hanem csak pusztult és veszett. Már sírt sem ástak a halottak számára. ⁴⁾ A holttesteket azon melegen az utcákra hányták, vagy a terek sarkaiba halmozták, úgy, hogy a levegőt egészen megfertőztették, melynek következtében az éhség pusztítását még ragadós nyavalyák is segítették elő. A nemzetek királynéjának ezen haldoklása közben érkezett el a 410-dik év augusztus 24-nek éjszakája, a leggyászosabb valamennyi között. Alarik főhadiszállását a Salaria úton ütötte fel, nem messze az ugyanilyen nevezetű kaputól, ⁵⁾ ettől jobbra estek

¹⁾ Ad nefandos cibos erupit esurientium rabies. Hieronym., *Ep.* 97.

²⁾ Mutua carne pastos, obsessos. Olympiod., *Excerpt.* — Sua invicem membra laniarunt. Hieronym., *Ep.* 97.

³⁾ Mater non pareit lactenti infantiae, et recipit utero quem paulo ante effuderat. Hieronym., *Ep.* 97.

⁴⁾ Cumque non possent extra urbem sepeliri cadavera, quod omnem exitum hostes observarent, urbs ipsa mortuorum sepulcrum erat.... — Famem pestis comitabatur, omniaque plena cadaveribus erant. Zosim., V.

⁵⁾ Prope ipsam portam Salariam.... castrorum sedem. Procop., *Hist. Vandal.* I. Ezt a kaput *Collinának* is nevezték; ezen haltoltak be a gallok is a város 373-dik évében. Lásd »*Histoire des Gaulois*« című munkám. I. k. I. l. I. 2. fejt.

a Sallustius-féle kertek, de a város kőfalain belül, balra pedig a pretorianusok hajdani táborá, de már a kőfalon kívül. Körülbelül éjféli tájban, mikor a lakosság legmélyebb álmát aludta, a Salaria kapu titokban kinyílt, s Alarik, a ki ott leselkedett, berohantatta rajta katonáit: az árulás átszolgáltatta neki a várost.

A történetírók megegyeznek ugyan mindnyájan az árulás tényében, de eltérnek egymástól, annak, a mely Róma ostromát oly váratlanul befejezte, mind szerzői, mind okai felől való nézeteikben. Még egy század sem telt el utána, máris vitatott kérdés vált belőle. Az egyik hagyomány, a mely valószínűleg a gótok népdalaiból kerekedett, Alarik ravaszságának róvja föl érdeméül; azt mondja ugyanis, hogy ez a király, a hosszas ostromba beleunva, s úgy tettetve magát, mintha lemondana teljesen róla, bucsú-ajándékképen régi barátainak, a szenátoroknak háromezáz rabszolgáruhába öltöztetett ifjú, vitéz és vakmerő gótot küldött. ¹⁾ Ez ifjú embereknek bizonyos előre megállapított napon meg kellett ölniök uraikat; ezt meg is tették, mikor azok aludtak s az örök leölése után a Salaria kapu kulcsait is hatalmukba kerítve, azon Alarikot és hadseregét, a kik alattomban visszatértek, beeresztették. Ez a hagyomány szerint fényes nappal történt volna, még pedig délben, azon időben, a mikor a rómaiak déli álmukat aludták. ²⁾

Ez elbeszélésben sokkal több valótlanszínüséget halmoztak össze, minthogy a történelem csak egy perczig is

¹⁾ Lectis de omni exercitu puberum trecentis, clamindicat velle se ipsos pro servis dono dare Romanis primariae dignitatis. Procop., *Hist. Vandal.* I.

²⁾ Circa ipsum meridiem, cum pransi domini de more capturi somnum essent. Procop., *Hist. Vandal.* I.

késedelmeskedhetnék mellette: de akad egy másik is, a mely már a bővebb vizsgálatra inkább méltó s a melyet keresztyén író, Belizar és Narses történetírója hagyott ránk, a korában hiteleseknek elismert szóhagyományok után. Ő szerinte, bizonyos Proba Faltonia nevű előkelő matrona, szenátorok felesége és anyja, mikor azt látta, hogy ennek a megmérhetetlen városnak lakosai, a menekvés minden reménye nélkül, a háború és éhség borzalmai által elemésztetnek, azt gondolta ki magában, hogy kiszolgáltatja őket az ellenségnek, merő száanalomból, ¹⁾ mint a hogy a csatamezőn megöljük a haldoklót, hogy szenvedéseinek véget vessünk. Ennélfogva nagyszámú rabszolgáit fölfegyverkeztetve, az éjszaka védő szárnyai alatt elküldte őket, hogy a Salaria kaput erőszakkal foglalják el; a miről Alarikot valószínűleg előre megállapított jel által értesítették, melyre a gótok berohantak a városba. ²⁾ Procopius ilyen változatban adja elő az eseményt, még pedig egészen hidegen, a nélkül, hogy a tényhez bárminemű magyarázatot szőne.

Proba Faltonia keresztyén nő volt: származását az előkelő Anicius házból vette, a mely Rómának leggazdagabb, katolikus érzelmeire nézve legbuzgóbb s a szenátus által teremtett kormány leghevesebb ellenzékét képező háza volt. Proba serdülő korban levő unokájával, Demetriadeval családja fényes palotájában lakott. Három fia, — a kik

¹⁾ Ab aliis aliter urbs in Alarichi venisse potestatem traditur. Probam fuisse matronam, inter senatorias fama ac divitiis insignem, miseratam Romanos malis plurimis atteri.... quum spem omnem vidisset deficere.... Procop., *Hist. Vandal.* I.

²⁾ Familiae suae praecepisse ut noctu portam panderet..... Custodibus de improvise occisis.... Alarichum omnemque ejus militem admisere. Procop., *Hist. Vandal.* I.

közül ekkor már csak kettő élt — egymásután viselte a konzulok pálma-ággal hímzett ruháját, még pedig olyan korában, a melyben az ifjú rómaiak még csak legelső magasabb rangú hivatalra való emeltetésüket várták. Egyetlen patricius ház sem mérközhetett tehát az övével a születés, a vagyon, a hivatali méltóság hármasságára való nézve. Ha Proba Faltonia valóban vétke annak a cselekvénynek elkövetésében, a melyet a történelem neki tulajdonít, a következtetés megmutatta, hogy abból semmi hasznót sem kívánt vonni a maga részére, és Alarik semmi hálával sem viseltetett iránta azért az árulásaért, a melynek indító okát sem a gótok, sem a maga személyes érdeke nem képezte, hanem a keresztyéni szeretetnek valami idegenszerű örülete, sőt még ennél is valóbbbszerűen, legalább föltehetjük róla, a vallásos szenvedély és a pártszellem.

A gótok trombita-harsogás és azon vad éneklés hangjai mellett vonultak a városba, a melyekkel rendszerint közeledéseket hirül szokták adni.¹⁾ Menetelők közben felgyujtogatták a házakat, és Sallustius kertjei, a művészetnek ezen csodái csakhamar hamu-halmazok alá tűntek el.²⁾ A zenebona által felriasztott lakosság a tűzvész növekvő világosságából megértette, hogy a város az ellenség hatalmába esett. Azon perczen, a mint Alarik a Salaria kapu küszöbét átlépte, úgy látszik, valami titkos borzadályt vett magán észre. Mivel ezúttal is azon belső izgatottság zsákmányául esett, a midőn a félig polgáriásult és keresztyén ember

¹⁾ Pelag., *Ep. ad Demetriad.*, 30. ap. August., *Opp.*, t. II. in Append. ed. Benedict.

²⁾ Barbari in proxima portae aedificia incendio grassati, quae inter domus Sallustii quondam historiarum scriptoris, semusta ad nostram aetatem mansit. Procop., *Hist. Vandal.* I.

harczba keveredett benne a barbárral, az a gondolat ötlött eszébe, hogy az a Róma, a melyet kifosztani készült, nem csupán a világ fővárosa, hanem egyúttal az apostolok városa is, ennél fogva az éggel szintén számolnia kell; ennél fogva rendeletet küldött hadseregének minden osztályához, hogy Szent Péter és Szent Pál székesegyházait mindenestül tehát a bennök találtató néppel és kincsekkel együtt, tiszteletben tartsák. ¹⁾

E két menedékhelyen kívül mindent a katonák rablásvágyának engedett át Alarik, mindazonáltal lelkökre kötötte, hogy a vérontást kerüljék. ²⁾ »Én az emberek ellen folytatok háborút, nem az apostolok ellen« ³⁾ ezt hajtogatta a környezetében levő főnökök előtt, mintha csak e szavai által rendeletét igazolni s annak szükségességét bizonyítani akarta volna. Egyébiránt az a két menedékhely, a melyet kitűzött, a város tulsó végén, a Tiberisen innen és túl feködt: Szent Péter székesegyháza a Vatikánon, Szent Pálé pedig az Ostia kapu szomszédságában fekvő mocsáros területen.

E közben a szélvihar által hajtott égés mind tovább-

¹⁾ Dato praecepto, ut si qui in sancta loca, praecipueque ad sanctorum Apostolorum Petri et Pauli basilicas confugissent, hos in primis inviolatos securosque esse sinerent. Oros., VII. 39. — Ob reverentiam erga Petrum Apostolum, basilicam quae circa illius tumulum magna est et spatiosissima, inviolatam esse jussit. Sozom., IX. 9. — August., *de Civit. Dei*.

²⁾ Tum deinde, in quantum possent, praedae inhiantes, a sanguine temperarent. Oros., VII. 39. — Suis copiis permisit ut singuli quantum possent Romanorum opes diriperent, et universas domos depraedarentur. Sozom. IX. 9.

³⁾ Dicens cum Romanis gessisse bellum, non cum Apostolis. Isid. *Chron*.

tovább terjedt gyorsabban, mint az ellenség előhaladása, és minden válogatás nélkül emésztette fel a szegények és gazdagok házait, a rabszolgák dolgozó-műhelyeit s a palotákat, a szentegyházakat és a pogány templomokat. A tűzvész által elért, vagy fenyegetett házakból álló szigetek közül, mint valami hangverseny emelkedett a baljóslatú kiabálás és jajveszékelés, a mely még a csatazajt is felülmulta. ¹⁾ A lakosok kirohantak házaikból: férfiak, asszonyok, gyermekek, rabszolgák és urak vegyesen össze-vissza, egymás neveit kiabálva, egymást rángatva, taszigálva, úgy, hogy azok, a kik a lángok közül kimenekültek, az utczákon a gótok kardjával találkozottak. A tűzvész dühöngésének tetőpontján, a már régóta jelentkező vihar leirhatatlan erővel tört ki, a mely szavával minden egyéb hangzavaron uralkodott; az ismételten lecsapó villám fénybarázdát hasított az éj sötétén: úgy, hogy szinte azt mondhatta volna az ember, hogy az ég keze csatlakozott az emberekéhez, hogy e szerencsétlen várost megsemmisítse.

A villám több nagy épületet megütött ²⁾ kiváltképen az istenek tiszteletére szentelt templomokat és emlékoszlopokat, a mi a pogányok szívét babonás borzalommal töltötte el: a forumot villámcsapás érte s az ékességére szolgáló szobrokat letépte talapzataikról s a térre szórta széjjel. Ez a kettős pusztítás mindenütt nyomot hagyott maga után, s a következő napokon, midőn a tűzvész dühöngése már megszűnt, a mészszé égett házak még mindegyre omlottak össze. A szem ekkor messzünnen egyebet se látott, mint a

¹⁾ Pelag., *Ep. ad Demetr.* 30.; ap. August., *Opp.*, t. II.

²⁾ Clarissima urbis loca fulminibus diruta sunt, quae inflammari ab hominibus nequiverant. Oros., VII. 39.

falakban himbálózó érczgerendákat, beszakadt háztetőket, összetört homlokzatokat, földre omlott oszlopokat, megfektült vagy megolvadt bálványokat. Szent Jeromos a maga darabos és kemény nyelvezetével néhány szóban festi le számunkra annak a nagy veszedelemnek következményét, a melyben mintha csak az ég és föld haragja esküdött volna össze arra, hogy ugyanazon halotti lepellel takarja be a várost és lakosait. »Egyetlen egy tűzvész, ekkép szól, az egész Rómát hamvába temette.« ¹⁾

A hol a tűz nem dühöngött, ott a gyilkolás, erőszak-tétel, rablás haladt előre harmadik csapáskép városrészeiről városrészeire. Egyetlenegy nő sem maradt ment a bántalmaztatástól; semmi sem nyújtott védelmet, sem a rang, sem a kor, sem a vallás: az egyháznak szentelt számos szűz esett a legutolsó erőszak-tételnek áldozatul. ²⁾ A kicsapongás hevéhez, a gótok kegyetlen lelkében már természetöknéi fogva is meglevő kegyetlenség, a vérnek megszokása, a kinzások kedvelése, főleg pedig a túlzott kincsszomj csatlakozott, s a patriciusok aranyozott palotái a legsiralmasabb szomorújátékok színhelyeivé váltak.

Egy előkelő születésű özvegy asszony, Szent Jeromos barátnéja és a szent könyvek magyarázatában tanítványa, a mely téren némi hírnévre is tett szert, bizonyos Marcella nevű, az Aventin hegyen, őseinek házában lakott, ³⁾ egy ifjú lánykával együtt, a ki, mint ő, szintén egyházi hivatásra szentelte magát s a kit leányául is fogadott. Ezt a fiatal leányt Principiának hívták. Marcella háza, jóllehet kívülről

¹⁾ Uno hausta est incendio. Hieronym., *Ep.* 98.

²⁾ August., *de Civit. Dei.* I. 16.; *Serm.* CCXCVI. 5. et sequ.

³⁾ Hieronym., *Ep.* 154.

gazdagságra mutatott, de belül teljes egyszerűség uralkodott benne; a fényűzést sőt még a kényelmet is száműzték belőle, mert az özvegy minden vagyonát a szegények közt osztotta ki; úgy, hogy ő és társnője csak durva posztó-ruhában jártak. Az ellenség hirtelen való betörése által meglepetve, se el nem futhattak, se el nem rejtőzködhettek, úgy, hogy egészen egyedül voltak, mikor egy csapat vérrel össze-vissza mocskolt barbár titkos szobájokig elhatolt. Ezek az emberek pénzt hajhásztak; még pedig sürgetve és fenyegetőzve követelték a kincseket, a melyeket Marcella nekik egyáltalán nem adhatott.

Hasztalan mutogatta azoknak, hogy mily nyomorúlt öltözetdarabok fedezik mindkettőjüket, hasztalan magyarázta nekik szegénységök indító okait, ¹⁾ azért mégis folyton ütötték, mialatt beszélt; utoljára a veszekedésbe belefáradva, meztelenre vetkőztették s addig verték, míg csak el nemájúlt. Mindazonáltal szenvedéseinek közepette is folyton csak ezt az egy kérést hangoztatta: »kegyelmezzetek Principiának!« ²⁾ Végre átszállították őket Szent Pál templomába, a mely egyúttal kórházul és menedékhelyül szolgált; itt Marcella néhány nap múlva kiadta lelkét. ³⁾ Ekkép veszett el számtalan keresztyén nő, a szintén keresztyén

¹⁾ Cumque posceretur aurum, et defossas opes vili excusaret tunica non tamen fecit fidem voluntariae paupertatis... Hieronym., *Ep.* 96.

²⁾ Caesam fustibus flagellisque aiunt non sensisse tormenta; sed hoc lacrymis hoc pedibus eorum prostrata egisse, ne te (Principia) a suo consortio separarent; ne sustineret adolescentia, quod senilis aetas timere non poterat. Hieronym., *Ep.* 96

³⁾ Post aliquot dies.... obdormivit in Domino, reddens spiritum in tuis osculis. Hieronym., *Ep.* 96.

barbároktól szenvedett bántalmaztatás következtében, holott meglehet egyenesen azt óhajtották, hogy bárcsak azok győznének. Maga Proba Faltonia is, Róma elvesztésének ez az állítólagos okozója, arra virradt, hogy az Aniciusok palotájának ostrommal való bevéteztését kelle meglátnia. A mint a bujálkodás és bortól részeg katonák ellen küzködött, kebelén rejtegette s köpönyegével takarta el saját unokáját Demetriadét, a kit ezen emberek tőle erőszakkal elvenni akartak; ¹⁾ végre aranya és ékszereinek árán megválthatta mégis tőlök. Ekkor azon helyek valamelyikére hurczolták őket, a hova a gótok gazdag foglyaikat elhelyezték, hogy családjaikkal még másod izben is kiváltassák.

Egy keresztyén nő e borzadályos pillanatokban oly hősiességet tanúsított, a minek sok ideig fenmaradt a hire. Mindenesetre korántsem áll az a vélemény, mintha az új hitet valló matronák a többiek fölött a szemérmességre és erélyességre kizárólagos szabadalommal rendelkeztek volna; azonban tudnunk kell, hogy mindnyájan keresztyén egyházi írók azok, a kik Róma ostromoltatásáról körülményes leírást hagytak hátra számunkra, mivel a pogány írók elbeszélései majdnem teljesen elvesztek, részint az emberek, részint az idő pusztításai miatt. Ez a nő, azt mondja a történet, valóságos csodaszépség volt; szerencsétlenségére valamely fiatal gót katona kezei közé jutott, a ki őt minden áron birni akarta, ennélfogva utálatos küzdelem kezdődött közte és a barbár között. ²⁾ Azonban valóságos természet-

¹⁾ Dudum inter barbaras tremuisti manus; aviae et matris sinu et palliis tegebaris. Hieronym., *Ep.* 97. ad Demetriad. *Opp.*, t. IV.

²⁾ Quum juvenis quidam ex militibus Alarici, eximia forma praeditam mulierem vidisset; tactus pulchritudine trahebat ad stuprum. Sozom., IX. 10.

fölötti erő által lelkesítettve ellenállott, és visszataszigálta a barbárt. Ez haragjában azt mutatta, mintha meg akarná ölni, és mivel még ekkor is daczolt vele, kardját olyaténképen vonta végig nyakán, hogy annak élet éreztessen vele, de úgy, hogy azért mély sebet ne ejtsen rajta. Mindamellett a vér kibugygyant belőle s az ifjú nő testét egészen előntötte; ¹⁾ hanem ennek daczára sem sajtolhatott ki kebléből a fájdalom egyetlenegy jajkiáltást, sem a félelemnek legkisebb jele nem mutatkozott rajta. Sőt inkább felemelt fővel, a kard elé vetve magát, így kiáltott hóhérjára: »sujts jobban, mert inkább választom a halált, mintsem férjemhez gyalázat által bemocskolt testtel térjek vissza.« A történet azt mondja, hogy a katona száanalomra indulva, maga vezette őt Szent Péter székesegyházába, a hol a menedékhely őrizőjének kezére bízta, sőt ezen felül hat darab aranyat adott át neki élelmezési költségeire, mind addig, míg a bátor római nő férjét újra feltalálja.

II.

Egyébiránt szerencsétlenségre ezek a tények rendszert minden város kirablásánál elő szoktak fordúlni, de azért akadt köztök olyan is, a melyet ez a maga kizárólagos tulajdonának vallhat, mivel feltűnő módon jellemez bizonyos lelki állapotot, a melyet a zűrzavar közepette győzők és legyőzöttek tanúsítottak. A rablás hevében egy gót tiszt valamely félreeső, valószínűleg szegény városrészbe tévedt, a melynek elszigetelt helyzete a lakosság számára némi biztosságot ígért. Itt azután bizonyos, eléggé szép külsejű

¹⁾ Levi brachio, utpote qui ob amorem parcere ei vellet, superficie tenus collum percussit. Sozom. IX. 10.

házat vett észre, a melyet a történet *egyházi* minőségűnek említ, akár azért, mert valósággal a római egyház tulajdona volt, akár azért, mert ez az egyház ebbe szállásolta el a szolgálatában álló özvegyeket és leányzókat. A gót belépett ide s a házat majdnem teljesen lakatlannak találta: őrizője egyetlenegy, a szűzek ruhájába öltözött ¹⁾ öreg asszony volt, a ki az idegent méltóságosan és nyugodtan fogadta. A szokásos felszólításra: »hozd elő nekem a mi aranyod és ezüstöd csak van«, az asszony valami rejtekhely felé közeledett, annak ajtaját kinyitotta és onnét sok értékes tárgyat szedett elő, a melyeket egymás után a barbár elé rakott: drága kövekkel kirakott s a legszebb mivű, főleg vésett arany, ezüst edények voltak ezek, s a gót soká bámulta pompájokat s szokatlan alakjokat. Majd egyenként megemelte kezével mindnyáját, hogy súlyokat felbecsülje s elcsodálkozva kérdezte, hogy mire használják ezeket a szép tárgyakat. »Ez itt Péter apostol kincstára, a melynek én vagyok az őrizője, így felelt szilárd és tiszteletet parancsoló hangon a nő: ezek azok az edények a melyeket az apostol székesegyházában a mise alkalmával használnak. ²⁾ Vedd el őket, ha akarod, az a te gondod, hiszen tudod, hogy kinek számolsz majd rólok; a mi engem illet, én ezeket a te kényed-kedvedre hagyom, mert sem arra erőm nincs, hogy megvédjem őket tőled, sem jogom nincs arra, hogy neked átadjam.« ³⁾

¹⁾ Unus Gothorum, idemque potens et christianus, sacram Deo virginem jam aetate propectam in quadam ecclesiastica domo reperit. Oros., VII. 39. — Sozom., IX. 11. — August., *de Civit. Dei*. I.

²⁾ Haec Petri Apostoli sacra ministeria sunt. Oros., VII. 39. — Haec vasa mihi de sacrario Apostoli deposita sunt. Isid., *Chron.*

³⁾ Praesume si audes: de facto tu videris. Ego quia defendere

A gót tisztet annyira megrendítette az, a mit hallott, hogy egész tiszteletteljesen állt meg azon kincs előtt, a mely az imént birásvágyát annyira fölgerjesztette; sőt azonnal megizente a dolgot Alariknak, tudakoltatva tőle, hogy mit cselekedjék. Alarik a maga részéről szintén megrettent, ennél fogva azt rendelte, hogy az egész kincset Szent Péter székesegyházába szállítsák vissza, a nélkül, hogy abból bárki a legcsekélyebb részecskét eltulajdonítani merné. Figyelmébe ajánlotta azt is, hogy az átszállítás teljes imádó tisztelet és az illendő pompa megadása mellett történjék. A tiszt csakhamar összegyűjtötte mindazokat a saját nemzetebeli katonákat s a római rabszolgákat, vagy szabadosokat, a kiket csak a szomszédságban talált; a keresztyének pedig önként csatlakoztak e csapathoz, úgy, hogy szinte valami bucsújáró menet-féle képződött, a mely szép csendesen az apostol szentélye felé ballagott. Némelyek fejökön vitték a kincsgyűjtemény különböző darabjait, mások annak kíséretéül szolgáltak, míg a barbár katonák sort képezve, kivont karddal kezökben, részint körülöttök, részint előttök haladtak. ¹⁾ A történet még azt is hozzá teszi, hogy a városnak felénél nagyobb részén vonúltak ekkép keresztül.

Lassan-lassan a kíváncsiaknak végtelenre menő száma csatlakozott a kísérethez, a kiket a látvány rendkívülisége vonzott oda; egyszer csak megkezdtek a zsoldárok és dicséretetek éneklését, a mikor a gótok hangja sajátságos ösz-

non valeo, neque tenere audeo . . . Oros., VII. 39. — Ego sacra hosti dare non audeo. Isid., *Chron.*

¹⁾ Itaque magno spectaculo omnium, disposita per singulos singula et super capita elata palam aurea atque argentea vasa portantur. Exsertis undique ad defensionem gladiis pia pompa munitur. Oros., VII. 39.

hangba olvadt össze a rómaiakéval,¹⁾ mivel mindegyik a maga saját nyelvén énekelt, a rómaiak az Itáliában használt latin fordítás, a gótok pedig az Ulfláé szerint. Igazán váratlan jelenség volt ez az ostrom borzalmainak közepette. Minthogy azokat, a kik a menethez csatlakoztak, sem nem bántalmazták, sem ki nem fosztogatták, a sokistenhívők is közéjük lopakodtak, hogy életöket, vagy pénzüket megmentésük, a mit később a keresztyének keserűen szemökre hánytak.²⁾ Úgy látszik, hogy a Szent Péter székesegyháza kapujánál, valamint a többi menedékhelyekké alakított szentegyházakénál is, vallomást kellett hitéről tennie minden belépőnek, ha csak azt nem akarta, hogy onnét kizárassék; sok pogány keresztyénnek vallotta akkor magát, vagy legalább magatartásával oly hitnek a vallását szinlelte, a mit azonnal megtagadott, mihelyest elmúlt a veszedelem.³⁾

Ekkép egész népáradat képződött, a mely órákon át a Milvius és a Vatican halmai felé terelte a tömeget, úgy, hogy Szent Péter székesegyháza és az ahhoz tartozó helyiségek csakhamar teli tömődtek emberekkel. Ez a székesegyház, a mely fele részben valamely régi keresztyén temető területén, fele részben pedig Neró körszínházának romjai fölé épült, a legterjedelmesebbnek s a legnagyobbaknak tartatott mindazok között, a melyeket az örök város Konstantin óta falai között felépülni látott. Az épület latin kereszt alakját tüntette fel alaprajzában s belsejét száznál

¹⁾ Hymnis Deo, Romanis Barbarisque concinentibus, publice canitur. Oros., VII. 39. — Cum Hymnis et canticis. Isid., *Chron.*

²⁾ Sic evaserunt multi, qui nunc christianis temporibus detrahunt, et mala quae illa civitas pertulit Christo imputant. August., *de Civit. Dei.* XI. 7.

³⁾ Christianos esse fingunt Isid., *Chron.*

többre menő porphyr és fehér márványból készült magas oszlopsorok, öt egymástól elkülönített hajóra osztották.¹⁾ Szent Péter kinszenvedési helye, az a földalatti kápolna, a hol az apostol tetemei nyugodtak, az oltár alatt terült el s a templom kövezetével csiga-lépcsővel és rostélylyal ellátott szelelő lyuk által állott összeköttetésben, a melynek kulcsai egy külön e végből megbizott őrnél állottak. A templom előtt derékszögű s mind a négy oldalán fedett kapuzattal s mozaikkal és festményekkel díszített falazattal bíró előcsarnok emelkedett. Az előcsarnok és a székesegyház külső falaihoz különböző szentek és szentasszonyok tiszteletére szentelt imaházak s egy nagy keresztlő medencze támaszkodott, a melyből folytonos vízfolyás csörgedezett, a mi távolabb néhány olajfától beárnyékolta márvány medenczébe fogatott fel.²⁾ Az egész terjedelmes kerítés övezte körül, a melybe a székesegyház főbejáratával szemben fekvő három bronzkapun lehetett belépni. Ilyen volt az az első menedékhely, a hova Róma keresztyén lakosságának egy része futott, hogy magát megoltalmazza.

Tömegére nézve ezzel majdnem egyenlő áradat tódult a Hadrianus hidja és Szent Pál székesegyháza felé, a mely mint az első, csakhamar teli tölt emberekkel. Ezt a szentegyházat, a mely Szent Péterénél szűkebb terjedelmű volt ugyan, de talán épp oly gazdag mint amaz, Konstantin

¹⁾ Gregor. Tur., *Glor. marty.* I. 28. — Lásd Arrighi, *Róma subterranea*; Steph. Borg., *Vaticana confessio B. Petri*; Baron., *Annal. Eccles.* II. 3.

²⁾ Canens olivo, murmurans fluento.

Namque supercilio saxi liquor ortus excitavit

Fronde perennem, chrismatis feracem;

Nunc pretiosa ruit per marmora, lubricatque clivum.

Prudent., *Peristeph. hymn.*, 6.

építtette, a Tiberis innenső oldalán, azon alant fekvő területre, a melyen az ostiai út futott végig.¹⁾ A keresztyénységnek ez a két mentsvára ennél fogva rövid távolságban a folyó két partján feküdt, a mely egyiktől a másikhoz vezetett s a mely az által, hogy azokat egymástól elválasztotta, egyúttal egyesítette is őket egymással.²⁾ Ezek akkor a benők uralgó csendességnél fogva úgy tűntek fel, mint két békés sziget a dühöngő tenger közepén. Itt, egy azon korból való író szavai szerint, megállapodott a boszúszomjas ellenség erőlködése; itt kialudt mind a fajtalanság dühe, mind a vér után való áhítozás.³⁾ Imitt-amott a martyrok sirjai szintén hasonló ortalomban részesítették a római népességet; de mind ezen menedékhelyek együtt véve sem sokat értek, ahhoz a népességhez képest, a mely huszonegy mérföldnél nagyobb területű térséget borított be.⁴⁾ És még azt is hozzá kell tennünk, hogy ezek jogszerint csakis egyedül a keresztyéneket illették.

Egyebütt a barbárság dühöngött mindazzal, a mi borzalmat csak kigondolhatott. Nemcsak raboltak, hanem öltek, gyilkoltak mindenfelé, a városban s a városon kívül egyiránt. A halottak száma oly nagyra növekedett, hogy már félretakarításukra sem gondoltak. Azok a gazdag patri-

¹⁾ Regia pompa loci est, princeps bonus has sacravit arces.

Prudent., *Peristeph. hymn.*, 6.

²⁾ Dvidit ossa duum Tiberis, sacer ex utraque ripa.

Prudent., *Peristeph. hymn.*, 6.

³⁾ Hucusque cruentus saeviebat inimicus ... August., *de Civit. Dei*. II. 1. és 7.

⁴⁾ Romanae vero urbis moenia ex Ammonis geometrae dimensione, quo tempore Gothi illam priore incursione infestarunt, viginti et unius milliarii spatium in circuitu habere comperta sunt. Olympiod., *Excerpt.*

cius családok, a kiknek elpuhultságát és fényűzését oly élénk színekkel festi a történelem, abban a szabadalomban részesültek, hogy a legszörnyűbb bánásmód nekik jutott osztályrészül. »A tűz, a kard, a láncz osztoztak, egy kortárs erőteljes kifejezése szerint, a világ kevély urainak sorsán.« A születéssel és a ranggal járó megkülönböztetés a győzők baromiségének fölgerjesztésére csak újabb ösztönökül szolgált; a kinztatásba sok szénátor bele halt; azt is tudjuk, hogy mily gyötrettetés várt gyakran nejeikre és leányaikra, még ha keresztyének voltak is.

Ime ilyen képet rajzolhatunk magunknak Róma ezen első bukásáról, az azon korból való iratokban szétszórt tények segítségével. Ez a csapás, a melyre senki komolyan nem gondolt, — annyira vallásos hitté vált a Romulus városának örökkévalóságáról táplált meggyőződés, — úgy látszott, mintha az egész világot megrendítette volna. Azt hitték, hogy az emberi társadalom is összeomlik ezzel a büszke várossal együtt, a mely annak hat századon keresztül szemefényét és fejét képezte. »Róma, így kiált fel szent Jeromos, a nemzetek sirjává lett, a melyeknek az előtt az anyja volt.« ¹⁾ Keletnek és Nyugatnak városai, úgy szólván, gyászt viseltek érte, sőt még magok a barbár népek is megdöbbenek miatta, mintha a sors inkább kalaúzóktól, mint ellenségöktől fosztotta volna meg őket. A birodalom belsőjében a pártok egy pillanatra letették a fegyvert a meg-

¹⁾ Clarissimum terrarum omnium lumen extinctum est, imo romani Imperii caput truncatum, et ut verius dicam, in una urbe totus orbis interiit. Hieronym., *Commentar. in Ezech.*, I. Prolog. — Quid salvum est si Roma perit? Hieronym., *Ep.* 91. — Ipsa suis populis et mater et sepulchrum. Hieronym., *Commentar. in Ezech.*, III. Prolog.

lepetés, a száanalom és bánat egy ugyanazon benyomása alatt. Augustinus könyezett. »Nem birtam vigasztalást lelni«, azt mondja magáról. Jeromos betlehem-i magánya belsejében úgy érezte magát, mintha nyelve szájában kiszáradt volna s az író vessző kiesett kezéből; messze hajította magától Ezekiélre írt magyarázatait, a melyeken akkoriban dolgozott. »Elhallgattam, így szól önnön maga, mert éreztem, hogy ez a siralom ideje.«¹⁾

Róma pusztíttatása három nap és három éjen át tartott,²⁾ a mely után Alarik ki adta hadseregének az indulási parancsot. A gótok podgyásza megmérhetetlen mennyiségű zsákmánnyal tölték meg, a melyről a történelem több ízben megemlékezik; a vezér a maga részéről a legnagyobb ritkaságú tárgyakat kapta, a melyek ő utána a keleti gót királyok kincseit képezték. A többi nevezetes tárgyak között emlitenek bizonyos drágakövektől csillogó edényt, a mely szintén egy másik híres város kifosztatása útján került ide, tudniillik Titus császár hozta Jeruzsálemből. A lelkiismeretes keresztyén, a ki Péter apostol kincseit tiszteletben tartotta, a Salamon királyén olcsó szerével megalkudott. Alarik Honorius ifjú nőtestvérét, Placidiát is magával vitte,³⁾ mint zsákmányának egyik legbecsesebb darabját; a kit már az előtt némi idő óta magánál tartott, még pedig nem azért, mintha ez a bámulatra méltó szépség hatást gyakorolt volna szívére, a mint később

¹⁾ Diu tacui sciens tempus esse lacrymarum. Hieronym., *Ep.* 78. — Lásd *Szent Jeromosomat*. I. XII.

²⁾ Die tertia Barbari quam ingressi fuerant sponte discedunt. Oros., VII. 39. és II. 19. — Marcellin krónikája azt mondja, hogy Alarik hat napig maradt Rómában, de ez tévedés.

³⁾ Olympiod., *Excerpt. ap. Scriptor. Hist. Byz.*

Ataulféra gyakorolt, hanem csakis előre nem látható esetekre kezesképen tartogatta. Egy másik keze Attaluss, önként követte, ez a hitvány római, a kinek többé az ellenség táboránál egyéb hazája nem találkozott.

Mialatt ezen dolgok Rómában vagy Róma környékén végbementek, Honorius olyan egyezséget kötött meg Sarussal, a melynek erejénél fogva ez a banda vezér a Nyugat magister militumi méltóságát kapta, a mit a gót királytól megtagadtak. ¹⁾ Sarus ettől fogva zsarnokilag uralkodott a ravennai udvar fölött: nevetséges gögijében azzal kérkedett, hogy kétszáz imígy-amúgy felfegyverzett emberével megfutamtotta Alarikot és a gót népet, s a hizelgők e hazugságot megéljeneztek. E nagy hadvezér kardjának árnyékában Theodosius fia bizvást alhatott jövendőben s kinyugodhatta magát kiállott ijedelmei után; és csakugyan egész boldogan hozzá is fogott a minap félben hagyott mulatságaihoz. Madárháza tán soha sem volt népesebb, mint ezúttal s madarai sem részesültek az előtt rendszeresebb tápláltatásban. Azt beszélik, hogy egy reggelen egész elképedve jelent meg előtte az a herélt, a ki ebben a császári szolgálatban állott s a ki urához bármely perczben szabadon bemehetett s azt jelentette neki, hogy Róma elveszett: »hogyan lehet az? így kiállt volna fel a császár dühösen, hiszen még csak az imént is saját kezemből étettem!« ²⁾ Azt hitte ugyanis, hogy kedvencz tyúkjáról van szó, arról a rendkívüli szépségű és nagyságú madárról, a melyet merő kitüntetésből a

¹⁾ Olympiod., *Excerpt.* — Sozom., IX. 9. — Philostorg., XII. 3.

²⁾ Aiunt eunuchorum unum, aviario praepositum, attulisse Honorio nuntium, Romam periisse, eoque audito exclamasse principem: Atqui modo de manu mea comedit. Procop., *Hist. Vandal.* I.

világ királynéjának nevérol nevezett el.¹⁾ A herélt felvilágosította a tévedést, mire a császár úgy látszott, hogy teljesen megvigasztalódott. Ezt a történetkét alig vehetjük komoly számba, jóllehet tekintélyes történetíró beszéli el, a ki egy századdal későbbben élt, és azóta minden történetíró egész kedvteléssel ismétli. Mindamellet annyi hasznunk mégis van belőle, hogy megérteti velünk azt a mély megvetést, melylyel a kortársak Honorius iránt viseltettek, a mely megvetést a történelem is igazolt.

III.

Alarik sokkal felháborodottabb kedélyhangulattal távozott Rómából, mint a milyennel oda belépett. Azt mondják, hogy képzelt ellenség elől iparkodott menekülni, a melyről azt hitte, hogy Keletről érkezett.²⁾ A gótok egész sereg foglyot, asszonyt, gyermeket, világiakat s egyháziakat hurczoltak magokkal, a kiknek számát útközben folytonosan növelték, az olyan személyekkel, a kik után jó váltságdíjat nyerhetni reméltek. Midőn Campanián végig vonultak, kirabolták Nola városát, magokkal hurczolták annak püspökét, a hires Paulinust, Ausonius tanítványát, a ki patrius létére tért át a keresztyénségre s még a püspöki palást alatt is megmaradt költőnek. Paulinust, e hajdan gazdag, de adakozó hajlama folytán szegénynyé lett³⁾ püspököt a

¹⁾ De gallo gallinaceo tunc quoque cogitabat, quem immensae magnitudinis Romam vocabat. Procop., *Hist. Vandal.* I.

²⁾ Repente fugam arripuit, rumore quodam perterritus, quasi Imperator Theodosius exercitum adversus ipsum misisset. Socrat., VII. 10.

³⁾ Paulinus noster . . . ex opulentissimo divite, voluntate pauperimus. August., *de Civit. Dei.* I.

gótok kitűnő fogásnak tekintették; ennél fogva lánczokba verték, fenyegették s mindenféleképen kinozták, csak hogy kincseit kicsikarhassák, de haszontalan volt minden erőlködésök, mert barátjának Augustinusnak szivreható szavai szerint »ő kincseit a szegények kebelébe rejtette.«¹⁾ Mikor az eredménytelen vesződségbe belefáradtak, mint fölösleges kenyérpusztítót, visszaeresztették.

Lucania és Calabria osztozott Campania sorsában, ezt is tűzbe és vérbe borították. Rhegium égése, melynek fénye még Sicilia partjairól is meglátszott,²⁾ értesítette Messina lakosságát az őket fenyegető veszedelem felől. Alarik valójában át akart kelni erre a szigetre, a mely még idáig minden barbár fosztogatásoktól szűzen maradt, innét pedig Afrikába szándékozott,³⁾ hogy Karthagóból folytassa a háborút Róma ellen, úgy, hogy azt éhségnek teszi ki. E czélból összegyűjtette s felszereltette Messinával szemben mindazokat a hajókat és nagyobb dereglyéket, a mik csak nagy Görögország kikötőiben találtattak. Arra számított, hogy a szoros egyik partjáról a másikra tett ismételt átkeelés segítségével, minden nagyobb nehézség nélkül átszállíthatja Siciliába hadseregét, málháit és foglyait; azonban rögtönzött hajóhadát abban a perczen, a mint a tengerre kivezett, oly hirtelen keletkezett erős vihar támadta meg, a mely a hajókat széjjel szórta, sokakat tenger alá merített,

¹⁾ *Ibi enim habebat omnia sua, ubi eum condere et thesaurisare ille (Deus) monuerat . . . August., de Civit. Dei. X.*

²⁾ *Olympiod., Excerpt. — Rufin., ap. Idat., Chron. — Tillemont. Hist. des Emp. t. v. p. 600.*

³⁾ *Per Siciliam exinde in Africam transire disponit. Jornand. de Reb. Getic. 30.*

a többit pedig a partra vetette.¹⁾ A gót király, a ki valamelyik magaslaton foglalt állást, hogy onnan az átkelésre felügyeljen, egész kényelemmel szemlélhette balszerencsését: az a hadsereg, a mely Rómát bevette, egy szempillantás alatt megsemmisült.

Jóllehet ez a veszedelem a véletlen vagy előrelátás hiánya folytán következett be, mindazonáltal nem hiányoztak olyan emberek, a kik az azon korban divatozó észjárás szerint, természetfeletti okok hatását keresték benne. A kereszténynek véleménye szerint egészen egyszerű volt a dolog magyarázata, s még a válasz elől is elzárta az utat, mert szerintök: »Isten, miután felhasználta Alarikot arra, hogy Rómát megalázza és megbüntesse, összetörte őt a munka bevégeződése után, mint a fazekas az elromlott edényt s csakis azokat a vétkeket forgatta ezután emlékezetében, a melyekkel a gótok, az ő boszujának eszközei, a rómaiakat bűneikért megbüntették.« A végokok tanában minden szoros lánczatban fűződik össze s ha valaki az első fölvetelt elfogadja, a másodiktól nehezen tagadhatja meg helyeslését.

A pogányokat illetőleg már egészen máskép állt a világ: ezek egyik istenségek számára követelték azt a tisztességet, hogy Siciliát megmentette. Akkoriban ugyanis Messina közelében, a tenger-szoros partján s az Etna lejtőjének legutolsó fokán bizonyos régi szobor állott fenn, a melyet hajdanában a siciliaiak a tenger és a tűz hatalmaságainak szenteltek. Ennek egyik lába a természet lelkét, az örök tüzet jelképező, folytonosan táplált tüzet tartalmazó

¹⁾ Fretum illud horribile aliquantas naves submersit, plurimas conturbavit. Jornand., *de Reb. Getic.* 30. — Oros., VII. 43. — Infesto mari periclitati, multum exercitum perdiderant. Isid., *Chron.*

serpenyőn nyugodott; míg a másik folyton folyóvizű medenczébe merült alá, a mely az Oceánnak, a világ atyjának örökkévalóságát jelképezte. E bálványt a búbajosok borzadályos varázslata azzal az erővel ruházta fel, hogy az Etna láváit pusztító útjokban feltartóztatta s egyszersmind a tengerpartot is védte a barbárok kikötése ellen.¹⁾ Ez a bűvös erejű bálvány támasztotta volna, a pogányok állítása szerint, azt a zivatart, a melyben Alarik hajósserege tönkrement. És pediglen ne higgye senki, mintha e balga hitnézetnek csak a pogány társadalom legalacsonyabb, tudatlan és könnyen hívő rétegében akadtak volna hívei: mert még a legmagasabb rangú személyek, a legfelvilágosultabb elmék sem restelték ezt a mesét úton-útfélen hirdetni és védelmezni.

Olympiodorus, a történetíró oly szilárd meggyőződéssel beszéli el számunkra ezt az eseményt, hogy méltán meglepőnek találhatjuk, attól az államférfiútól hallva, a ki korának eseményeiben tettelegesen részt vett s a nyugati birodalom kormánya részéről néhány követségben való részvétellel tiszteltetett meg. Sőt még azt is hozzá teszi a megelőzőkhöz, hogy a szóban forgó esemény után hat, vagy hét évvel Sicilia szerencsétlenségére keresztyén kormányzót kapott, a ki a bálványt darabokra törette, melynek következtében az Etna tüzei minden akadály nélkül elborították azt a földet, a mely oltalmazóját elvesztette.²⁾ Az ilyen valóság képében feltálat és komolyan elhitt mesékből sokkal inkább meg-

1) Fuerat haec (statua) ab antiquis inaugurata, cum ut Aetnae montis ignes averteret, tum ut maris transitu Barbaros prohiberet. Altero enim pede perpetuum ignem, altero vero perennam aquam gestabat. Olympiod., *Excerpt.*

2) Ea igitur statua confracta, tandem ex Aetneo igne et a Barbaris detrimentum Siciliam cepisse. Olympiod., *Excerpt.*

ítélhetjük, mint bármi másból, azt az erkölcsi súlyedtséget, a melybe a sokistenhívés lehanyatlott. A nemzeti istentisztelet üldöztetése, főkép a legutóbbi, azt a kettős következményt vonta maga után, hogy egy részről párthivei bizonyos téveteg vallásosságba taszítottak, a mely nem egyéb volt többé politikai köpönyegnél, másrészt pedig a küzdelemben való megátalkodottságnál fogva, a kézzelfogható bizonyítékok és a józan ész ellen a legbadarabb daczra ösztönöztettek.

A rhegiumi szerencsétlenség rendkívül kétségbeejtette a gót királyt. Lelkét, a melyről föntebb kimutattuk, hogy úgy a keresztyénség, mint a pogányság részéről származó vallásos rémitések iránt fogékonysággal viseltetett, kettős halálos csapás fájdalma érintette. Minthogy nem tudta megállapítani, hogy mire határozza magát, Cosentia vagy más nevén Cosenza város szomszédságában az Abruzzók egyik völgyébe rejtőzködött: ott, a mint a történetírók mondják, szomorúan törte fejét, úgy jelen állapotán, ¹⁾ valamint azon a jövőn, a mely abból a gót nép számára mutatkozott. Úgy látszott, hogy a szerencse azon naptól fogva fordított neki hátat, a midőn felfortyanó haragjának engedve, Rómát kiraboltatta. Midőn az örök város sérthetlensége ellen merényletet követett el, a melynek varázserejét az által megsemmisítette: ugyanazzal a csapással saját nagyravágyásának reményeit is tönkre tette, és most büszkeségében megaláztatva, erejében megfogyatkozva, a dühöngő elemek és a felkelni készülő Itália között az Apen-

¹⁾ Dum deliberaret quid ageret *Hist. Miscell.* XIII. — Qua adversitate repulsus Alarichus, dum secum quid ageret deliberaret *Jornand., de Reb. Getic.* 30.

ninek hegyszorosaiiba zárattatva, mind az eget, mind az embereket maga ellen lázította. Még csak az a menedéke sem maradt, hogy Afrikába menve, ott a barbár pusztító életmódját folytathassa, mert ime a tenger visszakergeti. E szomorú gondolatok közepette valami hirtelen kerekedő, komoly betegség támadta meg, a melynek lefolyását a búbanat még inkább siettette. Még arra is csak alig maradt ideje, hogy végintézkedéseit megtegye: mert rövid néhány nap alatt holt ember vált belőle. ¹⁾

A gótok, a kik benne nemcsak nagy emberöket, hanem nagy királyukat is siratták, hozzá és magokhoz méltó temetéssel kívánták megtisztelni emlékezetét. Ennélfogva, attól való féltőkben, hogy a rómaiak, kincsvágyból, vagy gyűlöletből meg találják becsteleníteni Róma megbecstelenítőjének földi maradványait: sirját Cosentia közelében, bizonyos Barentin nevezetű kis folyó medrében ásatták, melyet azután ismét természetes ágyába bocsátottak vissza, ²⁾ úgy, hogy az, a ki a hegyi zuhatag erőszakosságával és zajával kalandozta be a világot, örökkön-örökké hallhatta feje fölött dörgni az Apennin fékevesztett vizeit. A királyi kincsek egy részét letették mellé sirjába; és hogy a hely titkát megőrizték, mindazon foglyokat leöldösték a gótok, a kiket a sír ásására felhasználtak. ³⁾ Alarik végső óhajtsai, tudni-

¹⁾ Subito immatura morte praeventus.... Jornand., *de Reb. Getic.* 30. — Subita morte defunctus est. *Hist. Miscell.* XIII.

²⁾ Barentinum annem juxta Cosentinam civitatem, de alveo suo derivant.... In medio alveo, collecto captivorum agmine, sepulturae locum effodiunt.... Jornand., *de Reb. Getic.* 30.

³⁾ In ejus foveae gremio Alaricum cum multis opibus obrunt; rursusque aquas in suum alveum reducentes, ne a quoquam quandoque locus cognosceretur, fossiores omnes interemerunt. Jornand., *de*

illik azok, a melyek szerint utódjául sógorát Ataulfot s Róma kirablásában segítő társát kívánta, teljesedésbe mentek; azután pedig ez a kóborló nemzet, a kit a sors megfosztott attól a főnökétől, a ki tizenöt éven át lelkét és eszét képezte, új főnök vezérlete alatt ismeretlen végzete felé ismét útnak indult.

Ilyen véget ért Alarik, az örök város kirablója,¹⁾ a mint őt az utókor elnevezte. Neve kétségkívül híres maradt, de a germán népek nem dicsőítették őt azon népies költeményeik egyetlen egyikében sem, a melyek halhatatlanokká tették közöttök Athanarik, Theodorik, Totila sőt még Attila nevét is, a ki pedig nem is volt germán. A barbárok meglehet rómainak nézték Attalusnak ezt a fővezérét, míg a rómaiak barbárt láttak benne, és valójában a történet azt mondja, hogy Alarik sem az egyik, sem a másik nem volt tökéletesen. A rómaiság után való vágyakozásában soha sem hevítette az az erkölcsi nagyság, a mely Stilikon szívében lángolt; úgy, hogy csupa nagyravágyásból, nem pedig hajlandóságból lett rómaivá. Mint barbár mögötte maradt azoknak, a kiket a germánok hőseiknek tartanak: Theodoriknak, a ki Itáliában gót királyságot alapított; Totilának, a ki harczolt azért, hogy azt fentarthassa s meghalt, mialatt azt védelmezte. Alarik személyes czéljaira használta fel népét, a nélkül, hogy a nemzeti büszkeség iránt kiméletet, a nélkül, hogy némi előrelátást s a barbár érdekek iránt valami nagy aggodalmat tanusított volna; Róma a gótokat alattvalói közé számíthatja, ha komolyan ki akarja elégíteni

Reb. Getic. 30. — Alaricum in medio alveo cum multis opibus sepe-
liunt; amnemque meatui proprio reddentes, ne quis locum scire pos-
set, captivos extingunt. *Hist. Miscell.* XIII.

¹⁾ *Raptor Urbis.*

királyuknak a római méltóságok iránt érzett emésztő szomját. A germán hősköltemény hősei ellenkezőleg azok lettek, a kik a birodalom romjaiból királyságokat alapítottak vagy azokat védték, oltalmazták.

IV.

Ilyeténkép végződött a győzők részéről Róma ostroma e nagy szomorújátékának utolsó felvonása, nézzük most, mit eredményezett az a legyőzöttek számára. Mihe-lyest Alarik eltávozott, azonnal kettős be- és kivándorlási folyamat mutatkozott a városban. A befelé törekvők a szomszédos falvak és városok szegény lakosaiból állottak, a kik azért jöttek, hogy az osztalékokból részt húzzanak, az elhagyott házakban megtelepüljenek s kalászsokat szedjenek ott, a hol a gótok arattak. Ezek oly nagy mennyiségben csődültek be, hogy a városi lakosság egyetlen egy nap alatt tizennégy ezer lélekkel szaporodott. Ez újonnan jöttek s a régi népesség nyomorúltjai még a körszinházi játékokat is követelték, úgy, hogy azoknak a romok felett kellett megtartatniok.¹⁾ A kivándorlók ellenben a gazdagok osztályába tartoztak, a kik félhettek Ataulf szándékaitól, főleg pedig a keresztyének közé, a kik a pogány népesség bosszúszomjától nem kevesbbé retteghettek, mint a gótok ellenséges visszatérésétől. Ezek közül némelyek a toscanai tenger szigetein kerestek magoknak menedékhelyet, a melyeket az Alarik bandái elől menekvők épp úgy benépesítettek, mint a hogy később az adriai tenger zátonyait az Attilaé elől futók benépesítették; mások még távolabb keresték biztosságukat.

¹⁾ Ut libere conclamaret (populus) si reciperet circum, nihil esse sibi actum. Oros., I. 6.

Alig néhány év elég volt arra, hogy az Etruriával szomszédos tenger-vidéken a helyek külseje teljesen átalakuljon. Igiliumnak, a mai Giglionak árnyas hajlatain a hamarosan készülő házak szemlátomást szorították hátra magok előtt a nagy szálas erdőket s Gorgogne és Capraria szikláit pedig zárdák borították be. ¹⁾ Ez a tenger csak szűk csatornát képezett a kivándorlók s azon veszedelem között, a mely elől menekültek: úgy, hogy többen terjedelmesebb után áhítoztak, ennél fogva átköltöztek Afrikába, részint azzal a szándékkal, hogy ott maradnak, részint hogy onnét Egyiptomba s a keleti tartományokba jussanak; azonban az áthajózás nagy nehézséggel és költségekkel járt. A hajótulajdonosok felette magas bért követeltek szolgálatukért, úgy, hogy gyakran útközben a szerencsétlen menekülők ismét a rossz bánásmódnak és a nyomornak estek martalékaúl.

Azt gondolná az ember, hogy e menekülők látása még a legtávolabb eső tartományok lakóit is szánalomra és tiszteletre indította irántok; pedig korántsem úgy történt a dolog: sőt szerencsétlenségek nagysága egyenesen ellenőkre fordúlt s Róma hajdani gazdagsága végzetes súlylyal nehezedett jelen nyomoraik öregbítésére. Mert bármennyire tönkrementek is, még mindig gazdagoknak tartották őket.

¹⁾ Eminus Igilii silvosa cacumina miror,

.

Gurgite quum modico victricibus obstitit armis

Tanquam longinquo dissociata mari.

Haec multos lacera suscepit ab urbe fugatos;

Hic fessis posito certa timore salus

Unum, mira fides, vario discrimine portum

Tam prope Romanis, tam procul esse Getis.

Rutil., *Itiner.* I. v. 325. et sequ.

Nem egy megvetésre méltó kormányzó váltságdíjat vetett rájuk átkelésök alkalmával, s a kincsvágyó lakosság erőszakkal igyekezett kicsikarni tőlök azokat a kincseket, a melyeket meglehet kevesebb kín árán mentettek meg a gótok kezeitől.¹⁾ Azok, a kik felé a kivándorlás folyama e szerencsétleneket ragadta, úgy tekintették őket, mint valami uratlan birtokot, a melyet a legelső foglaló hatalmába keríthet. Afrikában, Itália tőszomszédságában még kegyetlenebb sors várt reájok, mint másutt bárhol, s a történelem a leghihetetlenebb zsarolásoknak és bűnöknek szerzőjeképen ugyanazt a Heraclianust bélyegzi meg számunkra, a ki Olympius bukása óta a katolikus párt fejévé lett. Egy egyházi atya, a kinek a nyugoti viszályokban semmi része sincs, azt mondta róla, éppen ezen üldözésekre vonatkozólag, hogy »Scilla és Charybdis Heraclianushoz hasonlítva, még irgalmas szörnyetegek; ezt az embert ugyanis kettős szomj gyötri folytonosan: a bor és az arany szomja.«²⁾ Az első ugyan igen gyakran kielégíthette, de éppen ellenkezőleg, a másodikat soha sem elégíthette ki.

Ez a különös tisztviselő rabszolga-kereskedőket hívott magához Syriából, a kik folyton ott horgonyoztak Afrika kikötőiben, parancsaira várva s ezeknek adta el azokat a kivándorló asszonyokat és leányokat, a kiknek nem volt elég pénzök arra, hogy követeléseit kifizethessék.³⁾ Ezekből

¹⁾ Nequaquam duri quorundam atque crudeles animi emolliuntur dum pannos eorum ac sarcinulas discutiunt, aurum in captivitate quaerentes. Hieronym., *Commentar. in Ezech.* VII. in Proemio.

²⁾ Feram Charybdim, Scyllamque succinctam multis canibus.... Quem nescias utrum avarior an crudelior fuerit, cui nihil dulce praeter vinum et pretium. Hieronym., *Ep. ad Demetriad.*

³⁾ Hic matrum gremiis abducere pactas; negotiatoribus et

több szállítmányt útnak is indított s Róma legnagyobb nevei közül egy néhány az Eufrates vagy Orontes rabszolga vásárait hurczoltatva, vagy a Kelet ágyasházaiban kénytelenített szolgálni, vagy valami kényúr ágyában fertőztetett meg. Még hagyján volna, ha ezt a nyomorúltat a gyűlölet, vagy a vallásos túlbuzgóság vakította volna el; ha a szenátust a patriciusok nejeiben és leányaiban üldözte volna s a pogányságot azokban, a kik házi isteneiket hurczolták magokkal! De nem, ő nem tett semmi különbséget; a kinek aranya nem volt, vagy legalább eleget nem talált nála: az előtte rosszabb volt még a hitehagyottnál, vagy pogánynál is.

Valami borzasztó végzet a keresztyén matrónák leg-nemesebbikét: Proba Faltoniát is kezei közé juttatta. Az Aniciusok leánya miután kétszer kiváltotta magát a gót fogságból, egyik tengerparti kikötőbe jutott valahogy és ott pénze segítségével sikerült egy bárka tulajdonosát rávennie, hogy Karthagóba vigye családjával együtt, a mely még élő két fiából, menyéből Juliannából s az ifjú Demetriadeból állott, Juliannának azon leányából, a kiről már fentebb szólottunk.¹⁾ Az átkelés sok bajjal járt s a menekvők csak azért szabadultak ki a tenger veszedelmei közül, hogy a zsarnok tömlőceibe jussanak. Proba folyamodhatott volna Augustinushoz, a rómaiaknak Afrikában élő pártfogójához, de ha csakugyan meg is tette, Augustinus szavának csak úgy nem lett semmi sikere, mint minden egyébnek. E közben Demetriadet és anyját azzal fenyegették, hogy a syriai

avidissimis mortalium Syris nobilium puellarum nuptias vendere....
Hieronym., *Ep.* ad Demetriad.

¹⁾ Fragili cymbae salutem suam suorumque commiserat, crudeliora invenit in Africa littora. Hieronym., *Ep.* 97. ad Demetriad.

kalmárok kezére jutnak, ha csak szívesen láttatásuk fejében bizonyos óriási összeget le nem fizetnek. Proba egyik fia, és pedígen éppen az, a kit leggyengédebben szeretett, megbetegedett s meg is halt, alkalmasint börtönének egészségtelen volta következtében. E végszükség küszöbén Proba nem habozott többé, hanem megfosztotta magát mind attól, a mit csak Rómából magával hozott: ezzel aztán magát harmadszor is kiváltotta, azzal a kilátással, hogy másnap meglehet éhhalállal mulik ki, de legalább szabadon és meggyaláztatás nélkül végzi be életét. Később, miután Itália békéje ismét helyreállott, óriási fekvő birtokainak egy részét visszaszerezhetette.

Midőn az ember a történelem lapjain ily bűnökkel találkozik, hajlandó volna nemcsak a bűnösöket kárhoztatni, hanem azon társadalmat is, a melynek kebelében azok élhettek és boldogúlhattak. Mindazonáltal mondjuk ki e társadalom védelmére, hogy az az ember, a ki a római nevet ekkép meggyalázta, már ekkor folyton azon jártatta az eszét, hogy e nevet megtagadja, és hogy azoltától fogva szakítani szándékozott Rómával s Itáliával, s Afrikában, rablásának színhelyén független hatalmassággá, vagy az akkor szokás szerint zsarnokká akarta magát tenni. Honorius és a szenátus kettős kormányával ellentétben. Az Aniciusok Karthagóban maradtak, mivel Augustinus vigasztalásai és oktatásai ahhoz bilincselték őket. Demetriade fölvette a szűzi fátyolt, a melyet Karthago püspöke Aurelius sajátkezűleg tűzött homlokára; ¹⁾ Proba visszaszándé-

¹⁾ Hieronym., *Ep.* 97. ad Demetriad.

kozott térni Rómába, hogy ott férje sirja közelében hal-
hasson meg.¹⁾

A boszuló sorsnak ez a második csapása, a mely mintegy lépten-nyomon üldözni látszott a büszke patricius nőt, a kit a közvélemény azzal vádolt, hogy hazáját az ellenség kezére játszotta, a pogányoknak kétségkívül a furiák által üldözött apagyilkos Orestest juttatta eszökbe. A keresztyének viszont a békét és bevégződést nem ismerő hányt-vetett életre, prófétájoknak ezt a merész képleges beszédét alkalmazhatták: »Mit használ néktek, ha elmenekültök az oroszlán fogai elől, ha útatokban medvére bukkantok, és ha házatokba léptek, kezetekkel a falhoz támaszkodva, ott mérges kigyóra akadtok, a mely megmar benneteket!«²⁾

Több más keresztyén család, a melyet a sors kevesbbé üldözött, mint az Aniciusokét, szerencsésen eljutott Egyiptom és Palestina partjaira, a hol őket Jeromos fogadtavendégszeretőleg. Az egész utat azonban koldulva kellett megtenniök. A remete kenyeret és hajlékot adott nekik azokban a monostorokban, a melyek az ő és barátnője Paula fáradásai folytán, az üdvözítőnek betlehemi barlangja körül épültek. Itt gyülekeztek össze csakhamar külön lastromokban az előkelő, vagy tudós férfiak és kiváló családból származó asszonyok, úgy, hogy az alapító rájuk mutatva, elmondhatta egész büszkeséggel: »Róma itt van.« Ezeknek szájából hallotta azon részletek legnagyobb részét, a me-

¹⁾ Epitaphium Probi et Probae ap. Baron., *Annal. eccles.* t. VI. p. 179.

²⁾ Quomodo si fugiat vir a facie leonis, et occurrat et ursus, et ingrediatur domum et innitatur manū sua super parietem et mordeat eum coluber. Amos. 6.

lyet főntebb az ostrom alatt lefolyt eseményekről és az azt követő szétszóródásról, az ő elbeszélése nyomán, előadtunk. Az ő közleményeik után írta azokat a felháborodással telt lapokat is, a melyek még a legkésőbbi kor előtt is gyalázattal bélyegzik meg Heraclianus nevét s emlékezetét.¹⁾

Alarik átvonulása a fenekestül felforgatott Rómában még a romoknál is nagyobb erkölcsi pusztulást hagyott maga után. Midőn a kedélyekben lecsillapult a gótok visszatérhetése felől táplált félelem, a füstölgő romokon újra tanyát ütött az elkeseredett, az engesztelhetetlen vallásos háború. A két vallás kérdése valósággal soha sem állott tisztábban ezen század emberei elé, a kik megszokták, hogy a hit igazsága felől annak anyagi hasznosságából ítéljenek, s ezúttal úgy látszott, hogy a sokistenhívésnek van igaza. Róma nem létezett többé, varázsereje elenyészett, annyira magasztalt örökkévalósága helyrehozhatatlan kudarczot vallott. »Róma a keresztyén időkben veszett el«, ²⁾ minden oldalról ezt hangoztatták s ez ordítózásba átkozódások vegyültek a keresztyének és káromlások Istenök ellen. S még ezzel nem volt vége mindennek: a keresztyének ugyanis nem valami sokkal több kiméletben részesültek, mint a pogányok. Azoknak kivételével, a kik a székesegyházakba menekültek, mindkét fél egyenlő sorsban osztozott: a keresztyének vagyona szintén elraboltatott, nejeiket csak úgy bántalmazták, mint a pogányokét; sőt a mi még ezt is felülmúlja, templomaik hamuba borítottak, szüzeiken erőszak tétetett, ³⁾ papjaik fogságba hurczoltattak; mind ezek által

¹⁾ Lásd e tárgyban *Szent Jeromosomat*. I. XII.

²⁾ *Temporibus christianis Roma periit.*

³⁾ *Stupra commissa in virgines . . . sed et in sanctimoniales quasdā. August., de Civit. Dei.* I. 16.

sokaknak lelkiismerete egész a fellázadásig megháborodott. Akárhányan kérdezték magoktól, vajjon Krisztus, a ki ilyenkép semmi különbséget nem tett hívő és hitetlen között, nem-e szintén oly igazságtalan, vagy tehetetlen, mint a kőből vagy fából csinált istenségek. A hitetlenség bő szüretre akadt e rosszul felvilágosított hit csalódásainak közepette, s az epicureusok, a kik gomba módra szaporodnak minden közszerencsétlenség alkalmával, diadalittasan szavalhatták úgy a csalódott keresztyének, mint a pogányok előtt, Lucretiusnak az istenekre írott verseit.

A keresztyénséget valóságos veszedelem fenyegette, mivel annak nem alkuvó, föltétlenül parancsoló tanai látszólag meghazudtoltattak azon veszedelem által, a melynek előidézésével azt vádolták. Az egyház belátta ezt s tudósai mindenfelé azon fáradoztak, hogy a megingott erkölcsi rendet megszilárdítsák. Prédikáltak, irtak; a tartományokban ép úgy, mint Itáliában, minden egyházi beszéd tárgyát Róma bevétele képezte. Szent Augustinustól több ilyen beszéd maradt ránk; azonban a tudós püspök nem érte be azzal, hogy beszédei által csak az afrikai egyházat vigasztalgassa: hanem az egész keresztyénség számára készített egy könyvet, a melyben a legutóbbi eseményeket vallásos szempontból magyarázza, s ez a könyv az *isten városáról* szóló általánosan ismeretes munka, a melyben tételes alakban mondja ki azt a nézetet, a melyet a keresztyénségnek Róma bukásáról szóló meggyőződésének nevezhetnénk. Egyetlen műve sem tartalmaz a tömör okoskodás mellett ennél mélyebb tudományosságot: oly támaszpont volt ez, a melyet a keresztyénség készségesen ragadott meg, hogy ismét szilárd talapzatra települhessen.

Az egyház követte nyomdokait ezen az úton, a melyen

a vállvetve haladó történelem és vallástudomány kölcsönösen támogatták egymást. Orosius Pál, a mester felügyelete alatt egészen az ő terve nyomán készített római történetet írt, a melynek az volt a célja, hogy úgy a mult, mint a jelen eseményei, ezzel a tantétellel összhangzásba hozassanak. Az emberi ismeretek minden ágát ugyanezen rendszer értelmében dolgozták mintegy át, s alig van e században, vagy a következőben készült olyan keresztyén munka, a melyen meg nem látszanék az *isten városa* szellemének és végkövetkeztetéseinek behatása.

Ez a tan, a melyet nemcsak Augustinusból, hanem azon szerzők munkáiból is veszek, a kik az ő eszméit bővebben kifejtették vagy magyarázták, a következő:

»Alarik isten küldötte volt, a kit azzal bízott meg, hogy a bálványimádó Rómát megbüntesse; ő azért jött, hogy a bálványok ellen háborút folytasson és imádásukat eltörölje; ¹⁾ a gótok a keresztyénség szabadítói és boszúállói.

»Minden oldalról azt a vádat hangoztatják ellenünk: »Róma a keresztyén időkben veszett el; a keresztyén áldozatok közepette veszett el.« Hát Trója, a melyből eredett, nem szintén tűzlángokban veszett-e el a pogány áldozatoknak közepette? ²⁾ Rómát a keresztyénség idejében gyújtották föl; azonban a pogányság idejében is több ízben fölgújtott: a gallok fölégették s hamvai fölött táboroztak; a véletlen szintén leégette alapíttatásának 700-dik esztendejében, Néro pedig saját gyönyörűségére gyújtogattatta; ³⁾

¹⁾ August., *Serm.*, CV. 13., *Opp.*, t. v. ed. Benedict.

²⁾ August., *Serm.*, LXXXI. 9., *Opp.*, t. v.

³⁾ August., *de Civit. Dei. Serm.*, CCXCVI. 7., *Opp.*, t. v. — Oros., VII. 39.

vajjon a keresztyén vallás-e a felelős mindezekért a veszedelmekért?

»Egyébiránt miféle dolgok égtek el? Kövek, fa, házak, nagy falak: emberek szép sorokban követ kő fölé raktak, más emberek pedig azokat ledöntögették. Ez volt a mulandó Róma, a melynek, mint minden emberi műnek, el kelle vesznie. Az igazi Rómát a rómaiak társadalma képezi, ez maig is él s nem is szűnik meg élni, ha csak a rómaiak az élő istent nem káromolják s bizodalmokat fa- és márványból való istenekbe nem helyezik.¹⁾

»Hosszas jajveszéklésekbe törnek ki az emberék a gótok kegyetlenkedései miatt; de hiszen Alarik a győzők legszelidebbje volt, már csak azon oknál fogva is, mivel keresztyén volt. Lám, tiszteletben tartotta a szentegyházakat, megkimélte a martyrok sírjaihoz menekvő rómaiak életét: ki látott ilyet valahol az előtt? De gyilkolt a székes-egyházak falain kívül; igen, de bálványimádókat gyilkolt, ezek pedig sorsukat megérdemelték.«²⁾

Látjuk ebből, hogy a történelmi tényeket mennyire csúrték-csavarták, csakhogy az elmélet kívánalmainak megfeleljenek: Alarik csak azért lépett be Rómába, hogy a bálványok ellen háborút folytasson, a gótok a keresztyének istenének küldötteikép szerepelnek, Róma népessége két osztályra különítetik: az egyiknek rendeltetése az, hogy kipusztíttassék, a másik pedig az ég egyenes rendelkezése folytán megtartatik, az efféle állítás felettébb különös lehetett, úgyszólván, mindjárt másnap a város kiraboltatása

¹⁾ August., *Serm.*, LXXXI. 9., *Opp.*, t. v.

²⁾ Ne quisquam forte dubitaret an correctionem superbae lasciviae et blasphemae civitatis, hostilibus fuisse permissa. Oros., VII. 39.

után, azonban ez a horzadályt a pogányok feje fölött folyton ott lebegtette, mivel olyasmit állított, hogy kiirtásuk nem annyira megszüntettetett, mint inkább csak elhalasztatott.

Ez az okoskodás a sokistenhivők számára készült. De volt ám a lágyemeleg keresztyének s azon gyengelelkűek számára való is, a kiknek hitét a legutóbbi események megingatták.

»Akadnak köztünk olyan emberek, a kik azt mondják, hogy szent Péter, szent Pál, szent Lőrincz és annyi sok más vértanú tetemei pihennek eltemetve Rómában, és Róma mégis szerencsétlen, Róma mégis kiraboltatott!« — Ki mondja ezt? Talán keresztyén? De ha keresztyén vagy, akkor így felelj önnönmagadnak: az Úr akarta ekképen. Te nem arra hivattattál, hogy e földön lakozzál örökké, hanem hogy megnyerjed a mennyeknek országát.¹⁾

»A mieink közül többen kétségkívül szintén belekerültek a veszedelembe, azonban ezek mégis ezt mondták: »mindenkoron áldom az Urat«, és ha sanyarúságaiknak közepette nem átkozolódtak, mint tökéletes edények kerültek ki a kemenczéből: és teljesek az úr dicséretével. A mi azokat az istenkáromlókat illeti, a kik csak a föld javai után áhítoznak, mi marad azoknak, ha a föld javait elvesztették. Semmi, sem künn, sem bent: kezeik üresek lesznek és lelkiismeretök még üresebb.

»Panaszkodol keserűségeid és háborúságaid miatt s ezt mondod: »íme minden pusztúl, vész a keresztyénség uralma idejében!« De mi okon siránkozol ekképen? Az isten nem ígérte, hogy mind ez nem vész el, az Örökkévaló, örökkévaló dolgokat ígért. A ki őt áldja a jóért, szidalmazza

¹⁾ August., *Serm.*, CV. 8—13. és CCXCVI. 9., *Opp.*, t. v.

a gonoszért, a skorpió fulánkját fogadja testébe. Ha az a város, a mely bennünket testileg nemzett, nem létezik is többé, még mindig fenn áll az, a mely szellemileg nemzett. És ez egyedül csak a keresztyének számára áll fenn.

»Nemde a Jézus Krisztusra való tekintetből kimélték meg a barbárok ezeket a rómaiakat, a kik most annyira ellenségei a Jézus Krisztus névének? — Láthatta mindenki, hogy csakis azért választották a legnagyobb szent-egyházakat, hogy minél több embert helyezhessenek biztonságba. ¹⁾ Romulus csak egyetlenegy menedékhelyet alapított; Alarik ellenben kettőt, a melyből, mint két gyógyító forrásból, a római nép megújnodva távozott. ²⁾ A gótok oly nagy mennyiségű polgárt kimélték meg, hogy szinte csoda, hogy csak néhányat is megöltek közülök! ³⁾

»Azonban keresztyén nőket, sőt még szűzeket is bántalmaztak! ⁴⁾ Istennek tehát nincsen gondja az övéire? Az ő jegyeseinek szüzessége a barbárok kénye-kedvének esett zsákmányául! Ezek az asszonyok tiszták maradtak a férfiak által rajtok elkövetett merénylet daczára, és azok, a kik erőszakvételt szenvedtek, nem cselekedtek úgy, mint Lucretia; ezek nem tetézték az őket ért szerencsétlenséget azzal, hogy még az öngyilkosság vétkét is hozzá toldják.« ⁵⁾

¹⁾ August., *de Civit. Dei.* I. 7.

²⁾ Haec res impedimento fuit ne urbs Roma funditus interiret; nam qui illic servati erant Urbem denuo instaurarunt Sozom., IX. 9.

³⁾ August., *de Civit. Dei.* III. 29. — Oros., VII. 30.

⁴⁾ Addunt stupra commissa non solum in aliena matrimonia, virginesque complures, sed etiam in quasdam sanctimoniales., August., *de Civit. Dei.* I. 16.

⁵⁾ August., *de Civit. Dei.* I. 19.

Ez a tan, a mint látjuk nem riadt vissza még a legkényesebb, vagy még a legrettentőbb feladatok vitatásától sem. Minden ellenvetésre talált feleletet, és ha a bizonyítékok külön-különvéve, gyakran ellent mondanak is egymásnak, mindazonáltal az egész azért tiszteletet parancsoló nagyságú és szilárdságú.

Augustinus, a ki ezt a védelmi rendszert kigondolta, csak némi tartózkodással, gyakran pedig egész keresztyén szeretettel nyúl az eléje tornyosuló kérdésekhez. Oktató modorban tartott írásának lapjain, az írásmód minden zordonsága daczára, helyenként ugyanazzal az emberrel találkozunk, a kinek szemeiből Róma elfoglaltatása könyeket sajtol; de tanítványai mérsékeltségében korántsem utánozzák; Orosius Pál könyve példának okáért ugyanezt a tant, néha egész visszataszító zordonsággal fejtegeti; sőt úgy látszik, mintha az áldozatokra egész gyönyörűséggel szórná a gúny és a bántalom nyilait. Róma bevételét óriási rostához hasonlítja,¹⁾ a melylyel Alarik keze ennek a lázadó városnak lakosságát kirostálta; »a templomokba került az élő isten magtáraiból eredő gabona²⁾ a templomokon kívül pedig a polyva, a tisztátalan szemét, a mely hitetlensége, vagy engedetlensége által már eleve az elpusztításra és elégettetésre ítéltetett.«³⁾ A bántalmat még a tények elferdítésével is tetézi, csakhogy a legyőzötteket minél in-

¹⁾ Tanquam magnum cribrum fuisse arbitror. Oros., VII. 39.

²⁾ Effluxere grana viva, sive occasione, sive veritate commota, omnia tamen de praesente salute credentia, ex horreo dominicae praeparationis accepta sunt. Oros., VII. 39.

³⁾ Reliqua vero, sicut stercora, et velut paleae, ipsa vel incredulitate vel inobedientia praejudicata ad exterminium atque incendium remanserunt. . . . Oros., VII. 39.

kább tönkre tehesse: »Alarik megkimélte ugyan azokat a szenátorokat, a kiket Sylla csupa kedvtelésből megöletett, vagy száműzetett; ezek közül ugyanis csupán egyetlenegy halt meg, az is azért, mert elrejtőzni igyekezett s mivel föl nem ismerhették, csak azért ölték meg.«¹⁾

Ezt a különben is hihetetlen állítást magok az azon korból való történetírók ünnepélyesen megczáfolják: ugyanis számos szenátor veszett el a kínzások következtében.²⁾ »Nem kellett egyéb, mint hogy keresztet vessen, vagy Krisztus nevét mondja ki az utczákon, vagy a házakban valaki s a barbárok azonnal nem bántották.«³⁾ Hát azok a szüzek, a kiket az egyházi menedékhelyeken bántalmaztak, hát Marcella, Proba, Demetriade s annyi más keresztyén nem hívták volna segítségül azt a nevet, a mely őket megmenthette volna? E merész hazugságokat később már csak azért is kétségbevonhatlan igazság-számba vették, mert csodaszerűeknek tetszetek. Róma ostromának történetét erre a mintára szerkesztették aztán a keresztyén könyvekben még akkor is, a midőn a vallásos védekezésre nem volt többé szükség s a jelenkori írók többnyire innét merítették lelkesedésöket és ítéleteiket.

E fejtegetést meg kelle tennem, hogy a megelőzőket kiegészítsem: mert ez, úgy szólván, az eszmék története a tényeké mellett. Nem ismerek képet, a mely érdekesebb; oktatást, a mely hasznosabb volna, mintha ekkép párhuzamba tételnek az események a magok valóságában s az az

¹⁾ Oros., II. 19.

²⁾ Socrat., VII. 10.

³⁾ August., *de Civit. Dei*. I. 1. et passim. — Oros., VII. 39. — Sed et qui extra loca martyrium erant et nomen Christi et sanctorum nominaverunt.... Isid., *Chron.*

ítélet, a melyet rólok az azon korban élő jelentékeny pártok, a magok meggyőződése, vagy érdekeik szempontjából alkotnak. Midőn az ember e szenvedélyes és néha egész a kegyetlenségig menő vita-irodalom lapjait forgatja, a melyek alatt mintegy saját szemeivel látja vonaglni a legélesebb fájdalmakat, önmagunk is mintegy akaratlanul némi borzongást érzünk belsőkben. Ez a csoportozat, ez a tehetség, ez az erkölcsi hatalom bámulatra késztet; de a hazának, a szánszalomnak, az emberi szabadság legszentebbikének, a hit szabad választásának megtagadása, a romok fölé az oly emberekre, a kik a halál révére jutottak, vagy minden életérdekeket elveszítették, vigasztalás gyanánt szórt bántalmak, vagy fenyegetések, a szörnyű barbároknak istenítése, a kiket az igazság istenének végrehajtóiúl tüntetnek fel, ha mindezt hidegvérrel, tizenötszázadról visszatekintve olvassuk, aggodalomba ejti, felháborítja lelkünket. Borzadozva csukjuk be a könyvet. Önkéntelenül is kárhoztatjuk szerzőit, bármily nagy legyen is szellemi tehetségök, tisztelt a nevök, s bármily tiszteletreméltó volt is céljuk, úgy, hogy szinte hajlandó az ember azt mondani, hogy mi jobbak vagyunk nálok.

De csakugyan azok vagyunk e valójában? A XIX-ik század büszke eclecticismusával mentnek mutatta-e magát azoktól a szenvedélyektől, a melyeket az V-iknek szemére hányhat? Mikép attól, úgy tőlünk is nem részesült-e akárhányszor siralmas sorscsapás igazságtalan megítélésben, kegyetlen méltattatásban? Fájdalom! igent kell mondanunk. Mi is láttuk, hogy a haza, a dicsőség, a nemzeti függetlenség, a mi a nagy népnek életét alkotja, megtagadtatott, lábbal tiportatott, politikai rendszerek, családi hajlamok vagy pártérdekek kedvéért. A vizsgálódásainkba elegyedő idegeneket barátok s szabadítók gyanánt üdvözlöttük, a mi-

kor testvéreink vérétől veresen, vagy városaink leégetésétől feketén közénk érkeztek. Katonáinkat leöldökölték, zászlónkat összetörték, Franciaországot megkisebbitették s lealázták, s mégis azt hirdettük fel egész a nemzeti szószékig, hogy azok valódibb francziák voltak, mint mi. Hagyjuk meg tehát mindegyik századnak a maga szenvedélyeit, a maga tévedéseit, egy szóval: részét az emberi természetben! Legyünk elnézők mások iránt, de csak úgy lehetünk, ha őket önnön magunkon tanulmányozzuk. Helyesen mondják, hogy a történet a népek életének tanító mestere, és hogy a mult világítja meg a jelent; azonban a jelennek is meg van a maga fáklyája, a melynek fényét ha hátrafelé vetjük, ez meg szintén bevilágítja a multakat.

Magyar Tudományok Akadémia
Könyvtára 298/29/1934 sz.